Дойно Дойнов

КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“

Второто комитетско десетилетие 1878–1885 г.

7079

Университетско издателство
„Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“

Второто комитетско десетилетие
1878–1885 г.

Дар на Библиотеката
на ИФ

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ДОЙНО ДОЙНОВ

КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“

Второто комитетско десетилетие 1878–1885 г.

София • 2006
Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

В труда се разкриват главните причини, характерът, движещите сили и социално-икономическата и идейна база на обединителното движение. Авторът разглежда същността, етапите в развитието и значението на създадените след Освобождението комитети „Единство“, тяхната еволюция, идейните им и програмни виждания и задачи, огромната им обществено-политическа и организационна роля за Съединението.

Чрез задълбочен анализ в труда се достига до извода за ръководната роля на комитетите „Единство“ в борбата за обединение, завършила с акта на Съединението от 1885 г., за участието на най-широките маси в движението, показано като общонационално дело.

Ис
7079
370
1-000106783
ДАРЕНИЕ

© 2006, Дойно Христосков Дойнов
© 2006, Марко Атанасов Семов, предговор
ISBN 954-07-2274-8
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

Силата на народната воля – проф. дфн *Марко Семов* 7

Уводни думи към второто издание 9

Предговор 11

Първа глава

ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“ 17

Освобождението и опазването на народното единство – единна цел на българската национална революция 17

Борбата на македонските българи за освобождение и включване в границите на единна България по време и след завършване на Освободителната война 1877–1878 г. 26

Борбата на тракийските българи срещу турския въоръжен метеж в Родопите 54

Втора глава

ВЪЗНИКВАНЕ И ДЕЙНОСТ НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“ В КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ 64

Възникване на търновския комитет „Единство“ и начало на организираната съпротива срещу Берлинския договор 64

Дейността на търновския комитет по организиране на комитетите „Единство“ 79

Ролята на комитетите „Единство“ за подпомагане на Кресненско-Разложкото въстание 95

Организация и състав на комитетите „Единство“ 103

Политическа платформа и акции на комитетите „Единство“ 125

Трета глава

ДЕЙНОСТТА НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“ В ЮЖНА БЪЛГАРИЯ 148

Създаване на таен комитет в Пловдив 148

Изграждане и дейност на южнобългарските комитети „Единство“ до създаването на Централен комитет на Южна България 160

Борба между „умерени“ и „крайни“ за ръководството на южнобългарските комитети „Единство“ 178

Четвърта глава

КОМИТЕТИТЕ ПРЕЗ 1880–1885 Г. – ПРОДЪЛЖИТЕЛИ НА СЪЕДИНИСТКИТЕ ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“ 248

- Възстановяване и дейност на комитетите в Източна Румелия през 1880 г. 248
- Възникване и дейност на нови комитети за освобождението на Македония (1880–1885) 268
- Създаване и дейност на БТЦРК за Съединението 1885 г. 295

Заключение 336

Съкращения 339

Резюме на английски език 340

Силата на народната воля

Преиздаването на такъв обемен труд като „Комитетите „Единство“ не предполага само възстановяването на забравени исторически събития, потънали във времето, или на личности, които някога са били, а впоследствие, под забравата на събитията и времето, са престанали да бъдат известни. Преиздаването на книги освен напомнянето за чисто научната им стойност, каквато този труд на проф. Дойно Дойнов безусловно притежава в най-висока степен, има смисъл и тогава, когато тези книги събуждат минали рефлекси, имащи и днес своето национално значение и стойност.

Какво значение имат „Комитетите“ за мен би казал съвременният млад човек, отправил вече поглед към обединена (или разединена) Европа?

В отговора на този въпрос се крие и значението на такива книги, които имат непреходна стойност, какъвто е случаят с „Комитетите“.

Без никакво съмнение това е един огромен човешки и научен труд, в който младият Дойнов е хвърлил огромни усилия и творческа енергия. Той е преровил купища архиви, разкази на очевидци, спомени, исторически документи. И е възкресил една епоха от съдбата на България, която можем без особен риск да наречѐм не само най-красивата, но без всякакво съмнение и най-българската. Ако си послужим с вярната оценка на Еврем Каранфилов, че Възраждането беше най-българското време, то създаването на комитетите за присъединяването на Македония към вече освободена България, а след това Съединението на Княжество България и Източна Румелия беше новата логична и неизбежна страница от продължението на това „най-българско време“.

Освобождението на Македония, закъсняло с тридесетина години – пълни с мъка и надежди по свободата, а след това и Съединението на двете разкъсани части на България, е безусловно най-националният, най-мъжественият и най-българският акт, в който младата ни нация се самодоказа по един изключително дързък и достоен начин. В цялата българска история – нито преди това, нито след това, – няма друг подобен пример на такова национално дело, изникнало от недрата на земята ни, осъществено не с помощта, а въпреки интересите на световните политически сили. С този акт българският народ показа сам на себе си на какво е способен и каква е цената и силата на народната воля.

Създаването на тези комитети е истинско продължение на идеите на В. Левски. Обхванали цялата страна, изникнали буквално от мрака на довчерашното робство, те обединяват волята на българското население от Черно море до Охрид, от Странджа–Сакар до Силистра. Всъщност няма друга такава мащабна народобудителна акция в цялата история на страната ни, обединила усилията на бедни и средни селяни, на заможни занаятчии, на хора със значителни за българските мащаби по онова време състояния. Няма колиба или къща извън общия подем на времето, която да стои встрани от копнежа за свободна Македония и обединена българска държава – на всички, които се познават и определят като българи. В тази книга са събрани по един или друг повод, в един или друг момент почти всички имена, ръководещи или участващи в тези комитети. Така подробно изследвани от проф. Дойно Дойнов, те са един безкраен пантеон на родовата памет, на Отечество и българолюбие.

Тази книга има смисъл да бъде преиздадена и за това, че в дейността на комитетите взима участие – кой с пари, кой със слово, кой с мисъл – и цялата българска интелигенция. Никога преди това, никога, уви, и след това българската интелигенция, вече добре оформена, не е била толкова плътно и толкова близко до мислите и делата на своя народ – без никаква дистанция, без никакво самомнение, без никакъв градус студенина към проблемите на своя народ.

Актуалността на труда на проф. Дойно Дойнов се оживява и от проблемите, които днешната българска държава има да решава и да пререшава в навечерието на своята нова среща с Европа и страните членки на Европейския съюз. Нацията ни и днес има своите тревоги и дори драми, които чакат своето решение. Съхранение или разпад на националната държава, етническо приятелство и мир или сегрегация на етноси в рамките на българската държавност, вече заредена в това отношение с опасни възможности. Интелигенция – но каква – днес произвежда тази държава? Политици – какви, я управляват, или са се пригласили да я управляват? Място в Европа, но какво – като аутсайдер ли ще продължи тази нация съществуването си, или като страна, достойна за достойни хора? Като онази България, която събра силите си, за да се съедини и превърне в пример за моженето на един народ да бъде народ, когато волята на милионите иска едно и също и гледа в една и съща посока.

Най-сетне тази книга ни предлага основания, прекалено скъпи и мили, много от тях забравени или загубени по пътищата на времето, които вдигат главите ни като народ, повишават самочувствието ни, показват ни силата на онези свети думи, изписани на нашия многоезичен и разноезичен за съжаление парламент „Съединението прави силата“.

Проф. дфн Марко Семов

Уводни думи към второто издание

В ръцете ти, драги читателю, е второто издание на монографията „Комитетите „Единство“. Ролята и приносът им за Съединението 1885“ – книга, излязла от печат точно преди двадесет години в един приличен за днешните условия тираж.

Дълго време смятах, че един автор на научен труд, ако се самоуважава и докато е жив, не бива да се съгласява на второ издание – книгата има по-голяма цена дори и като библиографска рядкост. Ако има качества, подобен труд ще послужи на интересуващите се по темата, ще бъде приет, критикуван или допълнен от идващите изследователи – представители на по-нови поколения. Те не само ще бъдат по-информирани, нещо, което съвременната цивилизация обективно им предоставя, но и необременени като нас – историците на България от втората половина на XX в. – от идеологеми и политически пристрастия, неподвластни и на официална линия, и на самоцензура.

Няколко са причините, за да променя собствените си принципи и да се съглася книгата да има нов живот чрез второ издание.

На първо място, ако сега издавам труда си, бих го озаглавил: „Второто комитетско десетилетие и Съединението“. То по-точно изразява историческия процес след Руско-турската война и Освобождението на България от 1878 до 1885 г., по-вярно е и на духа на епохата, и на стремежите и идеалите на целокупната българска нация – на родолюбците от Княжеството, но още повече на българите от Тракия и Македония. Преди всичко обаче второто заглавие по-точно изразява стремежите и борбите на оцелелите борци за българското освобождение, както и на младата българска генерация, която се втурва ведно с четници, априлци и опълченци за свобода и единна българска държавност. Стремят се в условията на злощастния за България Берлински договор да довършат задачата на Българското възраждане: една нация в единна национална държава – тенденция, характерна за всички автентични европейски нации през XVIII и XIX в. С основание тези бурни години, време на най-висока политическа активност на българина до този момент, можем да наречем „Второ комитетско десетилетие“.

Но ако това е стремеж за научно прецизиране, то основанието ми за преиздаване са далеч по-съществени – исторически, народопсихологически, политически.

Изминалите двадесет години, главоломните научни национално-държавни, териториални и други промени на Балканите, ролята и взаимозависимостта между вътрешен и външен фактор в живота и развитието на нация и национална държава ме убедиха в необходимостта от преосмисляне на големите събития в българската история и на първо място – на Съединението от 1885 г.

Сега убедено, още по-убедено се съгласявам с пророческите думи на Захарий Стоянов: „Ние искахме да имаме своя история, своя Сливница, наш 6-й септемврий. . . Убийство щеше да бъде за бъдещето на България, ако това съединение го направеше чужда сила, без народното участие. Нека бъде половинка, нека бъде чейрече, но нека си бъде наше.“ Да, Съединението бе чисто българско – най-българското историческо по замисъл, по изпълнение и по последствията си събитие! Съединението стана възможно, защото бе общонационално – дело на революционните комитети, но и на политическите партии, на княза, но и на правителството на България. Апелът на инициаторите на движението в навечерието на съдбоносния акт на 6-и септември бе: „На българския народ, на неговата интелигенция предстои да решава трудни задачи... Ще се решават въпроси не за тържеството на тая или оная партия, но за бъдещето на Отечеството, за неговото независимо и национално съществуване... Българският народ трябва да има своя ум, свой разум, своя воля, държи да е той господар на своята участ и да не оставя на никого да се разполага с неговите съдбини!“

Тази повеля не е ли жива и днес пред народ и интелигенция, пред партии и политически елит?

Това ме кара да преодолея утвърдени принципи и лични чувства и да поднеса някогашния си труд във второ издание на читателя, да му го предложа обаче неподправен, та като съди за голямото събитие, да съди и историците му – вчерашни и днешни, да напомня и на държавници, и на политици, че националните интереси и повели стоят над всичко!

Иначе, ако не в настоящето, то в бъдещето историята ще си отмъсти – на нас и на тях, на всички ни!

май 2005 г.

Предговор

Няколко са основанията, които налагат самостоятелното изследване на въпроса за създаването и дейността на комитетите „Единство“ и тяхната роля за съединението на Княжество България с Източна Румелия (Южна България) през 1885 г. В тези уводни думи ще изтъкнем само най-съществените, като се надяваме, че този, който се е запознал с цялото изложение, ще има възможността и сам да ги прецени, отхвърли или пък допълни.

Още навремето големият историограф на българското националнореволюционно движение Димитър Страшимиров, като проследи събитията от 60-те–70-те години на XIX в. в българската история, нарече това време „комитетско десетилетие“. Не по-малко заслужилият и талантлив изследовател на тази епоха проф. Александър Бурмов от своя страна проучи детайлно възникването, развитието и дейността на Българския революционен централен комитет, на останалите комитетски формирования до Руско-турската освободителна война от 1877–1878 г. Още ред други изследователи преди и в най-ново време допълниха и доизясниха както организационното развитие, така и класовите, идейните и програмните позиции на БРЦК в Букурещ, на Вътрешната революционна организация, на Гюргевския революционен комитет, БЦБО и т.н. Тези изследвания не само дадоха една вярна картина на дейността на комитетите и революционната организация, разкриха ролята на българската буржоазна, националнодемократична революция като фактор за освобождението на България, но и попълниха представите и знанията на българския народ за същността на „комитетското десетилетие“. В резултат на това няма да бъде пресилено, ако кажем, че днес в съзнанието на всеки българин понятията „комитет“, „комитетско дело“ се свързват трайно с предосвобожденската епоха.

Макар и верни, тези съждения са непълни. Непълни и неточни са, защото комитетите и комитетското дело при нови условия, а в известно отношение и с по-специфични задачи, са подновени и съществуват и след Освободителната руско-турска война от 1877–1878 г. Това бе своего рода второ издание на българското комитетско десетилетие.

Едва бяха заглъхнали руските топове, още не секваха благодарствените адреси към русите – освободители, когато по цялата българска земя оттекна вестта за решенията в Берлин. „Санстефанска България, голямата и почти целокупна България, бе погребана в Берлин и делото на Освобождението трябваше да се завършва“ – пише в спомените си един от съвременниците на тези събития д-р Никола Генадиев и продължава: „Революционните комитети не можеха да свият знамената си, за тях се отваряше нова работа... И събитията се занизаха тъй, че бунтовническата дейност продължи почти непрекъснато до 1885 г. и революционният дух тлееше като жар под пепелта.“[1]

В революционната организация, в комитетите българският народ бе намерил средство за достигане на националноосвободителните си стремежи, изхождайки от своя изминат път и позовавайки се на собствената си историческа опитност!

Следователно, разглеждайки дейността на комитетите от края на Руско-турската война и Берлинския конгрес до Съединението – 1885 г., на първо място и по същество допълваме същинската история или по-скоро послеслова на това прочуто българско „комитетско десетилетие“, отговаряме и на въпроса за продължаването на традициите в българското националноосвободително и революционно движение.

Мястото на комитетите в националноосвободителната борба, в съединисткото движение през 1878–1880 г. е следващото съществено основание за едно самостоятелно изследване.

Кога и при какви условия възникват комитетите „Единство“, каква е връзката, приемствеността (идейна, програмна, организационна), както и различието им с предосвобожденските комитети, какви цели си поставят в отделните етапи, с каква политическа програма и искания се явяват на най-важните общобългарски форуми и на международната сцена, какви ръководства и местни организации се изграждат в Княжеството и Източна Румелия, в какви взаимодействия се намират отделните движения за осъществяване на общобългарското единство (македонско, тракийско и пр.) – това са само част от многобройните въпроси, на които българската историография все още не е дала задоволителен отговор.

Още по-логично от историческа гледна точка е да се проследят ролята, значението и преди всичко резултатите от дейността на комитетите в организирането на общобългарската съпротива след Берлинския конгрес, в подготовката и осъществяването на Кресненско-Разложкото въстание, в повсеместното движение на тракийските българи срещу приложението на клаузите на Берлинския договор в областта.

Безспорен и установен от нашата и чуждата историография факт е, че с помощта на руските власти българското население в Южна България успя чрез различните форми на борба да отстои българския характер на изкуствено създадената Източна Румелия. Всъщност тази победа, за която важна роля се пада на комитетите „Единство“, бе първата причина и главно условие за успешното осъществяване и на следващото голямо събитие по изграждането на общобългарското единство – Съединението от 1885 г.

Но не само тази е причината, която исторически свързва дейността на комитетите „Единство“ и събитията от 1878–1880 г. с тези от Съединението – 1885 г. Самото Съединение бе осъществено от комитетска организация начело с Българския таен централен революционен комитет (БТЦРК) под председателството на известния революционен деец и публицист Захари Стоянов. И въпреки очевидния факт само дни след акта от 6 септември започнаха споровете за истинските автори на това голямо дело. И само дни след 6 септември Захари Стоянов написа своята статия „Кой зароби пашата в Пловдивския конак“[2]. В нея той заявява: „И сега, и в бъдеще, и пред историята ние обявяваме на всеослушание, че превратът в Пловдив и в провинцията на 6-того, събарянето на бившето правителство и заробването на последния паша е извършено чисто и просто, с искрени подбуждения, от самото население, от българския народ, от истинските съединисти, ако щете.“

---

[1] *Генадиев, Н.* Мемоари. Ч. I. С., 1928, с. 15.

В тази най-обща постановка З. Стоянов не забравя да покаже или по-скоро да прецизира и ролята на комитетите, и преди всичко на БТЦРК: „Централният комитет беше нещо самозванно. Пази боже, ако някой си изкриви устата да каже, че той подбуди народа, че той запали огъня заедно със своите вестници. Това е идиотизъм. Централният комитет имаше само тази длъжност и цел: да сгрупира развълнуваните сами по себе си духове в едно цяло, за да се предотвратят всякакви преждевременни и осамотени вълнения, както това стана в Чирпан, Голямо Конаре и Панагюрище, и, второ, да скрои плана по кой начин да се грабне пашата и неговото централно правителство.“[3] В случая Захари Стоянов обективно изтъква и признава две главни особености, имащи значение за успеха на Съединението: изключителната популярност на съединистката идея сред народа и неговата готовност за борба и саможертва и, на второ място, организаторската и ръководна роля на Централния комитет, на организацията като цяло, без което делото не би се увенчало с успех.

Следователно няма съмнение, че ако комитетите „Единство“ генетично се свързват с комитетското десетилетие отпреди Освобождението, то по своята същност, по поставената цел – осъществяване на общобългарското единство, и накрая по постигнатите резултати (макар и в една част от българските земи – Южна България) те още по-тясно се свързват и родеят с комитетите от 1885 г. и представляват едно общо цяло като комитетска организация. Това именно налага да се разгледат като отделна тема, да бъдат предмет на самостоятелно изследване. Дори ако се обърнем пак към предосвобожденския БРЦК, ще намерим подобни основания и аналогия. Например Гюргевският революционен комитет заема особено място в развитието на Централния комитет – той не се избира по установения ред, няма пряко покритие по наименование, има и други особености в сравнение с предидущите централни ръководни тела на организацията, но той е неотделим от общата история на БРЦК. Така го разглеждат и изследователите досега.

---

[2] Самозащита, № 1, 28 септ. 1885.

[3] Пак там; *Емануилов, А. А.* З. Стоянов. Неиздадени съчинения. С., 1943, 61–62.

* * *

В литературата няма цялостно изследване на комитетите „Единство“ от тяхното възникване до акта на Съединението от 1885 г., на дейността и характера им, на ролята и значението им в българската национална история.

Няма да бъдем точни обаче, ако не подчертаем, че по някои въпроси от възникването и дейността им, за мястото им в отделни събития историографията и мемоаристиката са им отделили внимание и са направени съществени приноси[4].

Макар и в по-косвен аспект дейността на комитетите „Единство“ е намерила място в общи съчинения, посветени на временното руско управление, на съпротивата срещу Берлинския договор, на Кресненско-Разложкото въстание[5].

По-обстойно са изследвани ред прояви на източнорумелийската съпротива, независимо че ролята и дейността на комитетите в някои случаи е убягвала от вниманието на изследователите, а в други случаи е и пренебрегвана[6].

---

[4] *Крусев, П.* Началото на македонския въпрос в България. Благотворителните комитети „Единство“. – МПр., 1941, № 3, 83–105; *Василев, К.* Кресненско-Разложкото въстание и помощта на населението на освободените български територии. – В: Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., 1970, 51–70; *Дойнов, Д.* Комитетите „Единство“ и Кресненско-Разложкото въстание (1878–1879 г.). – ИПр., 1978, № 5, 24–40; *Цветански, Ст.* Ролята на комитетите „Единство“ в Горна Джумая и Кюстендил за подготовката и провеждането на Кресненско-Разложкото въстание. – В: Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., 1970, 93–101; *Димов, Н.* Създаване и дейност на комитетите „Единство“ в Хасковски окръг (1878–1879 г.). – ВИС, 1975, № 4, 262–265.

[5] *Тодоров Г. Д.* Временното руско управление в България през 1877–1879 г. С., 1958, 321–329, 335–338, 379–385, 411–418 и др.; *Левинтов, Н. Г.* Кресненское востание. – ВИ, 1951, № 4, 74–87; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата срещу Берлинския договор. Кресненско въстание. С., 1955, 35–57; *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание 1878–1879. С., 1979, 29–31, 127–151; *Василев, К.* Борьба болгарского народа против решений Берлинского конгресса 1878 г. – ВИ, 1955, № 8, 119–130; *Василев, К.* Борбата на българския народ против решенията на Берлинския конгрес (1878–1879 г.). – В: Освобождението на България от турско иго 1878–1958. С., 1958.

[6] *Матеев, П. А.* Болгария после Берлинского конгреса. Исторический очерк. СПб., 1887, 215–300; *Радев, С.* Строителите на съвременна България. 2. изд. Т. 1. С., 1973; *Овсенный, Н. Р.* Русское управление в Болгарии в 1877–1878 – 1879 г.г. III. Восточная Румелия и Адрианопольский санджак. СПб., 1907; *Костов, Н. С.* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България. – Здраве и сила, № 1, 2, 15 септ. 1910; № 19, 1 юни 1910; № 5, 6, 1–15 септ. 1910; № 7, 8, 1–15 дек. 1910; *Козменко, И. В.* Руската дипломация и формирането на българската държавност след Освобождението. С., 1982; *Данаилов, Л., Ст. Нойков.* Националноосвободителното движение в Тракия 1878–1903. С., 1971; *Генов, Ц.* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България през 1878–1879 г. – ВИС, 1956, № 3, 85–110; *Конобеев, В. Н., Н. В. Зуева, Е. М. Шатохина.* Из истории борьбы за национальную автономию Южной Болгарии в 1878–1879 г.г. – В: Сборник статьей, посвещенных 90-летию освобождения Болгарии. Кишинев, 1969; *Митев, Й.* Ликвидирането на един турски провокационен бунт в Кърджалийско през 1880 г. – ВИС, 1961, № 2, с. 89 и сл.; *Вълков, Г.* Участие на руските офицери в изграждане на Източнорумелийската милиция (1879–1885). – ВИС, 1975, № 2, 91–104 и др.; *Вълков, Г.* Създаване, развитие и роля на народното опълчение в България (1880–1891 г.). – ИПр., 1974, № 2, 35–61; *Манолова, М.* Русия и конституционното устройство на Източна Румелия. С., 1976; *Пенков, С.* Борбата на българския народ против Берлинския договор и международното право 1877–1884. С., 1964 и др.

Съединисткото движение след 1878 г., както и ролята на БТЦРК се разглеждат по-широко в излезлите напоследък съчинения, посветени на тази тема[7], а също и в такива от по-общ характер или осветляващи дипломатическата история на Съединението[8].

Задачата на настоящия труд до голяма степен е вече ясна – да се направи възможно по-цялостно проучване на въпроса за възникването, целите и дейността на комитетите „Единство“, да се разгледат както в началния им етап – т.е. 1878–1879 г., и при подновяването на дейността им през 1880 г., така и ролята им – макар и във видоизменен вид – за подготовката и осъществяването на Съединението от 1885 г. По същество това означава, че ще бъдат осветлени главно предпоставките за възникването, организационното устройство, програмните документи, приемствеността и модификациите на отделните формирования; ще се посочат обобщено обществено-политическите резултати от дейността на комитетите в посочения исторически етап. Не е наша цел, нито пък е възможно да се разглеждат по-общи въпроси от обществено-икономически, външнополитически и културен аспект, още повече че те са изучавани и са получили вече една задоволителна интерпретация в историографията. Не е наша задача да се спираме на конкретното протичане и на отделните прояви на съпротивителната борба и съединисткото движение. И едното, и другото би отклонило вниманието както на изследователя, така и на читателите от основната цел; не би дало възможност да се осветли по-пълно и всестранно поставената тема.

И накрая няколко думи за източниците за написването на настоящия труд. Възникването на комитетите „Единство“ и още повече дейността им за Съединението на България от 1885 г. бе чисто вътрешно, българско национално дело. Още във възванието на 6 септември 1885 г. за Съединението се отбелязва: „... ний започнахме делото самостоятелно и го извършихме със свои собствени сили – с български мишци.“[9] Като българско дело, при това в много отношения извършвано тайно и конспиративно, основните му и най-сигурни източници и документи са от домашен – български произход[10]. Поради това главно въз основа на тях се изгражда изложението, независимо че са привлечени и някои източници от чужди архивохранилища и издания[11]. Полезни се оказаха и материалите в тогавашните вестници, както и мемоарите, макар че са използвани пестеливо и внимателно с оглед техния не винаги обективен характер[12].

---

[7] *Христов, Хр.* Принос към историята на Съединението. – ИБИД, 22–24, 1948, 49–80; *Христов, Хр.* Захари Стоянов. Обществена и политическа дейност. – ГСУ. ИФФ. Т. 44, 1947–1948, кн. 2, 3–154; *Митев, Й.* Съединението 1885. С., 1980; *Стателова, Е.* Източна Румелия 1878–1885. С., 1983; *Стателова, Е.* Дипломацията на княжество България 1878–1879 г. С., 1979; *Генов, Ц.* Подготовка, извършване и защита на Съединението през 1885 г. – ИПр., 1960, № 4, 3–25; *Генов, Ц.* Военно-революционната подготовка на Съединението. – ВИС, 1960, № 4, 103–107; *Панайотов, Ив.* Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 г. – ИБИД, 22–24, 1948, 12–29.

[8] *Димитров, И.* Князът, конституцията, народът. Из историята на политическите борби в България в първите години след Освобождението. С., 1972; *Тодоров, Г.* Към дипломатическата история на Съединението на България през 1885 г. – ИПр., 1965, № 6, 23–37; *Дамянов, С.* Френската дипломация и Съединението през 1885. – ИПр., 1965, № 6, 73–80; *Пантев, А.* Политиката на Англия към Съединението на Княжество България и Източна Румелия. – ИИИ. Т. 19, 1967, 75–114; *Манолова, М.* Русия и конституционното устройство на Източна Румелия. С., 1976.

[9] *Андонов, Ив.* Съединението. Пловдив, 1920, с. 1.

Далеч сме от мисълта, че сме обхванали всичко, че сме изяснили най-вярно историческите явления, че оценките за отделни ръководители и участници са най-точни. Но убедени сме, че след разработката на една тема от един изследовател винаги следват и други трактовки на автори, които внасят не само нови извори, но и нови идеи, и нови истини.

---

[10] Основните домашни документи от Съединението са публикувани от Д. Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. 2. С., 1908. Публикувани са и значителен брой документи от първия период на дейността на комитетите – през 1878–1879 г., вж. *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Документи от Кресненското въстание от 1878 г. – Сб. БАН. Истор-филол. клон, кн. 36, 1942, 1–112; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 117–300; Петко войвода (1844–1900). Сборник от статии, документи, материали. С., 1955. Използвани са също документи от Българския исторически архив при НБ „Св. св. Кирил и Методий“, Български исторически архив при НБ „Иван Вазов“ – Пловдив, Централния държавен исторически архив (днес Централен държавен архив), Научния архив при БАН, Окръжните държавни архиви в Пловдив и Благоевград и др. Особено полезни в случая се оказаха оригиналните протоколи на търновския комитет „Единство“, на Централния комитет на Южна България и част от входящо-изходящите му дневници, документите на горноджумайския комитет „Единство“, на някои опълченско-поборнически дружества, пълномощни писма и кореспонденции на отделни ръководни дейци, спомени на активни участници в комитетското дело и пр. Не е голяма запазената лична кореспонденция на дейци и участници.

[11] Архив внешней политики России (АВПР) – сега Архив внешеней политики Российской империи (АВПРИ); Центральный государственный исторический архив СССР (ЦГИА) – сега Российский государственый исторический архив (РГИА); Центральный государственний военно-исторический архив (ЦГВИА) – Российский государственний военно-исторический архив; Институт русской литературый – Петербург; Държавния архив на Социалистическа република Сърбия – Белград – сега Архив на Сърбия; Архивна сбирка на Института за история при БАН – София; Сб. „Освобождение Болгарии от турецкого ига“. Т. 3. М., 1967; извлечения от английските сини книги (Turkey) и от други дипломатически поредици.

[12] Във вестниците „Марица“, „Българин“, „Борба“, „Южна България“, „Съединение“ и др. Спомените и мемоарите са обширни и ще ги посочим при съответното им споменаване.

Първа глава

ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“

Освобождението и опазването на народното единство – единна цел на българската национална революция

1870 година държи особено място в българската история – това е годината, в която със султански ферман е учредена Българската екзархия. С този официален документ привършвало едно почти цяло столетие на стремежи и борби, на национална енергия и страсти, които българският народ от началото на своето възраждане вложил за своето самоутвърждаване и признаване. Това бил успешен завършек на цял един етап на националноосвободителните борби, плод на усилията на цялото българско общество, независимо от очерталите се класови и идейни противоречия. Той бил резултат от борбите на оформилата се българска нация в трите основни области с преобладаващо българско население – България (Мизия), Тракия и Македония. Ето защо в член 10 на фермана е фиксирана една завоювана и утвърдила се историческа действителност – духовната юрисдикция на Българската екзархия следвало да се разпростре изцяло над Русенска, Силистренска, Шуменска, Търновска, Софийска, Врачанска, Ловчанска, Видинска, Нишка, Пиротска, Кюстендилска, Самоковска, Велешка епархия, и с изключение на някои градове и селища – и над Варненска, Сливенска, Пловдивска епархия, а с искането и съгласието на 2/3 от населението и в други области[1]. Само две години след това чрез народно допитване към екзархията се присъединили и Охридската, и Скопската епархия, а ред други селища и общини в смесените епархии в Тракия и Македония припознали властта на българския екзарх[2].

Призната била не само църковно-духовната самостойност на българите, но в основни линии било утвърдено националното единство – цел на един етап от цялостния възрожденски процес и условие и фактор за осъществяването на следващата, обективно назряла сред обществото национална потребност – освобождението от чуждо иго и създаването на единна и независима българска държава. Това била вече задача на българската национална, буржоазнодемократична революция, на българското национално революционно-демократично движение.

---

[1] Македония. Сборник от документи и материали. С., 1978, с. 255.

[2] По тези въпроси по-обстойно вж. *Ников, П.* Възраждане на българския народ. Черковно-национални борби и постижения. С., 1971.

1870 година влиза в българската история и с едно друго събитие – оповестеното пред българите и света съществуване на Българския революционен централен комитет, на организирано българско националнореволюционно движение.

За пръв път излизащото в Женева руско емигрантско списание „Народное дело" в броя си от 1 август 1870 г. – т.е. 5 месеца след прокламирането на фермана за учредяване на Българската екзархия – обявило програмата на БРЦК. На 14 октомври тя била препечатана и във в. „Свобода" в Букурещ, а почти по същото време се появила и брошурата „Български глас от БРЦК", в която Любен Каравелов обстойно излага политическата програма на комитета[3].

В програмата на БРЦК още в началото се изтъква: „Ние се бориме с два неприятеля: единът неприятел наш е политически, турското правителство, а другият, гръцкото духовенство." И по-нататък: „... но българския народ въстана против тия духовни харсъзе (гръцкото духовенство – б. м., Д. Д.) и изгони ги из своята страна без шумотевици и без кръвопролития.

Единът наш неприятел погина, настанал е ред и за другия."[4]

Оттук произтичала и главната цел на българската национална революция: да се „очисти" българската земя от властта на турското правителство и да се обезпечи политическата и обществената свобода; да се състави избираемо правителство, което да изпълнява волята на самия народ, а „тая земя, която е населена с българи, да се управлява български – т.е. съобразно с нравите, обичаите и характера на българския народ"[5].

Още в този първи документ на БРЦК се подчертава, че освен с мирни средства в краен случай се допуска и употребата на „оръжие, огън и меч" – т.е. бунт, въстание, революция.

В историческия живот на българина настъпвало ново време – времето на националната, буржоазнодемократична революция, която следвало да увенчае усилията му за освобождение, за свободен живот, за създаване на самостоятелна българска държава. При решаването на главната задача обаче българската национална революция била съпътствана и от борба за опазване на националното единство. Това е отразено в програмните документи на БРЦК и на Вътрешната организация, в историческата и практическата дейност на ръководителите на българското националноосвободително и революционно движение.

С оглед задачата на настоящото изложение само ще припомним някои отделни моменти от тази дейност, макар че тя заслужава по-задълбочено изследване в бъдеще.

---

[3] *Бурмов, Ал.* Български революционен централен комитет 1868–1877. С., 1950, с. 37. По този въпрос и спорните моменти вж. *Косев, Д.* Към историята на революционното движение в България през 1867–1871 г. С., 1971; *Унджиев, Ив.* Васил Левски. Биография. С., 1967.

[4] Свобода, № 46, 14 окт. 1870.

[5] Пак там.

В същата – първа програма на БРЦК, наред с прокламирането на целите и средствата на борба за национално освобождение съществено място се отделя и на въпросите за опазване на българското национално единство, на взаимоотношенията с останалите балкански народи. „Ние не желаем чуждото – т.е. онова, щото не е наше, но не желаем да дадем и другиму своето“ – се подчертава в програмата. „Тези земи, които са населени с румъни, със сърби и гърци да се управляват съобразно с характера на румънския, сръбския и гръцкия народи. Нека сяка народност, както и секи човек, учува своята свобода и да се управлява по своята собствена воля.“[6]

Характерно е, че още в първия документ на БРЦК за определящ критерий на националността се приема самосъзнанието и самоопределението на населението, като се отхвърлят всякакви други основания. „Ние нямаме претенции на историческо, на каноническо, на короновано и на религиозно право, а за това оставаме на самия народ да реши своята съдба...“[7] Дори и създаването на „Южнославянска или Дунавска федерации на свободни земи“ – с оглед по-доброто бъдеще на балканските народи според създателите на програмата, може да стане, като всяка народност и всеки човек запази своята националност и цялост вътре в общия съюз.

Следователно, прокламирайки началото на нов етап в българското освободително дело, БРЦК ясно и точно насочвал усилията на организацията, на всички революционни и патриотични сили в страната както за освобождението на България от османския феодален и национален гнет, така и за опазване на формиралото се вече национално единство.

Ръководителите на революционната партия имали основания да поставят този въпрос като програмен още в първия публичен документ на БРЦК. Тези основания са заложени в самата същност на възрожденския процес; произтичали и от духа, характера и тенденциите на националното движение, обусловени били и от обстоятелството, че българите от всички краища участвали в борбата за народна просвета, за роден език, за самостоятелна българска църква. В общ единен фронт се оказали българите от Мизия, Тракия и Македония и при първите наченки на по-добре осмислена и организирана политическа борба – Първата легия от 1861–1862 г., събитията от 1867 г., четите, преминали в България и пр. Единна по цели била и политическата програма, под която се нареждали патриотите от всички български земи – освобождението на страната и създаването на българска държава.

На второ място, тези основания произтичали от проявилите се вече аспирации на съседните балкански държави. По силата на историческите обстоятелства българите били единствени (като изключим албанците) от балканските народи, които нямали все още своя собствена държава. Силите на българската нация били вложени в борбата за разрешаване на жизнено важния проблем за освобождението на страната. В същото време другите балкански страни, използвайки държавните си ресурси (колкото и малки да са в тази епоха), чертаели свои великодържавни национални програми, създавали пропагандни институти и екипи, формирали своя външнополитическа стратегия за териториално разширение. „Панелинските“ стремежи отдавна били прокламирани като „историческо право“ и се осъществявали чрез Цариградската патриаршия и фанариотите; макар и различна, политиката на младата гръцка държава използвала плодовете от дейността на Патриаршията, а чертаела и собствена програма за разширение и присъединяване на Македония и Тракия. Сръбското княжество, като имало за главна цел освобождението и присъединяването на сърбите в Босна и Херцеговина, на всички славянски земи, намиращи се под австро-унгарско владичество, насочвало погледите си и на изток, и особено на югоизток – към Македония, обосновавало теоретически и исторически претенциите си към „Стара Сърбия“[8].

---

[6] Пак там.
[7] Пак там.

Ако борбите с гръцката пропаганда и аспирации били дълголетни и съпътствали целия възрожденски процес на българите, то напрежението със Сръбското княжество настъпило през 1867 г. До този момент независимо от съществуването на Гарашаниновото „Начертание“ българите виждали в лицето на Сръбското княжество братска страна, съюзник и дори покровител в борбата с общия враг – Османска Турция. Нещо повече – в резултат на активизиралата се след Австро-пруската война от 1866 г. руска политика на Балканите Добродетелната дружина в Букурещ започнала преговори с представители на сръбското правителство и бил създаден един проект под наименование „Програма за политически отношения на сърбо-българите (българо-сърбите) или на тяхното сърдечно отношение“. В съставения в Букурещ протокол се подчертавало изрично, че България, която ще образува общо царство със Сърбия начело с княз Михайло, се състои от областите „България, Тракия и Македония“[9]. В същото време се търсела помощта на Сърбия в борбата срещу гръцките претенции в Тракия и Македония. Освен това на 20 май (1 юни) 1867 г. била публикувана прокламация, подписана от „родолюбци от София, Пловдив, Търново и Битоля“, в която се изтъквала нуждата от южнославянско единство като гаранция за бъдещето и процъфтяването на всички славянски народности на Балканите[10].

---

[8] По тези въпроси вж. *Трайков, В.* Идеологическите течения и програми в национално-освободителните движения на Балканите до 1878 г. С., 1978.

[9] *Димитров, М.* Комитетът на „Старите“ – Добродетелната дружина. – В: България 1000 години. С., 1930, 761–762.

[10] *Јакошић, Гр., В. Вучковић.* Спольна на политика Србје за владе кнеза Михаила. (Први балкански савез). Београд, 1963, 385–386.

Последвали обаче сведения в пресата, че в официалните преговори на сръбското и гръцкото княжество е постигнато споразумение за подялба на българските земи. Това предизвикало възмущението и протестите на цялата българска общественост независимо от класовите и идейните позиции на отделните партии и групировки. В следващите години проблемът за сръбските интереси и пропаганда в Македония и други западни български области не само се изострил, но в много случаи определял и взаимоотношенията на българското освободително и революционно движение с княжество Сърбия.

Значително по-благоприятни били българо-румънските отношения, макар че постепенно румънското кралство засилвало интереса си по отношение на арумънското население в Македония.

Не на последно място българските партиоти намирали основания за защита интересите на българския народ, безспокоейки се от домогванията и интригите на великите държави. В това те виждали и основания за общ съюз на южните славяни, а не противопоставяне и дори вражда за господство.

В статия, поместена във в. „Голос“ през 1867 г., Каравелов писал: „Ако всичко това продължава, както става сега, ако българите ще се чуждеят с черногорците, ако сърбите се надяват на своите министри, ако въобще славяните от юга и запада не помислят за това по какъв начин да отхвърлят чуждото иго, а да се домогват как едно словенско племе ще може да покори и пороби друго, то от нас, южните и западните славяни, няма да излезе ни риба, ни месо, а на нас остава едно – или да стоим под властта на Садък паша и Митхад паша и да им дарим своите глави, или да се предадем като черноработници и роби на Англия и Австрия.“[11]

Ръководителите на българското националноосвободително движение отчитали, че интригите и интересите на великите сили не спират с покровителстването на Турция и запазването на „статуквото“ на Балканите, с поощряването на териториалните аспирации на една или друга балканска държава или тласкането им в посока, угодна за техните по-далечни намерения, но продължават и в стремежа за прякото откъсване на българското население от задачите на националната общност чрез униатството и католицизма. Поради това била поведена борба срещу католическата и униатската пропаганда – усилия, схващани като неразделна част от проблема за опазване на българското народно единство.

Програмата на БРЦК от 1870 г. е взела под внимание всички тези съображения и съобразно революционнодемократичната идеология, на основата на която се е изграждала цялата организация, целяла да намери решение и на националнодемографските и териториалните въпроси. В бъдещата националноосвободителна борба и революционна практика тези въпроси щели да намират не само все по-голямо място, но и по-конкретна и точна постановка като цел и съдържание на националната, буржоазнодемократична революция.

---

[11] Публицистиката на Любен Каравелов до излизането на в. „Свобода“ (1860–1869). Статии, дописки и писма. Издирил и подготвил за печат академик Михаил Димитров. С., 1957, 276–277.

Типични в това отношение се явяват схващанията на Васил Левски – идеолога и организатора на Вътрешната революционна организация. Изяснявайки своята заветна цел, още в началото на дейността си като апостол в България Левски пише в дописка до в. „Свобода“: „И ние сме хора и искаме да живеем човешки, да бъдем свободни с пълна свобода в земята ни, дето живее българинът – в България, Тракия, Македония.“[12] Изхождайки от тези свои схващания за границата на българската националност и за обекта на своята революционна дейност, той се стремял да разпростре революционната организация по всички български земи[13]. В писмо до един кръг дейци във Влашко от 20 юни 1871 г. Левски подчертава, че изграждането на революционни комитети „наредено е да се извърши и там“ – в Македония[14]. От друга страна, лично Левски и неговите съратници изграждат в тракийските градове и селища изключително широка революционна мрежа – неразделна и най-надеждна част на Вътрешната революционна организация[15].

Несъмнено е, че като изтъквал тези области като неразделна част на България, в които преобладаващият елемент е българският, Левски е отчитал наличието и на малцинства от други националности. Ето защо в „Нареда до работниците за освобождението на българския народ“, като говори, че с една обща революция следва да се събори „османската държавнодеспотска, тиранска система и да се замени с демократска република“, той не е пропуснал да даде отговор и на въпроса за мястото на тези националности в бъдещата българска държава. „Българи, турци, евреи и пр. – пише той в своя програмен документ – щът бъдат равноправни в сяко отношение, било във вяра, било в народност, било в гражданско отношение, било в каквото било, всички щът спадат под един общ закон, който по вишегласието от всичките народности ще се избере.“[16]

И по този въпрос, изхождайки от последователните си революционнодемократични схващания, Левски бележи един връх и сочи най-верните – интернационалистичните начала за бъдещото устройство на

---

[12] *Страшимиров, Д. Т.* В. Левски. Живот, дело, извори. Т. 1. С., 1929, с. 210.

[13] *Унджиев, Ив.* В. Левски. Биография. С., 1967, с. 268.

[14] *Страшимиров, Д. Т.* В. Левски, с. 60.

[15] По въпроса за изграждането на революционни комитети в Тракия и Македония вж. също: *Унджиев, Ив.* Цит. съч.; *Димитров, Г.* Княжество България. Ч. 2. Пловдив, 1896; *Дойнов, Д.* Национално-революционните борби в Югозападна България през 60-те и 70-те години на XIX в. С., 1978, 75–81 и др.

[16] *Страшимиров, Д. Т.* В. Левски, с. 221.

България, а чрез това и за полагане на здрави основи на сътрудничество между балканските народи.

Христо Ботев развива тези схващания на Левски. Времето, в което той излиза активно на обществено-политическата сцена, включително и като ръководител на БРЦК, се характеризира с широко проникване на социалноутопическите идеи, които и сам Ботев изповядвал. Върху тези идеи се формира и изявява и неговата позиция по българския национален проблем, по заплетените национални въпроси на Балканите, в Европа и света. „Само разумният и братски съюз между народите – пише той във в. „Знаме“ – е в състояние да унищожи теглилата, сиромашията, паразитите на човешкия род и само тоя съюз е в състояние да въдвори истина, свобода, братство, равенство и щастие на земното кълбо.“[17]

В този смисъл той се изказвал нееднократно – факт, който показва, че великият поет е и оформен революционер-интернационалист, чужд на конюнктурни съображения, на националистически страсти.

И като ръководител на БРЦК, и като убеден революционер-интернационалист Ботев трябвало да отхвърля несправедливите аспирации, отправяни към българското население и българските територии от някои управляващи среди и буржоазни кръгове в съседните балкански страни. Особено остро той бичувал монарсите, правителствата и „учени“ от типа на Милош Милоевич, които не само не допринасят за съюза на балканските и славянските народи на Балканите, но и сеят раздори и вражди между тях. „Ако Сърбия или сръбското правителство – пише Ботев – не желае да ни помогне да поринем турците из Европа, то нека ни барем не препятствува да вдигнем сами знамето на свободата и нека не нарича шпиони и предатели ония, които искат да запазят народността си, името си и своите свещени права на земята, на която живеят.“[18]

Българската революционна партия, ръководена в течение на повече от десетилетие от Г. С. Раковски, Л. Каравелов, В. Левски и Хр. Ботев, била онази вътрешна сила, която подготвила най-голямото народно въстание за освобождение – Априлското от 1876 г. Във възванието на българския народ за въстание, съставено от избраната на оборищкото събрание комисия, се казва: „... настъпва денят на народното въстание на всички българи в България, Тракия и Македония... От днес от името на нашия народ ние обявихме пред целия цивилизован свят: Пълна свобода или смърт.“[19]

---

[17] Знаме, № 14, 2 май 1875.

[18] Пак там; в много статии както Хр. Ботев, така и Л. Каравелов и други български революционери разобличават шовинистичните писания на Милош Милоевич и хора като него, като се обръщат за съдействие към социалистите и демократите около в. „Рад“ и „Будощност“.

[19] Априлско въстание. Т. 3. С., 1956, 15–16.

Въстанието било с най-голяма сила в Централна Тракия, обхванало голяма част от Северна България и по ред обективни причини – само част от Македония (Банско-Разложкия край, Пианец и др.). Следователно, независимо че не могло да достигне начертаните мащаби, по участие и характер то пак било общобългарско въстание. Още повече това се почувствало по последствията – навсякъде, където живеело българско население, последвали масови репресии, затваряне на българските училища, читалища, общини, забрана на българското име и книжнина. В изложение до руския консул в Солун българи от окръжието Аврет, Хисаренско, писано в Кукуш на 21 октомври 1876 г. на български език, заявяват: „Напразно мечтаят и мислят разни европейски политици, че свирепствата в Турската империя се ограничават само в една или две области. Не! Не! Подобни злоупотребления стават, като захване човек от най-първостепенното място в Турско, даже до най-последното.“[20] Като съобщава, че цяла Македония е залята от насилия и общественият живот – училища, читалища, общини – е замрял, руският консул в Битоля пише в доклад от 24 юли 1876 г.: „Гореизложените насилия напълно постигнаха своята цел, ако Дервиш паша (управителят на Битолски вилает – б. м., Д. Д.) е имал предвид да тероризира още повече живеещите под постоянен страх за своята безопасност и самия си живот раи, особено българите. Тяхната община, упреквана за народните движения на съплеменниците им, престана да изявява своето съществуване: българските народни празници преминават тихомълком, изпитите в училищата се правят скришом, българите избягват излишни случаи даже да се показват на улиците.“[21]

Дотук само набелязахме отделни моменти в развитието на българската национална революционна мисъл и практика, които показват, че целта на освобождението на България е била неотделима от проблема за осъществяване на народното единство. Освобождението и изграждането на една българска държава, обхващаща земите, където българите преобладават, била и основната цел на българската национална революция.

Априлското въстание – връхната точка на българската национална, буржоазнодемократична революция, и въстанията в Босна и Херцеговина заставили европейската дипломация да разгледа и обсъди съдбата и бъдещето на балканските народи, подвластни на Портата. Това следвало да стане на проектираната в края на 1876 г. Цариградска конференция.

Решението за свикване на Цариградската конференция станало повод различни партии, групировки и среди на българското общество да представят тежненията на българския народ пред този висок европейски форум[22]. Наред с въпросите за политическите, гражданските и административните права, с които конференцията следвало да се занимае, като основен се очертал и въпросът за народностния състав на земите в Европейска Турция, за понятията „България“ и „български народ“, за земите, населени с българи, за тяхното преобладаване или малцинство в отделни райони. Може с убеденост да твърдим, че след борбите около създаването на Екзархията това е времето, в което най-широко и най-обстойно, при това в конкретен план, българското общество се занимавало с националния си въпрос и същевременно – в унисон със схващанията на отделните класови групи и партии – то го поставило за разрешение пред европейските представители[23].

---

[20] АВПРИ. Посольство в Константинополе (по-нататък – ПК), 1876, д. 2274, л. 229.

[21] Пак там. Главний архив (по-нататък – Гл. А.), V A_2, 1877, д. 145, л. 55.

Типична в това отношение е „Временната политическа програма“, изработена през ноември 1876 г. от БЦБО в Букурещ. В член 1 на програмата се казва: „Да се възобнови (sic) от България, Тракия и Македония българската държава, гдето главният и навред преобладаващият елемент е българският“, а в член 4 се добавя: „Всичките иностранни народности, разместени между българския народ, ще се радват с него на същите политически и граждански правдини.“[24] Съдържанието на тези два члена ясно говори, че БЦБО като продължител на БРЦК застъпвал в тази част онези идеи и становища, които стояли и преди в програмите на българската революционна партия, които били идеи и убеждения и на най-последователните ръководители на българското националнореволюционно движение.

И в останалите програми, искания и пр., представени на Цариградската конференция от отделни лица, групи и т.н., съществувало с малки изключения единство по въпроса за обхвата на българската народност. Повечето от тях се спирали на утвърдените вече с фермана граници на Българската екзархия и пледирали териториите на бъдещата българска държава да не се различават съществено от вече регламентираното от Портата.

Активността на българите по време на свикването и работата на Цариградската конференция не само спомогнала да се засили „процесът на националното самосъзнание и самоопределение на българския народ“[25], но и за първото международно узаконяване на границите на българската народност и нация. В решението на конференцията по българския въпрос се казва: „Ще бъдат образувани от долупосочените територии и съгласно с приложната тук карта два вилаета (области), които ще бъдат управлявани според по-долу изложените подробни форми.

---

[22] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката на западните държави 1876–1878. С., 1968, 63–79.

[23] Пак там. Въпросите по свикването и работата на Цариградската конференция на шестте, както и на отделните предложения, искания и програми от страна на българското общество са разгледани най-обстойно в посочения труд на акад. Хр. Христов. Нашето кратко изложение се базира на това изследване.

[24] Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 1. М., 1961, с. 554.

[25] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката. . ., с. 79.

Източният вилает, който ще има за главен град Търново, ще бъде съставен от санджаците: Русенски, Търновски, Тулчански, Врачански, Сливенски, Пловдивски (без Султанери и Ахъчелеби) и от казите: Кърклисенска, Мустафапашовска и Казълагачка.

Западният вилает, който ще има за главен град София, ще бъде съставен от санджаците: Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски (без двете южни кази), една част от Серския санджак (трите северни кази) и от казите Струмица, Тиквеш, Велес и Костур.“[26]

По такъв начин българската нация, макар и определена в две области, в резултат на самоопределението и борбите си получавала международно признаване на своите граници.

Този успех се дължал главно на организаторската роля и далновидността на ръководството на българската революционна партия, на усилията и жертвите, които били дадени в хода на българската национална революция. За него обаче допринесли и всички останали течения на освободителното движение, както и различни групи и общественици, които, различавайки се по методите на борба и пътищата за освобождението, имали почти единно становище по въпроса за обхвата и границите на българската нация.

Това схващане за обхвата на българската нация се изявило с още по-голяма сила по време на Освободителната руско-турска война и непосредствено след нея. Но силата и размахът на новопоявилото се движение вече се определяли не само от идейната яснота, а и от масовото участие на народните маси, които ставали и инициатори, участници и организатори на борбата за осъществяването и опазването на общобългарското народно единство.

Борбата на македонските българи за освобождение и включване в границите на единна България по време и след завършване на Освободителната война 1877–1878 г.

Обявяването на Руско-турската война през 1877 г. било посрещнато с всеобща радост от българското население в Македония. То вярвало, че тя ще доведе до националното освобождение, а чрез това и до премахване на социалното потисничество, експлоатацията и притесненията от чуждите поробители.

Дълго време преди войната българите в Македония, както и целият български народ живеели с мисълта за освободителната мисия на Русия. Това се дължало на традиционните връзки, чувството за славянска общност, близостта на езика, интереса на руските учени-пътешественици към съдбата, етнографията и бита на българите в Македония, защитата от страна на консулите и т.н. Поради това македонските българи чакали със затаена надежда и радост освободителите, а на много места се надигнали на борба, така както това станало и в Северна и Южна България.

---

[26] Македония. Сборник от документи и материали, с. 322.

Обявяването на Руско-турската война и първите бойни действия били следени с трепет и вълнение от страна на българското население в Македония. Надеждата за освобождение се засилвала с развитието на бойните действия и със съобщенията за победоносния ход на руската армия. Славка Караиванова, учителка, дъщеря на известната баба Неделя, свидетелства за настроенията в Крива Паланка. „Към север небосклонът се раздвижи, първата пушка бе пукнала, нашите освободители бяха минали Малешевско и ние се вече бяхме обърнали на слух, по-често се събирахме вечерно време по къщята, въртяхме се около войната.“[27] Тази радост и очакване прераствали в повишено революционно настроение и готовност за борба. „Младежите и по-събудените граждани – пише по-нататък Славка Караиванова – се събирахме извън града и пред чувството за скорошното освобождение пеехме народни бунтовни песни.“ В своите спомени свещеникът Златко Караатанасов от с. Загоричени изтъква, че с обявяването на войната започнал национален подем и в този център на българска народна пробуда и просвета[28]. Стефан Салганджиев в писмо до Стефан Веркович от 21 май 1877 г. – само месец след обявяването на войната, подробно рисува настроенията на българите в Сяр: „... от екването топът... не могат от радост да се поберат в кожите си и с нетърпение да видят и посрещнат своите едноплеменници, благодетели и избавители, при всичко, че властите му са турили намерение да го съвсем вече оголят.“[29]

Народът намирал различни начини да изрази не само радостта си от победите на руската армия, но и да покаже признателността си към Русия. При богослужението в Сяр например, водено по руски църковни книги, стоящият отвън народ с високи възгласи заглушавал пеенето на свещеника, за да не достигне до ушите на шпионите. Сред широките маси отдавна лелеяната мисъл за „дядо Иван“ прераствала в реалност. Жителят на Якоруда Никифор Попфилипов пише за разговорите и вълненията на селяните: „Московците са близо, Дядо Иван иде!“ – шепнеше се долу от насъбралите се около баща ми негови другари и първенци.“[30]

---

[27] ЦДА, ф. 226, оп. 1, а. е. 104, л. 96.

[28] *Караатанасов, Зл.* Черковно-училищната борба (1868–1903). Спомени. С., 1935, с. 15.

[29] Документи за Българското възраждане от Архива на Стефан И. Веркович. С., 1969, с. 576, док. 483.

[30] *Попфилипов, А.* Якоруда. С., 1933, с. 67.

Това настроение и подем обхванали и най-отдалечените райони на Македония. Един охридчанин свидетелства: „През февруари и март на 1878 г. се забелязваше едно тайно приготовление за посрещането на руските освободителни войски в Охрид... Градът ехтеше от песните по случай предстоящото посрещане... Песента „1877–1878 г. се освободи от Турция българския народ беден“[31] се пееше във всяка къща. Разнасяха се слухове, че освободителните войски са вече дошли във Велес, до Прилеп, до Битоля, до Ресен. Трескави тайни приготовления във всяка къща без никакво разпореждане от никого.“[32]

Отношението на българското население от Македония към Освободителната война, както и националният подем са отразени в още много спомени, документи, изложения, адреси, грамоти от времето на войната и след нея[33].

Най-ярка изява на националното съзнание и готовността на българското население от Македония за борба в единния фронт на българската национална революция е участието му в организираните отряди за съдействие на руската армия по време на войната. В това отношение била продължена традицията, поставена още в легиите, четите, комитетите и пр. в предшестващия период, когато българите от тези земи давали своя принос в общото освободително дело.

Най-масово българите от Македония участвали в Българското опълчение. Това е най-организираният и голям български отряд, който взема участие и внася значителна дан в помощ на руските войски за освобождението на България. Опълчението е плод на дейността и работата на българската революционна партия и продължилото дейността на БРЦК Българско централно благотворително общество. Много от опълченците били участници в революционните събития, преминали през четите и доброволческите отряди в Сръбско-турската война от 1876 г., набрали революционен и боен опит[34].

След официалното обявяване на първата самостоятелна част, съставена от български доброволци – Пешия почетен конвой на главнокомандуващия[35], на 7 януари 1877 г. последвала заповед за формиране на Българското опълчение[36]. В нея изрично било споменато, че редовният състав ще се „набира от доброволци-българи“[37].

---

[31] Съчинена от Григор Пърличев.

[32] *Кецкаров, А.* Предтечи на революционната организация в Охридско. – Илюстрация Илинден, 1936, № 1 (71); *Кецкаров, А.* Из спомените ми по революционното движение в Охридско. – Илюстрация Илинден, 1936, № 10 (30).

[33] Спомени на Арсени Костенцев. – Сб БАН. Ист.-филол. клон, кн. 6, 1916, с. 46; *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония (Неиздадени записки и писма). С., 1984. 282–283; Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 2. М., 1964, 515–516, док. 469; Т. 3. М., 1967, 79–80, док. 42, с. 117, 179 и др.

[34] *Бендерев, Ан.* История на българското опълчение. С., 1930, 12–61; *Митев, Й.* Българското опълчение в освободителната война. С., 1955, 3–15; *Анчев, А.* Българското опълчение. С., 1968.

[35] Българското опълчение. Документи под ред. на М. Ив. Михов. Т. 1. С., 1956, с. 16.

[36] Пак там, с. 74.

[37] Пак там.

По официални данни Българското опълчение наброявало 7444 души, включително и втората серия опълченски дружини, формирани предимно на българска територия в освободените от руските войски райони[38]. Първата серия от шест опълченски дружини наброявала приблизително 4500 души. В тези шест дружини като доброволци участват и голям брой българи от Македония.

Вестник „Напредък“ от 20 май 1877 г. препечатва дописка от в. „Тан“ под наслов „Българи-волентири“. Като съобщава за бързото формиране на Българското опълчение, френският кореспондент пише: „Ежедневно пристигат отвред българи-волентири, някои от тях дойдоха от Македония и особено от околностите на Битоля. Които от българите са способни да носят оръжие, изпращат се в руското военно становище.“[39]

Трудно е да се установи точният брой на опълченците българи от Македония поради непълнотата на опълченските списъци[40] и липсата на данни за родните им места. Те наброявали приблизително около 1000 души, т.е. от 1/5 до 1/4 от общия брой на първата серия на Българското опълчение. В едно свое донесение за това споменава и княз Дондуков-Корсаков: „Само от Македония по време на войната постъпиха до 1000 души.“[41]

С участието си в опълчението и самоотвержената борба при Стара Загора, Шипка и Шейново българите опълченци от Македония внесли дан за победния изход от войната и за освобождението на България.

В състава на опълчението се вливат българи от различни краища, като по своите цели и задачи то става израз на общонационалните тежнения и стремежи.

Българското опълчение е намерило достойна преценка и признание за ролята му в освобождението на България. В тази преценка естествено трябва да видим и усилията, героизма и саможертвата на българите от Македония. Още след свършване на войната охридският митрополит Натанаил пише за българите от Македония: „... в надеждите си за своето присъединяване към дунавските и тракийските братя хиляди от тях, напускайки дом и родители, жена и деца, братя и сестри, бързаха против общия поробител... и участвуваха при превземането и защитата на Шипка.“[42] Съзнанието за дела, внесен от опълченците от Македония в общонационалната борба по време на Освободителната война от 1877–1878 г., било източник на гордост за българите от Македония и в следващите борби[43].

---

[38] Данните се отнасят за края на войната, 14 май 1878 г. – Българското опълчение. Т. 2, с. 730; *Вълков, Г.* Българското опълчение. Формиране, бойно използуване, историческа съдба. С., 1983, с. 71, 119.

[39] Напредък, № 132, 20 май 1877.

[40] Списъците на Българското опълчение, изготвени години след войната въз основа на документите от Българското опълчение и предназначени като основен документ за пенсиониране, не са пълни. Главният им недостатък, който ги прави негодни за статистически сведения, са много липси за рождените места на опълченците (ВИА, ф. 1878/910, оп. 3, № 621 и сл.).

[41] *Църнушанов, К.* Охридското съзаклятие. С., 1966, с. 95. В списък, направен след Освобождението от Централното поборническо опълченско дружество в София, са изброени поименно 411 души участници в опълчението от Македония. Те изминали целия боен път на опълчението, като 35 души загинали по бойните полета (Македонците в културно-политическия живот на България. С., 1918, 1–107).

Освен в Българското опълчение много българи емигранти от Македония участват и в създадените по време на войната народни доброволчески чети – една друга форма на националноосвободителното движение на българския народ през 1877–1878 г. Народните, наречени още „горски“, „волни“, чети възникнали стихийно още в началото на войната. Наред с тях по инициатива на бившия руски консул в Битоля, сега завеждащ дипломатическата канцелария на руската Дунавска армия, А. М. Хитрово, били организирани няколко доброволчески (волни) отряди, в които войводите и основният състав били българи от Македония.

В писмо до ген. Непокойчицки от 17 октомври 1877 г. Хитрово, след като излага дейността на войводата Цеко Петков, подчертава: „В септември месец първите чети бяха формирани от него в Ловеч в отряда на ген. Карцов. Отначало бяха сформирани четите на Илия Марков, Димитър Трифонов, Георги Пулевски и Григория Огненов с Иванчо Роби. След това бяха сформирани нови чети в Троянския манастир от войводата Цеко Петков.“[44]

Първите въоръжени действия на четите били в района на Турски извор (дн. Български извор), Телиш и други места с изходен пункт Ловеч[45]. За късо време четите се разраснали и ползата от тяхното създаване била доказана от резултатите от действията им. Основният състав на четите на Ильо Марков, Георги Пулевски, Григор Огненов, Георги Антонов и Димитър Трифонов били българи от Македония, известни и преди това със своята хайдушка и революционна дейност и в мнозинството си участници в четите по време на Сръбско-турската война. Броят на четниците в началото бил сравнително малък, около 35–40 души. Но към тях като основно ядро по време на действията се присъединявали и участвали и стотици местни хора и бежанци от Южна България. В едно от своите изложения до Народното събрание Ильо Марков пише: „Числото на всичките чети е било непостоянно. В началото са били до 4–5-стотин души, достигнали са да се намаляват до 30–50. Това се влияело от мястото и отечеството на другарите, тъй като всички, като са пристигнали в своето отечество, са се отделяли на команди и са действали в разни посоки по известните им места, подир което пак са пристигали и прибирали в една група.“[46]

---

[42] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 178, док. 94.

[43] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 234, док. 112.

[44] Още през април Хитрово и Везенков били в Белград по набирането на доброволци за опълчението. По-късно Ст. Везенков продължил да се занимава с издирването, вербуването и изпращането на доброволци в опълчението и четите. Институт русской литературы – Ленинград (по-нататък – ИРЛЛ), ф. 325, оп. 1, № 89.

[45] Пак там, № 769.

Това четническо движение не могло да се разрасне поради липсата на по-цялостна организация, а и поради въздържаното отношение на руското военно командване[47].

До началото на декември 1877 г. четите воювали предимно в района около Ловеч – Троян – Тетевен. Някои от тях получили задача да охраняват като авангард планинските проходи и местности. Те предпазвали местното население в незаетите от руските войски селища от нападения на башибозуците и черкезите. Така по данни на Хитрово „четата на Пулевски в течение на 2 1/2 месеца оперира в м. Троянски колиби, имайки ежедневни схватки с групи башибозуци, а понякога и с регулярни войски“[48].

Най-ценна помощ четите оказвали на руската армия при зимното преминаване на Балкана. Те се превърнали не само в бойни, разузнавателни и саботажни единици, но и в организатори на българското планинско население за оказване на помощ на руските войски.

След превземането на София всички чети се събрали в града и след тридневен престой под общото командване на Ильо Марков се отправили към Радомир – Кюстендил[49]. В София към четата се присъединили някои от освободените от затвора участници в събитията от 1876 г., жители на Радомир, Кюстендил и други градове (например Зинови Поппетров). Включена в състава на руски отряд, формиран за превземането на Кюстендил, обединената и разширена чета допринесла за освобождението на града[50]. От този момент дейността на четите изменила характера си – от бойно-спомагателни части на руската армия те се превърнали в основни ядра за въоръжени действия в националноосвободителната борба на населението от този край.

Четниците били хора от народа – селяни, бивши ратаи, дребни занаятчии – въобще, както ги характеризира княз Черкаски, „хора неимущи“. Те имали подчертано класов подход към извършващите се в хода на войната процеси[51]. Те подпомагали българското население в антифеодалното, антиосманско движение, в стихийните му опити да възвърне земите и имуществата си от турците.

---

[46] НБКМ БИА, II А 8265.

[47] ИРЛЛ, ф. 325, оп. 1, № 88. В своя бележка за дядо Цеко Хитрово подчертава, че ако „делото на народните чети не достигна до това развитие, което беше желателно и можеше да се даде, това се дължи на ред обективни причини“. Една от тях според Хитрово било забавянето на създаването им и противодействието на някои официални руски среди. Към това би следвало да прибавим обстоятелството, че четите се формирали без наличието на ръководна българска революционна организация, която да разгърне широка патриотична и революционно-организаторска кампания за създаване на по-масови отряди.

[48] ИРЛЛ, ф. 325, оп. 1, № 769.

[49] *Караманов, В. А.* Няколко доброволчески чети с войводи и първоначален кадър от доброволци от Македония през Освободителната война на 1877–1878 г. – Илюстрация Илинден, 1940, № 5, с. 115.

[50] Пак там; Сб МРТВ, вып. 71, с. 50, 83–95. Не е известен точният брой на убитите четници. По спомени В. А. Караманов изброява имената на 7 души (цит. статия).

Четите на Ильо Марков и неговите сподвижници, чийто основен състав бил предимно от македонски българи, с действията си в Северна България и по Балкана заякчили общите връзки и подсилили чувствата за общност на борбата, което намира продължение в последвалото националноосвободително движение.

Четите действали съвместно с други български чети, понякога под командването на такива изтъкнати български патриоти и революционери като Цеко Петков и Христо Иванов-Големия. Към тях се присъединявали хора, преминали през комитетите на Левски (Ловешко, Тетевенско, Орханийско (Ботевградско), или пък участвали в Априлското въстание (Троянско, Новоселско). Това несъмнено дало отражение върху общия дух и на едните, и на другите.

Четите били обградени с вниманието и обичта на българското население от районите, през които минавали. Не случайно Градският народен съвет на освободения Ловеч в едно от първите си заседания решил да подпомогне четниците на дядо Ильо, макар че и положението на гражданите не било завидно.

В хода на войната както опълченците, така и четниците от Македония действали в съюз с руската армия и получили бойна закалка и военен опит, които се проявили ярко в Кресненско-Разложкото въстание и в дейността на четите след това.

По време на войната от 1877–1878 г. се засилили икономическите притеснения, обирите и гнетът върху българското население в цяла Македония. Не стихвал политическият терор над всичко българско и поради изключително изострените по време на войната национални противоречия. Представителите на властта и мюсюлманското население виждали в лицето на българското население съюзник на Русия, в чието име тя водила войната. Поради това политическите репресии се явявали не само като естествена реакция, но и като мерки срещу всякакво националноосвободително и политическо движение, което би могло да съдейства за успехите на руската армия.

Още в началото на войната турските управляващи среди разпалили мюсюлманския фанатизъм. Те прокламирали „свещена“ война на мюсюлманите срещу „неверниците – руси и българи“. Тази морална обработка целяла не само повдигането на войнствения и настъпателен дух на турската армия, но и потискане на националноосвободителните стремежи на българския народ. Поради това част от фанатизираните управници и тълпи пристъпили към физическа разправа и унищожение на българския народ – преди всичко на българската интелигенция и на мъжкото население[52].

---

[51] За социалния аспект на борбата на четите вж. *Левинтов, Н. Г.* О. Берлинском договоре и отношение к нему различных классов болгарского общества. – УЗУГПИ, вып. V. Уляновск, 1953, с. 264.

На политически преследвания били подложени на първо място просветените хора – учители, свещеници и др. Отстранени били българските владици в Охрид и Скопие. По заповед на правителството, както пише в едно писмо екзарх Йосиф, те били вдигнати „като немирни и опасни за държавата, както стана и с всичките по-живички хора в Македония“[53]. Поп Тодор Митов, управляващ Велешката и Скопската епархия след вдигането на владиците, през 1877 г. бил арестуван и хвърлен в затвора Канлъ куле в Солун[54]. Подобна била участта и на ред други духовници.

На най-големи преследвания били подложени учителите. Десетки от тях били арестувани и заточени, други – принудени да бягат и да се крият.

Илюстрация за съдбата на интелигенцията в Македония след Априлското въстание и Освободителната война дава в спомените си Ст. Салганджиев: „Тюрмите и в Неврокоп (дн. Гоце Делчев), и в Мелник, и в Петрич, и в Демир Хисар, и в Драма и Сяр бидоха буквално претъпкани с невинни учители, свещеници и по-богати българи. Училищата и църквите се заграбиха от гъркоманите.“[55] Същото подчертава и Н. Еничеров: „Кой не знае злощастните за българите години 1876–1878 г., през които беше се повдигнала всеобща хайка както против българските дейци, също и против всичките му народни заведения? През тия години сума български учители и свещеници, едни бяха изпозатворени, други заточени и прокудени, а мнозина и избесени.“[56] Иван Гологанов пише до Ст. Веркович: „Моето тук живеене е в опасност и от март все се крия... около края на май малко нещо по се умириха [турците – б. м., Д. Д.] и си дойдох в селото, но сега пак се разпалиха и Бог знае какво ще бъде по нас учителите.“[57]

За политическия терор над българската интелигенция и въобще над българската националност, както и за преследванията за разпространението на българските книги, просвета и пр. говори Кузман Шапкарев: „... взеха да се преследват всички по-видни граждани българи, да се затварят и заточват; да се гонят славянските църковни книги и люто да се наказва всекой, у кого би се нашла каквато да е българска книга или който би се заподозрял в българофилство.“[58]

---

[52] „Дейли нюз“ от 24 октомври 1877 г. пише: „Не желае ли правителството да разреши българската автономия, като изтреби мъжкото население?“

[53] НБКМ БИА, II А, 417.

[54] Документи за Българското възраждане от Архива на Ст. Веркович, с. 348, док. 278.

[55] *Салганджиев, Ст.* Мисли, дела и спомени, 96–97.

[56] *Еничеров, Н. Г.* Рецензия и критика. Лични дела и спомени или неравната борба с елинизма в Солун и Сяр от Ст. Салганджиев. С., 1907, с. 6.

[57] Документи за Българското възраждане от Архива на Ст. Веркович, с. 578, док. 484.

[58] *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония, с. 278.

В почти всички градове били извършени арести и интерниранця. Този процес не отминал и селата. На 18 септември 1878 г. австрийският консул донася: „Преди няколко дни, именно 11-ти, състоятелни селяни от село Чичево, на 3 часа от Велес, както и един свещеник на име Йоаким, са били докарани в Солун във вериги."[59]

В Охрид били арестувани и заточени 14 души[60]. Арести били извършени и в Прилеп, Битоля, Солун, Сяр, Неврокоп и на много други места.

По време на войната българското население в Македония било потискано и от засиления духовен гнет на Цариградската патриаршия. Тя използвала антибългарското и антиславянското настроение на турската власт и на мюсюлманите въобще, за да укрепи своите позиции. Всичко това поставяло българите в Македония в изключително тежко положение – социално-икономическо, политическо и духовно. Изход от него можело да се търси в благоприятния развой на войната – нещо, в което българите вярвали, както и във въоръжената националноосвободителна борба.

Освободителната Руско-турска война дала тласък за разгръщане на българското националноосвободително движение не само сред българската емиграция и в районите, където протичали бойните действия, но и дълбоко във вътрешността на страната. Българите от Македония изразили своя стремеж за освобождение освен чрез участието си в опълчението и четите към руската армия, но и с участието си в местни чети и стихийни въстанически движения. Тук поради по-голямата острота на аграрния въпрос особено се разраснало селското националноосвободително и антифеодално движение[61].

По време на войната на различни места в Македония били създадени и действали местни чети. Част от тях продължили националноосвободителната борба, започнала в предшестващите години, други, без ясно изразен политически характер, възникнали стихийно и продължили старата хайдушка традиция. Но всички те, действайки в тила на турските войски, играели роля в общия освободителен фронт на руската армия и на българската национална революция. Освен това те се подвизавали в места, където населението нямало друга защита, и с това се явявали единствената му въоръжена опора. Четите предпазвали населението от местни насилници – бейове, селски пъдари, прочути водачи на башибозушки орди като Хайдут Сульо, Шейхът и др.

В Малешевско и Пианечко продължила действията си четата на Димитър Попгеоргиев. Тя била една от най-организираните и с ясно изразени националноосвободителни стремежи и не прекъснала борбата, подета още във въстанието от 1876 г. Постоянният брой на четниците бил около 20 души[62]. По време на Сръбско-турската и особено на Руско-турската война четата значително нараснала. Своеобразна особеност било обстоятелството, че към основния състав на четата за отделни акции били привличани селяни от околните села, след което били разпускани. Четниците презимували разпръснати по различни планински селища и колиби на Малешевско. През лятото четата се съсредоточавала в Осоговската планина. Нейната дейност сега значително се разширила – тя контролирала не само Малешевско и Пианечко, но и Горноджумайско (Благоевградско), Кюстендилско и други райони. Към нея временно се присъединявали със своите малки чети Стою Торолинко[63], Кутрулю, Иван Козарев[64].

---

[59] *Български патриарх Кирил.* Принос към българския църковен въпрос. (Документи от австрийското консулство в Солун). С., 1961, 202–707, док. 60.

[60] *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония, 278–279.

[61] *Христов, Хр.* Аграрните отношения в Македония през XIX и началото на XX век. С., 1964, с. 102 и сл.

В края на годината, когато успехите на руската армия станали очевидни и започнало бягството на турско население от Северна България и Софийско на юг, четата на Димитър Попгеоргиев предприела организирани действия за борба с разпръснатите отстъпващи турски войници и башибозушки шайки. За да може да контролира по-голям район, четата се разделила на три групи: едната начело с войводата Димитър Попгеоргиев се съсредоточила над с. Разловци; втората – в Широки дол, по пътя за Радовишко и Струмишко, и третата – в Кресненското дефиле. Четата получавала подкрепа и имала база и в лагерите на селяните, избягали по планините, за да се укриват и предпазват от отстъпващите бегълци – мохаджири и турски войски. Център на голям лагер станали планините над с. Разловци, което според К. Попстоянов „служеше като прибежище на цяло Пианечко и Малешевско“.

При това положение в края на януари, когато Кюстендил бил освободен и в този район пристигнал Ильо Марков със своите четници, в Пианечко и Малешевско четата на Димитър Попгеоргиев (в състав вече от около 40 души) израснала като сериозна народна сила, контролираща и околните местности[65].

По време на войната в Сярско, Неврокопско и Мелнишко действала четата на Тодор Паласкаря, в която бил и бъдещият войвода в

---

[62] Димитър Попгеоргиев е записал имената на 13 души четници от дружината – 1876 г. (НА НВИМ, ф. Д. Попгеоргиев, № 4).

[63] *Попстоянов, К.* Тридесет години назад. Исторически записки по първото македонско въстание. Кюстендил, 1903, с. 60.

[64] Иван М. Козарев бил учител в Мелник (1872–1873) и Св. Врач (дн. Сандански) (1873–1876). Участвал в подготовката на Априлското въстание, а след това в четата. През 1878 г. бил член – главен писар или секретар на горноджумайския благотворителен комитет „Единство“. Като учител в Мелник той е начело на борбата за българската църква, поддържала връзка със Ст. Веркович и Ст. Салганджиев в Сяр. (Документи за Българското възраждане от Архива на Ст. Веркович, 544–545, док. 452).

[65] *Попстоянов, К.* Тридесет години назад, 51–53; НА НВИМ, ф. Д. Попгеоргиев, 1959, № 4, № 6, с. 15; *Караманов, А.* Пианец. Двумесечно царство през 1878 г. – Родина, 1939, № 4, 143–161.

Кресненското въстание Стоян Карастоилов[66]. Четата обезвредила двама от най-закоравелите разбойници в този район – Хайдут Сульо и Шейха – и спечелила симпатиите на цялото българско население. „Това известие възрадва всички българи, по-младите и възпалени момци тайно се събираха и крояха по какъв начин да се присъединят към Стояна“ – пише в записките си писарят на четата на Стоян Карастоилов[67]. В същия район по това време бродят и други две малки чети – на Кочо Лютата и Стойко Цепаревеца[68]. В Прилепско действала групата на Симе Шикев, а по Бабуна – на Нико Бендерот от с. Габровник[69]. В техните чети влизали предимно селяни от околните села. По своя характер това били харамийски чети, които нападали и обирали турската поща, отделни богати хора, селски пъдари и пр.

Отделни малки чети се появили в Солунско, Охридско, Битолско, Костурско. Особена дейност по време на войната развил поп Костадин Буфски[70]. В края на войната започва своята дейност и Стоян Богданцали, войвода от с. Богданци, Солунско. В неговата чета влизали брат му Тодор, Мито Делов, Васил Прашев и други селяни. Те се насочили към Кюстендил, презимували там и през пролетта на 1879 г. участвали активно във втория етап на Кресненското въстание[71].

Четническото движение взело широк размах в началото на 1878 г., когато руските войски били вече в Софийското поле, а сръбската армия действала в района на Ниш, Пирот, Враня. Чети се съставяли в целия район на Източна Македония, в Мелнишко и Горноджумайско, а освен това и в Дупнишко и Кюстендилско. Възникването на четите било обусловено на първо място от нуждата от самозащита срещу насилията на башибозушките орди, съставяни в Горноджумайско и Мелнишко за грабеж, както и срещу преминаващите бежански групи мохаджири, които по своя път грабели местните жители. Друго по-сериозно политическо основание за действията на четите била задачата да се предизвикат и въвлекат руските части за освобождението и на тия райони.

В историята на с. Бобошево Иван Кепов разказва за намеренията на селяните по това време: „Населението – пише той – се опитало да предизвика напредването на русите, та образувало чети, които преминавали определената линия и постоянно безпокоели турците.“[72]

---

[66] *Бужашки, Евл.* При изворите на народната съпротива. Записки за Кресненското въстание на Ив. Попгеоргиев, писар в четата на Стоян Карастоилов. – ИБИД, 26, 1968, 340–346.

[67] Пак там. с. 346.

[68] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 83.

[69] *Аврамов, С.* Революционните борби в Азот, Велешко и Поречието. С., 1929, 24–25.

[70] *Христов, Хр.* Аграрните отношения в Македония..., с. 157.

[71] *Кръстев, П., Ив. Богданцалиев.* Славни Богданцали войвода. Кюстендил, 1897, 20–21.

[72] *Кепов, Ив.* Минало и сегашно на Бобошево. С., 1935, с. 145.

В района на Дупница се създали няколко чети. Начело на първата застанал четникът от Ильомарковата чета Андон Битолчето. Тя се състояла от 15–20 души[73].

В с. Рила били съставени две чети: начело на едната застанал Иванчо Андреев (от София), а на другата – Арсени Костенцев и учителят Михаил Векилски от Ловеч. Освен местни хора в четите имало четници и от Радомирско, Самоковско, Трънско. Двете чети водили сражения с турски мохаджири, с черкези и башибозуци при селата Стоб, Пороминово, Рила и др.[74] Четите действали по предварително уговорен план с въстаниците от Рилското корито и в Кресненското дефиле[75]. Тук след освобождението на Кюстендил пристигнала една част от четата на Дим. Попгеоргиев (25 души), която разрушила моста на р. Струма при с. Железница, за да разстрои изтеглянето на турските части от Горна Джумая (Благоевград). С това тя успяла да обезвреди голяма турска група[76].

В Петричко и Мелнишко по същото време действали четите на Стою Торолинко, Иван Козарев, Кутрулю, към които се присъединили и известните патриоти от този район поп Димитър Рибнишки, капитан Златко и др.[77] В Пианечко образувал отделна чета от около 10 човека и нападал турските войски и бежанци и поп Ангел Делията[78].

Наличието на голям брой чети свидетелства, че на този етап тук се разгърнало вече едно по-широко националноосвободително движение, обусловено от близостта на руските войски. Четите запазвали връзката си с тези, възникнали по време на войната, но сега били израз и на разгръщащото се масово селско движение.

През 1878 г. в Югозападна България възникнало селско въстаническо движение първоначално в Трънско и Босилеградско, а след това се пренесло и в Кюстендилско и в цяла Източна Македония. Това е т.нар. Шопско въстание, което започнало в резултат на действията на организираната от известния български патриот Симо Соколов чета, но постепенно се разраснало в масово движение на селяните. Те разгромявали и палели кулите на спахиите и беговете и насилствено завземали чифлиците и господарлъците на местните феодали-мюсюлмани. Част от въстаниците начело със Симо Соколов съдействали на руския отряд под предводителството на подп. Задерновски и на четниците, водени от войводата Ильо Марков, при освобождаването на Кюстендил[79].

---

[73] Спомени на Н. Лазаров. Дупница, 1924, 78–90.

[74] *Костенцев, А.* Спомени. - Сп БАН, № 6, 48–49.

[75] Пак там, с. 50.

[76] *Попстоянов, К.* Тридесет години назад, 56–57; *Киселички, Хр.* Кратката свобода на Царевоселско и Горноджумайско през 1878 г. (лични спомени). – Кюстендил, № 27–28, ноем. 1935.

[77] *Попстоянов, К.* Тридесет години назад, 57–60.

[78] Пак там.

[79] НБКМ БИА, ф. 34, а. е. 3, л. 7–17; *Соколов, Н.* Западните покрайнини по време на Освобождението. Из архива на С. Соколов, Трънски край. С., 1940. Симо Соколов бил известен политически деец, четоводец в Сръбско-турската война от 1876 г. Подпомагал народното движение в този край и до 1878 г.

Селското антифеодално и националноосвободително движение тук не прекъснало нито след подписването на примирието, нито пък след обявяването на Санстефанския мирен договор. Но докато в освободените и заети от руските войски райони националноосвободителната борба вече била стихнала, а селското антифеодално движение се проявявало и в други форми – негласно заемане земите и къщите на забягналите чифликчии и турци, изземване на тяхното изущество и пр., – в граничните до тях земи, останали неокупирани, борбата продължила като националноосвободителна и като антифеодална. В решаването на националния въпрос чрез изгонване на турските власти и земевладелци селяните виждали единствения начин за премахване на остарялата аграрна система и на неограничената феодална експлоатация. Поради това те поставяли като своя основна задача националното освобождение, настоявали за окупирането на нови райони от руските войски и се стремели и техните краища да бъдат присъединени към новосъздаденото българско княжество.

Активността на българското население, действията на четите, въстаническите прояви в югозападните български земи станали обективна причина въпреки неблагоприятните за Русия външнополитически усложнения руската армия да окупира Горна Джумая и част от Горноджумайски окръг[80]. Следователно в хода на Руско-турската освободителна война борбата на българите от Македония за освобождение се сляла с тая на целия български народ, явявала се неразделна част от разгръщащата се в хода на бойните действия българска национална революция.

Военните действия по всички фронтове в Руско-турската война от 1877–1878 г. завършили с подписването на договора за примирие на 19/31 януари 1878 г. в Одрин. Определената по примирието демаркационна линия достигнала на запад до Кюстендил и Горна Джумая, като оставяла останалите земи от Югозападна България под временната власт на Турция до подписването на окончателния мирен договор[81].

Усилията на българското население на запад от демаркационната линия сега се насочили и тези земи да влязат в пределите на бъдещата свободна държава при сключването на мирния договор. С тази задача се наела преди всичко интелигенцията, която чрез изложения и лични срещи с представителите на руското командване и дипломатическите чиновници се стремяла да покаже българския характер на Македония.

---

[80] *Костенцев, А.* Спомени. - Сп БАН, 1923, № 26, с. 45 и сл.; Сб МРТВ, вып. 69, 284–285; вып. 73, с. 90, 94–96 и др.; РГВИА, ВУА, д. 7162, л. 50–52.

[81] *Татищев, С. С.* Император Александър II, его жизнь и царствование. СПб, 1911, Т. 2, 439–440.

Още през януари – февруари българската интелигенция и духовенството, произхождащи от Македония, започнали да се безпокоят за съдбата на своите родни места. Причина за това били сведенията, проникнали в някои европейски вестниици, че ще бъде създадено българско княжество само в земите на север от Балкана[82]. Тези опасения са изразени в едно изложение на македонски българи, изпратено до граф Игнатиев още преди завършването на преговорите: „Ние вярваме, как Вие сте едничкият, който познавате отблизо, че от провинциите, които съставляват отечеството ни България, Македония била е секога най-много изложена на турските свирепости, че в нея българина никога не е бивал осигурен нито на имота си, нито на живота си, на фамилната си чест. Сега обаче се пускат слухове, че Македония щела да остане пак под турската власт. . ." Като познават дейността на Игнатиев, те го молят и се надяват, че той не ще допусне тази област да остане „вън от границите на България"[83]. Изложения за включване на Македония в границите на бъдещата българска държава били изпращани и до много други руски и чужди държавни дейци.

Още от този начален момент движението придобива значителен размах и известна организираност. Една част от най-дейните български интелигенти и духовници се озовали в Одрин в близост до Главното командване на победилата руска армия, за да могат да окажат въздействие на руските дипломати, да ги запознаят с действителното състояние на нещата в Македония и да предадат молбите и желанията на своите съграждани. Част от тях носели документи, скрепени с подписи и печати, с които българските общини ги упълномощили да действат от името на цялото българско население.

Подобна молба била изпратена в Одрин още на 6 февруари 1878 г., подписана от 25 видни граждани на Скопие, Битоля, Охрид, Прилеп, Велес, Щип, Струмица, Струга, Воден. В нея се казва: „Долуподписаните жители от Македония, които на този час се намираме в тази страна, в слабост и недоумение да изразим нашите чувства и сърдечни желания во отношението на нашата бъдеща съдбина, която в днешното време се решава, за да се причислим и ний в числото на нашите братя или не, опълномощаваме лица, които се радват на нашето доверие, и молим да се приеме тяхното представление като пълно изражение на непреходни желания и прошения... да подействуват по възможността в заключението на мирът да не остане вън от кругът ни страната, която е дала най-първите и най-отлични люде на Всеславянския мир."[84] В подобно изложение, отправено на 8 февруари от Пловдив, се настоявало при подписването на мира да бъдат включени в границите на новата държава Тракия и Македония, тъй като в противен случай славянският елемент бил заплашен от домогванията на елинизма[85].

---

[82] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., с. 127.

[83] РГИА, ф. 730, оп. 1, а. е. 73, л. 34–35.

[84] Пак там, л. 19.

Наред с изложенията в Одрин била избрана депутация от българи от различни краища, включително и от Македония, която да представи лично пред висшите руски власти тежненията на българската нация[86]. От своя страна, македонските българи в Одрин упълномощили отделно Методи Кусев да представя техните интереси и да отстоява включването на Македония в рамките на българската държава. Пред опасността поради външнополитически причини Македония все пак да остане под турска власт Методи Кусев предложил на граф Игнатиев да се спазят поне две изисквания, които да залегнат в мирния договор: а) да не се подчинява българското население в Македония на Цариградската патриаршия; б) да не се допуска заселване на турски бегълци в неосвободените български земи[87]. Макар и компромисно, това искане целяло поне отчасти да запази националните интереси на българите от Македония.

Подобно било настроението на жителите на Банско-Разложкия край. В изложение от 2 март 1878 г. 10 селища от Разложко се обръщат към управителя на Софийската губерния с молба за изпращане на руски отряд. „Цяла България и Тракия видяха свободен живот, видяха лъскави дни. Като слушахме за това щастие на мизийските и тракийските наши братя, хлъцахме от надежда и ожидание да видим и ние... часът на освобождението ни от агарянско тиранство.“ Изложението завършва с горещата молба: „... да съдействувате, щото да се изпратят няколко руски войници и в нашето място за наше освобождение, за наше съживление.“[88]

Подписването на Санстефанския мирен договор на 19 февруари (3 март) 1878 г. разсяло опасенията за разпокъсване на България. По силата на договора в границите на автономното трибутарно княжество България се включвали всички земи на юг от устието на Места и Струма и северно от Солун, а на запад – южно от Враня, през Скопска Черна гора, западно от Куманово и Тетово до планината Кораб, по р. Велешица до съединението ѝ с р. Черни Дрин. След това границата завивала на юг по р. Дрин западно от Охридската каза, западно от казите Корча и Старово, до планината Грамос, Костурското езеро, р. Мъгленица[89]. Вън от границите на българското княжество по политически съображения по думите на граф

---

[85] Пак там, л. 20.

[86] Пак там, л. 24.

[87] Пак там, л. 32–33.

[88] НБКМ БИА, ф. 111, а. е. 219, л. 1.

[89] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 154–155.

Игнатиев останали някои местности в Южна Македония[90]. Огромната част от Македония, където преобладаващото население било българско, била включена в границите на българското княжество.

Македонските българи посрещнали Санстефанския мирен договор с нескривана радост. Той осигурявал не само националното освобождение, но създавал и реални предпоставки за премахване на феодалните остатъци и острите социални противоречия в Македония. Договорът отговарял на дотогавашните стремежи на македонските българи, изразени в борбите, които те водили в единния фронт на българската национална революция. Ето защо българското население в Македония начело с интелигенцията посрещнало и приело с възторг Санстефанския мирен договор. Представители на македонската емиграция, както и на обществеността от вътрешността въпреки опасностите, на които се подлагали, подписали благодарствени адреси и изложения до русите за великото им освободително дело. Много градове и селища от Македония тайно изпратили свои делегати, които да представят на руските власти благодарствени адреси. В Сан Стефано се озовали такива изтъкнати общественици и революционни дейци като Натанаил Охридски, Ильо Марков, Методи Кусев и др.[91]

Във вътрешността на Македония населението очаквало с нетърпение освободителните руски войски, а на места се правели тайни приготовления за тържественото им посрещане. Особено дейни в това отношение се показали охридчани. При известията за Санстефанския мир, както свидетелства Кузман Шапкарев, „според който освобождаваше се и цяла Македония с наший гр. Охрид и с пограничний гр. Струга... Радостта ни беше, разумява се, неограничена.“[92] Изтъкнатият поет, учител и общественик Григор Пърличев съчинил специална песен-ода, която се пеела от младежите и учениците[93].

В едно изложение до Гладстон от 1880 г., при това в условията на развихрилата се антибългарска кампания, жителите на Кичевски окръг пишат: „Санстефанският договор, освобождаващ нашата страна, ни внуши надеждата, че идва край на нашите вековни страдания и че ние ще можем да подобрим нашето нещастно положение, ще се стремим към просвещение и нравствено развитие. Но уви.“[94]

---

[90] Пак там, с. 157. Руските дипломатически представители познавали много добре етническите проблеми в Македония. Освен изложения и искания на българското население, в които несъмнено са намерили израз тежненията на българския народ, руските представители имали лични наблюдения и проучвания. Руският консул в Солун Юзефович прави едно от най-сериозните проучвания, което изпраща в секретно донесение от 20 ноември 1876 г. Очертаните от него граници почти съвпадат с приетите граници на Санстефанска България (АВПРИ, гл. А, VA_2, 1876, д. 907, л. 133–139). Голяма роля за това са изиграли и тежненията и борбите на народните маси в самата Македония (за това вж. *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 63–78).

[91] Подписаните благодарствени адреси и изложения до руските власти са разгледани подробно от Хр. Христов (пак там, 187–190). Част от изложенията и петициите на македонските българи са публикувани в Освобождение Болгарии... Т. 3, 79–90, док. 42, 114–120, док. 177–179, док. 94 и др.

[92] *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония, с. 283.

[93] *Кецкаров, А.* Предтечи на революционната организация в Охридско. – Илюстрация Илинден, 1936, № 2, (71).

Нетърпимото положение, всекидневните сблъсъци с турските мохаджири, с башибозушките и черкезките банди предизвикали подаването на много молби и изпращането на специални делегации до руското командване за час по-скорошното заемане на Македония от руските войски[95]. Особено характерно в това отношение е прошението на българските църковно-училищни общини в Македония до А. М. Горчаков от 20 май (1 юни) 1878 г.: „Всичкий българский народ се зарадва, като видя, че желанията му се изпълниха и нуждите му се удовлетвориха и ний всите българе в Македония съ[с] силата на Санстефанския договор чекахме с голямо нетърпение освобождението си от беснующето още над нас турско варварство.“[96]

Многобройни изложения до руските войски изпратили и висшите духовници българи от Македония Натанаил Охридски, Методи Кусев и др.

Настойчивите искания за окупацията на Македония от руските войски и освобождението на тази област не били чужди на руските планове. Мнозина руски военни и дипломати, преди всичко граф Игнатиев, много добре разбирали изключителното значение на едно военно завземане на тези земи за позициите на Русия на Балканите и за бъдещото развитие на българския елемент[97]. От тази гледна точка било решено да се изпрати граждански комисар за македонските области, влизащи в състава на българското княжество. На този пост бил назначен А. М. Хитрово[98]. „Веднага след сключването на Санстефанския мирен договор – пише Хитрово до Н. К. Гирс през октомври 1879 г. – аз бях командирован от Н. Им. В. Главнокомандуващия в Македония, в местностите, влизащи в състава на новоосвободена България, но незаети още от нашите войски. Моята командировка имаше за цел да вземе първи мерки за умиротворяване на края, за предотвратяване стълкновенията между християни и мюсюлмани, за уреждане на временно местно самоуправление и за осигуряване на обществената и частна собственост.“[99]

---

[94] АВПРИ, ПК 1880, д. 2276, л. 158.

[95] Освобождение Болгарии... Т. 3, 33–34, док. 12, с. 54, док. 27 и др.

[96] Пак там, 114–117, док. 63.

[97] Сан Стефано. Записки графа Н. П. Игнатиева. – ИВ, № 37, февр. 1916, с. 265 и сл.; *Молчанов, А. Н.* Между миром и конгрессом. Письма в „Новое время“. СПб, 1878, 180–181.

[98] По въпроса за плана на руското командване за окупация на Македония вж. Освобождение Болгарии... Т. 3, 29–31, док. 9, 50–54, док. 26; *Тодоров Г. Д.* Временното руско управление в България през 1877–1879. С., 1958, 407–408; *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 181–183. В нашето изложение ще се спрем само на някои по-специфични въпроси с оглед темата на настоящата работа.

[99] ИРЛЛ, ф. 325, оп. 1, № 205, л. 5. Подобни задачи му поставил и главнокомандващият. – АВПРИ, Гл. А, VA_1, 1876–1878, д. 1, л. 427.

Хитрово, който познавал много добре икономиката, социалните и националните проблеми в Македония, пристъпил с нужната сериозност към изпълнението на своята мисия при това със специфична разпоредба и подготовка[100]. На първо време била издадена прокламация от името на главнокомандващия към жителите на Македония, напечатана в Одеса на 4 езика – руски, български, гръцки и турски. В нея се казва: „Жители на Западна Румелия! Вие сте по-щастливи, отколкото вашите братя от Придунавска и Прибалканска България, тъй като не сте изпитали ужасите на войната. Без жертви и страдания вие сега се приобщавате към този славянски свят, който победоносното руско оръжие е приготвило и за Вас.“[101] По-нататък в прокламацията се изтъква, че руските власти ще обезпечат реда, спокойствието и правата на всички граждани, независимо от тяхната вяра и народност.

В своите проекти Хитрово се съобразявал със специфичните особености на областта. „Знаейки духа на тази страна – пише той, – аз имах предвид да не се увличам в такива административни мерки, които биха могли да се осъществяват в България и собствено бяха осъществени в България и проведени от Гражданското управление начело с княз Черкаски, а там да създадем съвършено нов ред на нещата. В Македония и Албания такива реформи биха могли да се предприемат след основно и бавно приготовление на страната за тяхното приемане и щателно избягване на всичко, което можеше да раздразни местния, своеобразен характер на населението.“[102]

Първата и главна задача, която Хитрово набелязал, била да предпази страната от каквито и да било стълкновения на християнския елемент със значителното тук мюсюлманско население. Той получил на разположение 25 офицери и два полка кавалерия за осъществяване на мисията си, положил големи грижи да възстанови всички свои „предишни връзки и да събера около мен лица, които аз можах да употребя като оръдие за предстоящата моя деятелност“[103]. В един проект за записка са изброени имената на тези влиятелни жители на Македония – Охридския митрополит (Натанаил Охридски), Юсуф бей, Стоян Везенков, Сайдац бей, Яни Кафеджи, буфския свещеник (поп Костадин), Л. Лапе[104].

Хитрово предвиждал изграждането на комитет, който да поеме грижата по водворяването на бежанците мюсюлмани, избягали от

---

[100] *Молчанов, А. Н.* Между миром и конгрессом, с. 181. По този повод той пише: „На г-н Хитрово е поръчано и въвеждане на руско управление в тази област. Той, съдейки по картата на Теплов, ще има немалки затруднения, тъй като тия места са пълно смешение на разни националности. Трябва да се намери модус вивенди за тяхното мирно съжителство. Г-н Хитрово е съумял да внуши надежда, че ще извърши с такт това.“

[101] ИРЛП, ф. 325, оп. 1, № 86.

[102] Пак там, № 205, л. 6.

[103] Пак там.

[104] Пак там, № 12.

България, подготвял издаването на списание, организиране на печатница и пр. Съществено място в плана му заемали създаването и дейността на доброволчески чети – такива, каквито той организирал през лятната и зимната кампания на 1877 г. в Северна България и Балкана[105]. За това особена роля изиграли неговите стари познати – Стоян Везенков, който се намирал през всичкото време около него, дядо Ильо Марков, посетил го в Одрин, и др. Създаването и дейността на подобни чети, колкото и да биха били ограничени от командването, целяло разгръщането на националноосвободителната борба в тези райони, създаването на един въоръжен резерв на руските войски.

Приготовленията на руското командване бързо станали известни на българското население в Македония и предизвикали необикновена радост[106], голям подем и готовност за борба. Хитрово подчертава, че победите на руската армия издигнали престижа на Русия на голяма висота. „Християните повсеместно почувствуваха себе си по-силни, мюсюлманите съвършено бяха паднали духом... това беше този момент на нравствена победа, когато, както по време на Френско-пруската война, отделни улани превземаха градове.“[107]

Въпреки предварителните разпореждания и мерки, и явното активизиране на българското население руското командване не пристъпило към окупацията на Македония. Причината за това било влошеното външнополитическо положение на Русия и по-специално опасенията от война с Англия и Австро-Унгария, както и настъпилите усложнения в Родопите[108].

Независимо от настояванията на Н. П. Игнатиев и на други дипломатически и военни дейци и възможността Македония да бъде окупирана от подвижни кавалерийски отряди в сътрудничество с местни въоръжени чети главнокомандващият Н. Николаевич проявил колебание и дори несъгласие[109]. Това оказало неблагоприятно влияние върху започналата в хода на войната националноосвободителна борба. Не били изпълнени и решенията за създаване на българско опълчение – българска национална войска – съгласно приетия план[110].

---

[105] Пак там, № 205, л. 6.

[106] Пак там, л. 6, 7. „Вестта за скорошното ми пристигане – пише Хитрово – се разпространи в Македония и Албания с необикновена бързина... Санстефанският мирен договор и последвалата след това моя командировка в Македония пробудиха грамадна надежда в тамошното християнско население.“ (л. 9). „Да говорим ли за това с каква неподправена радост и розови надежди – четем в дописка в „Новое время“ – чакаше нашето пристигане македонската рая – българи, цинцари, власи и даже гърци.“ (Новое время, № 1014, 23 дек. (4 ян.) 1878.

[107] ИРЛЛ, ф. 325, оп.3, л. 6.

[108] Освобождение Болгарии... Т. 3, 29–31, док. 9, 50–54, док. 26; *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 183–185. Освен антируската кампания и провокирания бунт в Родопите английската дипломация и гръцките националистически кръгове подготвяли втори подобен акт – въстание в гръцката област под турска власт и някои градове на Южна Македония с цел да попречат за изпълнението на Санстефанския мирен договор и подготвят почвата за присъединяването на тези земи към Гърция (*Молчанов, А. Н.* Цит. съч., с. 208).

[109] Освобождение Болгарии... Т. 3, 29–31, док. 26; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 407–408; *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 182–185.

Разгръщането на българската национална революция в Македония, за което имало обективни условия в този момент, не могло да се осъществи. Ето защо революционното движение тук не прераснало в по-сериозна сила, която в съюз с руската армия да допринесе за националното освобождение.

Забавянето на руската окупация, консолидирането на османска Турция благодарение подкрепата на някои западни държави усложнявали извънредно много положението на македонските българи. В пресата официално се изнасяли намеренията на великите сили за ревизия на Санстефанския договор и преди всичко за откъсването на Македония и Тракия от новосъздаденото българско княжество. В този момент се засилили и гръцките аспирации към Македония. Подобни прояви имало и от сръбска страна, главно в северозападните райони на Македония – Скопско, Кумановско, Кривопаланско. Изявени били и някои албански претенции.

Всички национални пропаганди се стремели да събират подписи и да изпращат мемоари до великите сили, за да доказват своята теза. Българското население по свой почин започнало да събира контрамемоари и подписки. За подобен случай в Сяр разказва Ст. Салганджиев. При идването на английския полковник Синдж[111] в Сяр през март 1878 г. гръцките граждани го поканили в гръцкото училище и митрополията, изтъквайки му, че тук се говори гръцки, че следователно и страната е гръцка. Салганджиев с други серски български граждани изготвил мемоар, в който се подчертавало, че не бива да се съди за народностния състав по езика в училищата и църквите, тъй като след въстанието в България всички български училища и църкви са подчинени на Цариградската патриаршия. В мемоара се настоявало да се вземе под внимание реалният народностен състав, при това, ако е необходимо, да се направи и преброяване под контрола на великите сили. Мемоарите, поднесени от гръцка страна, били подписани от селските мухтари с измама, без подписалите да знаели целта и смисъла им. Същите мухтари подписали други мемоари, при това на родния им език, чието съдържание им било известно[112].

При новосъздадената обстановка в цяла Македония се разгърнало движение за изпълнение на Санстефанския мирен договор, за запазване на националното единство в рамките на целокупна България. Това движение се изразило в активността на македонските българи – в емиграция и във вътрешността – да заинтересуват и убедят великите сили в справедливостта на техните искания – отхвърлянето на турското господство като спирачка за икономическото развитие, за обществения прогрес и нормалния живот на населението в Македония. По същество лозунгът за изпълнение на Санстефанския мирен договор означавал стремеж за ликвидиране на турския феодален гнет, за решаване на аграрния въпрос и за националното освобождение. На първо време особено широк размах взела петиционната кампания – събиране на подписи, подаване на изложения и молби до представителите на руското правителство и западните държави. Най-многобройни били изложенията до руския император, до руски дипломатически и военни дейци, до отделни представители на руската общественост[113].

---

[110] РГВИА, ф. ВУА, ед. хр. 7430, л. 66–68.

[111] Според А. Н. Молчанов - ген. Сим (цит. съч., с. 229).

[112] *Салганджиев, Ст.* Лични дела и спомени, 103–105.

Събирането на подписите и статистическите сведения от гръцка страна ставало със съдействието на турските власти, при което се прибягвало до фалшификации. „От най-достоверни източници в руската главна квартира стана известно, че в Западна Македония турските власти събират подписи от гърците за тяхното нежелание да бъдат граждани на Българското княжество“ – съобщава А. Н. Молчанов. Силогосите с пожертвани от богати гърци пари събират статистически данни. Цифрите са събрани за Европа, за да се издадат в Марсилия от евреина А. Синве.“[114] При това повечето подписи се вземали от градовете, в които гръцкият и влашкият елемент били по-значителни. Д-р К. Мишайков обръща внимание, че при този начин на съставяне на „статистика“ се изключват селата, „където жителите се считат коренни по тези места, докато в градовете по причина на търговията се стичат хора от разни националности“. При едно обективно изследване ще се види, заключава той, „че цяла Македония е населена с българи и едва ще се намерят 100 села от гръцко произхождение и 25 хиляди жители гърци в двата вилаета – Солунски и Битолски, преимуществено по бреговете на Егейско море тогава, когато българските села и българските жители са в 20 пъти повече“[115].

Срещу гръцките фалшификации се опълчили най-изявените интелигенти от Македония. След Берлинския конгрес в Солун били свикани представители на македонските българи от всички краища. Те подготвили контрапрошения, в които заявили, че Македония е населена с българи и че те искат да живеят заедно с братята си от България и Тракия. Видна роля в това дело играел Наум Спространов, а от страна на солунските българи – влиятелните първенци Никола Паунчев и Насте Стоянов[116].

---

[113] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 188–189.

[114] *Молчанов, А. Н.* Цит. съч., с. 221, 227. Авторът посочва, че в Серско живеят според българския адрес (същия, който прави Ст. Салганджиев) 81 373 българи, 4528 власи и 17 176 гърци. „Гръцката статистика – пише А. Молчанов – е 8 пъти завишена в сравнение с действителността“ (пак там, с. 229).

[115] ИРЛИ, ф. 328, оп. 1, № 196.

[116] Илюстрация Илинден, 1938, № 7.

Българското движение за изпълнение на Санстефанския договор в Македония получило по-голям размах, защото срещнало голямата подкрепа на народните маси. Но ръководител на кампанията за подаване на молби и изложения се явила част от българската буржоазия в Македония. Най-главна роля в това дело играели предимно висши духовници – македонски българи. Излизането на подобни буржоазни среди начело на движението имало несъмнено и класови, и икономически корени[117]. Важно обстоятелство за това бил и характерът на движението – предимно чрез легални форми, без риска на въоръжената революционна борба да се постигне освобождението. Голяма част от тези дейци, които стояли начело на движението, се намирали в окупираните от руската армия територии. Участието на представители на буржоазията и духовенството в петиционната кампания имало дълбок национален подтик. На основата на формиралото се вече национално съзнание, на изградените до този момент представи за общобългарското единство, на увереността, че само в рамките на една единна, свободна България ще бъдат премахнати ограниченията и потисничеството и ще се даде простор за развитието на българското население в Македония, мнозина от тези дейци рискували живота си, други – икономическото си състояние.

Най-добре националният характер на борбата личи от участието на българската интелигенция. В петиционната кампания участвали най-изтъкнатите представители на формиралата се до този момент българска интелигенция. Те се изявили и като най-ярки привърженици за запазване на националното единство и изпълнението на Санстефанския мирен договор. Характерно в това отношение е поведението на д-р К. Мишайков от Битоля. Той се застъпвал за интересите на българското население и за присъединяване на Македония към българското княжество, макар че като лекар имал добро икономическо и обществено положение в Битоля и знаел, че с това рискува своето по-нататъшно оставане в този град[118].

В кампанията били увлечени и дребната, и средната градска буржоазия, и селските маси, които поради своето положение били за пълно икономическо и политическо освобождение и за създаване на единна национална държава[119].

---

[117] *Адо, В. И.* Болгарский вопрос на Берлинском конгрессе 1878 и общественное мнение в России. – УЗКГУЛ. Т. 115, 1955, № 10, с. 160; *Левинтов, Н. Г.* Берлинский договор и отношение к нему различных классов болгарского общества. – УЗУГПИ, вып. V, 1953, 260–275. И двамата автори подчертават позициите на отделните класи на българското общество към Берлинския конгрес, като изхождат от позициите на тези класи за цяла България. В тях липсва обаче конкретен подход към позициите на класовите сили в Македония, където все още националните проблеми не били решени, и въпросът за властта, който действително бил на преден план в Княжеството и Източна Румелия, тук все още не бил така актуален.

[118] ИРЛЛ, ф. 325, оп. 1, № 196.

[119] *Шапкарев, К.* За възраждане на българщината в Македония, 284–287.

Петиционната кампания имала най-ярки изяви в периода на подготовката, в хода на Берлинския конгрес[120] и след него. През месец юни били събрани подписи в градовете и селата на Македония, които били връчени на представителите на великите сили от лице, което било придружено и от Лапе, драгоманин на консулството в Битоля[121]. Подобна молба изпратили и българите от Щип[122].

На Берлинския конгрес българският народ не бил представен, макар главните обсъждания да се свеждали до българския въпрос[123]. Българската емиграция от Македония подготвила специален адрес, който трябвало да бъде поднесен на конгреса от Методи Кусев и от още един делегат. Това обаче не било прието от руските власти[124]. Въпреки това на Берлинския конгрес били представени няколко изложения на българи от Македония, които протестирали срещу ревизирането на Санстефанския договор[125]. Турските власти, гръцката и други националности се обърнали до конгреса със свои искания, които визирали пряко един или друг район на Македония[126].

---

[120] За подготовката, дипломатическите борби и решенията на Берлинския конгрес по българския въпрос вж. по-подробно *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 101–141; вж. също *Адо, В. И.* Берлинский конгресс 1878 г. и помещые-буржоазное общественное мнение Россий. – ИЗИИ АССР. Т. 69. М., 1961; Болгарский вопрос на Берлинском конгрессе 1878 и общественное мнение в России. – УЗКГУЛ. Т. 115, 1955, № 10, 159–162; *Левинтов, Н. Г.* Берлинский договор и отношение..., 254–277.

[121] ИРЛЛ, ф. 325, оп. 1, № 194; „Днес дойде в гр. Сан Стефано г-н Лапе и ми съобщи, че дошло доверено лице на македонските българи, с когото са протестирали в тукашните посолства срещу събраните от турците и гърците в Македония подписи, с които се обявяват против присъединяването на Македония към България."

[122] АВПРИ, Гл. А, VA$_0$, д. 909, л. 140–141.

[123] *Левинтов, Н. Г.* Берлинский договор и отношение..., с. 257.

[124] *Радев, С.* Строителите на съвременна България. Т. 1, С., 1973, 29–30; *Груев, Й.* Моите спомени. Пловдив, 1906, с. 64.

[125] На Берлинския конгрес били направени три изложения, подписани от Диамандиев, Атанасов и Късъров. И в трите се искало присъединяването на Македония към България от името на много граждани от Македония. Фактически, ако се изключат турските искания – предимно на мюсюлмански първенци, на албанските бейове и националисти, на гръцките нотабили и сръбския архимандрит Сава, това били единствените искания на обикновени селяни от Македония (АВПРИ, Канцелария, 1878, д. 96, л. 12, 13, 38; *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., с. 210). Специален адрес с исканията на българската нация представил и Александър Екзарх, подаден от Париж на 20 януари 1878 г. (пак там, л. 72–73).

[126] Сръбските искания освен официалните, представени от Ристич, били депозирани в конгреса на два пъти от архимандрит Сава. В тях се поставя въпросът за присъединяването на Стара Сърбия, в която включвали Скопие, Охрид, Куманово и др. (пак там, л. 9 и 15, и в отделно изложение до княз Горчаков (л. 83). От албанска страна били подадени изложения от някои бейове – например Иллас паша, който се противопоставил на присъединяването на всякакви територии от Македония и Албания към България или Черна гора. Албанската национална лига от своя страна подала изложение до лорд Биконсфилд, в което се противопоставяла на руското влияние сред българското население в тази част на Балканския полуостров и изтъквала нуждата от създаване на албанска държава (пак там, л. 11, 42–52; вж. също *Сенкевич, И. Г.* Албания в период Восточного кризиса. М., 1965). Гръцките първенци от Епир, Тесалия и Южна Македония, живеещи в Атина, изтъквали гръцкия характер и искали независимост за тези 3 провинции (АВПРИ, Канцелария, д. 96, л. 15). Най-много изложения били направени от турски бейове и първенци, които се противопоставяли на всякакви изменения на Балканския полуостров и настоявали за възстановяване на турската власт в Мизия, Тракия и Македония (пак там, л. 8, 11, 12, 14 и др.).

След конгреса българската петиционна акция продължила в още по-големи мащаби. До различни инстанции и лица били подадени многобройни изложения, в които наред с поставените искания се рисувала тежката картина и сложното положение в Македония. В едно изложение на протойерей Тодор, наместник на скопския и велешкия владика, се изтъква, че над българското население се вършат „безнаказано всевъзможни и от всякакъв род злодеяния“, че гръцките духовници с помощта на властите си осигуряват широко влияние, албанските бейове от Призрен, Тетово и Дебър се готвят с оръжие в ръка да срещнат руските войски[127]. Същото правят и избягалите войници от Северна и Западна България – мохаджирите, които съдействат на всяко противобългарско движение[128].

Още в началото на месец юли македонските българи изпратили нарочна депутация до руския императорски комисар Дондуков-Корсаков. Депутацията се явила първо в Пловдив, а после в София пред комисаря и макар и много сдържано, но обосновано му изложила отчаяното положение на македонските българи, като молела за съвет и помощ. При съществуващата обстановка на княз Дондуков-Корсаков не оставало нищо друго, освен да посъветва македонските българи да се покорят на решенията на Берлинския договор и търпеливо да чакат подобрението на своята съдба, без да пристъпват към политически и въоръжени акции[129].

Най-ярък израз на своите настроения българите от Македония дали в мемоара до посланиците на великите сили в Цариград от октомври 1878 г. В него изрично се казва, че Берлинският договор подлагал страната „на един порядък, който се осъществи след събитията в Батак, Перущица и др.“[130]. Към мемоара била приложена специална записка за стотиците убийства, насилия и грабежи в Македония, извършени след приключването на войната[131]. Още много подобни петиции и изложения, в които се изтъквало несносното положение на македонските българи, били подадени до руското правителство и представителите на руските окупационни власти.

---

[127] Турските власти взели енергични мерки да задържат своята власт чрез изложенията до конгреса. Така инициативата за подаване на прошение от Иллас паша изхождала от Константинопол. Той бил извикан там със сина си, произведен в паша и натоварен със задачата да събира рекрути и оръжие за подготовка на въстание срещу постановленията на Санстефанския мирен договор и евентуална руска окупация на Македония. Иллас паша бил представител на реакционната турска „султанска“ партия в Албания. В Призрен се съставя и друга партия – либерално-буржоазна, обявила т.нар. Албанска лига, която също предявила национални искания. (Новое время, № 984, 23 ноем./5 дек. 1878).

[128] АВПРИ. Канцелария, 1878, д. 31, т. II, л. 18–19.

[129] Новое время, № 1016, 25 дек./6 ян. 1878; АВПРИ, ПК 1878, д. 2491, л. 32–33.

[130] Марица, № 24, 17 окт. 1878.

[131] Пак там. По-подробно за това вж. *Василев. К.* Кресненско-Разложкото въстание и помощта на населението от освободените български територии. – В: Кресненско-Разложкото въстание 1878. С., 1970, с. 52.

Едновременно с това представители на емигрантите от Македония, намиращи се в Пловдив, се опитвали да заинтригуват Австро-Унгария, като смятали, че Русия се намирала във външнополитическа изолация, и поради това, ако тази империя поеме защита на македонските българи, ще се достигне до някакъв резултат. Този проект по руско внушение бил отхвърлен, но отделни адреси и молби били представени и на австро-унгарското правителство[132].

Въпреки противоруската и противобългарската позиция на английското консервативно правителство в предшестващите събития отделни дейци и селища от Македония се обърнали с петиции и изложения и до английските консули и правителството[133].

Борбата на българското население в Македония за изпълнение на Санстефанския мирен договор и за запазване на националното единство чрез петиции и изложения[134] се базирали на надеждите му, че европейските държави ще вземат предвид етническите, историческите и националните основания и ще удовлетворят справедливите му искания. Макар че това движение се осъществявало чрез легални, мирни средства, по своята същност то било проява на националноосвободителните борби и стремежи[135].

---

[132] *Чочков, Хр.* Кресненското въстание в 1878 г. По спомени на Пантелей Урумов. – МПр., 1929, № 2, 87–88; *Тодоров Г. Д.* Временното руско управление..., с. 422.

[133] Освобождение Болгарии..., Т. 3, с. 325, док. 205; Марица, № 66, 16 март 1879; Turkey, № 45 (1878), p. 16; № 42 (1878), p. 73, 74.

[134] Подобни петиции били събрани от сръбска, гръцка и турска страна за присъединяване на отделни области, градове и пр. към съответната страна или оставането им под османска власт. Начинът, по който били изготвяни тези петиции и събирани „подписи“ под тях, ни разкрива Кузман Шапкарев. Обикновено селяните не знаели френски и гръцки и затова слагали подписите си, подлъгани, че това са изложения „за избавянето на страната от безобразията на башибозуците“. Петиции за присъединяване към Сърбия били изготвени в северозападните краища на Македония и по-специално в Скопско. В Белград живеещите там българи от Македония се подписали под такъв „махзар без тяхно знание“. „Ние с покойния Д. Паунчев, продължава К. Шапкарев, потрудихме се да спрем подписването на такива лъжливи документи (в Белград – б. м., Д. Д.), но найдохме си белята.“ (*Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония, 286–287).

Особено становище застъпил известният търговец и участник в турския парламент Димитър Робев. Той се опитал да заинтересува сръбските власти да го подкрепят в една дипломатическа акция за създаване на автономна Македония, като изтъкнал своята кандидатура за неин княз (Историја на македонскиот нарот. Кн. 2, Скопије, 1969, с. 91). Но усилията на Робев носели съвсем личен характер, били в разрез с масовото народно движение и останали съвършено изолирано явление.

Докато петициите от страна на турските власти, гръцката и сръбската пропаганда обхванали отделни лица и били организирани от официални власти и институции, то изложенията на българското население в Македония били самоинициатива на широките слоеве от народа.

[135] През този период на антибългарска кампания и репресии на властта събирането на подписи и изготвянето на адреси, макар и легално движение, било съпроводено с големи рискове. Ст. Салганджиев пише, че мемоарът на серските жители, който трябвало да предаде на руските власти в София, бил зашит в самара на мулето и пренесен с хиляди опасности през Пирин и Рила (*Салганджиев, Ст.* Лични дела и спомени, с. 108).

Но през този период освен чрез петиции и изложения българското население от Македония се стремяло и по пътя на открита борба да се присъедини към освободена България. Най-дейни се оказали в това отношение ония райони, в които по време на революционната криза от 1875–1876 г. била извършена тайна подготовка и били вдигнати въстания[136]. В това движение ръководна роля играели революционни дейци, преминали през огъня на борбата, бивши хайдути и войводи, а масово участие взели селските маси. Те именно били най-последователни борци за завършване на националното освобождение, за създаване на единна българска държава. Типичен пример на такова движение бил Царевоселският район, включващ и селищата, обхванати от Разловското въстание през 1876 г.

Още след освобождението на Кюстендил на основата на създадените отпреди революционни традиции и с помощта на четите на дядо Ильо Марков и Димитър Попгеоргиев турската власт в целия район била ликвидирана и се установила българска власт. Почти цялото мюсюлманско население било разоръжено, а събраното оръжие било раздадено на местните селяни или изпратено на властите в Кюстендил[137].

Макар че временната демаркационна линия не била изместена от турските погранични власти и районът не бил окупиран от военни, местното население фактически се чувствало неразделна част от Кюстендилски окръг и България. То изградило полицейски стражи и временни административни комисии, които поели властта в свои ръце. Била създадена и централна комисия за управлението на целия край. Населението се стремяло да бъде неразделна част от Кюстендилски окръг и затова комисиите осъществявали почти всички административни и политически актове на територията на окръга. Царевоселската комисия провела избори през март 1878 г., избрала и изпратила в първия Кюстендилски окръжен съвет свой представител , който застъпвал интересите му и участвал в работата му[138]. Схващайки несигурното си положение вън от границите на временното руско управление, на 18 март 1878 г. представителите на „40 села турски и български" от Пианеца – Царево село, Разловци, Град, Църквенец, Габрово, Звегор и др., подали молба до губернатора на София, с която искали да им се назначи управител, който да разглежда административните дела, и главно настоявали границата към Кочанско и Малешевско да бъде охранявана от руските войски[139] – т. е. фактически негласно да бъдат присъединени към свободна България. Но пак по дипломатически и военни съображения районът не бил завзет от руските войски. В края на март редовна турска войска настъпила и разгромила революционната българска власт в Царевоселско. Населението било принудено да бяга поголовно и да търси спасение в Кюстендилско и Горноджумайско[140].

---

[136] В основата си това били областите в Източна Македония. Те преживели бурно радостта от Санстефанския договор и остро реагирали на решенията на Берлинския конгрес. В един доклад от 1880 г. М. А. Хитрово пише за съдбата на Източна Македония: „Цялата тази местност е населена преимуществено с българи, тежко изпитващи на себе си крушението на всички хубави надежди, възбудени в тях от Санстефанския договор." (АВПРИ, ПК, 1880, д. 2276, л. 68).

[137] Подробности за това вж. у *Попстоянов, К.* Тридесет години назад, 54–55; *Караманов, В. А.* Пианец, двумесечно царство през 1878 г. – Родина, 1939, № 4, 143–161.

[138] *Киселички, Хр. А.* Цит. съч.; *Караманов, В. А.* Пианец, двумесечно царство, 143–161.

Националнополитическите борби на населението в Царевоселско и Горноджумайско за присъединяване към новоосвободена България били показателни за стремежите и настроенията на българите в Македония въобще. Тук те се изразили по-ярко не само поради благоприятните обстоятелства – близостта им до окупираните от руските войски земи, но и поради по-здравите революционни традиции. В това отношение пример е апелът на горноджумайските жители до великите сили, в който те мотивират своето право на свободен живот и единство с България, и поради обстоятелството, че са взели участие в революционните борби от 1876–1878 г., че са дали жертва в лицето на такъв патриот като Димитър Марков през революционната 1876 г.[141]

Едновременно с това не прекъснали своята четническа дейност Ильо Марков, както и някои от войводите, които воювали под негова команда по време на войната[142]. Обект на тяхната четническа дейност си останали районите на Малешевско, Паланско, Радовишко. Част от четата на Димитър Попгеоргиев се установила по Кършияка и предпазвала населението от нападенията на мохаджири и башибозуци[143]. В този район действала и малката чета на Стою Торолинко[144]. Продължили дейността си и четите на Тодор Паласкаря, Стоян Карастоилов, Кочо Лютата, Стойко от Сапарево и др. Стояновата чета след разделението си с тая на Паласкаря отново се увеличила и от тактически съображения сега били създадени две чети, като начело на новосъздадената застанал войводата Коста Кукето[145]. Стоян Карастоилов бродил из целия Неврокопски район, водил сражения, от които едно тежко при с. Долно Броди, и в края на август 1878 г. преминал в България[146]. През април около с. Падеж действал с чета от около 30 души, съставена от българи от вътрешността на Македония, войводата Златко[147].

---

[140] В кореспонденция в „Новое время“ се твърди, че повече от 2/3 от населението на Пианечко се е преселило в България (№ 1088, 10/22 март 1879). След завземането на района от турските власти последвали нови репресии и жестокости над останалото в района българско население. Австрийският вестник „Pollitische Correspondenz“ от 18/30 март 1879 г. донася, че за няколко месеца след връщането на Пианечка околия под турска власт са избити 128 души българи. „Новое время“ (№ 1112, 5/17 април 1879 г.) пише, че в с. Паничово, Пианечко, турците убили 12 души българи и вдигнали на ятаган 3-годишно дете. „Всички тези подробности, заключава вестникът, дават само слаба представа за това, което се върши сега в Македония.“ Населението на Пианечко изготвило изложение до великите сили, в което били описани зверствата на башибозуците и редовната войска (Марица, № 66, 16 март 1879), а малешевските въстаници, предимно бивши участници в Разловското въстание от 1878 г., подали специално изложение-протест до английския консул в Солун, след като научили за решенията на Берлинския договор (Обзор, № 2, 23 март 1935, с. 8; Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 325, док. 205).

[141] Новое время, № 950, 20 окт./1 ноем. 1878.

[142] Жизнеописание митрополита Охридо-Плавдивского Натанаила (автобиографични бележки), съобщава Ангел Станков. – Сб НУНК, кн. 25, 1909, с. 74.

[143] *Киселички, Хр. М.* Цит. съч.

[144] НА БАН, ф. 1, оп. 2, а. е. 1429, л. 157–158.

Наред с тези чети се създавали и нови, които преминавали граничната линия и водели бой с турски потери, нападали отделни турски първенци и пр. Инициатори на много от тези чети – малобройни, неорганизирани и не всякога документирани в историческите съчетания – стават бивши опълченци, родом от тези краища[148]. Такава малка чета от бивши опълченци в Разложко водил Щерю Влахът[149]. На отделни места селското население влизало в открити схватки с турски башибозушки банди и войници, които вършели насилия над мирното население. Такъв случай имало през май 1878 г. в Банското поле[150].

Още през април–май във Велес се готвели за въоръжена борба. Депутация от града носела писмо до кюстендилския окръжен началник Н. Р. Овсяний, в което се казвало, че ако бъдещото развитие на събитията и по-специално поемането ръководството на временното руско управление от А. М. Дондуков-Корсаков не доведе до нищо утешително, те „искат сами да се вземат за оръжие“[151]. В окръга имало до 900 въоръжени българи, които чакали благоприятен момент, за да нападнат турците[152]. В руската Главна квартира през май имали сведения за поява на български чети в Южна Македония и за подготовка на въстание. Българите съобщават, че имали средства, способен вожд и оръжие[153].

Но по сила и размах въоръжената борба в Македония навлиза в нова фаза след Берлинския конгрес от юли 1878 г. От разпокъсани отделни прояви и четнически действия сега тя приема по-масов характер и достига до открито въоръжено въстание.

---

[145] Пак там.

[146] *Бужашки, Е.* При изворите на народната съпротива..., 346–348.

[147] НБКМ БИА, ф. 111, а. е. 342, л. 1–4.

[148] *Молчанов, А. Н.* Цит. съч., с. 459. „Работници от Българското опълчение, вече в резерв – пише той за настъпващото въстаническо движение в Македония, – се отправят тук [Пловдив – б. м., Д. Д.] за оказване помощ на своите братя.“ (с. 459).

[149] Пътни бележки за шестдневното разложко царуване, издава Р.Д.Р. С., 1884, 26–27.

[150] Пак там, с. 27.

[151] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 409; *Левинтов, Н.* Кресненское восстание. – ВИ, 1951, № 4, с. 75.

[152] Пак там.

[153] Пак там; *Молчанов, А. Н.* Цит. съч., с. 336.

Борбата на тракийските българи срещу турския въоръжен метеж в Родопите

Месеци наред след трагичното сражение при Стара Загора (19/31 юли 1877 г.) тракийските българи с вълнение и страх следели развитието на бойните действия на Шипка, около Плевен и по другите фронтове на войната. Над 100 000 бежанци, окаяни и нещастни, прекосили Балкана и потърсили закрила зад аванпостовете на руските войски и сред своите по-щастливи по съдба севернобългарски братя, а други – стотици и хиляди, станали жертва на разпаления османски фанатизъм. Както в Македония, така и тук, и дори повече, за българщината настанали тежки, съдбоносни времена[154].

Въпреки изключителните репресивни мерки на турските военни и граждански власти, на башибозушките шайки, съпротивата на българското население, макар и подавена, не секнала напълно. Български патриоти в Пловдив, Чирпан, Пазарджик, Одрин и другаде съставяли тайни дружества, събирали и изпращали разузнавателни сведения, приготвяли се за очаквания ден на свободата[155].

Друга голяма част – емигранти от предишните революционни борби и особено от Априлското въстание, както и част от бежанците се озовали в първата и втората серия на Българското опълчение, сред разузнавачите, преводачите и помощниците на руското командване и на Временното руско управление[156].

В такава тежка обстановка тракийските българи чакали освободителите.

Дългото и мъчително напрежение завършило – изненадващо и за свои, и за чужди – със също така невероятна бързина. След падането на Плевен и зимното преминаване на Балкана руската армия като лавина се изляла в тракийските поля, помела слабата турска съпротива и се озовала пред самия Цариград.

Голяма част от Тракия била освободена. Военното овладяване на българските земи на юг от Балкана било съпроводено от няколко процеса – разгръщането на българската национална революция, решаването на част от аграрните въпроси по революционен път, масовото бягство на мюсюлманското население, изграждането на български по характера си органи на Временното руско управление[157]. Там, където стигнали руските войски, били извършени и най-радикалните, коренни промени в социалния и националния живот на населението, утвърждавал се българският характер на новата власт, създавали се по-добри перспективи за развитие.

---

[154] *Димитров, Г.* Страданията на българите и освобождението на Българско през 1877–79 г. С., 1899; *Русески, Г. П.* Исторически бележки от войната на 1877. Пловдив, 1884; *Архимандрит Софроний.* Спомени от главната квартира на цар Освободител при село Горна студена през Освободителната война. С., 1905; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 125–141.

[155] *Шишков, Ст. Н.* Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877–78. Пловдив, 1929; *Генов, Ц.* Освободителната война 1877–1878 г. С., 1978, 232–233; *Дойнов, Ст.* Българската общественост и Руско-турската война 1877–1878. С., 1978.

[156] *Вълков, Г.* Българското опълчение..., 341–342; *Дойнов, Д.* Българското опълчение – състояние на проучванията и някои неизяснени въпроси. – В: Освобождението на България. Материали от юбилейната международна сесия в София. С., 1982, 60–63.

Въпреки наличието на руски войски българското население в Тракия се безпокояло при подписването на мирния договор да не остане вън от пределите на единна България. В адрес на българите от Одринско до граф Игнатиев от 9 февруари 1878 г. се изтъква: „Как прочее тая земя, тъй изобилно наросявана в древността с кръвта на нашите прадеди, както и сега с нашата пот, когато вековете са решили този въпрос в наша полза и е станала вече достояние на България чрез населението на българи по нея, как да я оставите днес вън от България?“[158] С такива молби се обръщали и жителите и на други области и селища в Тракия.

Голяма част от Одринско наистина е била заета от русите, включена в Санстефанска България, но това не било задълго. В прошение до сливенския губернатор дни преди завършване на Берлинския конгрес – 13 юли, жителите българи на окръзите Къркլисе (Лозенград), Малко Търново и Бунархисар пишат: „Радостта, която чувстваме в сърцата си за освобождението и на нашите места, които са населени само от българи, беше неизказана, но от няколко дни насам нашата радост се обърна в дълбока скръб. Известията, че нашите места остаят под турците, без никаква гаранция за живота, честта и имота ни, докарали са ни в крайно отчаяние... Това е привело във вълнение цялото тадес[но] население, което се е решило до крайни средства...“ В заключение българите от този край изтъкват: „Ние предпочитаме всички до един да измрем, отколкото да се покорим изново на турската власт...“[159]

Вън от демаркационната линия, разграничаваща руските и турските войски, останала част от Южна Тракия – земите на запад от Марица и на юг от Родопите. Те не били включени и в границите на Санстефанска България[160]. Положението на българите там било особено тежко.

Не минал и месец от сключването на мирния договор в Сан Стефано и жителите на Ахъчелебийски район (Смолянско) се обърнали с молба до граф Н. П. Игнатиев: „Потресени бяха нашите сърца, изтръпнаха от ужас нашите жени и деца, когато се понесе вестта, че чертата, определяща границите на свободна България, е разделила нас, нещастните, със своите братя. . ." и затова молят намесата му, за да „станем свободни, градовете и селата ни да се присъединят към оживялата България и да не останат както преди под варварския бич на турците". Под молбата стоят подписите на жителтите от 22 села, между които и Устово, Райково, Левочево и др. Подобни молби били подадени и от други райони на Южна Тракия[161].

---

[157] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 126–132; *Беров, Л.* Икономическите последици от Руско-турската война през 1877–1878 г. – В: Освобождението на България от турско иго, 1878–1958. Сборник статии. С., 1958, с. 415 и сл.; *Конобеев, В. Д.* Борьба болгарского народа за национальную независимость в период Русско-турецкой войны 1877–1878 годов и против решений Берлинского конгресса. – В: Освобождение Болгарии от турецкого ига. Сборник статьей. М., 1953, с. 80.

[158] Освобождение Болгарии... Т. 2, с. 505, док. 459.

[159] Марица, № 8, 22 авг. 1878.

[160] Освобождение Болгарии... Т. 3, 49–50, док. 25.

Една от главните задачи, стоящи на този етап пред тракийските българи и по-специално пред българското родопско население, била ликвидирането на турския въоръжен метеж в Родопите. Този метеж, наречен в турски, английски и други чужди документи „Родопско въстание", целял в противовес на българските национални стремежи да възстанови властта на турските феодали в този район[162].

Размириците започнали още след сключването на Санстефанския мирен договор[163]. В родопските гори се групирали големи маси от разбитата под Пловдив през януари 1878 г. армия на Сюлейман паша и турски бежанци. Сред тях били и най-прочутите главорези на Батак и Перущица, които се стремели не само да избегнат възмездието за своите предишни деяния, но и да задържат имотите и властта си над местното безправно население[164].

Организацията на родопския метеж била осъществена от представители на турските власти в Беломорска Тракия, които улеснили „въстаниците" да разграбят турските военни складове в Гюмюрджина и да се снабдят с модерни пушки, снаряжение и четири оръдия. Под ръководството на Мула Бурат паша и Юшен-гауш метежниците незабавно потеглили към Родопските планини. Техните действия били улеснени и от изпратените от Цариград молли и ходжи, и от местните бейове и чифликчии, които охотно се включили в техните редове. През март начело на метежа като главнокомандващ на прокламираната „национална армия“ за защита на мюсюлманските интереси застанал бившият английски консул във Варна и Бургас и офицер доброволец в турската армия през войната 1877–1878 г. Д. Б. Сенклер (известен още и като Хидает паша)[165]. Тук се озовали и други английски офицери, а сред бунтовниците широко бил разпространяван слухът за сигурна английска помощ в оръдия и муниции. Метежниците успели да овладеят част от Източните и Централните Родопи, преминали демаркационната линия и се появили чак пред Батак, Пещера и Хасково[166]. По пътя си те разграбили десетки български селища и извършили нови погроми. Един от центровете на метежа станал Кърджали, откъдето, преминавайки р. Арда, башибозушките тълпи грозели цяло Хасковско и други български райони в поречието на Марица.

---

[161] Пак там, т. 2, с. 421, док. 386, с. 463, док. 428, с. 504, док. 458, с. 517, док. 471; Т. 3, с. 60, док. 33; *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., с. 128.

[162] Родопският турски метеж е многократно интерпретиран в българската литература, макар че и досега по него няма по-цялостно и пълно изложение. В настоящата уводна глава си поставяме за задача главно да осветлим борбата и приноса на българите в разгрома му като органична част от общобългарското движение за опазване на народното единство в хода и след Руско-турската освободителна война. По въпроса вж. *Константинов, Хр. Й.* Петко войвода, бранител на родопските българе до 1879 г. Пловдив, 1885; *Димитров, Г.* Княжество България в историческо, географско и етнографско отношение. Ч. 2. Пловдив, 1896; *Шишманов, Д. Г.* Двегодишната освободителна борба на Петко войвода в Тракия и Родопите (1877–1879). - Петко войвода. С., 1955, 27–56; *Панайотов, Ив.* Сенклер и Петко войвода според Английските сини книги. - Петко войвода, 90–104; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 29–35; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 302–318; *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 190–193 и др.

[163] По въпроса за началото на родопския метеж за меродавно следва да приемем мнението на Г. Д. Тодоров, който посочи, че вълненията на турците започнали, „щом като станали известни в извратен вид условията на мирния договор", вж. *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 302.

[164] Сред ръководителите на метежниците в Западните Родопи били и Ахмед ага Тъмръшлията, брат му Измаил и синът му Едит, Барутанлията, Ахмед ага Дорковалията, Мехмед ага, Еюб ага от Мугла, хаджи Хасли от Триград, а в Източните Родопи - Дели Омер ага от с. Герен, Топал Кара Юсуф и още ред други, вж. Сборник материалов по Гражданскому управлению и окупации Болгарии, вып. 5, с. 323, 347; *Константинов, Хр. П.* Непокорните села в Родопските планини. Кн. 1. Търново, 1887, с. 16.

Вторият център се оформил в Ахъчелебийско. Част от населението на този район, което по време на войната заявявало заедно с останалото население, че желае час по-скоро да пристигнат руски войски, за да се усмири краят[167], сега под внушението на местните земевладелци – аги и бегове, било тласнато по пътя на бунта.

Метежът взел по-големи размери и получил известна организираност през пролетта на 1878 г., след сключването на Санстефанския мирен договор[168].

Родопският метеж, както и възникналата по същото време съпротива на албанските бейове начело с Иллас паша били подтикнати и осъществени по замисъл на Високата порта с цел да се попречи преди всичко на изпълнението на Санстефанския мирен договор и да се възстанови османската власт в Тракия, Македония и други бивши провинции на Турция. Метежниците били подкрепени от английското посолство в Цариград, оглавявано по това време от отявления туркофил сър Хенри Лайард. Благотворителен комитет във Великобритания изпратил помощ за „въстаниците“, английски кораби доставили оръжие и боеприпаси, а консервативните английски вестници повели кампания против „жестокостите" на руската армия и българите срещу мюсюлманите, в защита на турските бежанци мохаджири и в подкрепа на метежниците[169].

---

[165] Повече данни за Сенклер вж. у *Панайотов, Ив.* Сенклер и Петко войвода според английските сини книги, 91–93.

[166] Пак там; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 30–35.

[167] СбМРТВ, вып. 5, 320–322.

[168] Началото и развитието на метежническите действия е намерило отражение в многобройните донесения на английските представители в Турция. Голяма част от тях са публикувани в поредицата „Turkey“. Разбор и анализ на тези данни прави д-р Иван Панайотов в цитираното съчинение. Част от тях са преведени и публикувани в сб. „Петко войвода“. Хр. Христов цитира и други документи по бунта, съхранявани в английските архиви. Ето защо в изложението си ние се опираме на тези публикации.

Още от самото начало на метежа българското население почувствало застрашени не само живота и имота си, но и бъдещата си съдба. Близките до демаркационната линия селища потърсили помощ и закрила от руската армия, а по-отдалечените – крайморските българи, отново обърнали поглед с надежда за закрила към четата на прославения тракийски войвода капитан Петко Киряков.

Дългогодишна е хайдушката и четническата борба на Петко Киряков из тези райони. Нейното начало датира някъде към размирната 1861 г. и е ознаменувана с десетки, едно от друго по-смели и невероятни приключения. В тези години той се превърнал в истински закрилник на българите в Южна Тракия и Родопите[170]. Важен момент в прерастването на неговата борба от хайдушка в политическа било създаването на „първата българо-родопска дружина „Защита" през 1873 г. В устава на дружината, в член I се казва: „Целта на настоящото дружество е да се защитава морално българският народ, страдащ под турското иго, и му се помага всячески за развитието му – религиозно и политическо."[171] Петко войвода предвиждал в останалите членове на устава създаването на бойна дружина със строго установен ред, която да осъществява тези задачи.

Особено енергична дейност в този дух Петко Киряков развил по време на войната от 1877–1878 г. Неговата дружина нараснала на 60 души, като само през 1877 г. имала девет сражения с башибозушки потери и едно с турска пехота в Дедеагачко, Ксантийско и Маронийско[172].

В началото на 1878 г. – след разбиването и отстъплението на турските войски от Пловдив и Одрин, дружината на Петко войвода, нараснала на около 300 души, трябвало да се бори не само с местните башибозуци, но и с оттеглилите се тук остатъци на разбитата Сюлейманпашова армия и множество бежанци от Северна и Южна България. Въпреки това още в началото на 1878 г. той успял да освободи градчето Маронея и пазил българското население в Ксантийско, Дедеагачко, Кешанско и Софлийско от издевателства. В този район той чакал пристигането на руските войски, за да осъществят пълното освобождение на края. Но те, след като овладели временно някои райони по Арда и Марица до морския бряг, по външнополитически и военни съображения се изтеглили отново на демаркационната линия. В първите дни на март, след борба с неравни сили в самия град Маронея, Петко и дружината му изоставили градчето и се оттеглили в чертите на окупираните от руситe земи. От този момент нататък Петко войвода повел борба за защита на българското население в Ивайловградско и Ахъчелебийско[173].

---

[169] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 191–193.

[170] *Константинов, Хр. Й.* Цит. съч.; *Димитров, Г.* Княжество България. Ч. 2, 228–244; *Симидов, Ф.* Капитан Петко Киряков или големия Петко. – Поборник – опълченец, 1898, № 3, 8–9; № 4, 16–18; 1900, № 1, 9–13, № 2, 21–24; Петко войвода и др.

[171] Петко войвода, 179–181. Този важен документ не е анализиран и интерпретиран изворографски. Датировката му – 1873 г., може сериозно да се оспори, независимо че годината е разчетена като 1873. Тук само ще изкажа едно предположение: по името си „Защита", по характера си – дружество, по задачите си – да действа сред българско население, но под чужда – османска власт, този документ има по-голямо основание да е създаден след Освободителната руско-турска война или през април 1878 г., когато след битката при Маронея се стреми да се противопостави на турската инвазия, а още по-вероятно – на 23 април 1879 г., когато главната задача за воденето на борбата за осъществяване на общобългарското единство поемат гимнастическите дружества. По този въпрос обаче е необходимо специално изследване.

[172] *Шишманов, Д. Г.* Двегодишната освободителна борба на Петко войвода..., 56–58.

Признателното население от почти целия Беломорски край в писма и обръщения изказало благодарност на войводата, че го е защитавал и опазил в това тежко време[174].

Главните усилия на Петко войвода през следващите месеци се насочили към организиране съпротивата на българското население в Родопите и за разгрома на Сенклеровите пълчища.

През март – май Петко войвода водил няколко сражения срещу метежниците в Дедеагачко и Димотишко. Особено тежко било сражението при с. Пелевун, Ивайловградско, на 21 май 1878 г., при което Петко войвода бил ранен[175].

По-късно той се оттеглил в Ивайловградско и в началото на август се озовал в Пловдив. От многобройните документи, с които разполагаме, се вижда, че навсякъде Петко войвода се ползвал с доверието на българското и останалото мирно християнско население, което той защитавал. Битките, които водил с метежниците, били почти всекидневни и неравни по сила. Макар че тези борби имали повече характер на самозащита срещу башибозушките шайки, в по-общ смисъл те били част от общобългарското движение за освобождение и осъществяване на народното единство[176].

На 15 август, т.е. месец след Берлинския конгрес и по време на най-ожесточените борби за ликвидиране на Сенклеровите пълчища в Родопите, жителите на Ахъчелебийско се обърнали със специална молба до войводата. В нея се казва: „... цялото тукашно християнско население, мало и голямо припадаме под твоето подножие и молиме Ви с нажалени очи да се съжалите над нас, бедните под хомот, да дойдете като едноверец българин да завардите с храбростта [си] нашите бедни селца от такива едни турски нападения.“[177]

---

[173] Пак там.

[174] Петко войвода..., 183–193.

[175] На 24 май 1878 г. комендантът на окупирания от руската армия Одрин пише писмо до военната болница в града с нареждане Петко войвода да бъде приет и да му се обърне особено внимание, тъй като „този човек е много нужен в Ортакьой“ (място в близост до Цариград, където се е намирала Главната квартира на руската армия), вж. Петко войвода, с. 187.

[176] Пак там, с. 183 и сл.

[177] Пак там, 193–194.

Дни след това Петко войвода се заема с отбраната на селищата на юг от Станимака (Асеновград) до Смолянско – една буферна зона от 60 км, която оставала между руските и турските линии. В кратък срок дружината му нараснала на около 200–300 души, като главният център на войводата бил в Чепеларе[178].

Съпротивата на българите в този район била неравностойна. Метежниците, подкрепяни от местното мохамеданско население, застрашавали сериозно дори установените от Берлинския договор граници на България. Руското командване имало сравнително точни данни за силата и намеренията на неприятеля. Още през юни хасковският окръжен началник донесъл до началник-щаба на руската Дунавска армия ген. Имеретински, че в района от Кърджали до с. Небилкьой (дн. Долно поле) са разположени от 3 до 4 хил. башибозуци, командвани от двама чужди (английски) офицери. В пространството между Кърджали и Буково били разположени от 6 до 8 хил. башибозуци, водени от Мурад, Юсеин Чауш и Демир Емер ага. „Въобще – изтъква се в донесението – турците и от двата отряда водят обширна кореспонденция с Константинопол и с турските чиновници от съседните окръзи, от които те получават нравствена и материална поддръжка, напр. на 17 май – 20 сандъци с патрони. Освен това те се надяват на помощта на Англия, очакват английски и египетски войски през Кавала. Слухът, че англичаните ще им дадат оръдия, е широко разпространен в планината.“[179]

Тези сведения, както и шумната кампания, подета в английската преса за защита на метежниците и за мними зверства на руските войски и българските опълченци, заставили руските власти да вземат енергични мерки.

Още в началото на метежа руското правителство се обърнало към Портата с искане да спре враждебните действия на своите поданици. В Пловдив и в района на метежа уж за тази цел била изпратена официална турска комисия, която, вместо да действа за усмирение на бунта, открито насърчавала противоруските и противобългарските настроения сред турското и гръцкото малцинство в Източна Румелия. Това заставило руските власти не само да изгонят комисарите на Портата (15 май 1878 г.), но и да организират военни действия за прогонване на метежниците и освобождаване на българските селища в Родопите[180].

Действията на метежниците, съпротивата на българското население, военната подкрепа от страна на руската армия, от една страна, както и интересите на Портата и интригите на Англия – от друга, скоро направили въпроса международен. Инициативата отново дошла от представителите на английското консервативно правителство начело с изявения туркофил Дизраели. На 18-о заседание на Берлинския конгрес вторият английски представител лорд Солсбъри от името на английската и френската делегация предложил да се създаде Международна комисия за разследване събитията в Родопите[181].

---

[178] *Шишманов, Д. Г.* Двегодишната освободителна борба на Петко войвода..., 65–71.

[179] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 149, док. 72.

[180] Пак там, 148–150, док. 72.

Европейската родопска комисия била учредена на 3 юли 1878 г., като избрала за свой председател австро-унгарския представител полк. Рицар фон Рааб[182]. Официално било оповестено, че целта на комисията е да събере сведения за състоянието на турските бежанци и да посочи средства за облекчаване на положението им. Тайно обаче западните велики сили се надявали чрез сведенията на бежанците и „националната армия“ на Сенклер да затруднят действията на Временното руско управление по утвърждаване на българския характер на Южна България и да върнат колкото е възможно повече мюсюлмани бежанци в областта[183].

Комисията посетила най-напред Пловдив, където била приета от Дондуков-Корсаков. Комисарите получили обстойни сведения за бежанския въпрос и уверения за стремежа на руските власти да решат хуманно и справедливо този въпрос. След това комисията последователно посетила Дедеагач, Ксанти, Гюмюрджина, Кърджали и други селища в Родопите. Въпреки натиска на английския представител Фоусет и инсценираните „показания“ на мюсюлмани, в мнозинството си бивши бейове земевладелци, освен страданията на бежанското население комисията не констатирала преки улики срещу руската армия и българското население. Тя не излязла и с единно мнение, тъй като подготвеният под влияние на Фоусет проект не бил подписан от всички делегати. С това опитът да се подкрепят реставраторските стремежи на Османска Турция завършил с неуспех[184].

Това облекчило руските войски в разгрома на метежниците, в урегулирането на граничната линия, в успокояването на региона. Рамо до рамо с руските войски и в този етап действали български четници и доброволци под ръководството на Петко войвода. Макар че под натиска на Портата и на английската дипломация той бил арестуван и отстранен за известно време от района[185], скоро се завърнал и с още по-голяма страст се заел с борбата. Сега под негово ръководство била създадена и временна гранична стража, в която се включили освен местни жители и много бивши поборници и опълченци от всички краища на страната[186]. Тази му дейност, както ще проследим по-нататък в изложението, продължила и в подетата от комитетите „Единство“ общобългарска съпротива срещу решенията на Берлинския конгрес.

---

[181] *Икономов, Т.* Протоколи на Берлинския конгрес. Варна, 1885, 204–205.

[182] ЦДА, КМФ, оп. 3/№ 795/7–11; оп. 2, 430–459. (Австрийски документи за Европейската комисия в Родопската област); Turkey, 1878, № 35, 25–26.

[183] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 305.

[184] ЦДА, КМФ, оп. 3, ин. № 795/7–11; п. 2, 430–459; *Панайотов, Ив.* Сенклер и Петко войвода според Английските сини книги..., 97–100.

Борбата на родопското население, решаващата дипломатическа и особено военната помощ на руската армия довели до опазването на един не само важен в политическо и народностно отношение, но и красив и благодатен български край.

* * *

В противовес на цялото предшестващо развитие, на целите и задачите на българската национална революция, на стремежите, мислите и настроенията на българското население, пръснато по кръстопътния Балкански полуостров, прозвучали жестоките решения на Берлинския конгрес. Угнетяващи за българите били известията, че цяла Македония и Източна Тракия се връщат под османско владичество, че в член 13 на договора се постановява: „Образува се на юг от Балканите една провинция, която ще се назове Източна Румелия и която ще остане под непосредствената политическа и военна власт на султана на условия на административна автономия. Тя ще има един губернатор-християнин“; че се създава само на север от Балкана, включващо и Софийския санджак, трибутарно Княжество България. От българските земи се откъсвали и други области, които се давали на съседните балкански държави[187].

Болка, гняв и възмущение обхванали целия български народ. Но и готовност за съпротива, за борба. Българското общество сега било изправено пред нова историческа задача – да поведе борба за опазване на националното единство, изграждано и осъществявано в продължение на години, в резултат на тежки борби, на много изпитания и жертви.

---

[185] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 237, док. 142; Turkey, 1878, № 5, № 9. Във в. „Марица“ (№ 18, 26 септември) е поместена следната дописка: „Преди четири дена в нашия град биде докаран познатий българин Петко войвода и затворен в тъмница заедно с няколко свои другари... Пловдивското население, продължава дописката, добре знае, че Петко войвода не е правил никакви грабителства, нито други някакви насилия... Но работи в Родопските гори, дето той заедно със своята дружина е едничкий защитник на тамошното злочесто християнско население срещу разбойническите чети, които консулската комисия има очи да провъзгласи за Национална Родопска армия. Поради това докарването и затварянето в Пловдив на Петка развълнува целий град.“ В дописката се известява, че след щателно разследване императорският комисар не го намерил за виновен, но от дипломатически съображения забранил на Петко да живее в Източна Румелия и Княжество България. В дописката се заключава: „Не е за наказание Петко, но Сенклер и неговите башибозуци, които побързаха да се възползват от улавянето на българския войвода и намериха сгодно време да съсипят селото Устово (Читак).“

[186] Петко войвода, с. 71 и сл.

[187] *Икономов, Т.* Протоколите на Берлинския конгрес..., с. 33 и сл.

Нужно било за това да се създаде нова организация, да се намерят подходящи начини и средства за постигане на тази цел. Почти всички български патриоти и преди всичко интелигенцията осъзнавали отговорността, която имат пред настоящето и бъдещето на българския народ.

На 29 август излизащият в Пловдив в. „Марица“ – истинска трибуна по това време на тежненията на тракийските българи, писал: „Въпросът е велик и нашата отговорност грамадна. Предстои от сега още да се даде такава посока на нашите стремления, такова направление на нашите усилия, щото да не дойде време, в което горчиво да се каем за нашата неподвижност и за нашата несмисленост.“ По-нататък се изтъква, че предстоят нови изпитания и пред българите в Княжеството, и пред тези в Източна Румелия и в Македония. „Какво ще ни бъде поведението и в трите тия части на нашето отечество? Размислили ли сме ние въз него и имаме ли вече съставено едно щогоде общо мнение? И ако имаме, де е организацията, която ще го тури в действие?“ В заключение се изтъква: „Нека град с град, нека село със село влезат в споразумение; нека всекой град, нека всеко село се изберат водители и тях само да познава и тях само да следува. И нека тия водители бъдат както трябва – умни, далновидни, с характер безукорен, с патриотизъм безкористен – и ние, ей Богу, не се отчайваме тогава за изхода на борбата в Южна България.“[188]

В същия ден – 29 август 1878 г., когато в Пловдив чрез в. „Марица“ се изтъквала липсата на обща програма и се апелирало за създаване на организация, която да оглави и ръководи борбата за осъществяване на народното единство, в един от центровете на Северна България – град Търново, бил учреден търновският комитет „Единство“.

Това отваряло не само нова страница в историята на българското националноосвободително движение, но извиквало за нов живот, макар и при променени условия, предосвобожденското комитетско дело.

---

[188] Марица, № 10, 29 авг. 1878.

Втора глава

ВЪЗНИКВАНЕ И ДЕЙНОСТ НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“ В КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ

Възникване на търновския комитет „Единство“ и начало на организираната съпротива срещу Берлинския договор

Месец и половина след завършването на Берлинския конгрес в старата българска столица Велико Търново възниква комитет „Единство“ – първият организиран център, който си поставя задачата да подпомогне и оглави общобългарското движение за опазване на народното единство.

Няколко обстоятелства спомогнали за това.

На първо място, в Южна България, Одрин, Родопите вече имало масови протести против клаузите на Берлинския договор и се водела въоръжена борба за опазване на българското население от нападенията на башибозука. Чрез лични контакти, чрез в. „Марица“[1] и по други пътища сведенията и напрежението се пренасяли и в Северна България.

Още по-тревожни били известията, които идвали от Македония. Според договора тя нямала привилегиите, които се давали на Южна България. Особено тежко те отеквали в средите на българските опълченци от Македония, които се намирали все още с дружините си из Княжеството, както и сред немалката емиграция от тези райони. Заедно с известията за настъпилите нови зулуми от страна на башибозуците, мохаджирите и властите от Македония пристигнали и сведения за решението на българското население да води „борба на живот или на смърт“, както и за812 станалите тук-там въоръжени сблъсъци. Затова ежедневно пишели не само малкото излизащи по това време български вестници, но особено чуждестранната преса, която вече се получавала и четяла от интелигенцията. Особено преувеличени сведения за българско въстание в Македония още през август изнасяла австрийската преса, която целяла да обвини руските власти в подстрекателство. Сведенията за въстанически действия в Кюстендилско и Горноджумайско обаче били по-точни и в това, че там вече е започнало едно сериозно движение, никой не се съмнявал. Много сведения в пресата се давали и за бежанците от Македония, Беломорска и Източна Тракия, а отделни групи бежанци достигнали и в Северна България. Бежанският въпрос предизвикал създаването на благотворителни дружества и комитети навсякъде из България. Помощи се събирали ежедневно в църквите, а женски и други дружества по свой почин организирали изпращане на вноски за бежанците.

---

[1] Първият брой на в. „Марица“ излиза на 25 юли 1878 г. и в него са публикувани решенията на Берлинския конгрес.

Такива били настроенията и обстановката през горещите летни месеци на 1878 г. и в старопрестолния град. Тук именно по това време се концентрирала многобройна, дейна и родолюбива интелигенция. Търново бил един от първите градове, освободени още на 25 юни 1877 г. (ст. ст.) от руските войски под предводителството на ген. И. В. Гурко. Градът за разлика от други български селища имал и по-щастлива съдба в хода на войната – не бил заплашван особено (освен Еленските събития), което му дало възможност като средищен град да се развие в търговско и административно отношение. Оповестеното в Берлинския договор решение, че бъдещото събрание на нотабили, които са призвани да приемат Органически устав за новото княжество, ще се събере в Търново, повдигнало още повече престижа му, направило го притегателен център и за много политически дейци[2].

Още през лятото на 1877 г. тук се озовал Любен Каравелов. След едно отсъствие от близо шест месеца (септември 1877 – 25 март 1878) той отново се завърнал в Търново и както показват фактите, решил да пренесе печатницата си и да се установи за по-трайно тук. От края на юли той живеел вече в къщата на хаджи Недялко и се готвел да издава политически вестник („Начало“)[3].

По време на цялата война кажи-речи в Търново се намирал и Стефан Стамболов. Още преди да тръгнат за България, между двамата съществувало другарство и взаимност, старите крамоли били забравени[4]. Иван Вазов свидетелства, че в Букурещ през лятото на 1877 г. „ние често се срещахме при масите на едно от главните кафенета на улица „Поду Могушой“, дето идеха и Стефан Стамболов, Олимпий Панов и други членове от разтурения букурещки благотворителен комитет (младия). При тия срещи Каравелов, както обикновено речовит и приятен събеседник, даваше тон на разговора.“[5] По време на войната и двамата са привлечени на работа от един общ покровител – княз А. А. Наришкин, който като представител на Славянските комитети взема за свой пълномощник при раздаване на помощи на бежанците Любен Каравелов, а Стамболов препоръчал в интендантската служба, по-специално в снабдителната дейност за Опълчението[6].

---

[2] По време на Освободителната война и непосредствено след нея имало една твърде характерна особеност в придвижването на българските политически дейци и на интелигенцията, което давало особен облик и на градовете, в които те отсядали. На първо време особено оживление получил Свищов, но след преместването на канцеларията на княз Черкаски в Търново Свищов останал деен в търговско отношение, докато Търново станал център на политическата мисъл и дейност на българите; след зимното преминаване на Балкана и освобождението на цяла Тракия временно такъв център бил Одрин, където била Главната квартира и дипломатическата канцелария. По това време там се озовали едни от най-великите политически, духовни и културни дейци на България. В периода пък от Сан Стефано до Берлинския конгрес приоритет в това отношение получил Пловдив – седалището на императорския комисар, а след това – София. В София се настанили най-много емигранти, предимно интелигенция от Македония.

Търново имал това предимство, че голяма част от търговското съсловие, учители, лекари и пр. били местни хора, които съставлявали ядрото на тамошната интелигенция. Към тях се присъединили и служителите от гражданското управление, и придошлите да търсят работа лица от съседните градове и селища, както и от цяла Северна България (*Драганова, Т.* Освободителната война 1877–1878 г. и Великотърновски окръг. – В: Освобождението на Великотърновски окръг 1876–1877. С., 1977; Търново в навечерието на Учредителското събрание: – В: Търновските законодатели. С., 1980; *Ибрашимова, П.* Велико Търново и освободителната война. – Във: – Велико Търново през вековете. С., 1982; *Радев, Ив.* Столица на оцелелите. С., 1984).

[3] *Димитров, М.* Любен Каравелов. Биография. С., 1959, 345–350.

Наред с тях в Търново по това време живеят и бившите сратници на Левски, революционери и поборници като Христо Иванов-Големия, Христо Караминков–Бунито, Никола Кабакчиев и др. Кръгът обаче на просветените, родолюбиви и интелигентни хора бил много по-широк – тук за известно време са Драган Цанков, Марко Балабанов, д-р Г. Хаканов, Добри Войников, кап. Райчо Николов, Коста Паница. В Търново живеят и работят Цани Гинчев, д-р Стат Антонов, Георги и Никола Живкови, Д. П. Иванов, Михаил К. Сарафов, Калчо Пасков, Александър Н. Златарски, Георгий Златарски, Иван Кавалджиев, Никола Лазаров и още много други. Като прибавим към това и голямото учителско тяло и членовете на търговското съсловие, честото посещение на града от български офицери, чиновници и пр.[7], можем да имаме по-пълна представа за възраждащата се роля на Търново като център на обществено-политическата мисъл на българите, при това в национален мащаб.

Вълнувайки се за съдбата и бъдещето на българите в Тракия и Македония, една голяма група от отбелязаните по-горе дейци на 29 август 1878 г. се събрала в Хаджинедялковата къща, където живеел Любен Каравелов и се помещавало читалището „Надежда“, за да размислят какво да се прави.

---

[4] Н. Обретенов пише в дневника си, че след завръщането си от заточение на 1 юни 1878 г. се срещнал с Каравелов на улицата в Търново. „Той ме прегърна, целуна ме и за извинение, задето ме пъдеше и хокаше в Букурещ през 1875 г., каза ми: „Вие, младите, сте имали право, но аз сбърках.“ (*Обретенов, Н.* Дневник. IV ч., с. 72).

[5] *Вазов, Ив.* Срещите ми с Любен Каравелов. Спомени. – Българска сбирка, 1903, № 10, с. 608.

[6] *Маринов, Д.* Стефан Стамболов и новейшата ни история. (Летописи, спомени и очерци). С., 1926, с. 33.

[7] Една от последните снимки на Л. Каравелов е направена в Търново с група в състав: Никола П. Петков, Димитър Филов, Андрей Манолов, Данаил Николаев, Петър Гинчев, Н. Жейнов, Георги Живков, д-р Г. Хаканов, д-р Стат Антонов, Никола Момчев, Цани Гинчев, инж. Сава Ничев, Стефан Стамболов, Олимпий Панов и, разбира се, Л. Каравелов. Снимката по всяка вероятност е от втората половина на 1877 г., но преди септември (по това време д-р Хаканов се намира в Търново). На нея се виждат почти всички личности, които по-късно участват в комитетите „Единство“ и общобългарската борба за национално единство.

Според първия изследовател на дейността на търновския комитет „Единство“ П. Д. Крусев „търновци разбирали много добре, че борбата за свобода не е още приключена и решили да възобновят революционната тактика на бившите букурещки комитети... и след изчерпателни разисквания основали *великотърновския губернски благотворителен комитет „Единство“*[8] (к. – П. Д. К.).

За щастие, както е отбелязал и П. Д. Крусев, учредителният протокол, както следващите 36 са запазени в един от секретарите и писарите на комитета – Никола Лазаров, съхранени по-късно от сина му Георги Лазаров, и са най-точният източник за търновския комитет „Единство“[9].

Преди да се спрем на въпроса за причините и инициаторите за учредяването на комитета „Единство“ в Търново, нека разгледаме по-детайлно учредителния протокол.

„Днес, година хиляда восемстотин седемдесет и восем, августа двадесят и девет, ние отдолуподписаните събрахме са с цел да са размислиме, като как можеме да помагаме на нашите братя в Тракия и Македония, които занапред се отделят от Придунавска България чрез решението на Берлинския конгрес.“[10]

Следователно целта на събирането е ясно определена – разделението, което Берлинският конгрес е създал между трите исторически формирали се български области – Придунавска България – т.е. Мизия, Тракия и Македония, и помощта, която трябва да се окаже на по-онеправданите и нещастни тракийски и македонски българи. Това е главната задача на събранието. Това се доуточнява в следващите редове: „Като са зе пред вид нещастното положение на нашия народ и особено на нашите братя, оставени под турското владичество, ние решихме, че е наша света длъжност, като българе и деца на едно и същото отечество да употребиме сичките от нас зависещи средства за подобрението на това положение, като спомагаме на сънародниците си, които би са нуждаяли от нашата братска помощ. За да има успех нашето дело, ние намерихме за нуждно да съставиме един комитет в града Търново, под название „Единство“, който да земне отгоре си грижата да работи постоянно за разпространението на своите идеи навред из нашето отечество. Чрез съставянето на подобни комитети, с които да бъде в сношение, и сичките тия комитети да имат цел, за постигането на която совместно (согласно) да работят и която да бъде: *„Единството на сичките българе и улучшението на тяхното днешно положение“*[11].

---

[8] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., с. 85.

[9] Пак там, 85–86.

[10] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 2; Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 210, док. 119.

[11] Освобождение Болгарии... Т. 3, 210–211, док. 119.

Както се вижда, учредителният протокол по същество е една цяла политическа програма: да се помага на българите, особено на тези, които остават под турска власт; да се състави в Търново комитет под името „Единство“ (най-кратката формула, отразяваща целта на комитета); този център да пропагандира идеите и организира из цяла България подобни комитети; да поддържа постоянни връзки с тях за съвместна работа. Целта е изведена до девиз, в който отново се изтъкват както крайната цел – единството на „сичките“ българи, така и най-неотложните задачи – подобрението на днешното им положение (обстоятелство, което е давало възможност за разпростиране дейността на комитета навсякъде сред българите). Всичко това произтича от едно начало – „като българе и деца на едно и също отечество“, и е свята длъжност на всеки родолюбец. В заключение в протокола се подчертава, че на това първо събрание са избрани „Народен комитет „Единство“ в състав от 38 души[12] и ръководство на комитета от осем души – почетен председател архимандрит Стефан, председател – д-р Стат Антонов, подпредседател – Цани Гинчев, касиер – Н. Николов, бухгалтер (счетоводител) – Петър Попдимов и секретари – Ст. Стамболов, Д. П. Иванов и Никола Лазаров.

На първото – учредително – събиране на комитета „Единство“ изрично е упоменато, че е присъствал и Любен Каравелов[13]. В следващите заседания той вече отсъствал. Между всички учредители той е най-опитната в подобни обществено-политически дела и най-известната личност. Макар и твърде млад, но с голяма популярност още от това време се ползвал и Ст. Стамболов. И по идейни позиции, и по опит в революционните дела, и по характер те не биха се съгласили да участват в едно дело, което, ако не е тяхна инициатива, то поне наймалко е против техните убеждения.

Кои всъщност са инициаторите на търновския комитет „Единство“?

Досега в историческата литература са давани най-общи постановки – „бивши български революционери“. Мимоходом се споменава и за участието на Любен Каравелов, но очевидно отсъствието му в следващата дейност на комитета в Търново, болестта му и пр. не е давало основание на изследователите да разглеждат по-обстойно отношението му към комитетите „Единство“ и дейността им[14]. Известно е, че Любен Каравелов, вече болен, се преместил в Русе и на 18 ноември бил посетен от Н. Обретенов, за да търси съвет какво отношение да вземе към русенския комитет „Единство“ (наречен още клуб) и дали да замине като представител на Русе в Централния комитет на въстанието в Македония. По думите на Обретенов Каравелов му заявил: „Клубът няма да ви снабди с нищо. Самото настоятелство не знае какво прави“, но го посъветвал и му предложил да търси пътища, за да осъществи заминаването си[15].

---

[12] От тях седем души са бивши революционери, с различна професия, трима са лекари, няколко са учители и просветни дейци, един духовник, а останалите – търговци.

[13] Макар че в протокола изрично е упоменато, че е присъствал, подписът му под документа липсва. Липсват подписите и още на 17 души от присъстващите. Очевидно по възприетата практика протоколите са писани не на самото събрание, а в следващите дни. Това узнаваме и от протокола на петото заседание на комитета, където се казва, че са прочели протоколите на заседанията от 30 до 31 август и се решило „да се подпишат след преписването им в особено шифрована книга за протоколи“ (НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 4). Това обяснява причината, че не всеки участник в заседанията е можел да го подпише, ако е отсъствал в следващите заседания (вж. оригиналната протоколна книга, НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 2).

Това негативно отношение на Каравелов основателно безпокои изследователите: дали то е общо към дейността на комитетите „Единство“, или се отнася само до Русенския комитет, който се изявил с вътрешните си борби и с бездействието си? И защо Каравелов все пак посъветвал Обретенов да замине и участва във въстанието (Кресненско-Разложкото)?

Имаме всички основания да смятаме, че инициативата по създаването на комитетите „Единство“ е пряко свързана с големия български революционер, общественик и писател. За доказателство следва да се обърнем към дейността му в Търново през 1877 г.

Тук в качеството си на помощник на княз Наришкин Каравелов трябвало да подпомага пострадалите по време на войната българи. Дейността му се засилила след завземането на Стара Загора от Сюлейман паша, когато към Северна България тръгнали десетки хиляди гладни и голи бежанци. В Търново се озовали нещастници от Стара и Нова Загора, Чирпан, Карлово, Сопот, Ловеч. Бежанци имало и във всички околни градове и селища и руската администрация и управление правели всичко възможно да им се помогне[16].

Именно в този момент, изпълнявайки и задълженията си като помощник на представителя на славянските комитети в България, Каравелов станал инициатор за основаването в Търново на благотворително славянско дружество. От запазените протоколи на дружеството се вижда, че учредяването му станало на 17 август – т.е. точно година преди организирането на комитетите „Единство“.

Организацията на събранието паднала както върху Каравелов, така и върху протосингела на митрополията – в случая същия архимандрит Стефан, който щял да стане учредител и пръв почетен председател и на комитетите „Единство“ през следващата година. В протокола между другото се казва: „Ние, долуподписаните, като взехме пред вид злощастното положение на пострадалите наши братя както отвъд Балкана, тъй и отсам, решихме да съставим едно благотворително дружество, целта на което ще бъде да се помага колкото е възможно на тези пострадали.“[17]

---

[14] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 2; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 411; между 21 и 25 август Каравелов от Търново през Русе ходил до Букурещ; към 28–29 август обаче той вероятно се е намирал в Търново (*Обретенов, Н.* Цит. съч., 85–86).

[15] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, 150–151. По това време и Захари Стоянов иска да замине за Македония и затова Каравелов говори в множествено число.

[16] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 129–130; *Дойнов, Д.* Населението на Габровско в помощ на бежанците от Южна България през 1877 г. – В: Юбилеен сборник „90 години от освобождението на Габрово“. С., 1968.

Като оставим настрана съвпадението на началните фрази и структурата на двата учредителни протокола – факт, на който по-нататък пак ще се спрем, същественото в случая е, че протоколът е подписан от Л. Каравелов, Ст. Стамболов, архим. Стефан, Цани Гинчев – все участници и в следващия комитет. В ръководното тяло на комитета били избрани пак същите: архимандрит Стефан (председател), Л. Каравелов – подпредседател, Цани Ганчев, д-р Стат Антонов и др.

Комитетът приел устав от 15 члена, като член 8 гласял: „Годишното общо събрание става всяка година през август.“[18]

Благотворителната дейност на комитета, както и работата на управителното тяло не са обект на настоящото изложение; същественото обаче е, че до 25 март 1878 г. комитетът провеждал и протоколирал редовно своите заседания[19].

Първото, което прави впечатление, е организационната приемственост между двата комитета. Вярно е, че обстоятелствата, създали се след Берлинския конгрес, са били основата за събирането на търновската общественост. Тя следвало „да размисли“ по произтичащите в този момент нови задачи; но очевидно е също, че поводът за събранието е бил предвижданото от устава на Благотворителното славянско дружество годишно отчетно събрание през август 1878 г. Това е било не само задължение, но и благоприятен повод да се съберат безпрепятствено значителен брой общественици и под официално обявения дневен ред на благотворителното дружество да се поставят и разискват политически по характера си задачи. Не е без значение, че дружеството е разполагало и със средства, които е следвало да се изразходват при създаденото ново положение за възникналите нови народни нужди. Поради това и съставът му е почти същият. Широката платформа на благотворителното дружество от 1877 г. привлякла в редовете му хора с различни професии, социален произход и политически убеждения, които останали естествено и в новооснованите комитети „Единство“. Напротив – едно чисто революционно по замисъла си начинание, колкото и патриотично, необходимо и значимо да е било, едва ли би събрало такъв пъстър състав. Именно в това обстоятелство, което по-нататък ще разгледаме в изложението, се крие и непоследователната и често пъти компромисна линия на поведение на някои от комитетите „Единство“ в борбата за осъществяването на общобългарско единство.

---

[17] *Плочев, Т.* Първото българско славянско общество в България. (Из дейността на Любен Каравелов в Търново 1877–1887). – ИПр., 1955, № 6, с. 77. Протоколите понастоящем се съхраняват в държавен архив – В. Търново, ф. 805 к, оп. 1, а. е. 15.

[18] Пак там, с. 78.

[19] Пак там, с. 83. Върнал се от заточение, Н. Обретенов в началото на юни 1878 г. получил чрез Стамболов също помощ от благотворителния комитет в Търново (*Обретенов, Н.* Цит. съч., с. 74).

Инициаторът за създаването на първото дружество – Любен Каравелов, вероятно е бил и един от главните организатори на годишното му събрание. Не само опитът, но и горчилката от обвиненията срещу него по повод на БРЦК, на архива, средствата му и пр., са го заставили да настоява за това, още повече че той е бил подпредседател на дружеството. Но това е само едната страна. Революционният опит и присъщата му далновидност за политическите задачи на момента са му показвали, че най-важното е довършването на националното освобождение, помощта на започващото в Македония въстание. За това имаме косвени данни: в писмо от 20 септември 1878 г. до известния руски славянофил проф. Вл. И. Ламански в края той добавя, че токущо е получил известие от Македония: „Работите приемат сериозен характер. Вие сте длъжни, повтарям *длъжни* (к. Л. К.), да имате у нас независим агент. Писах вече за това на Наришкина. Не пропускайте този случай, който може да бъде полезен на общото дело.“[20]

Не загатва ли Л. Каравелов за по-голяма заинтересованост на славянските комитети – по подобие на дейността им от 1876–1877 г., към славянското – българско освободително дело? Не търси ли подкрепата им в името на „общото дело“ – подкрепа, по която предварително чуждите вестници вдигнали шум[21].

И ако това подчертано „длъжни“ се отнася за славянофилите в Русия, не е ли още по-логично да смятаме, че той го е отправял с по-голяма настойчивост към себе си, към сънародниците си, към съидейниците си?

Това са основанията да твърдим, че Любен Каравелов стои и в основата на комитетите „Единство“, и в началото на новото комитетско дело след Освобождението, дело, което завърши със Съединението през 1885 г.

Тежко болен, погълнат от грижа за прехвърляне на печатницата в Русе и издаването на политически вестник, Л. Каравелов не е могъл обаче активно да участва в работата на комитетите „Единство“ в малкото време до смъртта си – 21 януари 1879 г.[22]

---

[20] *Димитров, М.* Публицистиката на Л. Каравелов..., с. 349.

[21] Освен в австрийската и английската преса, и представителите на западните държави в Османска Турция донасяли за въстанието като дело на „панславистичните комитети в Москва и Петроград“, вж. *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 72–73; *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, с. 210.

[22] И все пак според възможностите си Каравелов съдействал на Търновския комитет в работата му. В протокол от заседание на комитета от 14 октомври се казва: „Чете се и една телеграма от Рахово за устав. Показа се пак нуждата за печатен устав, а като г. Каравелов отива в Русчук, дето вече бил напечатан, г. Г. Живков се задължи да кажа на г-ну Каравелову да земе 200 екземпляра.“, вж. Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 272, док. 170.

Но това е вече друг въпрос; друга по характер е била и отрицателната му оценка за дейността на русенския комитет „Единство“. Каравелов, както по-нататък ще изясним, се е солидаризирал с мнението на бившите революционери Н. Обретенов, З. Стоянов и др., че комитетът се е разводнил и не води последователна патриотична и революционна линия в подкрепа на Кресненско-Разложкото въстание, на борбата за общобългарско национално единство.

Най-близо до Л. Каравелов през тези почти две години, особено в търновския му период, стоял Ст. Стамболов. Той участвал и в първия благотворителен комитет, и в учредяването на комитета „Единство“ в Търново. Нещо повече – той е писал протокол за учредяването на комитета „Единство“ и използвал за първообраз протокола на Славянското благотворително дружество. Затова срещаме това поразително единство в изрази и структура. Но само в това. По дух, насоки и характер учредителният протокол на комитета „Единство“ се отличава коренно от първия.

Първият комитет носел естествено названието „благотворителен“ и задачите му били тези. Ст. Стамболов никъде в протокола за създаването на комитета „Единство“ в Търново не споменава това название; напротив, той го определя като „Народен комитет“.

В по-общ – политически аспект, са и задачите, които комитетът „Единство“ си поставял. Те се свеждали главно до борба за осъществяване „единството на сичките българе“.

Разширявал се и обсегът на действие. Сега той излизал извън рамките на Търново и региона и получавал национален характер преди всичко с организирането на подобни комитети из цялото отечество.

В този смисъл новооснованият комитет „Единство“, макар че възникнал на основата на благотворително дружество в Търново от 1877 г., коренно се отличавал от него.

Линията, която на първото – учредително събрание, била възприета и фиксирана в протокола, отразявала идеите и настроенията на бившите революционери начело с Любен Каравелов и била плод на дългогодишната им комитетска практика.

Търновският комитет „Единство“ възникнал при съществуващо вече спонтанно зародило се съпротивително движение в Тракия и Македония и по-точно в Родопите и по демаркационната линия в Кюстендилско и Горноджумайско. За разлика от преобладаващите примери, когато първо се появяват идеята, ръководството и организацията, а след това се разгръща движението, в случая наблюдаваме точно обратното.

Затова първата задача на Търновския комитет се свеждала до проучване на действителното състояние на движението, до уточняване на неговите нужди, до подпомагане и разширяване на започналата съпротива срещу решенията на Берлинския конгрес, за обединението на българския народ.

Най-ясно тези свои цели и задачи търновският комитет изразил в писмо до някои русенски дейци от 1 септември 1878 г. „Тия дни тукашните патриоти съставиха комитета „Единство“, който има за цел съединението на българския народ, разпокъсан на части чрез решенията на Берлинския конгрес. За постигането на своята цел той ще помага всячески на своите нещастни братя, останали вън от пределите на свободна България, и не ще се откаже от никакви жертви, дорде не се извърши българското единство.“[23]

Поради това една от първите задачи на комитета била да се изпрати нарочен куриер, който „да узнай на мястото... има ли въстание, какви размери има то, какви са средствата и нуждите на въстаниците, за да можим, доколкото е възможно, да го поддържаме, ако то съществува, защото мислим, че този е пътят на нашето спасение“[24]. Решението било взето на първото заседание след учредяването на комитета, проведено на 30 август[25].

С изпълнението на тази задача комитетът натоварил Михаил Сарафов. Той бил снабден със средства и кон и изпратен в началото на септември през Видин за София и Кюстендилско. Непосредствено след него като „пратеници до въстаниците“ се отправили и Ст. Антонов, Г. Живков и Джордже Момчев[26]. Това е първата организирана и официална връзка на търновския комитет „Единство“ със София и със започналото вече движение по граничната линия в Горноджумайско и Кюстендилско.

В София пратениците намерили делото по организиране на въстанието в твърде напреднал етап, с очертани идейни и тактически цели, със свои водители, между които се налагал Натанаил Охридски. В доклада на тримата пратеници, протоколиран в заседанието на търновския комитет от 1 октомври 1878 г., се казва: „В София имало вече един център от интелигентни българи, събрани от разни места. Тук вече имало благотворителен комитет, който и приготвял няколко въстаници под предводачеството на капитан Калмукова. Преди пристигането на пратениците Калмуков е искал да мине границите, но властта го била спряла и разпръснала хората; наскоро обаче той е бил освободен и ведно с комитета работил за организирането на въстанието. Главният деец в това предприятие бил Охридският митрополит Натанаил, който отсъствувал него време по работите в Пловдив и не са можели пратениците да го видят. В София приели нашия устав, благотворителното дружество се преобърнало в комитет и си избрали настоятелство, на което председател бил митрополит Мелетий.“[27]

---

[23] *Дойнов, Д.* Нови документи за Кресненско-Разложкото въстание. – ИНВИМ. Т. 1, 1973, с. 201, док. 15.

[24] Пак там.

[25] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 3.

[26] Пак там, л. 4.

Същото преди това констатирал и Михаил Сарафов[28]. Софийските дейци, повечето емигранти от Македония, и самият Натанаил Охридски имали вече оформено становище за целта и характера на движението: „Необходимо е – казва се в протокола на търновския комитет „Единство“, – за да се поддържа почнатото дело, да се изпратят занапред оръжие и припаси. Самото население в Македония било според слуховете, които се раздавали, готово да поддържа и взема участие във въстанието и на много места е снабдено с оръжие. Ако прочие се изпратят по-скоро оръжие и влязат повече хора в Македония, въстанието ще вземе по-голям размер, толкоз повече като и самото население ще участвува.“[29] В заседанието си на 1 октомври търновският комитет „Единство“ напълно възприел тази тактическа линия и натоварил бившите свои трима пратеници със задачата да търсят оръжие и припаси и час по-скоро да ги отправят за София и оттам за мястото на въстанието[30].

Следователно през септември дейността на Натанаил Охридски и на софийския комитет станала известна и била приета от търновския комитет „Единство“. Софийският комитет не само се преименувал в комитет „Единство“, но и възприел устава на търновския комитет. От друга страна, комитетите „Единство“ в Търново и Северна България се солидаризирали с предприетата вече от Натанаил и софийския комитет тактическа линия и се задължили да поемат върху себе си главната задача по снабдяването с оръжие, боеприпаси и храни, да събират доброволци и пр., като не изместват създадения вече ръководен център на движението, нито пък утвърдилите се негови ръководители.

В този дух продължила дейността на търновци, а по-късно и на останалите комитети в Северна България. Главна тяхна задача си оставало подпомагането на въстанието в Македония, макар че изникнал и въпросът за подпомагане на съпротивата на тракийци.

В писмо на търновци до митрополит Панарет от 22 октомври 1878 г. се заявява: „Първо дело на тия комитети (севернобългарските – б. м., Д. Д.) засега е въстанието в Македония и по-после и в другите места, оставени вън от границите на свободна България.“[31]

Комитетите от Северна България се насочили главно към Македония не само защото тази област имала голямо значение за бъдещото национално развитие (Тракия и други области представлявали в това отношение не по-малък интерес), а преди всичко поради започналите вече въстанически прояви и движения в този район. Следователно борбата на населението в Горноджумайско и Кюстендилско, която се сляла с тази на хилядите емигранти от Македония през пролетта и лятото на 1878 г., имала първостепенно значение за обединението на усилията на местните дейци, на софийския комитет, на Натанаил Охридски и групата около него с тези на северноблгарските комитети „Единство“ за подготовка и организиране на Кресненско-Разложкото въстание.

---

[27] Пак там, л. 11–12.

[28] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление. . ., с. 413.

[29] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 11.

[30] Пак там.

[31] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 283, док. 177.

В началото на септември, точно по времето, когато търновският комитет „Единство“ осъществил връзка с Натанаил Охридски, със софийския комитет и четническите ръководители в Кюстендилско, бил направен прелом в непосредствената подготовка за въстанието. Още след като през юли Натанаил посетил Кюстендил (при това без знанието на софийските дейци, които му изложили своя план), той се уверил на място в силата и желанието на местните дейци и войводи за въстание. „... отидох в Кюстендил – свидетелства Натанаил, – найдох *Иля войвода* и неговите четници с четите си, между които имаше и от изпратените от мене из Цариград; събрах ги всичките в двора при църквата „Св. Мина“, държах им приличната за това реч с заключение, че аз се решавам да бъда с них, както и да им бъда предводител и управител, ако ме приемат. Всички они единодушно изявиха своето съгласие, скрепено с единогласно: *Ура.*“[32]

В същото време били съставени благотворителни комитети в Кюстендил начело с митрополит Иларион и епископ Кирил, в Дупница и Горна Джумая като клонове на „Главния комитет“ в София. При съставянето на комитетите Натанаил не само получил позволението, но и съдействието на местните окръжни управители – руситe Н. Р. Овсяний в Кюстендил и И. В. Шевченко в Горна Джумая[33], а вероятно и на представителите на Временното руско управление в София начело с П. Алабин и Марин Дринов[34]. Окуражен от това, Натанаил се заел ревностно да организира въстанието. Важна стъпка в това отношение било съвещанието на 8 септември 1878 г. в Рилския манастир. На него присъствали Натанаил Охридски, Ильо Марков, Димитър Попгеоргиев и окръжните управители на Кюстендил и Горна Джумая Овсяний и Шевченко. То набелязало мерки за правилната организация на бъдещото въстание. Главните решения се свеждали до събиране на въстаници и тяхната стройна организация, като на първо време не се предвиждали активни въстанически действия. На второ място било решено да се създаде и организира по горноджумайската граница погранична местна стража с официална задача да охранява границата от башибозушки нападения, а всъщност да бъде резервен контингент за бъдещото въстание. Още на това съвещание Димитър Попгеоргиев бил натоварен като първи заместник и помощник на Натанаил Охридски с ръководенето на делото в Горноджумайско. За Кюстендилско заместник не бил предвиден, макар че може би старият дядо Ильо Марков се смятал законно за такъв, но всъщност не бил вече пълноценен за подобна, изискваща непрекъснато напрежение и енергия дейност.

---

[32] Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивского Натанаила, с. 73.

[33] Пак там.

[34] Потвърждение за това е писмото на Димитър Попгеоргиев, писано в Горна Джумая на 6 септември 1878 г. до войводите Коста, Георги и Георги Бабаджана, в което им съобщава: „Ние имахме честта да се срещнем с негово В. Прев. Софийския губернатор и за предприетото ни дело имахме разговор... Днес тръгваме за Рила...“ (*Дойнов, Д.* Нови документи..., с. 191, док. 1).

По време на съвещанието в манастира пристигнал пратеник на търновския комитет. „Тука, в манастира, на 9 септемврий, като отслужих тържествено Божествената литургия, от Търново пристигна *Михаил Сарафов* и ми донесе писмо от Търновский комитет, в което ми се казваше, че този комитет във всичко ми съчувствува и ми обещава всякаква помощ за водение въстанието“ – свидетелства Натанаил Охридски[35]. Безспорно пристигането на пратеника и съобщението точно по време на съвещанието за готовността на търновци изиграло благотворна роля за по-нататъшните приготовления на въстанието. Ръководителите на замисленото дело почувствали осезателно, че зад тяхната инициатива и бъдещите акции стои българската общественост в Княжеството, че подетото дело ще бъде общобългарско по своите усилия и съдържание. В писмо, изпратено по М. Сарафов, Натанаил Охридски благодарил на търновци и пожелал „напредък в предприятието на комитета“[36].

Наред с това обаче нужно било да се потърси и съдействието на тракийските българи, и то на водачите на съществуващото вече съпротивително движение срещу решенията на Берлинския конгрес. Инициативата за това сега поел сам Натанаил Охридски. След като на 10 септември се отправил за Самоков, придружен до града от Ильо войвода и сина му Никола, Натанаил организирал тук „клон от комитета от няколко души учители и чиновници“[37] и побързал за Пловдив. На 25 септември Натанаил се обърнал с писмо до Петко войвода в Чепеларе с призив за общи действия и съгласуване на борбата на македонските и тракийските патриоти. „Понеже Вашето свиждане е много потребно с господин Димитрия п. Георгий, който ся намира в Дупничката Джумая и главатар над тамошните по границата народни страджяри, за да ся разговорите за един много важен въпрос за в полза на всички българи, които на Берлинский конгрес ся оставиха пак под турското тиранско управление. Затова, щом приемните настоящото ни, незабавно да ся отправите за там.“ Натанаил настоявал, ако сам Петко войвода не може да замине, да изпрати свой представител и завършвал писмото си със следния поздрав: „Като Ви поздравя в името на македонските българи, оставям все Ваш съдружник за освобождението на неосвободените българи в Турско. Един народолюбив македончянин.“[38]

---

[35] Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивского Натанаила, 37–74.

[36] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 7.

[37] Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивского Натанаила, с. 74.

Подобна среща обаче не се състояла. Петко войвода по това време, както вече изтъкнахме, бил твърде зает с организиране на отбраната на родопското българско население от башибозушки шайки и „въстаниците“ на Сенклер в Родопите. При това предложението на Натанаил дошло точно по времето, когато по настояване на чуждите дипломатически мисии и преди всичко на английския представител Петко войвода бил временно задържан от руските власти, но след това на 19 септември 1878 г. бил освободен с предписание „да се препрати под конвой зад чертите на нашите авантпостове със забрана да се явява и да пребивава в пределите на Румелия и България“[39].

Ясно било, че при тези обстоятелства Петко войвода не можел да изпълни молбата на Натанаил.

Така инициативата на търновския комитет „Единство“ не само намерила пълно одобрение и подкрепа от организаторите на въстанието в Македония, но им дала тласък и за търсене съдействие от ръководителите на тракийската съпротива. Още повече, че търновският комитет „Единство“, въпреки възприетата позиция да съсредоточи главните си усилия към подпомагане въстанието в Македония, взел още в началото и някои мерки да насърчи и подкрепи и борбата на тракийските българи.

Търновският комитет за пръв път обсъдил въпроса за подпомагане на начеващата тракийска съпротива в заседание на 14 октомври 1878 г. На него като представител на тракийските комитети присъствал Нестор Марков. „Той – се казва в протокола на заседанието на комитета – представи на събранието състоянието на работите в Тракия, от които се видя, че и те работят за себе си. В заключение той помоли комитета да се притече на своите тракийски братя с хора и оръжие. Щом се почне работата по-сериозно, събранието обеща да съдейства и там, засега обаче главната цел е Македония.“[40]

Призивът на тракийци, макар и напълно основателен, идвал в момент, когато въстанието в Македония току-що избухнало, печелело първи успехи, но в същото време се нуждаело от ежедневна и голяма подкрепа. От друга страна, комитетът в Търново отчитал, че в Тракия борбата все още не е започнала сериозно и организирано, макар да не изключвал в бъдеще открити действия и при необходимост да се помага и на тракийци.

---

[38] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 119–120, док. 2.

[39] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 237, док. 119; Петко войвода, 71–72.

[40] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 16.

Нещо повече – търновският комитет на няколко пъти с писма се отнесъл до организирания вече в Пловдив комитет „Единство“, като подканял да подпомогнат и самите те с оръжие и средства въстаниците в Македония[41].

В заседание на комитета на 29 ноември отново, вече по-широко и принципно, бил разгледан въпросът за взаимоотношенията с тракийските комитети. Прочетено било писмо, в което се „забелязваше съчувствието на тракийските жители към нашето предприятие и се явяваше взетите от тяхна страна мерки относително успеха на тяхната цел и деятелност, която начевали да упражняват едновременно с действията на международната комисия. Реши се да се отговори на туй писмо съгласно духа на тяхната [воля] – т. е. като им се яви желанието и сочувствието на тукашния комитет.“[42]

Това била вече нова линия на поведение на търновския комитет към тракийската съпротива, активизирала се особено с оглед пристигането и работата на международната комисия за Източна Румелия[43].

Търновският комитет не само се солидаризирал с правилността на предприетите действия, но заявявал и своята солидарност с представителите на тракийските комитети „Единство“. От този момент търновският комитет „Единство“, осъзнавайки сериозността на задачите в Източна Румелия, разглеждал борбата в Тракия и Македония като единна по важност и значение. От това произтичала задачата и за нова организация – за единен централен комитет, който да ръководи движението и в двете области – Тракия и Македония. За тази цел комитетът изпраща на 8 декември писмо до своя представител в София Ст. Стамболов, в което се казва: „В Пловдив има основан комитет „Единство“, който има клонове в губернията. Писахме да си изберат представител за централния комитет. Нужно е вече вие (т.е. Ст. Стамболов, Натанаил Охридски – б. м., Д. Д.) да влезете направо в сношение със сичките губернии – за по-скорото съставяние на централния комитет, който трябва да земе за напред управлението на движенията в Тракия и Македония в ръцете си, за да можем за напред с по-големи сили и средства еднакво и навред да работим.“[44]

Така със съдействието на търновския комитет „Единство“ националноосвободителната борба на българското население в Тракия и Македония се превърнала в организирано общонационално, българско дело.

---

[41] Пак там, л. 14, 15, 20.

[42] Пак там, л. 26.

[43] За комисията и борбата срещу нея вж. *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 250 и сл.; *Козменко, И. В.* Руската дипломация и формирането на българската държавност след Освобождението. С., 1982, с. 124 и сл.

[44] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 131, док. 12.

Дейността на търновския комитет по организиране на комитетите „Единство“

Още в учредителния протокол се изтъква, че комитетът „Единство“ в Търново ще „земне отгоре си грижата да работи постоянно за разпространението на своите идеи из нашето отечество чрез съставянето на подобни комитети, с които ще бъде в сношение“[45]. По същество това означавало да се изгради комитетска мрежа, единствено чрез която делото би имало резултат. Тази главна задача на комитета е разисквана на третото заседание, проведено на 31 август 1878 г. За това допринесло и присъствието на Тодор Бурмов – по това време на административна работа в Габрово. Събранието решило да се напишат писма до Габрово, Елена, Русе и Варна, като се поканят тамошните патриоти „да си направят комитети, подобни на нашия“[46].

Запазено е писмото, изпратено до русенските патриоти Ст. Попов, Г. Хаджипетров, Др. Бисеров, Я. Ангелов и М. Обретенов, което показва какво е било съдържанието на всички подобни писма. След като се известява, че в Търново е съставен комитет с цел да се бори срещу разделението на България, извършено на Берлинския конгрес, в писмото се казва: „Това дело е невъзможно да се извърши от един само град, от един окръг, от една губерния; за него се изисква доблестта на цял народ и той трябва да се залови с него, ако усеща положението си и цени бъдещето.“ По-нататък писмото продължава: „Ако вашият окръг и губерния има хора, които се съгласяват с нашите идеи, то непременно тия трябва да съставят в града си подобен комитет от хора – действителни и енергични. Като основат комитет в града си, той трябва да земе грижата да състави подобни комитети в цялата ваша губерния, с които да бъде свързан.“[47]

И по-нататък в своята дейност комитетът „Единство“ в Търново широко практикувал изпращането на писма до отделни изтъкнати обществени, бивши революционери, духовни лица и пр. с подкана да съставят комитети в селищата си. От протоколите е видно, че първоначално писма били изпратени до Кирияк Цанков във Видин (придружено с препис на устава, тъй като на път за София М. Сарафов успял да устрои комитет, като същевременно известил за това в Търново), до Н. Планински в Сливен, Иван Найденов в Казанлък, Илия Шиваров в Трявна, до Преславския митрополит и до Симеон Доростоло-Червенския митрополит Григорий и пр.[48]

---

[45] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 3.

[46] Пак там, л. 2.

[47] *Дойнов, Д.* Нови документи..., с. 201, док. 15.

[48] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 5, 6 и сл.

Но това било недостатъчно. Трудната и отговорна работа по изграждане на комитетската мрежа изисквала различни форми на действие, на подход, за да се достигне до желаните резултати. Комитетът решил да свика извънредни събрания с представители от Търновска губерния. На тези събрания освен организационни въпроси следвало на първо място да се изяснят и разискват програмните задачи на комитетите „Единство“, да се изтъкне необходимостта от действие.

Наред със заседанията и събранията на търновската общественост на 9 септември 1878 г. в Търново било организирано голямо събрание с представители от губернията. На него освен членовете на комитета имало седем души представители от Севлиево, десет души от Ловеч, четирима от Осман Пазар (Омуртаг), по двама от Габрово, Елена и Дряново и по един от Трявна и Беброво. Между тези представители личат имената на бившите сьратници на Левски в Ловеч – Димитър Пъшков и Иван Драсов, на Христо Йонков от Гложене, на обществени дейци като М. Радославов, Йордан Поптодоров, Иван Моллов, Начо Начев, Христо Спиридонов, Спиридон Петев и др.

„По желание на събранието – се изтъква в протокола – се прочете първия дневник (т.е. първия протокол – учредителен, – б. м. Д. Д.) и неговия устав.“[49] Присъстващите били подканени да създадат комитети „Единство“ е своите градове и в околни селища, изслушали и напътствията на секретарите на комитета Д. П. Иванов и Ст. Стамболов, които разяснили насъщните задачи на българските патриоти в този исторически момент. В заключение на протокола на това извънредно събрание се изтъква: „Сичките представители одобриха началата и целта на комитета, признаха нуждата за работене и се задължиха, като се върнат на местата си, да съставят подобни комитети, като се водят от устава на търновския комитет, от когото и взеха препис.“[50]

Подобни многочислени по представителство събрания се състояли в Търново и на 24 септември, и на 1 октомври 1878 г. Докато първото до голяма степен приличало на това от 9 септември, то събранието от 1 октомври следвало да разгледа състоянието на организацията в поширок мащаб и преди всичко в селата на Търновско. Изводът бил, че населението посрещнало организаторите радушно навред по селата и че успели да изградят 13 комитета в кратко време. Това импулсирало още повече търновските дейци за работа широко сред народа[51].

Опитът от предшестващите националнореволюционни борби учел, че най-добри резултати в организационната работа с народа се постигат чрез специално натоварени лица – апостоли, емисари. Сега те били наречени „организатори“. Първите лица, получили тези задачи, били д-р Стат Антонов, Дж. Момчев и Г. Живков, които следвало „да основават подобни комитети в нашата (т.е. Търновската – б. м., Д. Д.) и другите губернии“[52]. Снабдени с пълномощни писма (също предосвобожденска революционна практика) и с устава, тримата обикаляли градове и селища и изпълнявали мисията си.

---

[49] Пак там, л. 5–6.

[50] Пак там.

[51] Пак там, л. 9, 11.

В средата на септември (16-и) с оглед на благоприятните сведения за въстаническата подготовка в Кюстендилско и Горноджумайско комитетът решил да изпрати като организатори из губернията едни от най-дейните си членове – Стефан Стамболов (заместен по-късно поради нуждата да бъде в Търново от Н. Бендерев) и Калчо Пасков[53].

Разрастването на работата и особено направената от някои дейци констатация, че селяните с готовност влизат в комитетите, но е нужна конкретна работа сред тях, заставили комитетът да определи специални организатори за селата.

Пръв от тях бил Н. Корфунозов, а по-късно за това били упълномощени и Васил Победителя, Йордан Йорданов-Инджето и някой си Генчо[54].

В едно от своите заседания комитетът констатирал, че и това е недостатъчно и че е необходимо всеки член основател по свое виждане да се заеме с организирането на комитети. Сам Стамболов приел да организира комитети в две села, а по-късно с тази цел заминал за Габрово; почетният председател архим. Стефан и Д. П. Иванов се заели с организирането на комитети в Лясковец и Горна Оряховица; други се насочили към родните си места или в райони, където имали влияние и можели да разчитат на близки и познати[55].

Освен чрез свои пратеници търновският комитет ръководил организационно комитетите чрез периодични наставления, циркулярни писма, нареждания[56]. В резултат на тази дейност в комитета в Търново започнали да се получават сведения за изградените по места комитети. Така на 16 септември севлиевци уведомили, че са съставили комитет и молели за инструкции[57]. Дошли сведения, че и в селата вече са изградени комитети – по-специално в село Драгижево, където имало 30 основатели и 35 спомагателни членове. Митрополит Григорий съобщавал за основаването на комитет в Русе. Последвали писма със същите насърчителни известия от Габрово, Свищов, Плевен, София и пр. Ив. Вазов от Русе, Д. Анев от Свищов уведомявали за хода и работата на комитетите в тези райони[58]. Всички данни показвали, че инициативата и организаторската дейност на търновци в изграждане на широка комитетска мрежа дава положителни резултати.

---

[52] Пак там.

[53] Пак там, л. 7.

[54] Пак там, л. 13, 16, 20, 25.

[55] Пак там, л. 7, 10, 17.

[56] Пак там, л. 25.

[57] Пак там, л. 7.

[58] Пак там, л. 7, 13, 16, 18 и др.

Ще се опитаме да проследим как и къде са били изградени комитети в Княжеството, макар че данните за работата в някои селища и градове са твърде оскъдни[59].

Съгласно приетата структура на организацията комитетите следвало да се организират на териториален принцип – губернски, градски и местни (селски). Търновският комитет освен функциите на губернски играел ролята и на обединен център за всички комитети в Северна България (софийският комитет се приемал за самостоятелен, пряко свързан по възникване с въстанието, и затова се смятало, че има по-големи функции, дори правата на Временен централен комитет). В някои документи търновските дейци не само подчертавали, че търновският комитет „Единство“ е център за всички комитети в Северна България (софийският в духа на това разбиране (например избирането на представител за централен комитет за България, Тракия и Македония). На губернските комитети (центрове на губернии по това време били Търново, Русе, Варна, Видин, София) се възлагало изграждането на комитет не само в губернския град, но и в цялата губерния. Затова първата грижа на търновския комитет била да изгради губернските комитети.

Първият губернски комитет, създаден след търновския, бил видинският. Още на 5 септември на път за София Михаил Сарафов известил в телеграма, че във Видин вече е основан комитет. В Търново искали да усилят дейността му, та се наложило да се обърнат за съдействие към Кирияк Цанков – бивш деен участник в комитетското дело в Букурещ преди Освобождението, сега пребиваващ във Видин. При все това търновският комитет нямал точни данни за хода на работата в тоя най-западен крайдунавски град, затова писал второ писмо до Цанков, а искал сведения и от П. Горбанов, който през ноември минал оттам[60].

Още от началото видинският комитет съсредоточил своята дейност по набирането на доброволци за въстанието в Македония. Преди това по местна инициатива била организирана четата на Адам Калмиков, която през София се озовала в Кюстендил[61]. И по-късно във Видин се събрали доброволци главно из средите на многобройните македонски българи – емигранти в румънските градове Турну Северин, Крайова и др. В телеграма от 15 март 1879 г. пратеникът на Натанаил във Видин – Илия Христов, му съобщил, че намерил много желаещи да се включат във въстанието, но Натанаил се опитал да отклони предложението, като отговорил, че и в Кюстендил, и в Горна Джумая доброволци има, но „потребното за тях е скудно“[62]. При все това била организирана чета от 45 човека начело с хърватина Валтер, която през май се озовала в Кюстендил[63].

---

[59] Още навремето П. Д. Крусев отбелязва, че дори в краеведската литература „нашите историографи не са се натъквали на тази дейност на комитетите „Единство“ в градовете и селата в цяла България“ (цит. съч., с. 93). Тази констатация със съвсем малки изключения е валидна и до ден-днешен.

[60] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 5; ф. 112, а. е. 58, л. 1–2. Писмо на Г. Златарски до Св. Миларов от 11 (23) септември 1879 г.

[61] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 77.

Видинският комитет се явил главен посредник между комитетите „Единство“ и ръководството на въстанието начело с Натанаил Охридски и емиграцията в съседните румънски градове. Събраните на няколко пъти парични помощи от Турну Северин, Крайова и другаде чрез Видин се изпращали на Натанаил. Характерно в това отношение е едно писмо на няколко емигранти до Натанаил, в което му пишат, че като не могли пряко да изпратят събраните над 2000 франка, „дойдавме во Видин и предадовме на владиката видимски и на Комитетът видимски за Вашето име...“[64]. С друго писмо епископ Партений съобщавал на Натанаил: „Изпращам Ви петстотин и пет рубли в сребро, събрани от родолюбците македонци в Крайова – Румъния, и предадени на мен от г-да Теофил Марков и Михаил Митанов, битолчяни, за помощ на страждущите наши братя.“[65] Подобни помощи за въстаниците чрез Видин били изпратени и по Софроний Петров, по Иван Младенов, пирдопчанин от Калафат, и по други лица[66].

От всички известни досега документи се вижда, че комитетът „Единство“ във Видин попаднал в ръцете на епископ Партений и хората около него и се задоволил главно със събирането на помощи за въстанието и препращането на доброволци. Каква организационна дейност извършил, къде в губернията били създадени клонове на комитети „Единство“ – това засега остава неизвестно.

Русе бил един от първите губернски градове, до които търновският комитет „Единство“ се обърнал с писмо за съдействие. Писмото било отправено на 1 септември 1878 г. до изтъкнатите русенски дейци – все представители на „младата“ партия, на местната интелигенция.

В дневника си за 1–7 септември 1878 г. Обретенов, който по това време се намирал в Русе, е отбелязал: „Янко Ангелов, аптекара, дойде у дома и ми каза, че има писмо от Ст. Стамболов из Търново до мен, Стоил Попов, д-р Бисеров и до него, да съставим и ний в Русе дружество „Единство“, в което да се размисли какво да се прави против решенията на Берлинския конгрес, който разпокъса България на парчета и остави Македония пак под Турция. Казах му те да съставят дружеството, а аз ще отида да се бия за Македония и нейното освобождение.“[67]

---

[62] Пак там, с. 213, док. 91.

[63] *Обретенов, Н.* Дневник, ч. IV, с. 117. Съгласно решението на Централния комитет като чужденец Валтер бил върнат в Кюстендил.

[64] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 215, док. 90.

[65] Пак там, с. 209, док. 83; вж. и с. 299, док. 108 за получаване на парите.

[66] Пак там, с. 214, док. 89.

Следователно Обретенов подкрепял идеята да се състави комитетът или дружеството „Единство“, но за себе си оставил най-радикалния път – да продължи пряката си революционна дейност – т.е. „да се бие“ за освобождението на Македония. Такава роля той отреждал и на близките до себе си бивши революционери като например З. Стоянов и др. По тази причина той не участвал пряко в създаването на комитета „Единство“ в Русе. За датите 21 и 30 септември той пише: „В това време гражданите съставиха дружеството, което нарекоха клуб, което щеше да се грижи и за Македония.“[68]

Образуването на комитета, наречен тук с оглед на по-широката му и законна представителност „клуб“, станало на 25 септември в присъствието и на Марин Дринов[69]. Първоначално за председател на комитета бил избран Иван Вазов – по това време чиновник във Временното руско управление, а за секретар – Ради Иванов. В писмо до приятеля си Спас Вацов от 16 октомври 1878 г. Вазов пише: „Тук, в Русе, се организира благотворителен комитет да подпомага [за освобождението – б. м., Д. Д.] на братята македонци, които вече са въстанали. Този комитет, председател на който аз имам чест да бъда, ще има клонове по всички окръжни градове на Русчушката губерния и ще разполага с големи средства. Подобни комитети са създадени и в Кюстендил, Търново и другаде.“[70]

Дейността на комитета през същия месец октомври се активизирала. Били изпратени устни, а по-късно и писмени покани до патриотите в градове и селища на окръга да съставят клонове на комитета. Първият циркуляр до градовете в губернията е с дата 16 октомври 1878 г. Той гласи: „Господа, нуждите на отечеството ни в това време са твърде големи, но една от най-вопиющите за сега е спомагането на страдующите братя в Македония... Ни[е] Ви молим прочее да побързате колкото е възможно по-скоро да съставите комитет в града си, подобен на нашия, който ще събира помощи в пари и други работи – в града и селата, за да можем по-скоро да отговорим на вопиющите нужди на братята ни в Македония... Надяваме се, че с усърдие ще отговорите на позива ни и ще ни съдействувате енергически в това човеколюбиво и патриотично дело.“[71]

---

[67] *Обретенов, Н.* Дневник, ч. IV, с. 86.

[68] Пак там, с. 87.

[69] Слънце, № 4, 24 окт. 1924, с. 306. Не само в Русе, но и на други места в Северна и Южна България комитетите „Единство“ приели по-широки форми на благотворителни, културно-просветни и пр. дружества, но се прикривали и под други наименования като „настоятелства“, „клубове“ и пр., за да улеснят своята политическа по характер задача и да се предпазят от външнополитически усложения.

[70] *Вазов, Ив.* Сборник от спомени, материали и документи. С., 1949, с. 286.

[71] Слънце, № 24, 24 окт. 1924, с. 306.

В самия град Русе се разгърнала очевидно широка дейност по събирането на помощи. В нея взимали активно участие и жените. Пак по свидетелства на Обретенов на 5 октомври „едно лице от настоятелството за пострадавшите в Тракия и Македония, което се съставляваше от жени, доде и покани майка ми да земе участие в това дело, за да ги придружава, и майка ми прие на драго сърце и ги придружи"[72].

Скоро обаче на мястото на Ив. Вазов за председател бил избран Иван Чорапиев[73]. Почетен председател станал Доростоло-Червенският владика Григорий – обстоятелство, което дало нова насока в работата на русенския комитет[74].

Комитетът „Единство" в Русе трябвало да създаде комитетска мрежа в губернията, да събира оръжие, средства и доброволци за въстанието. Но на него, както и на видинския комитет, се възлагала задачата да се свърже, организира и събере помощи и от българската емиграция в Румъния – по-специално в Гюргево, Букурещ, Галац, Браила и пр.[75]

В резултат на разгърната дейност в касата на комитета постъпила значителна сума. В писмо до Натанаил от 7 март 1879 г. Ст. Стамболов му писал: „В Русчук имали събрани до 20 000. Пиши до комитета писмо и ги моли да не ги държат и мътят тия пари като квачка."[76]

Независимо че в русенския комитет се появили разногласия – обстоятелство, което ще проследим по-нататък, той е смятан за един от първите в Северна България, който изпращал помощи и доброволци за въстанието, а през март – и свой представител в Централния комитет в Кюстендил – Никола Обретенов[77].

Според известните досега данни в комитета са взели участие освен изброените по-горе митрополит Григорий, Ив. Чорапчиев, Ив. Вазов, също и Марко Балабанов, Н. Жейнов, Ф. Филчев, В. Джумалиев, Янко Попов, Ив. Данев, Чернев, Братоев, бившите революционни дейци Иваница Данчев, Янко Ангелов, Никола Обретенов, а първоначално по всяка вероятност и Захари Стоянов[78].

Освен в посочените губернски градове опит за съставяне на комитет бил направен и във Варна. Търновският комитет „Единство" нямал нито точни сведения за състоянието на духовете в тоя град, нито пък имал връзка с по-известни и познати дейци там. Затова въпросът се обсъждал на третото заседание (31 август): „Събранието реши – се казва в протокола – да се напишат писма до Габрово, Елена, Русчук и Варна, в които да се подканят тамошните патриоти да си направят комитети, подобни на нашия. Писмата за Русчук и Варна са дадоха да ги занесе саморъчно г. Ив. Кафалджиев.“[79] Все с тази цел на заседанието си от 27 септември 1878 г. комитетът приел писмо до Преславския митрополит Симеон, в чиято енория влизал и град Варна[80].

---

[72] *Обретенов, Н.* Дневник, ч. IV, с. 87.

[73] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 120.

[74] По подробно за това вж. *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, 149–151; АБАН, ф. Ст. Стамболов, инв. № 296.

[75] *Крусев, П.* Цит. съч., с. 37.

[76] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 210, док. 84.

[77] Пак там, с. 226, док. 104, 469, док. 154, 270, 294, док. 156, 297, док. 156. В телеграма до Натанаил от 27 март 1879 г. Стамболов съобщава: „После пасхы приеду с пятиадцаты тысяч франков русчушким представитель приедет..." (с. 226). Парите очевидно са от Русчук, от 20-те хиляди франка те оставили само част – 5000, в касата си, Стамболов енергично действал за това.

[78] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 120–121, док. 3, 176–177.

Търновският комитет „Единство“ обърнал голямо внимание и на изграждането на комитети в окръжните градове – както в губернията, така и другаде. Както се изтъква в протокола от заседанието на 31 август, освен във Варна писма били изпратени и в Габрово по стария обществен деец Т. Бурмов, а това за Елена – по Г. Златарски[81].

Наред с това резултатна дейност по организирането на комитети извършили специално натоварените членове на комитета – организаторите и свиканите общи губернски събрания в Търново.

Севлиево бил един от първите градове, в който възникнал комитет „Единство“ като клон на търновския комитет. Още на събранието на 9 септември в Търново седем души севлиевци се отзовали на поканата. Те са били и дейците, поставили основата на едно организирано дело, та членовете на търновския комитет „Единство“ са направили следната констатация в заседанието на 1 октомври: „Първият град, в който са се спрели, е Севлиево, дето вече е бил устроен комитет. Тук преди съставянето на комитета имало е ж[енско] дружество с цел да спомага македонските бежанци, което отпосле станало клон на комитета „Единство“ и приело общата цел на комитета.“[82] Севлиевци разгърнали широка дейност по събирането на оръжие, пари, вещи и доброволци, и по-късно по тяхно предложение организирали изпращането им направо за София и за въстанието[83]. Севлиевският комитет очевидно водил редовен организационен живот и давал мнението си по общите политически дела, а освен доброволци в редиците на въстаниците се подвизавал и колоритният техен съгражданин отец Пахомий[84].

Подобно на севлиевския възникнал и ловешкият комитет „Единство“. В неговото ръководство влизали предимно бивши революционни дейци и видни общественици[85].

Дряновци основали комитет още през септември, събрали оръжие и средства и успели чрез Ст. Стамболов в края на ноември да изпратят пряко за София 1000 франка[86]. Създадени били комитети и в Трявна, Елена, Беброво, Лясковец, Горна Оряховица, Котел, Омуртаг, Оряхово[87].

---

[79] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 3.

[80] Пак там, л. 9.

[81] Пак там.

[82] Пак там, л. 11.

[83] Пак там, л. 15.

[84] Пак там, л. 21; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 79–80, с. 293, док. 154.

[85] НБКМ БИА, ф. 293, а.е. л. 5.

Особено внимание било отделено на габровския комитет. Тук освен дейното население по данни в Търново се намирало и повече трофейно турско и руско оръжие. Комитетът бил основан след завръщането на Т. Бурмов от Търново, като в ръководството му влизали Сава Илиев Сирманов – председател, касиер – Хр. Конкилев, членове – В. Золотич, Ат. С. Кехлибаров, Н. Голосманов (изпълнявал и длъжността секретар), д-р Алекси Христов, Петър Гинчев и др.[88] Габровският комитет изпратил доброволци и парични помощи за въстанието[89], но към него през всичкото време и отвсякъде се обръщали за оръжие. През октомври Петко войвода изпратил своя помощник Стефан Ангелов да търси оръжие в Пловдив и София, а оттам заедно със софийския представител го изпроводил и в Габрово[90]. Н. Слепов, който бил натоварен от софийския комитет и лично от Натанаил да организира чета в Пазарджик, също се озовал в Габрово и след дълги преписки за пари и уреждане на въпроса с Натанаил, Матевски и други успял да купи 218 пушки, а 162 пушки с 2000 патрона комитетът му предоставил безплатно[91]. Намесил се и Стамболов, като изтъквал, че освен „400 пушки и 50 000 патрона от Габрово“ ще се изпратят и други още 1000 пушки „от своите си“[92]. Драган Цанков, от своя страна, уведомил тракийския централен комитет, че от пушките, взети от Габрово, следва да се отделят и да се изпратят на Натанаил Охридски, т.е. за въстанието в Македония[93]. Освен това габровският комитет сам организирал изпращането на транспорти с оръжие направо за въстанието. За тази цел новият председател Сава Илиев присъствал и получил инструкция на заседанието на търновския комитет на 11 октомври[94].

---

[86] Пак там, л. 26.

[87] Пак там, л. 5, 6, 7 и др.

[88] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 122–123, док. 5.

[89] Пак там, с. 273, 288, 293, 295, 299. В първото учредително събрание на комитета била събрана незначителна сума – 100 рубли. Това дало повод за много приказки, дори неверни изводи за готовността на габровци, пък и на всички българи в Княжеството да подпомогнат въстанието в Македония и движението на тракийци. Дори А. Столипин, както сам пише до Лобанов-Ростовски, увещавал тракийци през април 1879 г., че при едно въстание българите от север няма да ги подкрепят, както било при подписката за въстанието в Македония, при която „в Габрово събрали само 50 рубли (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 556, док. 355). Разбира се, при тази агитационна и пропагандна маневра се използвал само един-единичен факт и се абсолютизирал в невярна светлина.

[90] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 45.

[91] Пак там, с. 139, док. 20, 147, док. 25.

[92] Пак там, с. 191, док. 67.

[93] Пак там, с. 192, док. 68.

[94] Пак там, 122–123, док. 5; НБКМ БИА, ф. 293, а. е. 5, л. 15.

Чрез своите организатори търновският комитет поставил началото на комитети и в по-далечни градове на губернията. Неговите пратеници д-р Ст. Антонов, Г. Живков и Дж. Момчев били възторжено посрещнати във Враца. Още „същата вечер – се казва в протокола на търновския комитет „Единство“ – имало събрание, в което участвували повече от 50 души от най-влиятелните и интелигентните. В същото време съставили комитет и се наговорили да изпратят хора в околните села със същата цел – да събират разни помощи. В този град имало даже съставено благотворително дружество да спомага бедните македонци, което приело нашия устав и се преобърнало на комитет.“[95] Според свидетелствата на П. Д. Крусев дейно участие тук вземали бившите участници в изградения преди Освобождението от Стоян Заимов комитет, както и общественици като Георги Вълчев, К. Анков, Н. Антонов, Иван Стойков и др. В своята работа комитетът бил подпомаган от тогавашния врачански окръжен управител Младен Желязков Вететков[96].

Нямаме данни за конкретната работа на комитета във Враца освен факта, че доста доброволци – врачани, се озовали в редиците на въстаниците[97].

В Плевен и Берковица поради работния полски сезон организаторите не успели да основат комитети, но с тази задача се наели архимандрит Константин – в Плевен, а във втория град – секретарят на началника на окръга – Йордан Наумов[98]. По-късно и на двете места били създадени комитети, които имали значителна дейност. Плевенският комитет имал за председател Атанас Костов, секретар – Ив. Атанасов, и членове Тодор Христов, П. Николов и др.[99] В помощ на комитета и за делото на въстанието работил тук и някой си майстор Блаже, който имал преди връзки с Натанаил[100]. По време на Търновското учредително събрание Лукиянов тайно известил за това, че в Плевен има 6000 пушки с амунициите им В. Диамандиев, който пише: „... но ми каза, че ние можем да се възползуваме от тия оръжия, но не чрез правителството, а иначе.“[101] Очевидно това било трофейно турско оръжие, което можело да попадне в ръцете на въстаниците по неофициален път – т.е. чрез посредничеството на местното управление и на комитета. По всяка вероятност за тази цел още преди това Натанаил изпратил в Плевен Алекси Димитров – костурчанин[102].

---

[95] Пак там, л. 11.

[96] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., с. 89.

[97] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 294, док. 156.

[98] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 11.

[99] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 179, док. 52.

[100] Пак там, с. 210, док. 52.

[101] Пак там, с. 217, док. 94.

[102] Пак там, с. 272, до. 154.

Берковският комитет „Единство“ бил основан и активизирал своята работа в края на 1878 г.[103] Той се оглавявал от хаджи Петър Хаджиилиев; подпредседател бил Ец. Филипов, секретар – дякон А. Крунов, и членове А. Цоцов, Г. Петров, Д. Първанов, К. Алексов и Т. Илиев. През януари комитетът изпратил до Мелетий Софийски над 400 гроша; през май повторно били събрани и изпратени до митрополит Натанаил 9300 гроша. Берковчани обещали да събират и „за трети път да ви проводиме, стига само нещо полза да стане за народното единство, което, като дадете на дейците потребните си наставления, за да се пазат от интриги австрийски, сарбски и гречески; друго, владико с[в]яти, ако имате честта, явете ни в кратце по делата на четите по въстанието...“[104].

Средствата били събирани не само от Берковица, но и от селата на окръжието. Затова ръководителите на комитета „Единство“ в града настоявали обратната квитанция да бъде подпечатана с печата на централния комитет „за уверение пред селяните на окружието ни“[105].

Берковчани удържали на думата си. На 25 юли 1879 г. чрез копривщенеца Никола Т. Доганов те изпратили още 1350 гроша. Но известени за неуспешното развитие на въстанието, те пожелали „да се знае и нашия град с окръжието колко е принесъл жертва на олтара, но ще ви забележиме и това защо ако би водстанието да се удушило в Македония, а то нашите пари да ги употребиме пак по училищата в Македония, защото са собрани за една и съща цел, тоест сичко за Македония...“[106].

Свищовци също се вълнували от разделението на България и търсели начин да подкрепят въстанието в Македония. За тази цел те се обърнали с писмо до М. Дринов в Пловдив, като изпратили и специален пратеник – учителя Белчев, който трябвало да се запознае на място с делото[107]. В този дух Николай Павлович също се обърнал към Дринов[108]. По-късно Д. Анев писал писмо и до търновския комитет „Единство“[109]. През февруари при Натанаил и въстаниците се озовали представителите на свищовския комитет – Иван Катранов и другарят му Никола[110].

---

[103] Пак там, 258–259, док. 143. В дописка от Берковица от 1 януари 1879 г. до в. Марица (№ 48, 12 ян. 1879) се казва: „По примера на другите градове в княжеството ни, тъй също и в града ни се състави Благотворително дружество „Единство“, което събира: пари, дрехи и пр., за да дава помощ на страдащите и нуждаещите се. Делата му вървят твърде добре, само постоянство и съгласие.“

[104] Пак там, с. 259, док. 143.

[105] Пак там.

[106] Пак там, с. 266, док. 152.

[107] Пак там, с. 38.

[108] По-подробно за това вж. пак там, с. 38, 66–67.

[109] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 18.

[110] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 275, док. 156.

Особено активна дейност по организирането на доброволци, начело на която застанал известният Баньо Маринов, герой на въстанието в Банско, проявили тетевенци[111]. За въстанието заминал и братът на Ботевия четник Сава Младенов – Лазар. Последният бил обвинен несправедливо в убийството на доброволеца от Габрово Стефан, та се наложило майка му Цана Петрова да се обърне с молба до Натанаил, за да бъде освободен, още повече че тя била „бедна вдовица, така и бездомна, гдето немам где да си подклона главата. Имам и други син, който е служил в тая служба (революционното дело – б. м., Д. Д.) четиринадесет години и той в таков един случай погина.“[112]

Освен в изброените градове комитети „Единство“ се създали и в други селища на Северна България – Шумен, Разград, Провадия и др.[113] Като доказателство за това може да служи и едно писмо на Дондуков до военния министър Д. Милютин от октомври 1878 г. В него се казва: „Почти във всички градове на Северна България започнаха да се учредяват комитети с цел да подпомагат македонските жители.“[114]

В много села на Търновска губерния също били създадени комитети. Голяма роля за това изиграли специално натоварените от търновския комитет организатори и дейци – Георги Корфунозов, Йордан Йорданов-Инжето, Хр. Караминков, Ст. Стамболов, Калчо Пасков, Никола Бендерев и др.[115]

По сигурни данни такива комитети се организирали в селата Иванча, Полски Тръмбеш, Лозен, Церова кория, Златарица, Драгижево, Сушица, Царски извор (дн. Чапаево), Кара Кюю, Джулюница, Паскалевец, Кесарево, Ново село, Миндя, Мерданя, Долна Оряховица, Владислав, Калаглари, Михалци, Сухиндол, Ялари (дн. Русаля), Стамболово[116]. Няма съмнение, че комитетите са възникнали и в още много села както в Търновска, така и в другите губернии, но за съжаление нямаме писмени сведения за тях.

Съгласно решенията в Берлин към Княжество България бил оставен и Софийският санджак, който сега представлявал отделна губерния с център София. И тук, както в Северна България, изникнали комитети „Единство“, които поради близостта си до въстаническия театър имали особена роля и място във въстанието.

---

[111] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, с. 49, 51–57 и др.

[112] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 175–176, док. 47. Сава Младенов загива на Милин камък. Преди да премине Дунав с четата на Ботев, той се обръща с прочувствено писмо до другарите си, в което изразява готовността да жертва живота си за свободата на България. (Априлско въстание. Сборник документи под редакцията на проф. Ал. Бурмов. С., 1956, с. 368, док. 334).

[113] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., с. 93; Марица, № 40, 12 дек. 1878.

[114] Сборник материалов по гражданскому управление и окупации Болгарии в 1877–78–79 г. СПб., 1906, вып. 5, 60–61.

[115] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., с. 94.

[116] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 7 и сл.; *Крусев, П. Д.* Цит. съч., с. 93.

Софийският комитет възникнал още през пролетта на 1878 г. като благотворително дружество по инициатива на Марин Дринов. В обръщението си към гражданите на София той апелирал да се подпомогнат болните и ранените войници от новосъздадената българска войска, вдовиците и майките на героите, бежанците. „Няма съмнение, писал М. Дринов, че българский народ, който е в състояние да оценява свободата си не по-малко от другите свободолюбиви народи, на радо сърце ще изпълнява и светите си длъжности, които има и към българските войници, защитниците на българската свобода и... след малко време ний ще видим по всичките по-главни български градове отворени вече дружества за удовлетворение на извиканите от военната служба нужди.“[117] Като приканвал гражданите на „старославния Средец“ да бъдат едни от първите в това народно дело, Дринов участвал и в създаването на дружеството, което възникнало във втората половина на май. Пръв негов председател станал софийският митрополит Мелетий. Главни дейци в новооснованото дружество били бежанци от Македония, предимно интелигентни хора като Васил Диамандиев, Д. П. Карамфилович, Димитър и Георги Грекови, К. Мишайков, П. Шулев, К. Шапкарев, Стоян Костов, Д. Д. Македонски, поп Тодор и др.[118]

Емигрантите от Македония не само стояли в основата на новосъздаденото благотворително дружество, но били инициатори на ред политически акции; по тяхно внушение било подадено изложение до заседаващия Берлински конгрес, в което се настоявало за освобождението на Македония и включването ѝ в пределите на българската държава[119]; те пращали подобни петиции и до представители на руските власти в Одрин, Цариград и другаде. В писмо до военния министър от 24 юли 1878 г. Дондуков пише: „Дошлите до мене депутации, адреси и духовенството и накрая представилите ми се в София почетни лица от Македония описват в най-ярки краски положението на българите, съставляващи болшинството от населението в този край... На депутациите от Македония за също така (както на източнорумелийските – б. м., Д. Д.) внушавам постоянно, че трябва да очакват с търпение решението на конференцията и да не влошават своето положение с безразсъдни стремежи към въстание и саморазправа.“[120]

---

[117] Освобождение Болгарии... Т. 3, 106–107, док. 57.

[118] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, 27–28. Това обстоятелство констатирали и търновските представители при посещението си в София през септември: „В София намерили местното население много хладнокръвно към подобни идеи (т.е. за организиране на комитет и подготовка на въстание – б. м., Д. Д.), но, напротив, в София имало вече център от интелигентни българи, събрани от разни места.“ Те именно според търновските представители стоели в основата на предншния благотворителен комитет (НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 11).

[119] ЦДА, ф. 1318К, оп. 1, а. е. 3662, л. 244. Свидетелство, издадено на В. Диамандиев от Натанаил Охридски.

[120] *Муратов.* Документи за дейността на русите по уредбата на гражданското управление в България от 1877–1878 г. С., 1905, с. 240, док. 28.

Многобройната македонска емиграция, обединена за прикритие около благотворителното дружество, след обявяване решенията на Берлинския конгрес развила още по-активна политическа дейност[121]. Оттук започнала и подкрепата на стихийното съпротивително движение по границата и във вътрешността на Македония, получило особен размах след пристигането на Натанаил Охридски.

Точно в този момент се появили и търновските представители, и поради пълното съвпадение на цели и намерения благотворителното дружество в София още в първата половина на септември било преустроено като губернски комитет „Единство“[122]. В ръководството му не настъпили никакви съществени промени. Нещо повече, инициативата на търновци, убеждението, че зад дейността на софийския комитет и въстаниците стои цялата българска общественост в Княжеството, още повече стимулирала комитетските дейци. Оттук нататък софийският комитет ставал средище и отправен пункт на доброволци, храни, боеприпаси, оръжие и пр. Това била една от най-съществените му дейности, които накратко ще споменем. Така например още на 14 октомври през София били изпратени 86 пушки и 22 сандъка патрони и 1500 гроша[123]; на 20 октомври – 36 сандъка и 128 пушки[124]; на 22 октомври – 6 коли, натоварени с 297 пушки с патрони, щикове, цървули[125]; на 25 октомври чрез Сотир Стоименов били предадени на горноджумайския комитет още 5000 гроша[126]. Следователно още през октомври, макар и в скромни размери, софийският комитет подпомагал въстаниците в Горноджумайско и Разложко. Подобни помощи се пращали и в Кюстенди; въоръжавали се доброволци и се организирала чета в София, и пр.

През следващите месеци – ноември и декември, чрез София се отправяли постоянно коли с оръжие, патрони, доброволци, шинели, паласки, чанти, фланели, мушами, дрехи, обуща, топове американ[127].

В голямата си част тези помощи идвали от комитетите в Княжеството, но и софийският комитет извършвал усилена дейност в това направление. В доклади от 8 и 12 ноември 1878 г. на консула А. Девлет от София до Фурние – френски посланик в Цариград, се изтъква, че владиката в София купува оръжие за българските доброволци, а „поп Тодор, председател на тайния комитет, формиран за тая цел, не престава заедно с няколко доверени хора да обикаля всички села на архиепископията, откъдето взел пари, с които миналата сряда митрополитът купил 350 пушки, с които въоръжил новите доброволци“[128]. В следващите си доклади Девлет, а също и Фурние съобщават за дейността на В. Диамандиев, за емисарите на софийския комитет – Баркалов и Зографски, които обикаляли санджака, събирали доброволци, оръжие и пари за изпращане на болни въстаници за лечение в града и т.н.[129]

---

[121] ЦДИА, ф. 1318К, оп. 1, а. е. 3663, л. 2–6. В доклад на австрийския консул Фон Цвиденек до Андраши се донася, че през август и септември София станала център и ръководител на въстаническото движение в Македония и че тук се провели няколко съвещания за тази цел.

[122] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 11.

[123] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Документи по Кресненското въстание от 1878 г., 33–34, док. 36.

[124] Пак там, док. 54, с. 42, док. 58.

[125] Пак там, 45–46, док. 67.

[126] Пак там, 49–50, док. 76.

[127] Пак там, с. 57, док. 94; с. 63, док. 110; с. 64, док. 114; 67–68, док. 118; с. 81, док. 146; с. 82, док. 147; с. 88, док. 159; с. 94, док. 171; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 150–151, док. 27.

Подобни данни се съдържат и в докладите на останалите консули в София. Сведенията в някои случаи са преувеличени, а в други – неверни, но разкриват преди всичко атмосферата, която царяла сред дейците от софийския комитет, и показват всекидневните им усилия за подпомагане на въстаническото дело.

Не по-малко напрегната била работата на горноджумайския благотворителен комитет „Единство“[130]. Председател на комитета станал копривщенецът Константин Босилков – дългогодишен учител и книжар в Македония, а непосредствено преди Освобождението – от 1872 г. – главен учител в Горна Джумая. В състава на комитета влизали видни обществени и революционни дейци като Г. Панов (подпредседател), Сотир Стоименов, Ив. Козарев, Ив. Радев, Мане Марков, Георги Наков. Протоколът за създаването на комитета, основан „по примера на другите градове в отечеството ни“, бил подписан и от такива изтъкнати просветни и обществени дейци по възраждането на българщината в Македония като Арсений Г. Костенцев, Георги Н. Чолаков, Георги Н. Мициев и др.[131] Още от деня на неговото създаване – 3 октомври, та до декември в този комитет се стичали всички искания за оръжия и помощи в средства и доброволци, за дрехи и обуща, за мастило и книжа от страна на щаба, ръководителите на чети и доброволците. Той бил в непосредствена близост до въстаническия боен театър и посредник на всички нареждания и искания от софийския комитет до въстаниците и обратно. Поради това той е неотделим от прякото развитие на бойните действия в Горноджумайско и Разложко, и неговият дял в постигнатите успехи е безспорен[132].

Кюстендилският комитет бил създаден по същото време, но се оказал по-анемичен по време на въстаническите действия през октомври – декември[133]. В началото на 1879 г. обаче с оглед подготовката на четите и въстаническото движение във вътрешността на Македония той се активизирал. Една от причините за това било обстоятелството, че тук за председател на окръжния съдебен съвет бил назначен известният възрожденски и революционен деец В. Диамандиев. През април 1879 г. в Кюстендил фактически се установил и Централният комитет в лицето на Натанаил Охридски, Стефан Стамболов, Никола Обретенов. Оттук се поддържали и най-преки връзки със създаденото през зимата и пролетта на 1879 г. „Привременно военно управление на Македония". Кюстендил станал изходна база за действията на четите през пролетта на 1879 г. в Македония, тук била открита и специална въстаническа болница[134]. Особено активен център станал Кюстендил във връзка с избирането на представители за предстоящото народно събрание в Търново. През януари тук се състояли две събрания, които упълномощили българи от Македония за участие в работата на Учредителното събрание[135].

---

[128] Француски документи за историјта на македонскиот нарот. Серия VI. Т. 1 (1878–1879). Скопије, 1969, с. 63, 76.

[129] Пак там, 79–82, 113 и др.

[130] Комитетът бил основан на 3 октомври 1878 г., вж. *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., с. 18, док. 2. За основаването му известил и в. „Марица“ (№ 25, 20 окт. 1878).

[131] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит съч., с. 180. док. 2.

[132] *Цветански, Ст.* Ролята на комитетите „Единство“ в Горна Джумая и Кюстендил за подготовката и провеждането на Кресненско-Разложкото въстание. – В: Кресненско-Разложкото въстание 1878, 93–101; за дейността на комитета вж. *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., 1–112. Цялата документация, публикувана от двамата автори, е принадлежала на председателя на Горноджумайския комитет Константин Босилков.

Благотворителен комитет „Единство" бил създаден и в Дупница начело с Н. П. Иванов и секретар Панов. Дупнишкият комитет поел отговорната задача да приема и препраща от София за Горна Джумая и въстаническия боен театър всички транспорти, доброволци, пратеници и дейци, които сновели между тези селища и райони.

Оттук за София се провождали и тежко ранените въстаници, които получавали необходимата помощ в Дупница. Но освен тази всекидневна дейност дупнишкият комитет сам събирал доброволци и изпращал за нуждите на въстаниците тютюн и патрони[136]. В резултат на тази оживена работа без широка обществена и финансова подкрепа през ноември комитетските ръководители „влезли до уши в дълг"[137].

И в Радомир бил създаден комитет, който изпратил за въстаническите нужди през ноември 10 полуимпериала (1100) гроша, 18 пушки и патрони, събрани и закупени от местното население[138]. Ползотворна дейност, особено по прехвърлянето на доброволци от Южна България за Горноджумайско и Кюстендилско, развил и самоковският комитет, основан от Натанаил Охридски[139].

Освен в посочените градове на Софийска губерния комитетът „Единство" извършил оживена апостолска и организационна дейност и в останалите два окръга на губернията – Златишки и Орханийски (Ботевградски). Поп Тодор – един от най-активните членове на комитета, бил родом от Пирдоп, та не пропуснал да обхване в акцията за помощи и доброволци и своя роден край, а от Орханийско постъпили доброволци за въстанието, водени от някой си поп Ненчо[140]. В цитирания вече доклад на френския консул Девлет от София се казва: „В началото на октомври движението на доброволците взе съвсем сериозен характер. Макар че се изпращат групи с по-малък състав, изпращането продължава редовно, и то не само от София, но и от целия санджак... По нареждане на архиепископа поп Тодор, председател на организирания за тази цел таен комитет, с няколко доверени личности непрекъснато обикаля селата в своята енория, откъдето носи пари, с които се купуват пушки, потребни за въоръжаване на нови доброволци.“[141]

---

[133] Български патриарх Кирил. Съпротивата..., с. 127, док. 9.

[134] *Дойнов, Д.* Нови документи..., 203–204, док. 18; с. 206, док. 20, 212–217, док. 21.

[135] *Цветански, Ст.* Цит. съч., с. 99.

[136] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., с. 29, док. 27; с. 37, док. 41; с. 41, док. 57.

[137] Пак там, с. 57, док. 96.

[138] Пак там, с. 37, док. 45.

[139] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 128, док. 10, 138–140, док. 20 и др.

Освен Северна България и Софийска губерния комитетите „Единство“ покрили и цяла Южна България.

Още в началото на своята дейност търновският комитет се постарал да се изгради единна комитетска организация не само в Княжеството, но и в тази област, наречена Източна Румелия, и оставена под върховната власт на султана. За тази цел той не само се свързал с Пловдив, център на начеващата източнорумелийска съпротива, но и пряко със Сливен и други градове в Южна България, където подканял патриотичните сили да създадат комитети „Единство“. Това, както ще проследим по-нататък в изложението, намерило пълна подкрепа сред южнобългарските патриоти. По този начин в двете области се изградила широка мрежа от комитети - истинска комитетска организация, която в известна степен не само повторила, но и разширила в посочените области Вътрешната революционна организация на великия апостол на свободата Васил Левски.

Ролята на комитетите „Единство“ за подпомагане на Кресненско-Разложкото въстание

Главната задача, която си поставяли комитетите „Единство“, била да се организира и подпомогне съпротивата на българите от Македония и Тракия срещу решенията на Берлинския конгрес и да се осъществи обединението на българската нация.

Комитетите в Княжеството насочили усилията си за подпомагане на въстанието в Македония. Схващанията на ръководните дейци от комитетите „Единство“ са намерили най-добър израз в напечатания във в. „Българин“ апел за помощ на македонските въстаници. След като се изтъква, че въстаниците не се борят само за себе си, но за общите интереси на отечеството, в апела се казва: „С една реч македонското въстание е собствено и както интересува то другите хора, тъй трябва да интересува и нас, даже и много повече, като нещо ближно, свое, вътрешно.“[142]

---

[140] Французки документи за историята..., 80–81; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 86, 274, док. 154, с. 278, док. 154.

[141] Французки документи за историята..., 80–81.

Изхождайки от такова разбиране, комитетите се заели с енергия и жар да събират помощи и доброволци за въстаническото движение в Македония и да го подпомагат организационно и политически в рамките на своите възможности[143].

А това налагали самият момент и потребностите на подетото дело. Още в самото начало до търновския комитет достигнала молбата на въстаническите ръководители за оръжие, помощи, средства: първият пратеник до въстаниците М. Сарафов донесъл писмо от Натанаил, в което, като се изказвала благодарност на търновци за подетото дело в помощ на въстанието, се изтъквала нуждата от пари и оръжие; същото потвърдили и тримата следващи пратеници – д-р Ст. Антонов, Д. Момчев, Г. Живков[144]. В този дух непрекъснато пристигали писма от софийския комитет, от Натанаил и други дейци и ръководители на въстанието[145]. А те ги пишели поради голямата нужда, която се чувствала сред самите въстаници и въз основа и на въстаническите искания; началник-щабът на въстанието Димитър Попгеоргиев още в първите си писма от бойното поле до горноджумайския комитет молил за пушки, патрони, грижи за ранените[146], а в следващото писмо настоявал пред К. Босилков, председател на създадения вече в Горна Джумая комитет „Единство“: „Моля Ве, Г-не мой, не губете ни минутите на това критическо време, пишете до сичките комитети с нарочний изпратен човек, да изпроводат две-три хиляди пушки и най-малко педесе товари патрони направо за Джумая.“[147] Подобни всекидневни молби, искания и дори укори се пращали от бойното поле до горноджумайския и софийския комитет, а оттам и до търновския през цялото време на въстаническите действия.

---

[142] Българин, № 102, 29 окт. 1878.

[143] За тази дейност по-подробно авторът на настоящото пише в „Кресненско-Разложкото въстание“ (С., 1979), и в статията „Комитетите „Единство“ и Кресненско-Разложкото въстание (1878–79 г.) (ИПр, 1978, № 5, 21–40).

[144] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 40 и сл.

[145] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 249, док. 152; с. 251, док. 154. В протокол № 16 от 4 октомври 1878 г. на търновския комитет била разгледана една телеграма от София, в която се казвало, че въстанието е вече почнало, „хора имало много, но нямали средства“; на 23 октомври се получила друга телеграма от София, в която се искали 10 хиляди пушки и т.н. (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 251, док. 154; с. 284, док. 178; вж. също и НБКМ БИА, ф. 198, а. е. 5, л. 13).

От първите дни на въстанието до софийския комитет достигнали и исканията на въстаниците, препращани чрез горноджумайския комитет. В писмото от 9 октомври, като известяват за успехите на въстаниците, горноджумайци пишат: „Минутата е критическа, помощите трябва да пристигнат навреме; следователно постарайте се и употребете всичките си сили да ни доставите нужните потреби от оружия, человеци и патрони.“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 265, док. 162); същото пишат и в писмото от 11 октомври (пак там, с. 269, док. 164), което е препратено и до търновския комитет (пак там, с. с. 272, док. 170).

Следователно София станала нещо като ретранслатор от въстанието към Търново и от Търново – за въстаническия театър.

[146] *Кацаров, Г., Ив. Кепов,* Цит. съч., с. 22, док. 12.

[147] Пак там, 28–29, док. 26.

В какво се изразила дейността и помощта на комитетите „Единство" в Северна България за въстанието в Македония през 1878–1879 г.?

На първо място, дейността на комитетите „Единство" се насочила към събиране на оръжие и боеприпаси и изпращането им за района на въстанието в Македония. Оръжието винаги било труден проблем в българското националнореволюционно движение, както и в националните движения и революции на много други народи. След Руско-турската война от 1877–1878 г. се създали малко по-благоприятни условия в това отношение. По време на войната и бойните действия българското население по стихиен път отчасти се снабдило с турско оръжие. Русите държели в Княжеството складирано трофейно оръжие, негодно за армията, и при благоприятна обстановка биха могли да го предадат за нуждите на българската съпротива. Това те извършили в Източна Румелия. Поради политическата конюнктура това не било възможно за въстаническото движение в Македония.

Още в първите си заседания търновският комитет „Единство" взима решение да изпрати Калчо Пасков и Атанас Бендеров да съберат каквото оръжие има в Търновско. В края на септември пратениците отправили първата пратка от 100 пушки и комитетът се погрижил да наеме и съхранява оръжието в специален склад в града, преди да го изпрати по предназначение[148]. Числото на пушките, събрани в 11 села на Търновско до 1 октомври, нараснало на 1000, но нямало патрони за тях, та комитетът възложил събирането им на д-р Ст. Антонов, Дж. Момчев и Г. Живков[149]. Освен това били взети мерки за поправката на развaленото оръжие[150].

В заседание на 11 октомври търновският комитет взел решение да се пишат писма в Омуртаг и в Котел, за да се съберат патрони (имало данни, че се намират там) и да ги изпратят в Търново[151], а в следващите си заседания – чрез Никола Кабакчиев, да се пишат за това писма и на игумена на Троянския манастир, и на комитета в Ловеч. Пушки и патрони, макар и в по-малки количества, се събирали в Лясковец, Горна Оряховица и др. и се подготвяли за изпращане в София. На 23 октомври със задача да събира пушки бил натоварен К. Паница, като се кредитирал от комитета и му се възлагало да търси начин да ги купува на по-приемлива цена[152].

---

[148] Освобождение Болгарии..., Т. 3, 244–245, док. 148.

[149] Пак там, с. 249, док. 152.

[150] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 40.

[151] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 266, док. 163.

[152] Пак там, с. 163, 284–285, док. 178, с. 282, док. 175.

Голямо количество пушки имало в Габрово. Търновският комитет още в началото на дейността си обърнал внимание на габровци да изпратят оръжие за македонското въстание, а и търновски представители на няколко пъти посещавали Габрово за тази цел[153]. Габровци изпратили самостоятелен транспорт със 150 пушки и други вещи[154].

В резултат на усилената дейност по събирането и закупуването на оръжие още от началото на октомври от Търновска губерния били изпратени първите пратки оръжие и продължавали да се доставят и през следващите месеци.

На второ място, усилията на комитетите „Единство“ от Северна България били насочени към изпращане на доброволци в помощ на въстанието. Още от самото начало на въстанието българите в Княжеството били обзети от патриотично въодушевление за подпомагане борбата на македонските българи за освобождение. Те смятали започналото движение в Източна Румелия и Македония за пряко продължение на предшестващата войната и Освобождението национална революция и следователно тази борба била патриотичен, отечествен дълг. Патриоти от всички краища, включително от Тракия и Македония, се сражавали заедно с четите, в батальоните по време на Сръбско-турската война и особено в Българското опълчение и доброволческите чети в хода на Освободителната война. Съзнанието за общността на целите сега ги тласкала да участват в справедливата борба на тракийските и македонските българи. Те се борели за освобождението и обединението на цялото българско население в една национална държава.

В този момент пример на патриотизъм и готовност за борба дават бившите революционери и на първо време запасните български опълченци. В писмо на Дондуков-Корсаков от 16 октомври 1878 г. до Д. Милютин се изтъква: „По време на Сръбската война (Сръбско-турската война от 1876 г. – б. м., Д. Д.) значително число от македонските българи заминават в Сърбия и постъпват доброволци в редовете на нейната армия. В миналата кампания́ (Руско-турската война от 1877–1878 г. – б. м., Д. Д.) тия доброволци, на брой около 1000 души, постъпиха в редовете на сформираните в началото на войната дружини на Българското опълчение. Като доброволци те бяха освободени след завършване на войната, но само незначителна част от тях се завърна по родните места (в оригинала „на родину“ – б. м., Д. Д.), останалите предпочетоха да останат в Северна България и в мнозинството си постъпиха в полицейските стражи, в които и оставаха спокойни до подписването на Берлинския договор. Колкото и да изглежда странно, но всъщност те първи започнаха да се обявяват против несправедливостта на решенията на Берлинския конгрес по отношение на Македония. Познавайки добре турските порядки в своята родина, на тях им се удаде чрез разказите си дотолкова да възбудят съучастие към себе си, че почти във всички градове в Северна България започнаха тайно да се организират комитети с цел да се помогне на македонските жители.“[155] В друго писмо от 27 октомври до главнокомандващия ген. Тотлебен Дондуков-Корсаков е още по-конкретен: „Доколкото може да се съди по събраните от мене сведения, македонското движение започна да се проявява в края на миналия месец септември и видимо началото му е било положено от македонците, до това време преживяващи в Северна България. Болшинството от тези последните принадлежат към запасните поборници от бившото Българско опълчение.“[156]

---

[153] Пак там... Т. 3, с. 251, док. 154, с. 266, док. 163.

[154] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 20.

Тези, а и още ред други свидетелства показват, че първите доброволци за въстанието в Македония били бивши участници в Опълчението[157]. Част от тях били родени в Македония, но в редиците на въстаниците се оказали и бивши опълченци от всички краища на страната. Трудно е да се установят имената и общият брой на опълченците – доброволци във въстанието, но достатъчно е да изтъкнем дейността на Гаджал войвода, Щерю Михайлов (Влаха), Баньо Маринов, Георги Банков и още много други. Наред с опълченците много бивши революционери изявили желание да заминат в Македония. Тук между първите били Никола Обретенов и Захари Стоянов, Никола Живков, Райчо Николов и др.[158] Желанието на Райчо Николов и на останалите офицери не се осъществило поради отрицателната позиция на руските власти към участието на всякакви доброволци от руската армия във въстанието[159].

Макар да не бил допуснат да вземе непосредствено участие във въстанието, Райчо Николов се заел с отговорната задача да събира доброволци по селищата на окръга. В заседанието си от 16 септември търновският комитет упълномощил него и Христо Иванов-Големия – „Подвързвача“, „да настояват да записват момчета, способни за помощ на македонските ни братя“[160]. Изборът, който паднал върху тях, не бил случаен. Райчо Николов не само бил популярен, но изпълнявал подобна мисия и през 1877 г. за събиране на опълченци за втората серия на Българското опълчение в този край и имал успех в това дело. Христо Иванов-Големия не бил сподвижник на Левски и участник във всички революционни събития през 60-те и 70-те години в този край, но по време на войната бил един от главните организатори на доброволческите чети, на разузнаваческата дейност и действал съвместно с четите на дядо Ильо Марков, на Георги Антонов, Георги Пулевски, Григор Огненов и др.[161] С организаторска задача по събирането на доброволци се наел и Георги Славов, който сам изявил желание да замине за бойното поле.

---

[155] *Муратов.* Цит. съч., с. 270, док. 11, с. 281, док. 13.

[156] Пак там, с. 281, док. 13.

[157] Само в четата, организирана в София, „около 100 души имало малко-много въстаници, повече стари опълченци.“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 249, док. 152).

[158] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 120, док. 3.

[159] На 17 октомври пристигнала телеграма на Александър II до главнокомандващия руската армия на Балканите ген. Е. Тотлебен, в която се забранявало да се формират въоръжени въстанически отреди и да се събират средства сред руските офицери и гражданските служители на територията на Княжеството и Източна Румелия за подкрепа на въстанието в Македония (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 273, док. 171). Предвид на започналата се международна кампания на обвинения и окачествяване на въстанието като дело на руската политика и дума не могло да става за участие на руски офицери, макар и от български произход, във въстанието.

[160] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 41.

Събирането на парични помощи за въстанието в Македония било важен момент от дейността на комитетите „Единство“. Средства били нужни не само за закупуване на оръжие, но и за храна, облекло, транспорт, медицински грижи за въстаниците. Ето защо още в заседанието си на 31 август (трето поред) търновският комитет взел решение да „се отвори подписка на волни помощи от членовете на комитета“[162], а по-късно комитетските членове се уговорили да се самообложат с определена парична вноска за въстанието. Парични помощи се събирали сред градското и селското население[163].

Въз основа на подписката за „волни помощи“ и на задължителния членски внос търновският комитет взел решение още на 27 септември, т.е. няколко дни преди обявяването на въстанието в Кресна, да се преведат чрез софийския губернатор Алабин 1000 франка на Мелетий Софийски. Тези средства били нужни на софийския комитет за организиране на четите на Калмиков и Войткевич, които по това време най-интензивно се готвели да се отправят за Кюстендил и да преминат през границата.

През октомври – ноември търновският комитет енергично събирал нови средства и търсел по-богати благодетели, които да пожертват и по-големи суми за въстаническото дело. За тази цел комитетът се обърнал със специално писмо до митрополит Панарет Рашеев в Букурещ с молба да се събират средства и да се изпращат направо на Софийския митрополит Мелетий[164]. Комитетът изтъквал голямото значение на съпротивата срещу Берлинския договор и на въстанието в Македония за осъществяване на националното единство на българския народ и се надявал, че с това ще спечели групировката на „старите“ и изобщо на състоятелните букурещки българи за делото. По-късно инициативата на търновския комитет била продължена от Натанаил Охридски. В писмо до Евлоги Георгиев и Панарет Рашеев през януари 1879 г. той настоява да се събират доброволни помощи и да се побърза с изпращането им. В резултат на това Натанаил получил за делото на въстанието 5000 франка от Человеколюбивото настоятелство в Букурещ, 2000 франка лична помощ от страна на Евлоги Георгиев и 150 полуимпериала от Н. Хаджиенов[165]. Първите 7000 франка били донесени в Търново чрез специалния пратеник Стефан Берон.

---

[161] Българското опълчение. Документи. Под ред. на М. Ив. Михов. Т. II. С., 1959, с. 195, док. 168; *Дойнов, Д.* Национално-революционното движение в Югозападна България, 146–147.

[162] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 213, док. 123.

[163] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 41.

[164] Освобождение Болгарии... Т. 3, 283–284, док. 177.

До средата на ноември търновският комитет успял да събере от волни помощи и вноски от комитетите крупната сума от 5000 франка. В заседание на комитета от 22 ноември се взело решение тези средства да се предадат на софийския комитет чрез комитетския представител Ст. Стамболов[166]. Търновският комитет изпращал средства за въстаническото движение и през следващите месеци[167].

В писмо от 20 февруари 1879 г. Стамболов съобщил на Натанаил: „За да Ви се пратят пари, направих нужните разпореждания и вярвам скоро ще получите чрез д-р Мирковича от София. Пари ще ви са пратят из Видин, Рахова и Русчук до 500–600 полуимпериала; оттука азе ще са старая да Ви пратя с пощата или с полица по телеграфа до 5000 фр., така щото да можите да удовлетворите първите нужди. Затова разполагайте наверно с кредит на 10 000 франка и недейте остава по тази причина да се парализира начатата работа.“[168]

Същевременно помощи за въстанието идвали и от други градове: от Турну Северин – 2032 франка, от Калафат – 70 1/2 рубли, от Видин – 110 наполеона и 500 сребърни рубли, от Търново чрез софийския губернатор – 330 полуимпериала; Цанков изпратил през май 124 полуимпериала, а Моллов – 22 полуимпериала. От Берковица били получени над 14 000 гроша[169]. По свои пътища средства изпратили и еленчани, габровци, тетевенци и др.

На 24 януари 1879 г. Натанаил получил чрез Марин Дринов от цариградското руско посолство 221 турски лири и 16 пиастра, които по всяка вероятност идвали от руските славянски комитети или от отделни лица – руси и българи от Русия[170]. Търсейки възможности за събиране на пари, търновският комитет „Единство“ подготвил и театрално представление с цел една част от прихода да бъде заделена за въстанието[171].

Наред с грижите за оръжие и доброволци за въстанието комитетите „Единство“ събирали и различни принадлежности, дрехи, обувки и пр. за екипировка на заминаващите доброволци и въстаниците. Помощ в този насока оказали и женските дружества. Особено активни били дружествата в Търново и Севлиево[172].

---

[165] ЦДА, ф. 1318К, оп. 1, а. е. 3569, л. 314, 316–319, 327, 328, 388–320 (преписи от НБКМ, БИА, II В 9288, п. 100, 21); *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 223; док. 101, с. 265, док. 151.

[166] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 324, док. 204.

[167] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 134, док. 16, с. 141, док. 22.

[168] Пак там, с. 191, док. 67.

[169] Пак там, с. 191, док. 67, 195–196, док. 71, 158–160, док. 34, с. 215, док. 90, с. 214, док. 89, с. 185, док. 60, с. 216, док. 93, с. 229, док. 308, с. 227, док. 106, 258–259, док. 143, с. 266, док. 152.

[170] Пак там, с. 156, док. 30.

[171] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 266, док. 163, с. 337, док. 212.

Още от началото търновският комитет се убедил, че най-прекият път за препращане на събраните средства, оръжие и боеприпаси за въстаниците минава през София и всичко се изпращало там. За това допринасяла дейността на софийския комитет и по-честото престояване на Натанаил Охридски в София. „За сега – пишат търновци в писмо от 22 октомври 1878 г. до Панарет Рашеев в Букурещ, – защото софийският комитет е по-близо до театъра на военните действия, там отправяме нашите помощи, а по-късно, като си организират добре всичките губернии, ще са състави Централният комитет, в когото ще са представени всичките губернии, които участвуват в това дело и той ще вземе в ръцете си управлението на всичките дела.“[173]

Оръжието, боеприпасите и другите помощи за въстанието се изпращали чрез кервани от коли, които потегляли организирано към София или направо към определените въстанически пунктове – Горна Джумая, Кюстендил и пр. Първият керван бил отправен в началото на октомври. На заседанието си на 4 октомври търновският комитет дълго умувал по какъв начин да организира специалната пратка с оръжие, как да се охранява тя по пътя, какво ще бъде отношението на руските власти и т.н. Тъй като все още се ширело убеждението, че руското правителство няма да пречи на съпротивата срещу Берлинския договор, решено било да се помоли губентаторът да реквизира коли и по този начин керванът по-сигурно и без излишни средства да бъде доставен до въстаническите складове. При отказ комитетът трябвало сам да се заеме изцяло с тази задача[174]. Първият керван следвало да се придружава от хора опитни и сигурни. За това комитетът определил за придружител Юрдан Николов и Димитър Иванов от Македонска Клисура, Битолско[175].

Едновременно с търновци подготовка за изпращане на кервани била направена и в други градове. От Севлиево съобщавали, че изпращат първия си „транспорт“ за София в началото на октомври, а габровци обещавали да сторят това в най-скоро време. Със задачата за подготовка и изпращане на кервани – общи и самостоятелни, се заели и комитетите в Лясковец, Горна Оряховица, Долна Оряховица, с. Иванча, Плевен и др.[176]

С първите кервани заминали специални пратеници от търновския комитет, които също не само съпровождали, но плащали необходимите разноски за ханове, квартири, храна за коларите и добитъка и пр.[177] В писмо до Панарет Рашеев от 22 октомври търновци пишат, че проводили първите 30 коли с оръжие и боеприпаси, а „транспорти“ били изпратени и от други места[178].

---

[172] Пак там, с. 249, док. 159, с. 285, док. 178, с. 324, док. 204.

[173] Пак там, с. 284, док. 177.

[174] Пак там, с. 251, док. 154.

[175] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 13.

[176] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 266, док. 163, с. 282, док. 176.

[177] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата. . ., с. 41.

След като организирал първите пратки, на заседание от 21 октомври 1878 г. търновският комитет взел решение да се подготви втори керван, а на 8 ноември – и трети[179].

Към първоначално изпратените коли от отделните селища се присъединявали и такива със събраното оръжие и боеприпаси и по този начин се формирали по-големи кервани. Така на 17 октомври софийският комитет получил телеграма от Търново, че в София ще пристигнат 60 коли, т.е. по пътя те се увеличили с още 30, и следвало веднага да се препратят за въстанието[180].

Комитетите по места се грижели за доставката на керваните по предназначение, за получаване на съответни квитанции, за да не се вършат злоупотреби и пр. Габровци, които изпратили свои „транспорти“ за Кюстендил, с оглед да проверят дали са попаднали на предназначението си, упълномощили Ст. Стамболов, „ако негде намери тия транспорти да стоят, да се постарай, за да ги изпрати чак до мястото и да получи квитанция за предаването им“[181].

Керваните пристигали в София или по околните пътища се отправяли направо за въстаническите пунктове.

Трудно може да се очертае напълно ролята и дейността на всички комитети в събирането и изпращането на помощи за въстанието, но от всичко изнесено се вижда, че тя била значителна и многостранна.

Организация и състав на комитетите „Единство“

Още на първите си заседания търновският комитет „Единство“ приел решение за изготвяне на устав, по който да се ръководи дейността на бъдещата организация в Северна България. Комисия в състав: д-р Ст. Антонов, Г. Живков, Д. П. Иванов, Ст. Стамболов и Н. Лазаров – хора, все млади, с напредничави идеи, следвало да изработят проекта и да го представят на комитета за приемането и утвърждаването му[182].

Всички членове на комитета разбирали много добре сложността на тази задача. От една страна, още при първото си заседание комитетът си поставил за главна цел борбата за съединението на разпокъсаното на части отечество. Това било напълно политическа задача, насочена вече не само срещу Османска Турция, но и отчасти срещу аспирациите на съседните балкански страни и преди всичко срещу позициите на великите сили, наложили Берлинския договор.

---

[178] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 284, док. 177.

[179] Пак там, с. 282, док. 176, с. 302, док. 192.

[180] Пак там... Т. 3, 276–277, док. 173.

[181] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 122–123, док. 5.

[182] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 3.

Все още надежда за разбиране и помощ имало в Русия и особено в руските военни и административни власти, които се намирали в България и сами преживявали тежко този удар, обезличаващ жертвите и победите на руското оръжие във войната от 1877–1878 г. Но комитетските дейци трябвало да се съобразяват и да не злепоставят и руските власти, които по външнополитически и военни причини били заставени да приемат и изпълняват Берлинския договор.

За това уставът бил обсъждан внимателно на две заседания на комитета „Единство“ – на четвъртото и петото[183]. Въпреки това в протокола на петото заседание е записано, че „преди да се надпише уставът на комитета, разискван в по-първото заседание, стана предложение от някои членове да се прочете още веднъж, за да се допълни и поогледа, дето се покаже за нужно. Това предложение се прие единогласно и след някои изменения и допълнения в устава се одобри от сички и подписа.“[184] Последвало предложение: ако властта потвърди устава, той да се печата. За тази цел той бил изпратен на губернатора и се очаквало да се одобри[185]. Губернаторът нанесъл някои бележки, които Ст. Стамболов прочел на членовете на комитета в заседанието от 13 ноември[186].

В резултат на това уставът бил окончателно приет и даден за печат в Каравеловата печатница. Междувременно, докато се отпечата, бил преписван и разпращан по отделни селища и дейци с оглед създаването на нови комитети[187].

Уставът е запазен и познат засега от публикацията на П. Д. Крусев[188]. Има го съхранен в печатен вид и в Централния държавен архив[189].

По структура уставът е разчленен на пет раздела с 34 члена. В раздел I, наименован „Целта на комитета“, в член 1 се казва: „Целта на комитета е да спомага за улучшението на нещастното положение на останалите българи вън от пределите на свободна България.“ Поставяйки така открито целта, в член 2 веднага се упоменава, че „тая цел на комитета се постига, като се отварят училища за изоставените ни братя извън свободна България, като се поддържат техните сирачета и всячески се помага за улучшението на нещастното положение на тамошното българско население“. В този раздел след член 1 се прави забележка: „Допълнения и изменения на устава може да стават в общите годишни събрания, но целта остава винаги същата.“

---

[183] Пак там.

[184] Пак там, л. 4.

[185] Пак там, ф. 112, а. е. 58, л. 1–2.

[186] Пак там, ф. 298, а. е. 5, л. 23.

[187] Пак там. По повод на узаконяването на устава на комитетите „Единство“ и разрешаването на тяхната дейност по-късно императорският комисар Дондуков-Корсаков трябвало да дава обяснение на главнокомандващия. В писмо от 27 октомври 1878 г. той се извинява, че комитетите били допуснати като благотворителни, но впоследствие по инициатива на някои „разпалени“ патриоти благотворителната цел на комитетите била заменена с политически цели. Всъщност, както се вижда още отначало, комитетите преследвали политически задачи, но се прикривали под знака на благотворителността (*Муратов.* Цит. съч., с. 281, док. 53).

[188] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., 103–105.

[189] ЦДА, ф. 700 К, а. е. 49, л. 4–5.

Вторият раздел се състои от 14 члена, в които се изяснява последователно организацията на търновския комитет, грижата му за създаването на подобни комитети в цялата Търновска губерния и извън нея; подчертава се, че всички комитети, които се организират по инициатива на търновския комитет в Търновска губерния, „за да имат еднаквост и сила в действията си“, ще признават комитета „Единство“ в Търново за централен и ще носят неговото име; комитетите, организирани в другите губернии, ще признават за централен техния губернски комитет; селските комитети ще признават и ще се ръководят от тези в окръжните градове*. Особено характерен е член 7, който предвижда: след като се създадат няколко губернски комитета, да се избере общ, централен комитет, който ще носи името „Единство“, а седалището му ще се определи съобразно интересите на делото; между губернските и централния комитет трябва да се създадат постоянни и здрави връзки, каквито ще има и между окръжните и губернските комитети.

Според устава комитетите „Единство“ се състоят от членове основатели (тези, които са учредители на комитети и плащат 5 франка месечно); почетни (които заслужават това или отведнъж внесат 300 франка, или дават ежемесечно до 20 франка) и спомагателни – които дават помощ в пари или в друго нещо на един път или месечно. Упоменато е също, че размерът на вноските за окръжните и селските комитети може да се решава от тях. Освен парични помощи в комитета се приемат и всякакви други дарения.

Раздел III е посветен на управлението на комитета. Губернските комитети се управляват от настоятелство в състав от 8 човека; настоятелствата на окръжните градове са в състав от 5-има, а за тези в селата няма регламент. Изборите на ръководствата стават първоначално от основателите, а след това – от годишните събрания. На тези събрания ще се разглеждат и сметките на настоятелствата. Определени са същевременно и ръководните длъжности в настоятелствата – председател, подпредседател, секретар, касиер, членове и пр.

---

* С циркуляр на Дондуков-Корсаков от 4 септември 1878 г. турските административни названия се променили на български и станали задължителни: санджак – губерния; кааза – окръжие; нахия – околия. (Освобождение Болгарии... Т. 3, 216–217, док. 126).

В раздел IV са изброени правата и длъжностите на членовете на настоятелствата – председател, подпредседател и т.н. Записано е, че само членовете основатели могат да избират и да бъдат избирани в настоятелствата на комитетите.

Раздел V е озаглавен „Събранията на комитета“. Те са редовни и извънредни. Първите се провеждат веднъж в седмицата, смятат се за редовни, ако присъстват най-малко 10 човека. Подчертано е, че всички решения се вземат по „вишегласие и се протоколират в особена шнурована книга“. Гласуването бива тайно (при избор) и явно. Предвижда се всяка година на 10 януари да се провежда годишно събрание на губернския комитет, на което да присъстват и представители на окръжните комитети, като се разглеждат сметките и се избира ново настоятелство; годишните събрания на окръжните комитети стават на 2 януари, а тези в селата – на 27 декември.

Последният член – 34, е посветен на „Централния комитет на цяла България“. Той ще дава годишна сметка за своите дела на губернските представители, които ще избират новото му настоятелство[190].

Един по-внимателен поглед върху съдържанието на първия протокол, където са изложени целите на създадения в Търново през август комитет „Единство“, както и върху други документи, излезли от същия комитет, ще ни покаже, че има значителна разлика между тях и заложените цели в устава. Безспорно това е един компромисен документ с оглед на политическата обстановка и след намесата на ред комитетски дейци и длъжностни лица – в случая губернатора на Търновска губерния. По-общите цели на комитета, загатнати в чл. 1, които могат да се тълкуват и в политически аспект, са значително смекчени чрез съдържанието на чл. 2. Преобладава вече благотворителна цел – обстоятелство, което придава на комитета официален статут на благотворително дружество. Това е намерило място и в наименованието – вместо народни комитети „Единство“, както бе прокламирано в учредителното събрание от Ст. Стамболов, комитетът сега е наречен „Българский благотворителен комитет „Единство“. Под това име той не само ще бъде известен, но ще отвори вратите си за по-широк кръг от социални слоеве на българското общество. В устава липсват и всякакви други очебийни сравнения с бившите революционни комитети (с изключение на понятията „комитет“, „Централен комитет“) – по-приемливо от заинтересованите външни сили и от руските власти, пък и от една част от буржоазно-търговските и индустриалните среди, висшето духовенство и други прослойки на българското общество, чужди на революционните идеи, традиции и практика.

---

[190] *Крусев, П. Д.,* Цит. съч., 103–105.

Едно сравнение с устава на Славянското благотворително дружество от 1877 г.[191] показва, че почти сходни са пасажите, отнасящи се до видовете членове на комитетите, до приходоизточниците, годишните събрания и пр., но в новия устав са внесени ред допълнения, които разширяват целта и поставят на по-широка – национална, и по-здрава основа организационния живот на комитетите, включително и създаването на Централен комитет.

Всичко това показва, че все пак под формата на благотворителни дружества комитетите следвали главната си цел: да съдействат за обединението на българския народ, включително като подпомагат и ръководят при нужда въоръжената му борба. Това е разкрито в писмата, изложенията и в много други документи до комитетите и до българи, заемащи различни постове и длъжности във Временното руско управление, в духовната сфера и пр. Например в писмо на търновския комитет „Единство“ от 22 октомври до митрополит Панарет Рашеев в Букурещ се казва: „Нужно е да докажем на Европа, че ще употребим всичките възможни средства, за да добием единството на нашето отечество и че няма да препознайме и нито приемим решенията, които тъй неправедно са издадоха в Берлин против нас.“[192]

Комитетът „Единство“ в Търново още по-определено излага целта си пред комитетските дейци в страната. Едно от най-характерните в това отношение е вече цитираното писмо до русенските дейци от 1 септември 1878 г.: „Въстание в Македония, въстание в Босна и Херцеговина, въстание, ако е нужно и другаде, ще бъдат най-поразителния удар на Берлинския трактат. Задачата, която сме си предначертали, е свята и благородна, но в същото време трудна и иска големи жертви. Това дело е невъзможно да се извърши от един само град, от един округ, от една губерния; за него се изисква доблестта на цял народ и той трябва да се залови за него, ако усеща положението и цени бъдещето си.“[193]

Следователно под прикритието на благотворителни дружества комитетите „Единство“ отстоявали и осъществявали целта си за организиране на борбата по извоюване на общобългарското единство. При все това дейците му отчитали, че тази цел не следва широко да се афишира. В писмо до С. Миларов от 11 септември 1878 г., след като го уведомява за образуването, намеренията и дейността на комитета, Г. Златарски пише: „Други новини няма от тука, моля те само тайнично да се пази за комитетът. Явих на тебе за сичко, защото те познавам от каква полза си за това наше предприятие.“[194]

---

[191] *Плочев, Т.* Цит. съч., 78–79.

[192] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 283, док. 177.

[193] *Дойнов, Д.* Нови документи. . ., с. 203, док. 18.

[194] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 231, док. 136.

Целите на комитетите „Единство“, както и тяхната дейност, трябвало да се пазят в по-голяма тайна през следващия период, когато срещу тях, а и срещу руските власти се отправили сериозни обвинения от страна на английската, австро-унгарската и пр. дипломация[195]. Това наложило дейността на комитетите „Единство“ в Княжеството след втората половина на октомври да се върши при по-строга тайна[196].

Въз основа на приетия устав и извършената практическа дейност се оформила организацията на комитетите „Единство“ в Княжество България. (Източнорумелийските комитети „Единство“, макар и да носели същото име и да се ръководели от същия устав, в процеса на дейността си имали свои специфични проблеми и конкретни цели, поради което ще бъдат разгледани отделно.)

Главно място в цялата организация на комитетите „Единство“ заемал търновският комитет. По устав той представлявал губернски комитет с права на главен[197] по отношение на окръжните (градски) и селските комитети в губернията. Първоначалната му дейност и роля обаче надхвърлили тези рамки. Инициатор за възникването на комитетите, той станал фактически и център на комитетската дейност и мрежа в цяла Северна България. Израз на тази роля били писмата – покани за създаване на комитети по страната, изпращането на специално натоварени лица до отделни градове и селища, свикването на заседания, събрания и пр. в Търново, на които се разглеждали комитетски въпроси в присъствието и на специално поканени дейци, и т.н. За това още повече говори и обстоятелството, че в Търново бил изработен и приет уставът, който след това се изпращал по места за разглеждане и при съгласие – за присъединяване към инициативата на търновските дейци. Търновският комитет по същество станал и регулатор на цялата дейност по изпращането на помощите за въстанието в Македония. Той поел задачата да осъществи връзките с въстаниците и с техните ръководители.

Българските патриоти от двете страни на Балкана приели с готовност и въодушевление не само инициативата на търновци, но и ролята им на обединителен, а в някои случаи – на ръководен център, без, разбира се, да го смятат за централен комитет – такъв, какъвто уставът предвиждал да се изгради в бъдеще. Поради това не били предприети каквито и да било нови организационни мерки, не възникнали и други противоречия и спорове.

Търновският комитет играел ролята на губернски, а същевременно и на окръжен, и на местен комитет. В тези функции той напълно осъществявал своите права и задължения. Запазената документация – главно протоколите от заседанията му, ни дават възможност да проследим по-конкретно дейността му[198]. От момента на създаването си – 29 август, до 10 декември (дотогава са запазени протоколи, писани съответно от Ст. Стамболов – първите три, Н. Лазаров и М. А. Ташикманов) комитетът имал 37 заседания и събрания. Те били редовни и извънредни. Редовните следвало да стават всеки празничен ден, а извънредните се провеждали по решение на настоятелството. На извънредните събрания присъствали както членове на комитета, така и поканени лица от цялата губерния и от други места. Решенията както на настоятелството, така и на събранията се вземали чрез гласуване – „по вишегласие“, и ставали задължителни както за търновския, така и за комитетите в губернията, и за всеки член на комитета. Тези решения се пращали в някои случаи и до комитетите в други губернии, но под формата на сведение, за обсъждане и при съгласие – за приемане.

---

[195] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, с. 202 и сл.

[196] Пак там.

[197] В устава е употребено понятието „централен“, но очевидно се има предвид главен, ръководен орган на комитетите в губернията.

Освен решения комитетът изпращал окръжни писма – циркуляри, които имали не само насочващ, но и задължителен характер за комитетите в губернията.

Действайки като колективен орган, комитетът давал пълномощия на свои членове за изпълнението на определени задачи. Такива задачи били възложени още отначало на М. Сарафов, д-р Ст. Антонов. Г. Живков, Дж. Момчев, а по-късно и на ред други дейци. Освен определянето на организатори, свикването на общи събрания, комитетът поставял за доброволно поемане на задачи от организационен характер. Мисии с такъв характер в някои селища поемали и странични лица, близки до идеите на комитета – така например в Карахасан (дн. Лозен) някой си Христо, „старши стражар в Сушица“, се задължил да създаде комитет, а П. Радков поел такова задължение за с. Церова кория[199].

По внезапно възникнали и трудни за решаване въпроси се избирали комисии: за закупуване на търг на военни вещи; за поправка на развалено оръжие, за организиране на представление, приходът от което трябвало да бъде внесен в касата на комитета; за получаване разрешение от руските власти на офицери да постъпят като доброволци сред въстаниците; за събиране на оръжие по махалите в Търново; за преглед на комитетската каса и накрая за получаване на подарена от П. Аврамов сума, но оспорвана в съда от А. Аврамов и Сие[200].

От протоколите се вижда също, че търновският комитет отделял голямо внимание на събирането на пари, оръжие, вещи, на набирането на доброволци. В неговата работа освен изброените по-горе дейци участие вземали капитан Райчо Николов (временен председател на две от заседанията на комитета в отсъствието на председателя и подпредседателя), К. Паница, Хр. Иванов-Големия и др.

---

[198] Данните в следващото изложение са почерпани главно от тези протоколи, вж. НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 1–28;

[199] Пак там, л. 11.

[200] Пак там, л. 9, 10, 13, 15, 20, 22.

По същото време Търново бил посетен и от Марин Дринов. Той присъствал на представлението, организирано от комитета (поставена била пиесата „Иванко, убиецът на Асеня I“ от В. Друмев), срещнал се с комитетските членове и се запознал с дейността на комитета[201].

Съгласно устава в последното си протоколирано заседание търновският комитет решил през януари да се свикат общите събрания, включително и на селските комитети, макар че, както се отчитало, такива не били създадени навсякъде, а съществуващите все още не били укрепнали. Предвиждало се на общите селски събрания да присъстват представители от окръжните комитети[202].

Как изглежда в структурно отношение организацията на комитетите „Единство“?

От данните, с които разполагаме, се вижда, че освен търновския комитет „Единство“ окръжни комитети били изградени във всички останали 5 окръга на губернията: Севлиевски, Ловешки, Габровски, Омуртагски и Еленски. Там били изградени комитети в градските центрове Лясковец, Горна Оряховица, Трявна, Дряново, Беброво и пр. Макар че тези комитети следвало да се ръководят от окръжните, те осъществявали и пряка връзка с търновския комитет, откъдето често получавали пряко сведения и нареждания.

По-точни данни за изградени селски комитети имаме само за Търновски окръг. Те са повече от 20. Но от данните, с които разполагаме, например за Севлиевско, Берковско и пр., се вижда, че и там, макар и частично, били положени основите на комитетска организация.

Сравнително по-оскъдни са данните за изградените комитети в останалите губернии. Но очевидно и в тях се изградили съгласно уставните принципи местни комитети.

Всичко изнесено дотук дава основание да смятаме, че комитетът „Единство“ в Търново чрез приетия устав набелязал изграждането на широка и стройна система на комитетска организация, в основата на която стоял демократическият централизъм. Но времето, през което възникнали и действали комитетите „Единство“, се оказало кратко, за да бъде осъществена повсеместно и трайно такава организация и да се приложи напълно възприетата структура.

Когато се разглежда въпросът за организацията на комитетите „Единство“, очевидна празнота ще бъде, ако не се проследят опитите на търновския комитет по изграждането на централен комитет. Очаквано, логично и възможно би било сам търновският комитет „Единство" да потърси начини за узаконяването си като такъв или пък да се провъзгласи самоволно за централен комитет[203].

---

[201] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., с. 95.

[202] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 27, 28.

Фактите обаче показват, че макар и да запазил ролята си на идеен център в ръководството на общобългарската съпротива, той нямал подобни аспирации в организационно отношение. Възникнал в древната българска столица, обединяващ широк кръг от предосвобожденски обществени и революционни дейци, при това и личности с амбиции на водачи (Л. Каравелов, Ст. Стамболов, Иван Касабов и др.), комитетът в Търново не се провъзгласил за централен. Подобни намерения той не отразил и в устава.

Учредителите на търновския комитет имали съзнанието и самочувствието на инициатори за създаването на комитетите, а чрез тях и на единна организация. Но по отношение на централното ръководно тяло на тази организация – в случая централен комитет, те проявили реализъм и зрелост. Както наименованието, същността и задачите на предлагания комитет имали връзка с предосвобожденската националноосвободителна традиция, така и опитът от предшестващата организационна дейност и борба ги учел, че в случая е особено важно при неговото избиране и дейност да се спази демократизмът, да се подчини на принципа на „вишегласието".

Затова, без да отхвърля от себе си ролята на инициатор, на идеен център, търновският комитет „Единство" не се смятал за централен по отношение на комитетите, които се създали в другите губернии на Северна България. На тях предоставил в организационно отношение същите права, които той имал по отношение на комитетите в Търновска губерния.

Но в същото време търновските дейци, пак изхождайки от ролята си на идеен център, отчитали необходимостта от съществуването и преди всичко от функционирането на деен, представителен и обединяващ всички български национални сили централен комитет. На първо време било необходимо да се съберат сведения не само за съществуващото въстаническо движение по югозападната граница, в Горноджумайско и Кюстендилско, но и да се провери има ли изграден вече ръководен център. На тази основа впоследствие можело да се разисква въпросът за съгласуване и обединяване на усилията, за изграждането на по-широк – общобългарски централен комитет, в който естествено да бъде представена и новосъздадената комитетска организация в Северна България. Ето защо такива задачи били възложени на първите представители на търновския комитет „Единство“, които се отправили към София.

---

[203] Напоследък в чуждата историография, по-специално в трудовете на някои скопски историци, които се занимават с тези проблеми (напр. *Поплазаров, Р.* Македонското Кресненско-Разложко въстание. Скопје, 1979, с. 72), търновският комитет „Единство" се представя като „хегемонистичен", който „инспирирал", а в други случаи се стремял да наложи „панбългарски" цели и задачи на македонското и дори на тракийското съпротивително движение, да измести местните ръководители и т.н. Това впоследствие продължило, като се създали и двете течения – на „вътрешни" и „външни" дейци. От изложението по-нататък се вижда, че тези обвинения и твърдения не отговарят на историческата истина.

И действително още при първия контакт на представителя на търновския комитет Михаил Сарафов с дейците на въстанието – Натанаил Охридски, Димитър Попгеоргиев и др., както и със софийския комитет, неоходимостта от ръководен център била общо осъзната. Нещо повече – отчетена била потребността той не само да се изгради, но да бъде и по-близо до въстаническия театър и да обединява дейността на комитетите в Княжевството с нуждите на въстанието. П. Крусев твърди, че на 16 септември Сарафов изпратил писма до търновския комитет и дал идеята „да се изпрати от търновския комитет, както и от всички губернски комитети по един представител при Централния комитет в Кюстендил, за да приема помощите и парите, оръжията от своята губерния и да докладва за развитието на събитията“[204]. Вероятно след участието си в Рилското съвещание Сарафов е оценил ролята на Натанаил, който смятал да се установи в Кюстендил, и на дейците около него като съществуващ вече естествен централен комитет за ръководство на въстанието в Македония. Той смятал, че към тях трябва да се прикрепят представители на комитетите „Единство“ като посредници между комитетите и въстаниците. Задържането на Натанаил в Пловдив, както и избухването на въстанието в Кресненската клисура в началото на октомври изменили нещата. В писмо до горноджумайския комитет в средата на октомври Мелетий Софийски в качеството си на председател на софийския комитет пише: „Очаква се дедо Охридски (Натанаил – б. м., Д. Д.), за да ся състави тука Централний комитет, който ще проводи един член, за да заседава във ваший комитет.“[205] Въпреки тези намерения и макар че Натанаил се завърнал от Пловдив, проектираният централен комитет не бил създаден. Натанаил, разочарован от хода на въстаническите дела, които не се развили съгласно неговия план, временно се отдръпнал и направо заминал за Кюстендил, за да осъществява идеята си за изпращане на чети и повдигане на въстание във вътрешността на Македония. Той вероятно е бил разочарован и от софийския комитет, който се активизирал по това време, но съсредоточил всичките си усилия в Кресненско и Разложко.

За сметка на това обаче поради своята дейност през октомври–ноември софийският комитет обективно бил смятан за централен и то преди всичко от преките дейци и участници във въстанието. Сам Натанаил Охридски по същото време волю-неволю сочи софийския комитет за централен. В писмо от 1 декември до К. Босилков той пише, че е дошъл в София „да са споразумея с Централний Комитет“[206].

---

[204] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., 91–92.

[205] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., с. 36, док. 41.

На 26 октомври, след отстраняването на Калмиков, Войткевич, Пеко Павлович и др., и след възникналите недоразумения с горноджумайския комитет началник-щабът на въстаниците в Кресненското дефиле Димитър Попгеоргиев изпратил своя и на войводите представител – Александър Филипов, да замине „за София до Централния комитет, понеже ще докаже устно на комитета ходът на работите“, т.е. правотата на войводите, четоводците и на самия Димитър Попгеоргиев в спора с отстранените „чуждестранци“, и ще отговори на „питания, които не следват и тъй да кажа смешни“ на горноджумайския комитет[207]. Следователно и Натанаил, и въстаническото ръководство в Кресна смятали, че софийският комитет е централен, нему принадлежи правото да разрешава спорните въпроси, на него следвало да изложат правотата на своите действия.

За известно време софийският комитет не само бил смятан, но дори временно имал правата на централен комитет. Нареждането да се арестува Димитър Попгеоргиев, както и избирането и оторизирането на тричленната комисия като „представителка на Централния комитет“, говори най-добре за това[208]. В този момент софийският комитет поел ролята на централен комитет не само като организационен център, но и в кадрово, и в идейно-стратегическо, и в тактическо отношение. От това време датират указанията на софийския комитет за разширяване на въстанието към Разложко, за целите и характера на въстаническите действия. По същото време комитетът полагал усилия и за осъществяване на връзка с дейците на Временното руско управление, за препращането на доброволци, оръжие, боеприпаси и пр. за въстаническия театър, за правното уреждане на въпроса с пленените турски войници и офицери и пр.[209]

Във временната си роля на централен комитет софийският комитет „Единство“ не оправдал напълно задачите и надеждите, които му се възлагали. Дейността на комисията и особено убийството на Стоян войвода и неговите другари по нареждане на един от комисарите в съгласие и заговор с чуждестранни представители окончателно го компрометирали пред въстаниците, пред търновския комитет „Единство“ и пред останалите комитети в страната. В средата на ноември въпросът за действен централен комитет отново стоял на вниманието на всички дейци. Инициативата сега дошла от търновския комитет. След като Михаил Сарафов настоявал да се изпрати човек в Кюстендил, в заседанието на 6 октомври комитетът по принцип взел решение, но до началото на ноември не се спрял на подходящ човек[210]. Чакали се предложения и от окръжните, и от градските съвети, и наистина такива дошли – ловчалии предлагали Ст. Стамболов[211], севлиевци – един от тримата организатори на търновския комитет – д-р Стат Антонов, Г. Живков или Дж. Момчев, а габровският комитет посочил Зографски. На 13 ноември с вишегласие търновци избрали Ст. Стамболов, определили му месечно възнаграждение, като осведомили за намеренията си и останалите комитети[212].

---

[206] Пак там, с. 84, док. 152.

[207] Пак там, с. 53, док. 82.

[208] Пак там, с. 56, док. 92; Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивского Натанаила, с. 75. В пълномощното, издадено на Натанаил да ръководи въстанието, се казва дословно, че понеже до този момент не се е създал ЦК, то „Софийският комитет, който временно изпълнява тази длъжност“, го упълномощава с тази задача.

[209] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., 24–26, док. 19; с. 31, 40–41, док. 56, 49–50, док. 76 и др.

Съобщението на търновци стигнало до софийския комитет на 15 ноември и след станалите произшествия било посрещнато не само като задължение, но и като изход и облекчение, тъй като се предлагало централният комитет да се състави в Горна Джумая или друго погранично място[213]. За това допринесъл и Натанаил, който приел, а на 7 декември и официално бил упълномощен да ръководи въстаническите дела, докато се състави централният комитет. С това софийският комитет окончателно снел от себе си правата на временен централен комитет[214].

Упълномощен от търновския и от други комитети, Стамболов, след като проверил състоянието на някои комитети в Княжеството, включително и това на софийския, се озовал в Кюстендил при Натанаил. Сега всъщност двамата поели функциите на ръководители на централния комитет на въстанието, още повече че единият и другият получили официални пълномощия за това от утвърдени обществени органи. И наистина в делата на двамата през този период се чувства ролята им на правомощни ръководители – те проверявали въстаниците, създавали правила, утвърждавали предводители и т.н.

Макар че по този начин организацията на въстанието била поета от Натанаил и Стамболов, един напълно действен и в истинския смисъл на думата ръководен централен комитет за оглавяване на общобългарската съпротива срещу решенията на Берлинския конгрес не бил създаден.

Ето защо търновският комитет непрекъснато се опитвал да активизира градските, окръжните и губернските комитети и комитетите в Източна Румелия за избиране на свои представители за централния комитет; търновци настоявали за това и пред Стамболов и Натанаил. „Нужно е вече – писали те до Стамболов – ви[е] да влезите направо в сношения със сичките губернии – за по-скорото съставяние на Централния комитет.“[215] Търновци настоявали да се изгради такъв централен комитет, който да поеме, организира и координира въстаническите действия и съпротивата и в двете провинции с оглед не само на военния, но и на политическия ефект – борбата против Берлинския договор.

---

[210] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 95.

[211] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 266, док. 163.

[212] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 95; НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 22–23.

[213] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., с. 73, док. 133.

[214] Пак там, с. 94, док. 171; Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивского Натанаила, с. 75. В писмо от 15 януари на Мелетий Софийски до Натанаил още по-определено се казва, че софийският комитет след дълги опити да се събере най-сетне „на едно събрание ся е решило щото Централния комитет да ся премести в Кюстендил по Ваше управление, а тука да ся нареди местен“ (*Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 141, док. 22).

За тях новоизграденият Централен комитет следвало да бъде най-авторитетното и ръководно тяло, на което да бъдат подчинени в дейността си всички комитети в страната, както и войводи, ръководители и въстаници в Македония и Източна Румелия. Централният комитет според тях „трябвало да вземе занапред управлението на движенията в Тракия и Македония в ръцете си, за да можем занапред с по-големи сили и средства еднакво навред да работим“[216]. В същия дух пише до Стамболов и един от най-дейните членове на търновския комитет – Д. П. Иванов: „Сами знаете, че ако има хора деятелни да работят в Централния комитет, и работите ще могат се управи, и въстанието усили...“[217].

Тази идея не била чужда и на Стамболов, и на Натанаил, които смятали, че сега изпълняват ролята само на централен комитет за въстанието в Македония, но те разбирали, че най-полезно за делото ще бъде да се изгради общобългарски централен комитет. Освен всички други причини сега това се налагало и от обстоятелството, че през януари 1879 г. комитетът в Пловдив се реорганизирал като централен за Южна България. „... Тука – пише до Натанаил Д. Матевски на 21 януари 1879 г. – ся състави сега нов комитет, Централен за Южна България, който да бъде в споразумение с Центр[алния] Благотв[орителен] комитет на цяла България. Разбира се, че Вий щете да направите сношение с него.“[218] С оглед на това на 25 януари 1879 г. Натанаил упълномощил Ст. Стамболов, „представител на Търновска губерния и член на Централния комитет“, да мине през по-главните тракийски градове, за да се споразумее с тамошните патриоти „за някои мерки и предприятия, от които твърде много зависи доброто бъдеще на целий българский народ“[219].

След като преминал през Тракия, Стамболов се озовал в Търново и тук, вече в една много по-благоприятна обстановка на подем и в присъствието на пристигащите от всички краища на страната народни представители, доуточнявал идеята за централен комитет. „Тука тая вечер – пише Стамболов в писмо до Натанаил от Търново на 20 февруари 1879 г. – ръководителите на представителите наедно с мене ще имат заседание, за да се основе един общ за Тракия, Македония и България комитет, който да си има и органа под име „Българско единство". След това събрание ще се заземат нуждните мерки за преорганизуванието на комитетите в Болгария."[220]

---

[215] Пак там, с. 131, док. 13.
[216] Пак там.
[217] Пак там, 133–134, док. 15.
[218] Пак там, с. 147, док. 25.
[219] Пак там, с. 157, док. 32.

Въпреки взетите мерки и осъзнатата необходимост от създаването на единен централен комитет, бързото развитие на събитията и конкретните въпроси, които стояли за разрешение пред южнобългарските патриоти и въстаниците в Македония, довели до формирането на централни комитети съответно за Източна Румелия и за Македония. Наистина между двата комитета и отделни техни представители съществувала постоянна връзка, взаимопомощ и общи идеи и кроежи, но все пак те си оставали две различни ръководни тела[221].

През март 1879 г. Централният комитет за въстанието в Македония се увеличил с още един член – русенския представител Никола Обретенов. Още през ноември, в разгара на Кресненско-Разложкото въстание, Обретенов и Захари Стоянов изявили желание да отидат в „театъра на въстанието", но поради бездействието и липсата на подкрепа от русенския комитет „Единство" не могли да осъществят намеренията си[222]. През февруари–март Ст. Стамболов отново енергично настоявал пред русенския комитет и в заседание от 19 март последният упълномощил Обретенов за „представител на Русенския благотворителен комитет „Единство" в Централния софийски комитет"[223]. На 17 март Обретенов бил вече в София и след като се срещнал с някои местни дейци, „научих ся, че тука не съществува комитет, и че Натанаил бил в Кюстендил. Освен ново нещо (т.е. нов комитет – б. м., Д. Д.) и искрени хора, сичко друго е лъжа."[224] Обретенов се срещнал с Натанаил, Димитър Попгеоргиев и други дейци в София и след като се запознал със състоянието и нуждите на въстанието веднага се заловил за работа: писал до русенския комитет за пари, обърнал се към своя стар познайник революционер във Враца Мито Анков с молба врачанският комитет да събира и изпраща оръжие и патрони в Кюстендил и пр.[225]

Стамболов, който участвал в неофициалните срещи и заседания на делегатите за Учредителното събрание в Търново, от своя страна през всичкото време събирал средства, настоявал и убеждавал комитетите за по-действена работа и на 26 април също се озовал в София. Макар че още в Търново, а сетне, минавайки през Тракия, Стамболов почувствал известен отлив в настроенията на тракийските българи за въоръжена борба, те му заявили, че ще приемат Алеко паша и ще се съпротивляват единствено, ако Портата изпрати гарнизони по Балкана[226]. Двамата с Обретенов веднага се отправили за Кюстендил при Натанаил. На 29 април те били вече там и заедно с Натанаил веднага се заловили за работа: пишат писма и „окръжни" до комитетите в страната за пари, оръжия и помощи, посещават въстаническата болница, изучават въстаническата подготовка във вътрешноста на Македония и пр. Едва тогава в лицето на Натанаил Охридски, Стефан Стамболов и Никола Обретенов се почувствало наличието и функционирането на Централен комитет. В окръжно писмо, изпратено до благотворителните комитети „Единство" в страната, комитетът се нарича „Централен Българо-Македонски комитет" или само „Централен македонски комитет", като за председател се подписва Натанаил Охридски, а за членове – Ст. Стамболов и Н. Обретенов[227].

---

[220] Пак там, 191–192; док. 67; 209–210, док. 84. Очевидно Ст. Стамболов има предвид издаването и на политически вестник – идея, която не се осъществила.

[221] Пак там, 138–140; док. 20; 147–148, док. 25; с. 157, док. 32; с. 170, док. 42; с. 218, док. 95; с. 218, док. 95 и др.

[222] Пак там, с. 120, док. 3.

[223] *Дойнов, Д.* Нови документи... , 201–202, док. 16.

[224] Пак там, 207–208, док. 21.

[225] Пак там, 210–211, док. 21.

Главните въпроси, които Централният комитет сега решава, са: активизиране на комитетите в страната за помощ в средства, оръжие, боеприпаси и пр.; съгласуване действията на въстанието в Македония със съпротивата на южнобългарските патриоти; правилното организиране на наличните въстанически чети в Кюстендилско и Горноджумайско; опити да се подготви въстаническо движение и във вътрешността на Македония. С оглед на тези задачи освен писма, окръжни и пр. Стамболов и Обретенов в качеството си на членове на Централния комитет обходили Дупница и през Слатина, Рила, Бараково стигнали в Горна Джумая, а след това през Рилския манастир се върнали отново в Кюстендил. По време на тази обиколка те се запознали с наличните въстанически сили и със състоянието на духовете. В Горна Джумая и в другите селища те дали указания за действията на отделни чети и пр.[228]

---

[226] Пак там. В дневника си Обретенов пише: „Април, 26, София". Днес пристигна тук Стефан Стамболов, разговаряхме се кога трябва да заминем за Кюстендил и какво ще правим там, защото Стамболов, като минем през Пловдив, видял, че тракийци ще приемат Алеко паша за управител и с това си поведение ще спрат и македонското въстание, тъй щото скоро ще се върнем у дома, без да свършим нещо."

[227] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата. . ., 231–234, док. 112; *Дойнов, Д.* Нови документи..., 212–213, док. 21. Своеобразна „тройка" били тия трима членове на Централния комитет. Двама баш революционери и кажи-речи все още хъшове и един владика! Мъчен, инатчия старец бил Натанаил. Но само такъв като него можел да носи в едната си ръка митрополитски жезъл, а в другата – револвер на бунтар и срещу Турция, и срещу почти цяла Европа. Приятел на Раковски, покровител на Левски, той и сега се отнасял благосклонно към войводи, четници, революционери. Но така и докрай не възпрел идеята да се прави организирано въстание чрез апостоли и предварителна дейност вътре в Македония.

[228] Пак там, 213–215, док. 21.

Освен окръжните писма, за което стана вече дума, по всяка вероятност по това време е била изготвена и прокламация до комитетите в страната, която Стамболов взел със себе си при отпътуването си от Кюстендил на 18 май 1879 г.[229]

Централният комитет продължил дейността си, но на 23 май 1879 г. Натанаил получил тежък припадък, а на 30 май Н. Обретенов си заминал за Русе[230], с което отново дейността му замряла. По този повод Обретенов пише: „Управлението на Македонското въстание оставихме на дядо Натанаил, защото мойто, както и на Стамболов стовене в Кюстендил е вече безполезно, когато не пращат помощи от вънкашните комитети."[231]

Причините за сравнително краткия живот, линеенето и прекратяването дейността на Централния комитет на въстаническото движение в Македония се коренели във видоизменилата се външнополитическа обстановка, в настъпилите след приключването на Учредителното събрание в Търново настроения сред българската общественост (главна задача сега било да се укрепи политическият и административният апарат в Княжеството) и преди всичко заради новата насока на развитие на източнорумелийския въпрос. След продължителната и бурна реакция срещу решенията на Берлинския конгрес през пролетта на 1879 г. българското общество постепенно започвало да се помирява с действителността, още повече че един от главните проблеми – запазването на българския характер на Източна Румелия, макар областта формално да оставала разделена от Княжеството, имало шансове да се реши, при това без необходимостта от въоръжена борба, от жертви и кръв.

Друга сериозна причина станало бързото ликвидиране на изпратените от комитета чети през границата и сравнително ограничените вълнения и прояви на въстаническа борба във вътрешността на Македония. По този повод Н. Обретенов свидетелства: „От тези новини на дядо Натанаил ний (Стамболов и Обретенов – б. м., Д. Д.) додохме до убеждение, че сички усилия, които правим за Македония, са на пусто."[232]

В началото на юни 1879 г. Централният комитет вече не съществувал – Натанаил тържествено бил посрещнал новоизбрания княз Александър Батенберг и по негов съвет и общо убеждение се решило да се „спре делото превременно"[233].

---

[229] *Дойнов, Д.* Нови документи..., с. 215, док. 21. Прокламацията по съдържание не ни е известна. Н. Обретенов отбелязва в дневника си, че Стамболов „зима прокламации, които ще разпрати по сичките комитети из българско" (пак там). В случая едва ли става дума за познатите ни окръжни писма.

[230] Пак там, 216–217, док. 21.

[231] Пак там.

[232] Пак там, с. 214, док. 21.

[233] Пак там, с. 206, док. 20; Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивского Натанаила, с. 95.

Безспорно внимание заслужава въпросът и за състава на комитетите „Единство“.

Кои били онези обстоятелства освен чисто патриотичния мотив, които привличали българската общественост да приеме присърце и с готовност да навлиза в комитетите „Единство“?

На първо място, комитетите „Единство“ прокламирали една общонационална задача – борба за осъществяване на българското единство. Това била не само справедлива кауза, произтичаща от цялото историческо минало и борби на българския народ, но и въпрос на бъдещото успешно икономическо, политическо и културно развитие на свободна България. От осъществяването на тази цел били заинтересовани почти без изключение всички класи, съсловия и групи на българското общество.

На второ място, комитетите „Единство“ в организационно отношение излезли под егидата на благотворителни дружества. Това давало не само широка платформа за дейност, но и за масово участие. Нещо повече, благотворителност можели да проявяват онези, които притежавали имоти и средства. Към тях били отправени и основните усилия на първите инициатори на комитетите „Единство“, съзнаващи необходимостта от съпричастието на подобен род хора в подетото дело.

Не на последно място за това играели роля и морално-психологически мотиви. Освобождението на България повдигнало авторитета на героите и участниците в националноосвободителните борби. Тези оценки и традиции не само били живи, но именно сега получавали истинска стойност и значение. Новите условия давали възможност не само за нови изяви, но и за реабилитация на ония лица, групи и слоеве, които поради ред причини пропуснали да си създадат подобен патриотичен капитал и авторитет сред народа.

Поради всичко това в комитетите постъпили лица от различен класов произход, с разностранни политически схващания, с нееднакво поведение към националнореволюционната и освободителната борба в миналото.

Един бегъл поглед върху състава на няколко комитета „Единство“ би могъл да ни убеди в това[234].

Инициатори за създаването на търновския комитет били бивши революционни дейци, сред които особена роля имали Любен Каравелов, Ст. Стамболов, Хр. Иванов-Големия, Христо Караминков-Бунито, Иван Йорданов-Инжето, Никола Кабакчиев, капитан Райчо Николов и др. Те осъществявали не само крайната, революционна по съдържанието си линия на действие на комитета, но пряко свързвали двете епохи по характер и цели. Наред с тях още отначало в комитета навлезли млади интелигентни дейци – учители, лекари, юристи, някои завършили образованието си в Русия, Румъния, Цариград, Загреб и пр.[235] Такива били д-р Стат Антонов, Георги Живков, Цани Гинчев, М. Сарафов, Н. Лазаров, Д. П. Иванов и още много други. В болшинството си те били чиновници или пък упражнявали свободни професии. По идеи и поведение били най-близко до първата група и заедно с нея се явили най-действената част на търновския комитет „Единство“[236].

---

[234] Липсата на пълни данни за състава на всички комитети, дори и само на един комитет, не дава възможност на този етап да се правят по-цялостни и системни статистики, таблици и пр. Това очевидно може да стане след детайлно проучване на всеки комитет поотделно.

В състава на комитета, макар и за известно време, намираме дейци като Драган Цанков, Т. Бурмов, Ив. Касабов и други, които имали не само богат обществено-политически опит, но и свои схващания за пътищата за освобождението на България. В дадени етапи те дори заемали пряко противоположни, дори враждебни позиции по отношение на Българския революционен централен комитет и неговата дейност.

В търновския комитет „Единство“ членували и над 30 души търговци и фабриканти, някои от които и притежатели на най-големите търговско-промишлени и занаятчийски предприятия в града и губернията. Към тях следва да се прибавят съдържатели на механи, бакалници, фурни. Една друга група съставлявали местните занаятчии – часовникари, шивачи, обущари и пр.

Духовни лица в комитета били почетният председател архимандрит Стефан, както и бившият свещеник на 9-а опълченска дружина, участникът в Априлското въстание Петър Драганов[237].

Следователно от всичките 179 души, членове на търновския комитет „Единство“, най-голяма част били представители на едрата и средната търговско-промишлена буржоазия. Голям бил и броят на представителите на интелигенцията – в болшинството си чиновници в органите на местната власт, на Временното руско управление.

Не по-различно било положението и в Ловеч, Севлиево, Габрово и пр.

Макар и да участвало, селското население било по-слабо представено в комитетите „Единство“. Разбира се, създадени били и селски комитети, някои от които – като в с. Драгижево – били в състав над

---

[235] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., с. 84. В Загреб например преди и след Освобождението завършили учението си Мих. Сарафов, Н. Лазаров, Д. Х. Попов, д-р Никола Златарски, Спас Вацов, Христо Минчев – все дейци на комитетите „Единство“ в Търново и на други места.

[236] Едни от най-дейните членове на Търновския комитет – Ст. Стамболов, М. Сарафов и Д. П. Иванов, заедно с Иван Кавалджиев – също деец на комитетите „Единство“, и Ив. Вазов – първият председател на русенския комитет „Единство“, били членове на БЦБО през 1876–1877 г. в Букурещ и имали съвместна дейност до разпускането на този последен предосвобожденски централен комитет.

[237] *Крусев, П. Д.* Цит. съч., 106–107.

100 човека[238]. Но те и по място, и по-значение нямали ръководната роля, която играели градските комитети „Единство“.

Хетерогенният класов състав на комитетите „Единство“, различните идейни позиции, които отделните представители защитавали в миналото, оказали голямо въздействие върху тяхната програма, цели, дейност. Типичен пример за това бил русенският комитет „Единство“. Това е и причината да разгледаме неговата дейност в това отношение по-обстойно.

Както вече отбелязахме, два дни след основаването си – на 1 септември 1878 г., търновският комитет „Единство“ се обърнал с писмо до група изтъкнати русенски дейци – преди всичко бивши революционери, с което ги уведомил, че в Търново е съставен комитет, и ги приканвал да сторят същото и в Русе. В писмото се изтъква не само целта – борба срещу решенията на Берлинския конгрес и извоюване на националното единство на българския народ, но се сочат и средствата за постигането ѝ – въстания в Македония, Босна, Херцеговина, а ако е нужно – и другаде[239]. Търновци използвали и пребиваването на бившия участник в БРЦК, съратник и другар на Ботев, Ив. Кавалджиев в Търново, за да изпратят устав и нова покана до русенци да основат комитет[240].

След тези писма обаче последвало и друго със същата цел – този път до Доростоло-Червенския митрополит Григорий, дългогодишен гонител и върл противник на хора като Н. Обретенов, Янко Ангелов, Тома Кържиев и др.[241] Още в този акт била заложена основата за разнородния състав на русенския комитет, както и за противоречията, които по-късно възникнали в него.

В писмо от 6 октомври русенци известили в Търново, че съставили комитет[242]. Начело на комитета като негов председател застанал Иван Вазов, който по това време се намирал в Русе, но скоро трябвало да се откаже от тази длъжност[243].

Заседанията на комитета се провеждали в училищния салон и той станал популярен сред изтъкнатите русенски граждани. Макар че инициативата за създаването на първо време била подета от бившите членове на революционния комитет, по-късно с намесата на владиката в състава му влезли и лица със съвсем други идейни и политически възгледи – Марко Балабанов, Иван Чорапчиев, Ф. Филчев и др. Митрополит Григорий Доростоло-Червенски проявявал особено внимание и желание да участва в неговата работа с оглед старите си грехове на туркофил.

---

[238] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5. В един от протоколите на комитета „Единство“ в Търново (1 октомври) се съобщават първоначалните членове основатели в селата: Долна Оряховица – 13, Драгижево – 10, Мердиня – 15, Миндя – 21, Ново село – 5, Кран бунар – 10, Сушица – 13, Кесарево – 12, Джулюница – 20, в Кара Кюю – 17, Драгижево (отново) – 21, пак там, л. 11.

[239] *Дойнов, Д.* Нови документи..., с. 201, док. 15.

[240] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 3.

[241] Пак там, л. 13.

[242] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 37.

[243] Пак там, с. 37. Вазов си е дал оставката по всяка вероятност след твърдите указания на Временното руско управление длъжностни лица да не участват в комитетите (след 17 октомври 1878 г.). Пък и трудно ще е било на младия поет да се оправя сред многоликия и пъстър състав на русенския комитет „Единство“.

Постепенно комитетът все повече изменял своя състав, а с това и насоките на своята работа. Това поведение на комитета срещнало откритата критика и съпротива на бившите революционери като Никола Обретенов и Захари Стоянов. По повод състава на комитета в писмо до Ст. Стамболов от 9 ноември 1878 г. Н. Обретенов пише: „Нашите бозаджии тук в Русчук по пример на другите хора и тие уж съставиха клуб, за да подпомага въстанието в Македония, но досега твърде малко работа са извършили... Разбира се, че и по-добро не може да се очаква от едно общество, което иска за председател прочутия подлец Чорапчиев и на което сичките дела се контролират от бесарабския циганин владиката Григория, който е и като почетен председател.“[244]

Комитетът отказал на Обретенов и З. Стоянов да заминат за Македония, събрал незначително количество оръжие и не взел под внимание възможностите да се намерят и закупят ангажираните отпреди от революционния комитет оръжия в Гюргево[245]. По повод отказа на комитета да субсидира и изпрати в Македония двамата бивши апостоли в дневника си Н. Обретенов записва: „Настоятелството на клуба не пожела да разбере от нашите думи за какво искаме ние да отидем в Македония и с каква цел и *каква роля ще играем.*“[246] Обретенов сам е поставил в курсив думите „каква роля ще играем“, като още тогава е осъзнавал, че комитетът в този състав не може и не иска да осъществява въстанически революционни задачи. „Настоятелството – пише по-нататък Обретенов – не знае какво нещо е въстание, как се прави и какви хора трябва да се пратят.“[247] По този повод на 18 ноември Н. Обретенов потърсил съвета на Любен Каравелов, който по това време се бил преместил вече в Русе. Каравелов му заявил: „Клуба няма да Ви снабди с нищо. Самото настоятелство не знае какво прави“ и му предложил да търси други пътища, за да осъществи заминаването си[248].

Работите на комитета „Единство“, който се слял с така наречения още „Клуб“, не вървели добре. Групата около З. Стоянов и Н. Обретенов търсела начин да оправи нещата и според Обретенов това можело да стане, само ако се отстранят „хора, които нямат нищо общо с народните и революционни дела“. По този повод от тази група била поместена статия във в. „Българин“, в която рязко се критикувала „порицателната немарливост“ на „Русенския Съединистки клуб или Българския комитет“[249]. По-късно и друг бивш революционер – Янко Ангелов, изразил отрицателното си отношение към делата на Русенския комитет. В писмо от 9 февруари 1879 г. до Ст. Стамболов той го моли да се намеси в работата на комитета, да се провери касата и преди всичко „деятелността му трябва да се поднови вследствие на решението, което се е зело в София, да се поднови и още повече размири бунта, че и ние тука да сме по-готови с по-голяма помощ и по-гореща ревност“[250].

---

[244] Пак там, с. 120, док. 3.

[245] Пак там.

[246] Народен музей „Баба Тонка“ – Русе, инв. № 36, л. 53.

[247] Пак там, л. 55.

[248] Пак там, л. 58.

През март Н. Обретенов по настояване на Ст. Стамболов и търновския комитет „Единство“ заминал за района на въстанието. Комитетът в Русе го снабдил само с пътни пари, но не се интересувал въобще от работата му като организатор на въстанието. „Комитетът иска от тебе да отидеш само до Джумая и друго нищо“ – писал З. Стоянов до Обренетов. Той „те проводи в София само за мода или пък че провождат другите хора представители, та и той... Тук хората ще си изподерат очите за чинове и служби и да вземат без пари коне, които оставиха русите в България уж за сиромасите, а то ги разграбиха чорбаджиите.“ По-нататък в писмото се казва: „... Да не си писал още един път писмо на тия подлеци (ком.), че ти пречуквам ръцете.“[251] З. Стоянов съветва Обретенов, ако стои в Горна Джумая и участва във въстанието, да действа съвършено независимо. За него, както и за Н. Обретенов, русенският комитет бил „шаткаво ръководство“, „бозаджии“ и т.н.

Следователно между официалната линия на ръководството на русенския комитет и линията на бившите революционери съществувало пълно противоречие – докато едните били откъснати от народа, от нуждите и целите на въстанието и се стремели към привидно участие в делото с цел да използват политическата ситуация за лично облагодетелстване и натрупване на обществен авторитет, другите желаели искрено да участват във въстанието, да дадат своите сили и опит в неговата организация, в извоюването на свободата на останалите под османска власт свои сънародници.

По същество борбата в русенския комитет се явява продължение на борбата между „стари“ и „млади“, между консерватори и революционери от предосвобожденската епоха, но при нова обстановка и при нови политически, класови и национални задачи.

---

[249] Българин, № 111, 30 ноем. 1878. Статията е подписана с псевдоним „Правдолюб“. Позицията на Н. Обретенов, З. Стоянов и др. обаче не срещнала разбиране в търновския комитет „Единство“ – в заседанието си от 3 декември комитетът взел решение и „да му се забележи (на в. „Българин“ – б. м., Д. Д.) за дописката на г-н Правдолюб от Русчук с дата от 26 ноември“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 337, док. 212).

[250] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 176–177, док. 49.

[251] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения. Ред. Аспарух А. Емануилов. С., 1943, с. 346, 348.

От изнесеното дотук може да се направят и някои по-обобщени изводи за състава и класовата принадлежност на участниците в комитетите „Единство“ в Княжеството.

Данните показват, че главно, определящо място по масовост вземали представителите на средната търговско-промишлена буржоазия. Към тях следва да причислим и някои от участниците в селските комитети – в мнозинството си собственици на имоти, дюкяни и пр. По-малко или незначително било участието на дребнобуржоазните елементи, а те съставлявали огромната маса на населението както в градовете, така и в селата. В комитетите „Единство“ вземат участие и представители на едрата търговско-промишлена буржоазия. Макар и по-малко на брой от останалите членове на комитетите, те в процентно отношение поради относителната си малочисленост били много широко представени. Малко, дори незначително било участието на носителите на лихварски капитали – най-известните чорбаджии в Търново, Дряново, Трявна и пр. Участие взема и висшето духовенство, което, както и изброените по-горе класови сили, стояло на позициите за създаване на единна българска държава на територията на вече утвърдените от Портата епархии на Българската екзархия.

Осъществяването на националното единство и създаването на голяма, единна и самостоятелна българска държава, при това без риска на революционни действия и лично участие, отговаряло най-пълно на интересите на всички изброени по-горе класи и съсловия.

От делото за довършване на националното освобождение и осъществяване на българското национално единство най-много се вълнувала българската интелигенция. Тя именно и в предишните борби, и при новосъздадените обстоятелства носела най-чистия идеал за националното освобождение, за опазване на народното единство, за изграждането на единна българска държава. Силата и решимостта ѝ за участие в делото сега идвали от пълната ѝ убеденост в справедливостта на българските искания. Тези искания се базирали на историческото минало, на личната убеденост за принадлежността и разпространението на българския етнос, основавали се на стремежите и желанията на народните маси от всички български краища.

Осъществяването на националното единство било кръвно близко на широките народни маси. В това те виждали на първо място премахване гнета и своеволията на чуждия поробител, които доскоро изпитвали на плещите си. Нужно било обаче тези широки слоеве, пръснати по градове, села и махали, обременени от ежедневните си грижи, да бъдат привлечени и организирани, да се превърнат от потенциална в реална национална сила.

Най-активната обществена сила, подела инициативата и взела в свои ръце ръководството на борбата против решенията на Берлинския конгрес, за довършване освобождението на останалите под робство български земи и за осъществяване на националното единство, били бившите български революционери. Изхождащи от почти всички среди на българското общество, но предимно от средите на дребната буржоазия, на интелигенцията, селяните и занаятчиите, те се ръководели преди всичко от своите идеи и убеждения, виждали в новите условия и борби продължение на своята дейност отпреди Освобождението.

Създали се благоприятни в класово и национално отношение условия за масово движение. За осъществяването му обаче била необходима както единна и здрава организация, така и благоприятни външнополитически условия. И ако при изграждането на общобългарска организация по методите, формите и средствата за борба се явили естествени противоречия на идейна, класова и програмна основа и били преодолими, то международната обстановка се оказала не само неблагоприятна, но и решаваща за крайния успех на делото.

Политическа платформа и акции на комитетите „Единство“

Главните усилия на комитетите „Единство“ били насочени към подпомагане въоръжената съпротива на българите в Македония (Кресненско-Разложкото въстание) и същевременно насърчаване и морална подкрепа на тракийските българи в усилията им да отстоят българския характер на Източна Румелия, да осъществят съединението на областта с Княжество България.

Тази дейност е преобладаваща в периода от създаването им до декември. Но и в този период, и особено след това те се насочили и към чисто политически по характера си програми, форми и действия, които следвало да доведат до изграждането на единна България.

Още с възникването си комитетите „Единство“ в Княжеството възприели линията, че въстанието в Македония, както и въстания в Тракия и други области на територията на европейската част на Османска Турция са главното средство за обезсилването клаузите на Берлинския договор. По същество това бил и изводът и опитът от Априлското въстание от 1876 г. Както тогава, така и сега дейците на комитетите вярвали, че ще имат дипломатическата, а ако се наложи и военната подкрепа на Русия. Това убеждение идвало не само от жертвите на руския народ във войната, от борбата и подкрепата на руската дипломация за отстояване на Санстефанска България, но и от личните убеждения и пристрастия на дейците от Временното руско управление, на военните и дипломатическите чиновници към проблемите на българското освобождение и национално единство[252]. Тези свои симпатии и солидарност руските власти изявили реално както при възникване и организиране на въстаническите действия в Горноджумайско и Кюстендилско, така и при учредяването и първите стъпки на комитетите „Единство“ в Княжеството[253].

---

[252] *Тодоров, Г. Д.* Цит. съч., с. 438, и сл.

Ръководителите на комитетите „Единство“ разчитали отново и на подкрепа от страна на руското общество, на славянофилските комитети. Макар че знаели за официалната забрана на Славянския комитет в Москва (след протестната реч на Аксаков против Берлинския договор), те решили, че и сега трябва да се обърнат към тях за помощ, включително и за евентуално съдействие на българската кауза пред руското държавно управление[254].

Политическата стратегия на комитетите „Единство“, на въстаническото движение била ясна както на противниците на българските стремежи, така и на най-отговорните руски държавни кръгове. Ген. Д. Милютин е записал в дневника си през октомври: „Това е повторение на предишните постъпки на московските славянофили във време на сръбското въстание; пак същите доброволци, същото безразсъдство в предприятията, същият разчет волю-неволю да се вмъкне руското правителство в нова война.“[255]

Но политическите и стратегическите цели на ръководителите на комитетите „Единство“, на въоръжената съпротива срещу Берлинския договор сега се явили в противоречие с наложената от великите сили и възприета след Берлинския конгрес официална руска политика. Особена роля играело подготвяното и подкрепено от комитетите и от цялото българско общество Кресненско-Разложко въстание.

Избухването и разрастването на Кресненско-Разложкото въстание, вълненията на македонските българи, подготовката на общо въстание в Македония и общобългарската съпротива под ръководството на комитетите „Единство“ поставили на изпитание руската политика. От една страна, тя направила твърде много, за да доведе нещата до такова развитие. Цялата ѝ предшестваща линия била насочена към защита и насърчение на българските национални интереси и, от друга, била ангажирана дълбоко в спазването на подписаните решения на Берлинския конгрес.

В резултат на това се появили и някои противоречия, които изникнали в дейността на комитетите „Единство“ и в хода на въоръженото въстание и борбата на македонските българи от 1878–1879 г. – съдействието и помощта на дейците от Временното руско управление за подготовката и разширяването на българската съпротива мимо официалната руска политика; увереността на ръководителите на комитетите и на националнореволюционното движение в Македония, че ще получат помощта на Русия или в краен случай ще я заставят да подкрепи техните справедливи искания.

---

[253] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, 31–32.

[254] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 9.

[255] *Милютин, Д.* Дневник. Т. 3, с. 99.

Въстанието в Македония през 1878–1879 г. избухнало като собствено българско дело, като резултат на народното негодуване против решенията на Берлинския конгрес и на основата на дотогавашните общобългарски национални тежнения и революционни борби за осъществяването им. Така то било замислено от ръководителите му, така било прието и от цялата българска общественост. Изразител на това станал в. „Българин". В уводната статия на същия вестник от 29 октомври се изтъква, че въстанието не е случайност, а реален факт. Причините за него са същите, които предизвикали и предишните въстания в България, но за разлика отпреди сега поради общоевропейския заговор срещу националните интереси на българския народ „въставаме и срещу цяла Европа". „С една реч – заключава в. „Българин" – Македонското въстание е собствено българско."[256]

Въпреки това обаче Портата и цялата европейска дипломация хвърлили обвинения срещу Русия като подбудителка на въстанието.

Първите известия за избухване на въстанието предизвикали голям интерес и тревога сред всички западноевропейски представители в османската столица. На 21 октомври френският посланик А. Фурние изпратил следната телеграма до министъра на външните работи на Франция В. Вадингтон: „Движението на българите в Македония, предизвикано, подкрепяно и подпомагано от русите против отоманите, взема извънредно големи размери. Броят на въоръжените части, в които руси – офицери и подофицери – завземат командни места, е голям. Трябва да се очакват наскоро сблъсъци, чиито последици очевидно са вече пресметнати и ще бъдат използвани от русите, които постоянно се стремят към Егейско море. Движението вече се разшири от Кюстендил до Сяр."[257]

Всъщност, макар че някои дейци на Временното руско управление съдействали за организирането на въстанието, официалната руска политическа линия била чужда на подобни акции.

Въстанието избухнало при неблагоприятна външнополитическа обстановка. То не могло да бъде подкрепено от Русия, не било и в интереса на цялостната руска политика. В този момент Русия била изолирана, срещу нея се подготвяла англо-австрийска коалиция, назрявали противоречия с Германия. Русия била пред прага на нова война срещу половината Европа и преди всичко с Турция[258].

---

[256] Българин, № 102, 29 окт. 1878.

[257] Французки документи..., серия VI, т. I (1878–1879), с. 360. В този дух били обвиненията и на представителите на другите страни, които продължили и през следващите месеци. Особено категоричен бил тонът на австро-унгарските дипломатически агенти. Рихард фон Цвиденек, представител в София, в доклад до Андраши от 17 декември 1878 г. пише: „Руското управление тук, макар и да си дава вид, че е съвсем чуждо на събитията в Македония, както и на българските анексионистически пропаганди в Източна Румелия, мълчаливо облагоприятствува усилията на ултранационалната партия да се направи невъзможно връщането към спокойно състояние на всички ония окръзи, които според споразумението в Сан Стефано трябваше да принадлежат на българското княжество." (ЦДА, ф. 1318К, оп. 1, а. е. 5666, л. 43).

Въстанието допринесло за изостряне на външнополитическите отношения на Русия с Англия и Австро-Унгария, които, търсейки изход от собствените си вътрешни кризи (афганистанския въпрос, парламентарната криза в Австро-Унгария), преувеличавали фактите за размера и идеите на въстанието и в хор обвинявали Русия за поддръжката му, за неспазване решенията на Берлинския конгрес. От тези затруднения те целели да постигнат политически изгоди – външни отстъпки от Русия и вътрешна консолидация в страните си.

Въстанието било в разрез и със стратегическите цели на външната политика на Русия след Берлинския договор: възобновяване Съюза на тримата императори, придвижване към Средна Азия с цел да се уязви Англия по посока на най-чувствителното ѝ място – Индия, и да се откъсне Турция от нейното влияние. Едновременно с това при липса на черноморски флот се явявала небоходимостта от усилване влиянието на Русия в България, но предимно в тази част, чрез която тя могла да държи под прицел Проливите, където английското влияние било доминиращо, т.е. Княжество България и Източна Румелия[259].

Поради това още отначало официалната руска политика заела отрицателна позиция към въстанието в Македония. Портата, разтревожена от първите известия за въстанието и с подготвена нота от 12/24 октомври 1878 г., побързала да хвърли вината за „метежните“ нападения върху руските военни и граждански власти от Временното руско управление.

Н. К. Гирс изпратил незабавно телеграма до руския посланик в Цариград Лобанов-Ростовски, с която му наредил да изложи руското становище и да отхвърли обвиненията. След като защитава правото на руските войски да съдействат за създаването на въоръжени сили в Източна Румелия, той заключава: „Но нашите власти не ще допуснат в тия области да се формират въоръжени отряди за нахлуване в Македония.“[260]

На 17 октомври, няколко дни след избухването на Кресненското въстание, в Ливадия се състояло съвещание, на което присъствали императорът, ген. Д. Милютин, П. Шувалов и Н. Гирс. Макар по това време най-злободневен да бил афганистанският проблем – подготовката на експедицията на ген. Н. Г. Столетов, за което бил извикан и Шувалов, на това съвещание бил поставен на разглеждане само въпросът за въстанието в Македония. Имало неоспорими факти, които говорели, че част от четите за въстанието се формирали в райони, заети от руските власти, че начело на тях заставали и руски запасни офицери. Имало доказателства за съществуването на подписка в България в полза на въстанието в Македония.

---

[259] Пак там, 154–155.

[260] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 270, док. 168. Между Портата и руския представител по повод на Кресненско-Разложкото въстание били разменени няколко ноти. След отрицателния отговор на Лобанов-Ростовски Портата имала намерение да събере информация, да я допълни и след това да я изпрати на своите представители в чужбина, като превърне въпроса в международен. Турските ръководители хвърляли вината върху русите, които провокирали въстанието (Френски документи, с. 42). На 7 ноември 1878 г. Портата връчила нова нота на Лобанов, в която отново се отправяли обвинения срещу руските власти, че не са взети енергични мерки да се спре българското движение в Македония (пак там, 60–61).

Съвещанието било единодушно, че това е в разрез и във вреда на руските интереси. Решението било „българското въстаническо движение да се прекрати още в самото му начало“, тъй като „нашите недоброжелатели – пише в дневника си Милютин, – разбира се, ще се възползват от този случай, за да повдигнат вой против нашите интриги, нашата двуличност и недобросъвестност.

При това започналото движение не обещава нищо добро за славянското дело, а, напротив, може да има най-неизгодни последствия.“[261]

Съвещанието излязло не само с решение да се преустанови движението, но и в този смисъл били дадени категорични и строги нареждания на главнокомандващия на Дунавската армия ген. Тотлебен и на княз Лобанов-Ростовски. Веднага (на 17 октомври 1878 г.) била изпратена телеграма лично от името на Александър II до ген. Е. И. Тотлебен, в която се изисквало „незабавно да се вземат най-строги мерки за прекратяване на всякакви своеволни действия под предлог за обединението на българската народност, носещи повече вреда на делото, отколкото полза“[262]. Въз основа на тази телеграма до действащата армия било пуснато нареждане за забрана на всякакви подписки за събиране на средства за въстанието, за формирането на български въоръжени отряди в окупираните територии[263].

Официалното руско отношение към комитетите „Единство“ било почти същото както към въстаническото движение в Македония, макар и с известни нюанси. За руските власти не било тайна, че комитетите подпомагат движението в Македония, но в същото време не им било безразлично, че те могат да съдействат и за опазване българския характер на Източна Румелия – обстоятелство, от което пък били заинтересовани. От друга страна, комитетите, макар и под формата на благотворителни дружества, били създадени първоначално със съгласието и дори съдействието на руското управление. Част от участниците в тези комитети били чиновници и най-добри помощници на органите на Временното руско управление.

Строгите разпоредби от страна на императора и правителството обаче заставили гражданските власти да се намесят и по отношение на комитетите „Единство“. На 23 октомври директорът на канцеларията на императорския комисар в България А. М. Домонтович изпратил специален циркуляр до губернаторите в Княжеството, в който се казва: „Според достигналите сведения в различни градове и местности на България под предлог на благотворителни цели се образуват комитети за организиране и поддържане на въстанието в Македония.“ Това било недопустимо и следвало да се съберат точни сведения за числото на комитетите, организацията и целите на съществуването им, имат ли връзки с руските славянофилски комитети и т.н. В заключение се нарежда: „Следователно Вие сега трябва да предприемете всички мерки за недопускане да се развиват и действат така наречените комитети „Единство“ и въобще всички тайни дружества, имащи политически характер.“[264]

---

[261] *Милютин, Д.* Дневник. Т. 3, с. 99.

[262] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 273, док. 171.

[263] Пак там.

Както се вижда, циркулярът, макар и строг, не съдържал категорична заповед за незабавното разтуряне на комитетите „Единство“. Така той бил разбран и от властите по места. Тяхната първа задача била да съберат сведения за числото, съставите и местата, където имало изградени комитети. Единични били случаите по места, в които комитетските дейци срещнали противодействие от властите[265].

Макар и формална, отрицателната позиция на руските власти към комитетското съществуване и дейност не останала без последствия. Започнал отлив от комитетите – на първо място от страна на чиновници, офицери и пр., на които изрично било забранено да членуват в тях, а постепенно и от страна на колебливите и умерени елементи – предимно по-заможните.

По-същественото в случая било обстоятелството, че докато в първия етап комитетската дейност се провеждала в условията на сътрудничество с руските власти, от този момент нататък тя не само се осъществявала по-тайно, но до голяма степен и по собствени пътища като самостоятелно национално явление, със своя политическа програма[266]. Това особено проличало в хода на подготовката, свикването и работата на Учредителното събрание в Търново. Това бил и благоприятният момент да се издигне нова, политическа по характера си платформа за постигане на предначертаната цел – обединението на българския народ в единна държава.

Българската общественост предварително била осведомена за свикването, характера и целта на Учредителното събрание както от постановленията на Берлинския договор, така и от конкретната работа на Съвета на руския императорски комисар в България. Нещо повече, през септември–октомври български общественици по молба на съвета дали своите мнения и предложения за характера на органическия устав – бъдещата българска конституция[267].

---

[264] Пак там, с. 285, док. 179.

[265] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 27, 22.

[266] Симптом за това било решението на търновския комитет „Единство“ в заседанието му от 3 декември. На писмото на губернатора до архим. Стефан, „в което иска списък на членовете, книгата за пожертвувания и местата къде има комитети. Реши се да му се яви на членовете и пожертвуванията, а за комитетите да му се каже, че не знаем точно.“ (НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 27).

Наред с въпроса за характера на бъдещата българска конституция особено вълнуващ за българската общественост бил и този за представителността на Учредителното събрание. Съгласно Берлинския договор в него следвало да заседават само представители от Княжеството и да се изработи конситуция за Княжество България. Това означавало обаче да се признае и узакони разделението на българската нация, да се изоставят останалите български области.

Комитетите „Единство“, чиято главна цел била борбата за единство на българския народ, застанали на позицията, че Учредителното събрание в Търново следва да бъде общобългарско по своята представителност и да изработи конституция за цяла България, а не само за Княжеството. В това те виждали особено продължение на започнатата въоръжена борба и същевременно акт на солидарност със своите братя от Тракия и Македония, средство за постигане на единството на българския народ.

Нужно било цялото българско общество да бъде спечелено за тази кауза и то по един самостоятелен път, още повече че тази позиция не съвпадала с възприетата под натиска на великите сили руска официална линия[268].

Тази задача следвало да изпълни прокламацията „Какво трябва да се прави?“.

Автор на тази прокламация по всички данни е Стефан Стамболов, а времето на нейното изготвяне – средата на декември 1878 г. Както вече бе посочено, Ст. Стамболов като губернски представител на Централния комитет се озовал в края на ноември в София, а след това обходил въстаническите райони[269].

По настояване на търновския комитет „Единство“ Стамболов и Натанаил Охридски в същия период следвало да се свържат и с основания в Пловдив комитет „Единство“, за да съгласуват общите действия по съпротивата и основат проектирания Централен комитет[270].

---

[267] *Тодоров, Г. Д.* Цит. съч., 191–199.

[268] За подготовката и работата на Учредителното събрание в Търново през 1879 г., за официалната руска позиция, ролята на европейските сили и пр. вж. *Тодоров, Г. Д.* Цит. съч., 205–244; *Козьменко,* Первоначальные проекты Тырновской конституции. – В: Освобождение Болгарии от турецкого ига. М., 1953; *Манолова, М.* Създаването на Търновската конституция. С., 1980 и др.

[269] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 132, док. 13; 132–133, док. 14; *Крусев, П. Д.* Цит. съч. Чудна е енергията и деятелността на Ст. Стамболов по това време в защита на общобългарското единство – той импулсира търновци, снове из губернията да организира комитети, озовава се в София, Кюстендил и Горна Джумая сред въстаниците, пише „правила“ и съчинява окръжни и прокламации, съветва и се сърди на тракийци, че действат самостоятелно. Сега, точно сега, той е истинският Стамболов – непълнолетен за депутат, но зрял за политическа дейност, недоучил в университетите, но научен в революционната борба да отстоява националното единство и интереси. Идеолог – интуитивен, тънък и верен идеолог на българската нация е той в тези дни и месеци, в тези драматични за българите години – 1878 и 1879. Това е върхът му. Оттук нататък ще растат държавническите му постове, ще расте и славата му в национален и международен мащаб, но ще пада величието му на истинския народен водач.

Но нима в тази си личностна голгота той е сам в историческото битие на България, пък и на света?

Въз основа на това Стамболов в съгласие с Натанаил Охридски и другите дейци в София и Пловдив[271] вероятно е изработил прокламацията, която пратил за съгласуване в търновския комитет и съответно за отпечатване и разпространение. Основание за това ни дава писмо на Д. П. Иванов от 23 декември 1878 г. от Търново до Ст. Стамболов в София, в което се казва: „Писмата Ви из София получихме, както ти бях писал и по-напред, тука се пропагандира относително, за да се протестира по време на народното събрание в Търново. Писаха се с време писма и сега последно направих някои изменения на писмото ти – „Какво трябва да се прави?“ – и го пратих на в. „Българин“ да се печата, тъй щото да може да се прочита навред, иначе не може да стане. Но какво ще правят представителите, това вече е въпрос и от сега не може да се знай. При всички това и ние тук уж работиме.“[272] От това писмо става ясно, че Стамболов е изпратил въпросното писмо-прокламация, което Д. П. Иванов поправил и изпратил за отпечатване във в. „Българин“[273]. От друга страна, се вижда, че както Стамболов и Натанаил, така и дейците от търновския комитет „Единство“ имат общи схващания за позицията, която трябва да вземат на бъдещото учредително събрание по въпросите на общобългарското единство.

Какви главни идеи са развити в прокламацията?

В уводната част се изтъква, че в тежката робска участ въпреки притесненията и насилията българският народ се е запазил единствено, „защото е намирал яка подпорка в своето единство“ и, изхождайки от това единство, е спечелил в борбата за черковна независимост. „Секи знае, изтъква се в прокламацията, че българите се отрекоха категорически да приемат черковната екзархия само за Придунавска България, но като постоянствуваха в своята борба с фанариотите, успяха да добият екзархия за цяла България.“ В такова положение, както тогава се намира народът и днес и затова „секи български патриотин, който проумява интересите на народа си, длъжен е неуморно и самоотвержено да работи за достигането на нашето политическо единство“.

---

[270] Пак там, с. 131, док. 13.

[271] Още на 8 декември А. Н. Церетелев донесъл от Пловдив, че бил заставен да поугаси желанието на тракийци да изпратят „каква и да било делегация или демонстрация в Народното събрание в Княжеството, на което тук също така разчитат“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 339, док. 214; вж. също и писмо на К. Стоилов до М. Дринов от 28 декември 1878 г., пак там, с. 377, док. 237).

[272] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 133–134, док. 15.

[273] Прокламацията неотпечатана. Тя се съхранява понастоящем в литографиран вид в НБКМ БИА, ф. 11, д. 27, л. 22, а също и в АВПР, ф. Гл. А, V, $А_2$, д. 913, ч. 2, л. 716. Отпечатана е в Освобождение Болгарии... Т. 3, 393–395, приложение към док. 248.

От изложението по-горе става ясно авторството и времето на изготвянето на прокламацията. Затова не може да се приеме и мнението на съставителите на сборник „Освобождение Болгарии“, че тази прокламация е издадена по инициатива на пловдивския комитет „Единство“ с оглед предстоящото откриване на учредителното събрание в Търново (пак там, с. 395, забележка 2 към приложението).

По-нататък се подчертава голямата роля на Русия и на руския народ за българското освобождение и се изтъква, че несправедливите решения на Берлинския конгрес са плод на заклетите славянски врагове. Посочват се енергичната борба и протестите на българите срещу договора. „Първо дело против несправедливия Берлински трактат беше македонското въстание, на помощ на което се притече цял български народ. Това въстание, както ви е известно, направи и продължава да прави доста голямо смущение и замешателства между европейските господарства, защото доказа неприлежността и несъстоятелността на Берлинския мирен договор. Днес обаче против Берлинския трактат трябва да се направят още и други заявления, които ще докажат на цяла Европа, че не е така лесно да се осъжда на смърт един млад и пълен с жизнени сили народ, който никога самоволно няма да вовре главата си пак под турско иго.“

Първата задача, която стои пред българските патриоти в момента според прокламацията, е, когато се съберат делегатите в Търново, „да заявят ясно и точно, че те не са упълномощени от своите избиратели да приглеждат и одобряват какъвто и да е устав за Берлинска България, но за цялата България, и че ако няма в Народното събрание представители от Тракия и Македония, то те сами нищо друго не могат да работят“. След като заявят горното, народните представители следва да се разотидат, като „нямат право да разглеждат и одобряват никакъв органически устав, а също и да избират княз, ако тамо няма представители от Тракия и Македония според Санстефанския мирен договор“.

В прокламацията се изтъкват също и другите първостепенни национални задачи в момента: да пазят балканските проходи, като в никой случай не се допускат турските гарнизони там; да се започне акция за записване и изпращане на доброволци за охраната на тези проходи; да се подадат прошения до „привременната гражданска власт в България“, в които „да се иска да се учреди в заетите от русите български страни народна стража (гварда насионал)“.

В заключение се изтъква, че в този момент в това именно „се заключава народната воля и интерес, за това молиме, за да ги земнете в сериозно внимание, да ги приложите час по-скоро на дело, за да не каже сетне за нас потомството ни, че ние сме проспале часа на освобождението си и че сами сме воврели главата си пак под турския ярем“[274].

---

[274] Освобождение Болгарии... Т. 3, 393–395, приложение към док. 248. В този, както и в други документи, се подчертава една съществена мисъл: не е ли твърде скъпа цената, с която българският народ плаща за свободното българско княжество – т.е. с българското единство? Подобни мисли развива още в края на м. юни И. С. Аксаков. На предложението на Н. Х. Палаузов да се изработят и поднесат кръст и икона в знак на благодарност на Александър II Аксаков пише: „Следва да сложите траур, а да не се занимавате с играчки. До войната или по-точно до конгреса, колкото позорно да беше турското иго, но то не посягаше на вашата националност и Ви оставаше надежда за бъдещето, на Русия. А сега повече никакви надежди не остават. В това се и състои задачата на Европа – да заличи зад Балкана всякаква следа на българската народност.“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 163, док. 85).

Прокламацията „Какво трябва да се прави?“ по своето съдържание и насоки е ярък политически документ за общите задачи и цели на всички български патриоти в този момент. Тя държи сметка за интересите както на Княжеството, така и на Тракия и Македония, без да ги противопоставя или пък да изтъква на по-преден план настоящите задачи на едната или другата област.

Същественото е, че в нея са очертани задачите на бъдещите народни представители на Учредителното събрание; че се поставя въпросът за запазване на балканските проходи от български доброволци; че се иска създаването на народна стража, т.е. повсеместно въоръжение на народа за защита на собствените национални интереси.

Всички тези задачи били напълно в духа и разбиранията на Натанаил Охридски – в тази насока по-късно той бе писал известното си писмо до представителите на Учредителното събрание[275]. Това били схващания и на други дейци в София[276] и преди всичко на ръководителите на източнорумелийската съпротива[277].

Но тези схващания влизали в разрез с възприетата от руското правителство линия на провеждане на Учредителното събрание и изпълнение на Берлинския договор в клаузите, отнасящи се до организацията на българското княжество[278].

Поради това прокламацията, която била напечатана и разпространявана мимо официалните власти, веднага станала обект на внимание на дипломатите и властите от Временното руско управление. Руският представител в София А. Давидов в писмо от 8 януари 1878 г. от София съобщавал в Азиатския департамент за намеренията на българите да бойкотират предстоящото учредително събрание, като се основавал и на прокламацията „Какво трябва да се прави?“, която прилагал. Давидов подчертал, че в тази прокламация не се предлагат само „празни демонстрации“, но се апелира и за енергични мерки[279].

---

[275] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 211–212, док. 87. В писмото на Натанаил между другото се казва: „Петстотин години наший народ в съвкупна цялост е носил на плещите си тежкото бреме на турский ярем; петстотин години той е живял с една-едничка надежда: да се види един ден изцяло свободен и независим, и ето днес на приготвената трапеза не е поканена една част от народа...“ По дух и начин на изложение това писмо на Натанаил много съвпада с мислите и съдържанието в апела на „Привременното българско управление“ – Пирин планина, 10 ноември 1878 г. Следователно Натанаил се обръща и към въстаници, и към депутати с едни мисли, с едни идеи – небоходимостта от българското единство.

[276] Един от тях е например Марин Дринов, който бил не само запознат, но и съдействал на въстаническото движение в Македония. Така например в донесението на А. Н. Церетелев до Н. К. Гирс от 27 януари се изтъква, че една от причините за разколебаването на водачите на българското движение в Пловдив в лоялността на руските власти се дължи на съветите на М. Дринов. „Но на събранието, състояло се на 28 декември, писмото на г-н Дринов, директор на народното образование и духовните дела при императорския комисар в България, застави всички да си изменят възгледите и отново тласна българите към системна опозиция на решенията на трактата.“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, 414–418, док. 264; вж. също *Тодоров, Г. Д.* Обществено-политическата дейност на проф. М. Дринов по време на освобождението на България от турско иго. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. С., 1960).

[277] Типично в това отношение е писмото на К. Стоилов до Марин Дринов от 28 декември 1878 г. (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 377, док. 237).

[278] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 211–212.

Прокламацията срещнала неодобрението и противодействието не само на руските власти, но и на някои консервативно настроени български общественици. В същия доклад А. Давидов пише: „Тази прокламация нямаше голям успех. Едва като се появи и се събраха най-добрите из българите, преживяващи в София, и решиха да противодействуват на нейното вредно влияние. Напечатването ѝ във в. „Марица“ не бе допуснато и с това бе положен известен предел за нейното разпространение.“[280]

Трудно е да се отговори кои са били тези „най-добри българи“, които са взели подобно решение, но безспорно това са хората, близки до руското гражданско управление в София. Отказът да се печата прокламацията във в. „Марица“[281] не е отчаял Стамболов, безспорно и Натанаил, и групата около тях, и затова прокламацията малко по-късно е била изпратена в Търново за съгласуване и отпечатване във в. „Българин“.

Що се отнася обаче до ролята и влиянието на тази прокламация сред българската общественост, то едва ли заключенията на Давидов са справедливи. Тази прокламация намерила широко разпространение в Княжеството и в Тракия, дори и в най-отдалечените краища на Македония, а събитията, които се разиграли в навечерието и по време на Учредителното събрание[282] по повдигнатите в прокламацията въпроси, свидетелстват, че не е минала и останала без следа в общественото мнение.

Набелязаните цели в прокламацията били и платформата, върху която действали представителите на Македония, Тракия и Одринско[283] на Учредителното събрание в Търново, макар че не били допуснати на официалните му заседания.

В пълномощното на представителите на Македония за Учредителното събрание, издадено на 13 февруари 1879 г. в Кюстендил, се казва, че те се задължават „да изразят горещото желание на всички жители - българи от Македония, което [се] състои в единството на народа ни, както много пъти сме изразили пред европейските сили, а за разделението от братята ни сме ся протестирали не еднажди и не ще престанем ний да ся протестираме и да ся стремим за обединението ни, докле тече в жилите ни българска кръв. Заради това се упълномощават горечените господа да обърнат внимание на г-да представители от свободнътъ Българиъ върху това нечто и земът в сериозно внимание това наше неотемлемо желание да употребят всичките си сили да не останем под несносното вече за нас иго.“[284]

---

[279] Освобождение Болгарии..., Т. 3, 392–393, док. 248.

[280] Пак там.

[281] „Марица“ препечатала обаче дописка от в. „Таймс“, в която се съобщавало за прокламацията и за взетите мерки да не се разпространи (№ 52, 26 ян. 1878).

[282] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 58–63 (главата „Учредителното събрание“). Прокламацията прониква и сред депутатите на Учредителното събрание, като дори се използва като аргумент срещу ония, които искат общонародният въпрос да се разглежда не в самото събрание, а вън от него и неофициално (Спомени за Учредителното събрание от 1879 г. Съст. Ел. Стателова, З. Маркова. С., 1979, с. 145).

[283] Одринско също било представено на Учредителното събрание. Янков, Геров, П. Горбанов и Петко Р. Славейков наред с официалното си участие в Учредителното събрание имали пълномощия да представят българите от Одринско (*Маринов, Д.* Стефан Стамболов в новейшата ни история, с. 41).

Под ръководството на комитетите „Единство“ се осъществило и избирането, и упълномощаването на представителите от Македония, Тракия и Одринско на Учредителното събрание в Търново. Това станало по подобие на изборите в Княжеството по напълно демократичен път, без намесата на каквато и да било административна власт.

Централният комитет на въстанието в Македония в лицето на неговия председател Натанаил Охридски взел инициативата за свикване на събрания в Горна Джумая, Кюстендил и на други места, на които да се изберат представителите от Македония. Ст. Костов писал на Натанаил на 24 януари: „Днес съобщих това нечто (указанията на Натанаил – б. м., Д. Д.) г-н Диамандиеву и ся найде благословено да станат две събрания; едното с по един человек от всякой град (на Македония – б. м., Д. Д.) за предварителното споразумение, а другото от множеството – сир на всичките македонци. И така първото събрание ще бъде [тази] вечер, а последното утре и вярвам, че и тук ще се извърши както в Джумая и Серешки Санджак.“[285]

Освен регионалните на 13 февруари се състояло и общо събрание, на което упълномощените избиратели определили за представители на македонските българи в Учредителното събрание следните осем души: Димитър Протич от Велес, Никола Диамандиев от Охрид, Косте Хаджитрайчев от Кратово, Наум Симов от Битоля, Димитрий Хаджиандонов от Щип, Атанас Радев от Кочани, Димитър Попгеоргиев от Струмишко и Стоян Костов от Скопие[286]. Пълномощия като неофициални представители в събранието от името на македонските българи имали и пълномощникът на софийския комитет Ст. Антонов, и членът на Централния комитет на въстанието в Македония Ст. Стамболов[287].

От друга страна, в Търново като официални представители в събранието се озовали и ред други македонски българи: В. Диамандиев, Й. Ковачев, митрополит Мелетий и др.[288]

Депутатите от Македония се озовали по различни пътища и по разно време в Търново. Там съгласно своите разбирания те отстоявали позициите на своите упълномощители, като застъпвали гледището, прокламирано в апела „Какво трябва да се прави?“. Един от тези депутати бил и Димитър Попгеоргиев – ръководител на въстанието в Кресненското дефиле, последователен революционер, активен защитник на народните интереси. Той се свързал с представителите на най-радикалното крило от българската общественост и преди всичко с бившите български революционери. В началото на април с оглед и на проектираното Първо велико народно събрание той минал през София на път за Търново. В дневника си по този повод Н. Обретенов е отбелязал следното: „Април 7, София. Срещнах се с г-н Димитър П. Георгиев из малешевското село Берово, който е бил в Македонското въстание като началник-щаба и който пръв път е дигнал въстанието в Македония. Той (Д. П. Георгиев – б. м., Д. Д.) заминава за Търново и аз му дадох писмо за Стамболова и друга за Русе. Той ми разправи най-подробно за вървежа и делата на Софийския, Кюстендилския и Дупнишкия комитети.“[289]

---

[284] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 182–183, док. 57.

[285] Пак там, с. 150, док. 27.

[286] Пак там, 182–183, док. 57.

[287] *Маринов, Д.* Цит. съч., с. 41.

[288] Спомени за Учредителното събрание..., с. 25, 97, 133, 153, 157.

Не само Димитър Попгеоргиев, но и останалите представители от Македония заедно с ръководителите на комитетите „Единство“ и други дейци защитавали позициите на общобългарското единство в Търново.

Ж. Шефер, френски консул в София, акредитиран в Търновското събрание от френска страна, свидетелства в доклад от 24 февруари до В. Вадингтон за поведението на румелийските и македонските представители: „Първата (делегация – б. м., Д. Д.) е съставена от 34 лица, а втората – от 11[290], които са пристигнали в тоя град, за да се присъединят към пратениците на Княжеството и да потърсят тяхното съдействие за постигането на своите цели. Контактите и натискът от румелийците и македонците, които са решени да употребят всички средства, за да спечелят своите братя от автономна България за своето дело, непременно ще доведе до разпущането на последните, които трудно биха живяли под обвиненията, че са изневерили на общото дело и са предатели.“[291]

Натанаил Охридски, както и други дейци и ръководители на въстанието били системно осведомявани за хода на събранието, както и за дейността на представителите на македонските българи. От своя страна, Ст. Стамболов също редовно, а в някои случаи и всекидневно пращал телеграми и писма до председателя на Централния комитет. Мелетий Софийски, В. Диамандиев и други по собствени пътища го известявали и настоявали за съвети, за изпращането на прошения и меморандуми от името на населението в Македония – дейност, която следвало да заинтересова депутатите, Русия и великите сили за съдбата на тази провинция[292].

---

[289] *Обретенов, Н.* Дневник, ч. IV, с. 101.

[290] Не е известно откъде Шефер черпи данни, като съобщава тези цифри. От други по-точни източници узнаваме, че от Южна България са изпратени 15 представители, а от Македония – 8. Друг е въпросът, че част от редовните представители по рождение са от тези области, което може би Шефер взема предвид, съобщавайки горните цифри.

[291] Френски документи..., 103–104.

[292] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 183, док. 57 и сл.

Тракийските комитети „Единство“ от своя страна не само възприели и се солидаризирали с идеите, намерили израз в прокламацията „Какво трябва да се прави?“, но се опитали и да ги отстояват преди и по време на Учредителното събрание.

В края на декември 1878 г. Константин Стоилов, който се намирал по това време в Пловдив и бил един от дейните участници в създадените вече комитети „Единство“ в Южна България, пише до Марин Дринов: „Касателно до Народното събрание ние си начертахме следующата програма: всеки округ ще си избере по един представител и ще да го снабди с едно широко упълномощително: по този начин от Румелия ще да има около 15 души. Тези представители ще да се намерят при отварянето на събранието и ще да се стараят да се приемат и те като членове; стане ли това, тогава събранието представлява цяла Санстефанска България (мерки са се зели, за да има представители и от Македония) и като суверенно тяло може да разполага със съдбата и бъдещето на народа.“[293]

Очевидно е, че комитетите „Единство“ в Княжеството, ръководителите на въстанието Натанаил Охридски и Ст. Стамболов и др., както и тракийските комитети „Единство“ имат по това време обща програма и са взели съвместни мерки за осъществяването ѝ. Същевременно те имат и еднакви становища, в случай че тя не се осъществи. Това узнаваме по-нататък в същото писмо на К. Стоилов: „Не приемат ли се нашите представители, за да участвуват в събранието, тогава те ще подадат едно прошение на отвъдните (т.е. на представителите от Княжеството – б. м., Д. Д.), в което ще ги молят да обърнат особено внимание на бъдещето на народа ни и ще се стараят по всеки начин щото събранието да си разиде, без да стори нищо повече освен един протест против разделението.“[294]

Всъщност Константин Стоилов съобщавал не само своето мнение. Това била програма, начертана в едно събрание на Централния комитет на Южна България, състояло се на 23 декември в Пловдив. На това събрание било прочетено, както вече се каза, и писмо от М. Дринов, в което той съветвал тракийските българи да продължават съпротивата, като изберат и депутатите за търновското събрание, и направят там демонстрация в полза на народното единство[295].

Убеждението за участие в търновското събрание се подсилвало и от недоволството, заляло цяла Южна България след обнародването на част от проектирания „Органически устав на Източна Румелия“. Този проект не само не удовлетворявал южните българи, но и „узаконявал разчленението на България“[296].

---

[293] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 377, док. 237. Чуден е тоя доктор К. Стоилов – умен, образован, патриот, човек с бъдеще, за когото къде да управлява едва не се карат Княжеството и автономната Източна Румелия; в Пловдив той изповяда идеите на „крайните“; само месец-два след това е сред групата на консерваторите, а отгоре на това – и техен всепризнат водач!

[294] Пак там.

[295] Пак там, с. 417, док. 264.

Поради това още от декември и през януари в цяла Южна България под ръководството на комитетите „Единство“ и съгласно приетата програма започнало избирането на представители за Учредителното събрание. В духа на самоуправлението на българските общини и църковните настоятелства изборите ставали спонтанно в градовете на областта. На избраните представители се давали специални пълномощни писма. Типичен пример за това е един от изборите на татарпазарджишкия делегат за търновското събрание – пълномощното е скрепено с подписите на кметовете на Варошкия квартал и с печатите на града и селата. В него се казва: „Населението на Татар Пазарджикский округ, като неотделна част от българский народ всякога е споделяло съдбата му и в най-мрачните и грозните ѝ фази, участвувало е в[ъв] всяко народно стремление и в тези стремления се е излагало в крайни бедствия. Непоколебимо в своята преданост на идеята за народното единство и в съчувствието си към всяко народно дело, като предстои сега след последните достапамятни събития да стане Великий събор (Учредителното събрание – б. м., Д. Д.) от народните представители в старата българска столица, за да размишляват и решават върху съдбата на България, населението на Татар Пазарджи[к]ский округ в едно редовно събрание избра г-н Александър К. Людсканов за в реченото Народно събрание с права и длъжности на негов представител.“[297]

Последователно за представители на Южна България в Учредителното събрание били избрани: К. Калчев (Пловдив), Иван С. Войводов (Пазарджик), Я. Я. Руселиев (Бургас), Мирчо П. Попов (Хасково), Ст. Г. Моллов (Чирпан), Т. Мутевски (Нова Загора), Ив. Митев (Чирпан), С. Н. Миларов (Карнобат), Ст. Тошев (Ст. Загора), А. Митов (Ст. Загора), Т. Вдовец (Казълагач, Елхово), Д. Душанов (Казанлък)[298]. За делегати предварително били определени и К. Стоилов, П. Р. Славейков, Ив. Ев. Гешов, но първите телеграфически били назначени на служба в Княжеството и по право следвало да участват в заседанията на събранието в Търново, докато Ив. Ев. Гешов, зает с подготовката си по оглавяването на делегация до европейските дворове, се задържал по-дълго в Пловдив[299].

---

[296] Марица, № 47, ян. 1879. С телеграми и дописки протестират жителите на Казанлък, Стара Загора, Пазарджик. В телеграма от 432 жители на Пазарджик, подписана от К. Величков и Г. Консулов, се казва: „Населението на града ни бе възнегодувало от прочитането на частта от изработения от Европейската комисия устав, обнародван във вестника ви. То бърза да заяви още веднъж в тоя случай непоколебимото си решение да умре по-добре с оръжие в ръка, нежели да приеме прилагането на тоя устав, който туря изново Южна България под омразната власт на султана.“

[297] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 379, док. 240. Татарпазарджишки представител обаче останал Ив. С. Войводов (Спомени от Учредителното събрание..., с. 235).

[298] *Гешов, Ив. Ев.* Спомени из години на борби и победи. С., 1919, 110–111.

[299] Освобождение Болгарии... Т. 3, 417–418, док. 264.

Изборите на делегатите били резултат на всеобщото желание и убеждение на тракийските българи, на настроенията в областта, че Учредителното събрание следва да се превърне в общобългарски форум, че там следва да се разгледат най-важните за българския народ въпроси и преди всичко въпросът за начина и пътищата за постигане на общобългарското единство.

Но представянето на делегати от Тракия и Македония в Търново не бил регионален, дори не национален въпрос. В средата на януари той се превърнал в международен. Върху делегатите бил оказан изключителен натиск да се откажат от намеренията си.

Първият отпор дошъл от Портата. С официална нота тя протестирала в Европейската комисия за Източна Румелия против законността при избирането и присъствието на делегати от Търново, област, която според Берлинския конгрес била напълно подвластна на султана. Визирали се дори имената на К. Стоилов, Хр. Данов, Гр. Караджов (определен на мястото на отказалия се д-р Рашко Петров). Английският и австро-унгарският представител заявили, че ще разглеждат участието на източнорумелийските граждани в Учредителното събрание като нарушение на Берлинския договор[300].

Руското държавно ръководство също било против официалното участие на българи от Тракия и Македония в събранието. То бързало да уреди държавно Княжеството и да постави здрави основи на автономията на Източна Румелия преди евакуацията на руските войски. Една манифестация против решенията на Берлинския конгрес в Търново по схващанията на повечето руски държавни дейци не само била ненужна, но можела да се окаже и вредна за българските интереси. Ето защо след опитите на руските военни и дипломатически чиновници в Пловдив да спрат делегатите последвало и лично нареждане на императора от 24 януари 1879 г., което чрез Лобанов-Ростовски било препратено на ген. Тотлебен и Дондуков-Корсаков[301]. Били взети ред конкретни мерки императорското нареждане да се приведе в действие[302].

---

[300] Пак там, с. 408, док. 260.

[301] „Государю угодно, чтобы вы предписали комисарам нашим остановить отправление в Тырново делегатов Восточной Румелии для представления протеста против отделения их от Болгарии так как подобные действия болгар Восточной Румелии не соответствуют задаче императорского правительства, желающего точного выполнения условий Берлинского трактата. Благоволите сообщить об этом императорскому комиссару в Болгарии и генералу Тотлебену.“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, 409–410, док. 261).

[302] Пак там, с. 427, док. 264. Донесение на А. Н. Церетелев до Н. К. Гирс от 27 януари 1879 г. Макар че в този доклад известният българофил може би по тактически съображения подценява силите и възможностите на източнорумелийското съпротивително движение, в него се дават и твърдите мерки на руската власт срещу избирането на делегати. Изнасят се ред факти за натиска върху депутатите, избрани за Учредителното събрание: специален чиновник, официално изпратен от Дондуков, призовал да се откажат от плана си; екзархът също давал подобни съвети; генерал-губернаторът Столипин взел по своя линия мерки и т.н. Ив. Ев. Гешов – един от източнорумелийските представители, свидетелства по този повод: „Руското правителство беше тога-

Мерките на руското правителство дали резултат само донякъде – на събранието на представителите на ЦК на Южна България на 27 и 28 януари „било решено – по свидетелстване на Церетелев – да се измени позицията“, като поръчало дори на д-р К. Стоилов да разясни в София причините за отказа от първоначално набелязаната програма[303].

Въпреки това делегатите от Източна Румелия не били спрени и се явили в Търново. Макар и донякъде разколебани, те оставали на предишните си схващания, още повече че населението, което ги избрало и което представлявали, било за крайни и решителни действия[304].

Бурните спорове около изпращането и участието на източнорумелийските депутати станали достояние на обществото. Още през януари за тях знаели и ръководителите на Кресненско-Разложкото въстание, по-специално Натанаил Охридски и Ст. Стамболов. Най-вероятно с оглед да се изработи обща линия с представителите от Източна Румелия, пък и да се подкрепят в духа на прокламацията „Какво трябва да се прави?“, се наложило пътуването на Ст. Стамболов през Тракия. На 25 януари той тръгнал от София за Пловдив с писмо на Натанаил, в което се казва: „Предявителя на настоящето г. Ст. Стамболов, представител на Търновска губерния и член на Централния комитет, се изпраща да мине през по-главните тракийски градове, за да се споразумее с тамошните патриоти за някои мерки и предприятия, от които твърде зависи доброто бъдеще на целий български народ.“ По-нататък Натанаил молел тракийските патриоти да приемат Ст. Стамболов с нужното внимание и да се вземат незабавни мерки, защото „времето не търпи отлагателства“[305].

Така политическата цел, която се набелязвала с издаването и разпространението на прокламацията „Какво трябва да се прави?“, въпреки противодействието на вътрешни и външни сили на първия етап – избирането и изпращането на представители в Учредителното събрание от три български области, а не само от Княжеството, била постигната.

Избирането на депутатите в Тракия и Македония като акт само по себе си укрепило съзнанието за общобългарската принадлежност на

ва против отиването на източнорумелийските пратеници в Търново. Аз държа писмо от покойния Г. Шепельов с дата 24 януари 1879 г., в което пише следното: „Днес получихме от господарствения канцлер телеграма, с която ни обажда, че императорът ни заповядва да се възпротивим на тръгването на румелийските депутати за Търново, тъй като тоя акт бил противен на намеренията на императорското правителство и могъл да повреди дори интересите на южните българи. Съобщавам ви тая депеша, като мисля, че ще Ви бъде възможно да предадете съдържанието ѝ на някои от депутатите преди тръгването им.“ (*Гешов, Ив. Ев.* Спомени из години на борби и победи, с. 106). За същото свидетелства в дневника си и Екзарх Йосиф (Спомени за Учредителното събрание..., 233–235), на когото лично Столипин по нареждане на Тотлебен съобщил императорското нареждане (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 422, док. 265).

[303] Освобождение Болгарии... Т. 3, 414–418, док. 264.

[304] Особено типично е едно прошение на карловските вдовици от 7 февруари 1879 г., изпратено до „Народния събор в Търново“, в което се настоява „да се нареди устав за всички българи“ (Марица, № 60, 23 февр. 1879).

[305] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 157, док. 32.

българите от тези области и не останало без последствие в следващите им борби и развитие.

Изработената единна програма на действие на депутатите в бъдещото Учредително събрание със своите цели, идеи и задачи станала обединителна за най-изтъкнатите общественици и политически дейци от Княжеството, Тракия и Македония.

Цялата тази дейност била една предварително обмислена политическа акция, дело на комитетите „Единство“.

Това подготвило избухването и драматичните дебати по т.нар. общонароден въпрос на Учредителното събрание в Търново[306].

Без да влизаме в подробности по този въпрос, заслужава да проследим, доколкото е възможно, само дейността и поведението на представителите на македонските и тракийските българи по време на Учредителното събрание.

Всички данни сочат, че представителите от Македония подкрепяли най-крайните мнения за ролята на Учредителното събрание в решаването на общобългарското единство. Те се обединявали около Ст. Стамболов, който не само бил известен като член на Централния комитет, но минавал и за доверено лице на Натанаил Охридски. Още в първата си телеграма от 14 февруари от Търново Стамболов писал на Натанаил: „Телеграфирайте незабавно какво вършат македонските работници; работата за единството на народа върви добре...“[307] Всъщност чрез действията на въстаниците, чрез прошенията на населението, в които се говори за нови кръвопролития в Македония, Стамболов, представителите от Македония и другите дейци на крайното течение искали да отстоят разглеждането на общонародния въпрос вътре в Учредителното събрание. Нещо повече, през тези февруарски дни в Търново се кроели нови планове за подновяване на общобългарската съпротива, за съставянето на единен ръководен орган, за издаването на политически вестник и широка интервенция в чужбина. „... Ако би да прави някой пречки на общонародните ни работи (наместника на комисара Лукиянов) ще се разиде и камарата. Както виждате, работата е гореща и трескава!!!“[308] Това на дело означавало, че представителите действат в духа на предварително набелязаната програма, изразена най-добре в прокламацията „Какво трябва да се прави?“.

---

[306] Самото обсъждане на въпроса на неофициалните заседания на Учредителното събрание, изказаните становища, подготвянето и изпращането на мемоар до великите сили и делегация в Европа – всичко това е широко интерпретирано в историографията и мемоаристиката и известно на българската общественост. Поради това тук не е необходимо да се разглежда, още повече че в хода на Учредителното събрание дейността на комитетите „Единство“ като цяло се чувства слабо. Депутатите в повечето случаи заемат свои лични становища или пък се присъединяват към линията на една от двете оформящи се партии – Либералната и Консервативната. За разискванията на „общонародния въпрос“ в Учредителното събрание вж. по-подробно *Радев, С.* Строителите на съвременна България. С., 1973, с. 45 и сл.; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 211 и сл.; *Манолова, М. Г.* Създаване на Търновската конституция, 84–99.

[307] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 183–184, док. 58.

[308] Пак там, с. 191, док. 67.

Скоро обаче в резултат на интервенцията на Портата и на чуждите представители, както и на намесата на императорския наместник Лукиянов, на руския консул в София В. Давидов и др., общонародният въпрос бил оставен да се разглежда вън от събранието, а депутатите от Тракия и Македония не били признати за редовни и не били допуснати в заседанията на учредителния орган на Княжеството. Депутати като Мелетий Софийски, макар и оторизирани от комитетите „Единство“ да отстояват общите интереси на българите съобразно своите идейни позиции, скоро еволюирали и се съгласили с новосъздадената обстановка[309], други, като В. Диамандиев, участвали в работата на събранието, но търсели пътища да се подпомогне и разшири въстанието в Македония[310], а сам Стамболов изгубил надежда в благоприятния ход от разискването на общобългарския въпрос в събранието и търсел други пътища за осъществяването му. На 7 март 1879 г. той писал на Натанаил: „Тука за сега има следющите новини: 1. Написа се мемоар от Северна България до Европейските сили; 2. Избра се за депутат от Тракия г-н Гешев; 3. Избра се за депутат от Македония до Европейските сили г-н Карамфилов.

Вчера по повод на мемоара в Камарата станаха много бурни препирни, без малко остана да се сбият депутатите. Правителственото мекере Греков го упозориха и малко остана да го изгонят от Камарата, защото работи против народните интереси.“ Но явно е, че Стамболов не е доволен въобще от развитието на въпроса, от възможностите да се постигне нещо радикално и затова се интересува живо от въстанието в Македония, като „тука ще гледаме да основеме един комитет за Тракия, България и Македония. За тая работа аз ще се помая още 5–10 дена *и сетне ще дода при тебе да си караме работата*“[311] (к. м. – Д. Д.).

Не помогнало и писмото на Натанаил до депутатите в Учредителното събрание, прочетено на заседанието от 14 март 1879 г. В него се изтъквало, че, като се одобрява органическият устав за Княжество България, се пренебрегва исторически общият живот на българите във вековете, като се оставят българи и други части на отечеството да страдат, и се казва: „Ето, при Вас присъстват представителите на македонските бежанци и въстаници; нихната наскърбена душа и замислено лице достатъчни са да покажат що е потребно да се прави сега, а аз Ви умолявам именем Бога, именем человечества и именем на нашето народно бъдеще и благосъстояние да се заемат нуждните мерки за достигането на нашето единство според Санстефанский договор, инак голема отговорност ще падне върху тия, които можеха да бъдат полезни народу си, не искаха да строят това.“[312]

---

[309] Пак там, 212–213, док. 88.

[310] Пак там, с. 217, док. 94.

[311] Пак там, 209–210, док. 84.

[312] Пак там, с. 212, док. 87.

Такова в общи линии било поведението на представителите на македонските българи, изпратени на Учредителното събрание в Търново, на ръководителите на продължаващото Кресненско-Разложко въстание.

Тракийските представители били не само повече, но и по-разнородни по състав и убеждения. При това, след като руските власти ги назначили на длъжности в Княжеството, довчерашните ръководители на източнорумелийската съпротива Драган Цанков (председател на ЦК на Източна Румелия), д-р К. Стоилов и др., също получили права на редовни депутати и излезли от състава на южнобългарската делегация. Позицията на южнобългарските делегати в Търново се влияела от хода на работата на Европейската комисия за Източна Румелия, от борбата на двете течения – „умерените“ и „крайните“ в областта, от въздействието и на руските власти.

В навечерието на откриването на Учредителното събрание в. „Марица“ писал: „Всеки разумява важността на минутата, която настъпва не само за Българското княжество, [но] и за нас, жители[те] на Южна България, като земем предвид, че Народното събрание в Търново ще действува на основа[та] на Берлинския трактат, който ни е омразен, и когато и до днес още цял българский народ не ще да припознава.“ Но, изтъква „Марица“, в борбата си срещу трактата българският народ е използвал и следва да използва само законни средства и „без да пропусне този случай, за да покаже на Европа незадоволението си от Берлинский трактат и стремленията си за обединение на народът си, в избора на средствата ще пристъпи с голяма осторожност, за да не даде случаи на неблагородство от страна на Европейските сили и да не даде повод на неприятелите ни да се възползуват от неблагоразумното ни поведение и да унищожат всичко, що сме добили до сега в подобряване на положението ни от заключаването на Берлинския трактат до днес“. В заключение „Марица“ добавя: „Нам ни се чини, че има доста законни средства, за да покажем пред Европа стремленията и желанията на българския народ... и че няма с някои неблагоразумен постъпък да развалим всичко, що е станало до сега.“[313]

Платформата, с която излизал в. „Марица“, била убеждение и дело на умереното течение сред източнорумелийската общественост. Тя била изработена през януари в резултат не само на съветите на руските власти и под давлението на някои членове на Европейската комисия и чуждите консули, но и поради идейните разбирания и позиции на част от ръководителите на източнорумелийската съпротива[314].

---

[313] Марица, № 51, 23 ян. 1879.

[314] НБКМ БИА, II 2268; срещу тази позиция на в. „Марица“ били отправени по-късно обвинения, че е изменила на програмата си. Наложило се редакцията официално да направи опровержение (Марица, № 68, 23 март 1879).

Населението в Южна България обаче преживяло тежко очерталата се тенденция за разделение на двете области. „В деня на откриването на Учредителното събрание в Пловдив, както съобщава в. „Марица“, по всички български къщи през деня се развяваха черни препорци в знак на обща жалост за разделянето на Южна България от Северна.“ (№ 57, 13 февр. 1879).

Ето защо в Търново една част от южнобългарските представители проявили колебания и дори направили компромис в разискванията по общобългарския въпрос.

В дописка във в. „Марица“ от 20 февруари 1879 г. се изтъква, че на неофициалните заседания в търновското училище, на които присъствали редовните депутати, жители на града, и представителите от Тракия и Македония (около 300 души), се очертали три мнения:

1. Да се разтури народният събор;
2. Да се отложи за 2–3 месеца;
3. Учредителното събрание да продължи своята работа, като се направи само протест до великите сили срещу разделението на България.

„Всички разумни депутати от Южна България – изтъква „Марица“, споделиха това мнение“[315] (т.е. третото – б. м., Д. Д.).

Изчерпвайки възможностите за политическо разрешение на общонационалния въпрос на Учредителното събрание, тракийските българи съсредоточили усилията си в следващия период към по-пълното опазване автономията на Източна Румелия.

* * *

Комитетите „Единство“ в Княжество България възникнали в резултат на новосъздадената след Берлинския конгрес обстановка и си поставили една цел – борба за осъществяване на националното единство, за изграждане на единна българска държава. По същество това представлявало продължение на българския възрожденски процес, на националната революция. „В целия свят – пише В. И. Ленин – епохата на окончателната победа на капитализма над феодализма е била свързана с национални движения... Икономическата основа на тия движения се състои в това, че за пълната победа на стоковото производство е необходимо буржоазията да завоюва вътрешния пазар, необходимо е държавно обединяване на териториите с население, което говори един език... Ето защо образуването на *национални държави,* които най-добре да задоволят тия нужди на съвременния капитализъм, е тенденция (стремеж) на всяко национално движение.“[316]

Комитетите „Единство“ възникнали при наличието на една преходна власт – Временното руско управление, в противовес на политиката на големите европейски държави, с идеята и амбицията да се превърнат в една национална българска организация. Политическата им дейност била насочена към осъществяването на една от главните задачи на всяка национално-буржоазна революция – изграждането на единна държава, обединяваща както териториите, така и населението, което във възрожденския процес се оформило и изявило като единно, в случая българско.

---

[315] Пак там, № 59, 20 февр. 1879.

[316] *Ленин, В. И.* Соч. Изд. 4-ое. Т. XX, с. 366.

Появилото се стихийно движение на македонските и тракийските българи за довършването на националното освобождение и възникналата още в хода на Освободителната война и особено след Берлинския конгрес нова задача – борба за осъществяване на народното единство, били прекият повод и за появата на комитетите „Единство“. Но веднъж създадени, те като общобългарска организация изразявали общите настроения, политическите и националните тежнения както на българите от Княжество България, така и на тия от Тракия и Македония. Те станали обединително звено и издигнали платформата, около която се обединили и действали в този момент националните сили на почти цялото българско общество. Тази платформа, намерила израз в ред действия, документи, писма и прокламации, отразявала най-ярко единството на българската нация – единна в историческото си минало, борби и традиции и в стремежа за общност в бъдещия държавен и политически живот.

В по-конкретен план усилията на комитетите „Единство“ през 1878–1879 г. се съсредоточили към подпомагане въстаническото движение в Македония и до известна степен – в морална подкрепа и стимулиране на съпротивата в Източна Румелия. Изнесените данни показват, че по своите мащаби и обхват, по силата и енергията, която българското общество вложило при тяхното създаване, и по работата, която извършили, това била най-масовата националнопатриотична дейност, разгърнала се вътре в страната след акцията по извоюване на църковнонационалната независимост. Това движение било продължение на националната революция, за освобождението на всички български земи и за обединението им в единна българска държава.

Дотогава българското общество не било отделяло и толкова големи материални средства за националноосвободителното движение. По количеството оръжие, парични средства, боеприпасите, събирането на доброволци и поддържането им това бил най-големият обществен и материален влог в националното дело. Безспорно всичко това показва общобългарския характер на подетата съпротивителна борба срещу решенията на Берлинския конгрес и за обединение на българския народ.

Макар и значителна, тази помощ се оказала обаче недостатъчна, за да се организира и води успешно въстание и съпротива в голям мащаб срещу една все още огромна държава като Османската империя, поддържана от големите европейски държави. Материалните и моралните сили на българското общество се оказали слаби в сравнение с величината на задачата. При това външнополитическата обстановка била неблагоприятна за разгръщането на повсеместно помощно движение в освободените български земи. Известно е, че представителите на западните държави ревностно следили и сигнализирали за непокорството на българите, а Портата пращала нота подир нота до руското правителство по този повод. Официалната руска власт заела неблагоприятна позиция по съпротивителното („метежническо“ за нея) движение в югозападните български земи.

Причините за относително ограничената и недостатъчна помощ на българското общество за подетата националноосвободителна борба трябва да търсим и в същността, облика и методите на работа на комитетите „Единство“. Преди всичко комитетите „Единство“ имали разнороден политически и класов състав, независимо че инициативата за тяхното създаване дошла от средите на бившите български революционери.

Много от комитетите останали изолирани от народните маси и действали като единични и ограничени буржоазно-интелигентски ядра[317]. Пример в това отношение бил софийският комитет. Търновските делегати намерили, че населението в София било твърде хладнокръвно към подобни идеи и комитетът бил съставен от „интелигентни българи, събрани от различни места“[318]. Н. Обретенов свидетелства за подобна откъснатост на комитетите и в други райони[319].

Най-съществено в случая е обстоятелството, че комитетите „Единство“ не се превърнали в действени революционни органи – такива, каквито бяха предосвобожденските революционни комитети, и поради това не организирали и не водили последователна и обединителна борба. Всичко това обяснява и факта, че дейността на много от тях била активна, когато движението печелило успехи, и бързо замирали при първите неуспехи и трудности. Така станало с горноджумайския, кюстендилския, софийския, видинския и други комитети. Такава съдба последвала дори и търновския комитет, който в едни от най-решителните в политическо отношение моменти – разглеждането на „общонародния въпрос“ от представителите в Учредителното събрание, не се оказал на висота като ръководен център, за да може да въздейства върху прякото протичане на дискусиите[320].

Независимо от всички тези слабости комитетите „Единство“ в Княжество България със своята дейност и резултати поставили първите, солидни основи на съединисткото движение на българския народ, последвало в периода 1880–1885 г.

---

[317] Търновският комитет направил най-сериозни опити да активизира селското население на губернията, като създал комитети в редица села (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 249, док. 152).

За подобни опити в Софийския санджак говори френският консул Девлет (Француски документи за историјата на македонскиот нарот. Скопие, 1968, с. 80). Но това били изолирани и отделни прояви. Като цяло българското население не било организирано и въвлечено в общонационалното съпротивително дело.

[318] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 11.

[319] *Дойнов, Д.* Нови документи..., с. 203, док. 18.

[320] Търновският комитет „Единство“ продължил дейността си и през първите месеци на 1879 г., но с променен състав. Една част от ръководните му дейци – М. Сарафов, Н. Лазаров и др., постъпили в Загребския университет, а други, като Ст. Стамболов, д-р Ст. Антонов и пр., били ангажирани в по-специални и от национален характер задачи. Начело на комитета по това време бил Ст. Данев.

Трета глава

ДЕЙНОСТТА НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“ В ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Създаване на таен комитет в Пловдив

Инициативата за създаване на ръководен център за борба против решенията на Берлинския конгрес в Пловдив, както в Търново, принадлежала на бивши революционни дейци. При това тя дошла малко по-рано от тази на търновци – на 24 юли 1878 г., когато в пловдивското Светитроическо училище под ръководството на Димитър Матевски било организирано събрание и образуван таен комитет.

Какви обстоятелства предизвикали създаването му?

Решенията на Берлинския конгрес, както вече отдавна е разкрито в историческата литература, предизвикали буря от възмущение в цяла Южна България[1]. Недоволството се изразило в масови протести и демонстрации, в адреси и мемоари. Южнобългарските патриоти не искали по никакъв начин да се върне властта на Портата, още повече че по време на Временното руско управление те „вкуснали плодовете на свободата“. Дълбоко възмущение предизвикало и това, че областта, която била покрита с революционни комитети още от времето на Левски, която била център на Старозагорското и Априлското въстание и с борбата и жертвите си била изявила най-високо пред света българските национални стремежи, сега се отделяла от свободна България. Това – за целия български народ и особено за неговата интелигенция, за бившите революционни дейци, било най-опасната политическа цел за неговите врагове, една обмислена програма за денационализацията на българите. Тези мисли изразил най-ясно българинът на руска служба, а по това време губернатор на Сливен, Иван С. Иванов в записка до А. М. Дондуков-Корсаков от 27 юли 1878 г., в която се казва: „Участта на Южна България видимо вече е решена от Берлинския конгрес. Тази част на България, най-много страдаща и в последно време съвършено почти разорена от турците (кланетата в Стара и Нова

---

[1] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., 42–57; *Матвеев, П. А.* Болгария после Берлинского конгресса. Исторический очерк. СПб, 1887; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 318–406; *Конобеев, В. Д., Н. В. Зуева, Е., М. Шатохина.* Из истории борьбы за национальную автономию Южной Болгарии в 1878–79 г. – В: Юбилей дружбы. Сборник статьей, посвещенных 90-летию освобождения Болгарии. Кишинев, 1969; *Корнобеев, В. Д.* Борьба болгарското народа за национальную независимость в период русско-турецкой войны 1877/1878 годов и против решений Берлинского конгресса. – В: Сборник Освобождение Болгарии от турецкого ига. М., 1953; *Василев, К.* Цит. съч.; *Козменко, И. В.* Руската дипломация и формирането на българската държавност, и др.

Загора, Карлово, Сопот и пр. по време на Сюлейманпашовото настъпление към Шипка – б. м., Д. Д.), която предизвикала тази найужасна кървава война, под чуждото за нея име Румелия е осъдена от представителите на Западна Европа да се отдели от своите братя...

Имайки за своя задача да спре развитието на славянския елемент в тази България, новото управление без съмнение ще измисли различни начини за достигане на тази цел. Вероятно и програмата за бъдещите му действия вече е съставена в Англия.“[2]

В Пловдив тези опасения се подсилвали и от продължаващия в Родопите турски метеж, ръководен от Сенклер, от ежедневните тревожни известия от Хасковско и Одринско за башибозушки приготовления и нападения.

Публикуването на договора разкрило необходимостта незабавно да се предвидят контрамерки по най-непосредствените и опасните му пунктове за българската кауза: поставянето на турски гарнизони по Балкана, назначаването на турски паша за губернатор, да се обезличи българският характер на областта и пр. Но всичко това било само част от главната цел на южнобългарските патриоти, а именно: опазване единството на българския народ и създаването на единна българска държава.

В доклад на руския представител в Европейската комисия за Източна Румелия княз А. А. Церетелев от 8 октомври 1878 г. по повод първите му контакти с южнобългарското население се изтъква: „Българите от всички съсловия и с различни идейни разбирания – тъй като не съществува значително различие между партиите, са единодушни... „Ние не само сме възмутени от условията на Берлинския договор – казват те, – но и не вярваме във възможността за изпълнението им по отношение на Южна България. Ние прекомерно сме страдали в последните години, и сега, когато доблестните победи на руската армия ни дариха свободата, нас искат да ни върнат отново под властта на турския режим. Това не ще стане! Ние ще се възпротивим с всички сили, с всички средства. Чрез Берлинския договор насила ни отделят от Българското княжество...“ И Церетелев заключава: „Южните българи ще окажат упорита и ожесточена съпротива срещу отделянето си от Княжеството.“[3]

Добре информираният руски дипломат констатира едно състояние на настроенията в Южна България в определен период от южнобългарското движение – началото на октомври 1878 г. Всъщност фактите показват, че то възникнало и се развило не само по стихиен път, но и като резултат от организираната и целенасочена дейност на българските организации и дейци, в това число и на тайния комитет в Пловдив.

Протестната кампания в Южна България започнала спонтанно, като стихийно народно движение[4]. И тук тя предшествала и станала повод за поява на организационен център, на организация за ръководство на народните маси срещу приложението на Берлинския договор.

---

[2] Освобождение Болгарии..., Т. 3, с. 183, док. 97.

[3] Пак там, с. 275, док. 172.

[4] *Корнобеев, В.* Цит. съч., 123–124.

Данни за това се съдържат в докладите и писмата на А. М. Дондуков-Корсаков, който още от 24 май 1878 г. се установил като извънреден императорски комисар в Пловдив[5]. В писмо от 8 юли 1878 г.[6] до военния министър Д. Милютин Дондуков пише, че от момента на свикването на конгреса „получавам почти ежедневно протести и изложения, представени от депутации от различни градове и селища“[7], а в друго писмо – от 24 юли 1878 г. – дни след завършването на конгреса, той вече подробно разкрива бурната реакция в Пловдив и в цяла Южна България. „При мен ежедневно, както и преди, по приет тук обичай, се представят адреси и петиции от цели общества... Тези дни тълпа от 500 селяни от съседните села се събира около моя дом и с отчаяние и скръб заяви своя страх и недоверие за бъдещето си.“[8] Въпреки старанията на Дондуков-Корсаков (който междувпрочем бил дълбоко потресен от решенията, взети в Берлин), както и на други руски военни и граждански представители да успокоят населението, то с нарастваща сила продължавало да се вълнува. В края на юли и особено през август вълненията и демонстрациите в Южна България и особено в Пловдив, където били седалищата на Временното руско управление и на консулите на чуждите държави, отбелязали кулминационната си точка. Многолюдни селски групи от „Стремско, Овчехлъмско, Конушко, Сърнегорско и Рупчоско“ се явили на протест пред чуждите консули в Пловдив на 2 август[9]. Подобни демонстрации станали и през следващите седмици[10].

Още в началото на стихийното протестно движение сред южнорумелийските патриоти изникнал въпросът за неговото овладяване и ръководство. М. Маджаров свидетелства: „Неправдата бе тъй голяма, тъй вълиюща, щото я чувствуваше и разбираше и най-простият човек в нашето отечество. Но вместо уплаха и у нашия народ се възбуди дух на самоувереност. Като гледаха при себе си освободителните войски, които тържествено бяха достигнали до стените на Цариград, българите си мислеха, че могат да не зачетат волята на Европа. И ние, тяхната интелигенция и ръководители, се завзехме да приготвим народното съпротивление.“[11]

---

[5] *Муратов, В.* Документи за дейноста на русите по уредбата на гражданското управление в България от 1877–1879 г., с. 99, док. 5 и др. Съдържанието на адресите и изложенията е резюмирано в един документ под заглавие: „Краткое изложение адреса и записки, поданых Императорскому Россискому комиссару жителями Южной Болгарии пред отъездом его из Филипополя“ (пак там, 272–274).

[6] В публикацията, която прави Муратов, датата вероятно погрешно е писана юни.

[7] *Муратов, В.* Цит. съч., с. 102, док. 7.

[8] Пак там, с. 239, док. 28. Дондуков има предвид една от първите многочислени селски демонстрации, станала на 21 юли в Пловдив. Селяните поставили въпрос: „Верно ли е, че Пловдивският санджак остая под турците и че турските войски ще се върнат скоро в провинцията.“ Демонстрация била направена и пред чуждите консули (Марица, № 1, 25 юли 1878; *Маджаров, М.* Източна Румелия. С., 1925, 15–16).

[9] Марица, № 4, 8 авг. 1878.

[10] Пак там, № 5, 6.

И действително още на 21 юли се състояло събрание в Пловдивската митрополия, което обсъдило въпроса за задачите на църквата в новата обстановка, създадена след Берлинския конгрес[12]. Последвала инициативата на митрополит Панарет, който използвал благоприятния повод от събирането на всички членове на административните и съдебните съвети в Пловдивска губерния, в мнозинството си българи, привлечени на служба във Временното руско управление, за да се поканят на друго подобно събрание.

Данаил Юруков, тогава член на съдебния съвет в Пазарджик, пише, че „Пловдив по това време представляваше нещо особено... Тук се беше сгрупирала голяма част от българската интелигенция...“, и продължава по-нататък: „След избора (30 юли 1878 г. – б. м., Д.Д.), който стана преди обед, съобщиха ни, че ще стане събрание в девическото училище следобед. Щял да се разисква важен въпрос, та поканиха да присъствуваме и всички избиратели. Следобед отидохме в училището. Председателствуваше дядо Панарет. Там бяха и всички пловдивски първенци и мнозина други, които не познавах. Въпросът за разискване беше: Какво трябва да направим, за да не бъдем отделени от Княжество България. Решенията на Берлинския конгрес бяха вече известни: Южна България ставаше автономна област.

Говориха мнозина. Но разискванията бяха анемични. Нямаше нито една ясна, определена мисъл. Мнозина от бъдещите оратори сега дебютираха; заседанието се вдигна, без да се вземе никакво решение.“[13]

Така несполучливо завършил този опит да се оглави и ръководи масовото протестно движение, в което участвали всички слоеве на българското общество по това време[14].

Инициативата за подобно събрание, но при друг състав и с по-друго направление, на което да се набележат по-конкретни цели и реални пътища за организирана борба срещу решенията на Берлинския конгрес, поел Д. Н. Матевски. Димитър Н. Матевски (наричан още Матювски) е един всеотдаен, многозаслужил български революционер и патриот, малко несправедливо оставен в сянка и позабравен и до ден-днешен. Учител в родния си Чирпански край, в Светотроическото училище в Пловдив, основател на читалище, той бил деен член на Пловдивския революционен комитет и близък сратник на Васил Левски[15]. Веднага след освобождението на града и областта от османско робство той станал инициатор за поднасяне на благодарствени адреси до руските държавни и военни ръководители, а след известията за кроения дележ на Санстефанска България – на протести. Той бил и един от първите организатори на протестното движение в Пловдив и Пловдивско през юли–август 1878 г.[16]

---

[11] *Маджаров, М.* Спомени. С., 1968, 384–395.

[12] Архив на Църковно-историческия музей. Дневник на Екзарх Йосиф, с. 28.

[13] *Юруков, Д.* Спомени из политическия живот на България. С., б. г., 51–52.

[14] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 321.

Досега в литературата за датата на такова събрание и началото на тайния комитет в Пловдив се приема писаното от Ив. Андонов в книгата му „Съединението“: „На 6 август 1878 г. по инициатива на стария труженик Димитър Матевски в Пловдив се състоя тайно събрание в неговата къща“, на което се избрал и таен комитет[17].

В лични записки на Матевски, станали едва напоследък достояние на изследователите, се натъкваме на нови факти, които показват, че такова събрание е станало на 24 юли 1878 г., т.е. след първото събрание, ръководено от митрополит Панарет[18]. Доказателство за това са съставът на поканените дейци и обосновката за свикването му, направена от самия Матевски година след това. „През юлий 1878 г. – пише той – няколко българе от Пловдив, като имаха възможността предварително да се събират почти всеки ден и да говорят върху ужасното положение, в което Берлински договор тласна народа ни, и разсъжда[ва]ха за съпротивление от страна народа ни противу това адско разпоряждане. Но това не можеше да стане другояче, освен ако на народа не се разкрий най-ясно положението му и му се вдъхне чувство за самосъхранение, па да се убеди и остави всичката си работа и да се улови денонощно в обучението на оръжието. Опитването на тия хора, за да можат да вдъхнат тая идея и в други някои лица от гражданите от Пловдив, та да съставят едно дружество с подобна цел, остана напразно[19]. Гъркоманский дух[20], който преобладава в този град, направи, та да разберат, че тук няма никаква надежда, и са принуди да се обърнат към друга страна; те намислиха да действуват чрез агитация върху умовете на селяните от Пловдивский округ, като решиха, че това трябва да се върши съвсем тайно от гъркоманите-граждани. Вследствие на това около 20 юлия 1878 г. един адрес, управен противно разпорежданията на Берлинский договор, предаде се около 250 души селяни на Императорский Российский комисар, княз Дондукова-Корсакова, който в тойзи случай направи няколко съвети към селяните[21]. Това беше, ако се не лъжа, най-първото заявление от страна на наший народ против Берлинский договор.

---

[15] По-пълни биографични данни за Д. Н. Матевски вж. в: *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 43.; *Андонов, Ив.* Из спомените ми от турско време. Ч. 1. Пловдив, 1927, с. 19, 30, 39 и др. Надяваме се, че в бъдеще неговият живот и дейност ще станат обект на специално изследване от някой млад историк и за него ще бъде издадена отделна биографична книга – такава, каквато той заслужава. Ако световните революции са населени с идеолози, водачи, организатори, герои, предатели и пр., то Матевски е не само апостол, но мъченик на нашата национална революция!

[16] В свои автобиографични бележки, писани през 1880 г. с оглед администрирането му в Източна Румелия, откъдето бил изгонен заради патриотическата си дейност и противогръцка агитация, Матевски пише (макар и в трето лице), че „той беше, който изработи и налегна да се дадат протести на европейските в Пловдив консули против решенията на Берлинския договор; той беше, който писа тия протести, ако да беше болен в постеля.“ (ЦДА, ф. 1599К, а.е. 787, л. 9).

[17] *Андонов, Ив.* Съединението, 6–7.

[18] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 599.

[19] Очевидно Матевски има предвид опитите, направени в митрополията от Панарет и други лица от същия окръг. Но това били действия, официално афиширани и проектирани като напълно законни, без особени тайни и революционни цели. За тези опити съобщи и в. „Марица“. В брой 2 от 1 авг. 1878 г. вестникът известил, че по време на избирателна сесия на 30 юли в девическото училище се състояло събрание, на което се избрала само комисия със задача да изработи протест срещу решенията на Берлинския конгрес.

На 24-ий юли 1878 г. едно много тайно събрание, състоящо се от същите лица и от около 15 души по-развитички селяни от округът, стана в чисто българската махала на града Каршиака, в училището на св. Ивана Рилски. Състави се дружество под име „Единство". Председател Дим. Ил. Стамболов, секретар Георги Крумов. Членове: Дим. Н. Матевски, поп Стойко и А. Груев от градът, а от селата – Еньо Маринов от Голямо Конаре, Дим. Гичев от Перущица, Кольо поп Димитров от Синджирлий и др."[22]

Сведенията на Матевски заслужават по-голямо доверие. Те не само са писани година след събитията, но и от човек, който като инициатор ги познава най-добре. Освен това Матевски дава не само датата на основаването на комитета – 24 юли, но и първия ръководен негов състав и същевременно проследява дейността му през август. Събранието, за което говори Ив. Андонов, ще е било второ – през август. Основанията ни за това са няколко.

Матевски свидетелства, че като един от най-дейните членове на комитета станал организатор на една демонстрация на 300 души селяни, която на 2 август подала протест до консулите в Пловдив. Този протест, изработен под влиянието на комитета, бил особено остър и „вдигнал врява и в самия Лондон“[23]. Същевременно комитетът изпратил агенти на дружеството по селата и в Татар Пазарджик за основаване на подобни дружества и за военна подготовка, за да се излезе от „писмени и устни протестации“ и се „пристъпи на дело“ към подготовката на народа за въоръжен отпор срещу проектираното от Берлинския договор възстановяване на османската власт в Южна България.

---

[20] През 1879–1880 г., преследван от източнорумелийската власт, Матевски бил принуден да избяга в Княжеството – в София. Тези бележки той пише точно по това време. В „гъркоманския дух" на Пловдив той очевидно включва и негативното си отношение от това време, като причислява българските първенци на града, противниците на революционната линия, в общото понятие „гъркомани".

[21] Сам Дондуков в писмо до ген. Д. Милютин от 24 юли 1878 г. обяснява, че внушавал на българите, които се явили на 21 юли при него, че не трябва да употребяват насилие, тъй като ще последват репресивни мерки. „Осмелявам се да мисля, че само личното влияние и това, макар и малко доверие, което успях да спечеля в този край, ми даде възможност да удържа в нужните граници тревожното състояние, което е овладяло умовете на южните българи. Толкова повече, че аз съм твърдо убеден, че новото устройство на Източна Румелия ще предизвика значителни усложнения и безпорядки веднага след изтеглянето оттук на нашите окупационни войски. Такова е мнението на самите жители на Румелия." (*Муратов.* Цит. съч., 239–240, док. 28).

[22] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 781, л. 2.

Първоначалният ръководен състав на комитета претърпял някои промени. Председателят Д. Стамболов влязъл в остър спор със секретаря на комитета Г. Крумов, който подал оставката си, и се наложило Матевски да го замести. По-остри и принципни разногласия настъпили и между Д. Стамболов и А. Груев, та Матевски със своя авторитет на опитен и стар комитетски деец трябвало да ги умиротворява. Всъщност още от този момент, макар и болен, Матевски се превърнал в основния двигател на цялата комитетска дейност.

Друго, непряко доказателство за създаването и функционирането на комитет в Пловдив преди 16 август, са сведенията от чужд произход – главно журналистически. Още на 4 август, т.е. дни след организираната от тайния комитет масова демонстрация на 2 август, във в. „Марица“ излиза следното съобщение: „Ние правим за любопитство на читателите следующото извлечение от една кореспонденция от Търново, обнародвана във виенския „Tageblad“. Кореспондентът обявява, че се съставил в Пловдив един комитет, който да работи за съединението на Южна България с Княжеството.“ Комитетът според кореспонденцията бил изпратил програмата на руския посланик в Цариград и на руския престолонаследник и не срещал препятствия от руска страна и пр.[24] Подобна дописка за създаване на „панбългарски“ комитет за съединението в Пловдив се появила и в „Таймс“[25]. По този повод авторът на съобщението възкликва: „Ний поместваме тази кореспонденция, за да види всякой колко добре знаят кореспондентите на европейските вестници какво става по нас.“ И в духа на защита на българските интереси заключава: „Всеки пише, каквото му доде на умът: едни за добро, други за зло.“[26]

Макар и по-внимателно и хипотетично, данни за създаване на „панбългарски комитет“ донасяли и някои консули на западните държави.

---

[23] Пак там, л. 2–3. Протестът, както и демонстрацията, организирани от тайния комитет, били толкова остри, че в. „Марица“, след като хроникира събитието, забелязва: „При туй обаче не трябва да се забравя, че когато се действува за един цял народ, не чувствата и страстите, но студеното размишление трябва да ръководи; и когато даже стане нуждно да се описват и изразяват чувства, пак трябва да се пази благоприличието.“ (Марица, № 4, 8 авг. 1878).

[24] Марица, № 3, 4 авг. 1878.

[25] Пак там, № 5, 11 авг. 1878.

[26] Пак там, № 3, 4 авг. 1878.

Първоначално кръгът около тайния комитет бил ограничен и независимо че в него влизали хора дейни и с революционни идеи, нужно било делото да се пренесе дълбоко сред народните маси в областта.

Повод да се направи това се появил в средата на месеца, когато в Пловдив се събрали всички млади войници от санджака, за да положат клетва[27]. Това било и месец (15 август 1878 г.) след завършването на Берлинския конгрес и подписването на договора. Сега вероятно по идея и с тайното участие на комитета се готвела още по-масова демонстрация. За целта тук били поканени и се озовали най-непримиримите противници на новото робство и разделението на България – бивши революционери, участници в Априлското въстание, много опълченци. Тогава очевидно се е провело и това второ събрание, но вече не в училището „Св. Иван Рилски“, а в дома на самия Матевски, за което изрично пише и И. Андонов. Поради настъпилите разногласия в комитета някои от първоначално избраните му членове не присъствали на това второ събрание. По-конкретни били вече и задачите пред съпротивителното движение в Южна България. Това се вижда ясно от спомените на Ив. Андонов, които в тази част заслужават да се цитират изцяло.

„В това събрание – пише Ив. Андонов – взеха участие само народни дейци, които са взимали активно участие в Старозагорското и Априлското въстание, опълченците – шипченски герои, и други по-видни дейци. В събранието се разискваха следните въпроси:

1. Тъй като според решението на Берлинския конгрес Южна България, която най-много пострада както в Априлското въстание, така и в Руско-турската война, се преименува в Източна Румелия, нещо, което съставлява оскърбление на българското национално чувство;

2. Че според решението на същия конгрес в тази така наречена Източна Румелия се допущат три официални езици: български, турски и гръцки, което тоже съставлява една голяма обида, която подбива престижа на българите като господствующа нация, която е болшинство на страната;

3. Допущат се турски гарнизони на Шипченския и Хаинбоазкия проходи, които, веднъж окупирани от турски войски, би застрашавали страната от бъдещи повторения на миналите ужаси с всичките им кръвопролития и разорения;

4. Главният управител ще бъде назначаван от Н. Величество султана за 5 години със султански ферман и флагът на двореца му

---

[27] Пак там, № 6, 15 авг. 1878. „От няколко дни насам, пише вестникът, градът Пловдив е окичен с венци, цветя, знамена и извънредно оживен от посрещането на мили, нови гости. Българските млади войници от окръжията на този санджак се събират тук да се организират и да положат клетва.“

ще бъде полумесец; решенията и присъдите на съдилищата ще се издават в името на султана, който има суверенното право да дава амнистия;

5. Източна Румелия ще бъде подчинена под пряката власт на султана, а в случай на мятеж главният управител има право в разстояние на 24 часа да поиска турски войски за помощ и усмиряване на въстаналите области.

Всички тия пунктове бяха подробно разисквани и като се взе предвид, че тази страна, наречена Източна Румелия, е, която бе най-много разорена... да бъде толкова много и сега неоправдана, това е неприемливо за един народ, който е дал тия колосални жетви, и като така събранието реши да избере един таен комитет, който да подготви едно въоръжено противодействие, за да се противопостави на изпълнението на Берлинския договор. За таен комитет се избраха: Димитър Матевски, Димитър Стамболов, Иван Андонов, Димитър Свещаров и Георги Крумов, който ще работи тайно да организира населението и подготви за едно въоръжено съпротивление, а особено против навлизането на турските гарнизони в Източна Румелия.“[28]

От спомените на Ив. Андонов се вижда, че събранието в дома на Матевски се е състояло само от проверени в народните дела, решителни и способни на революционни въоръжени действия съмишленици. Дейността следвало да се извърши тайно, поради което комитетът също е таен. Това била и линията, която Матевски още отначало защитавал. Това ще е било причината от първоначалния състав да отпаднат лица като А. Груев, а на тяхно място сега да се привлекат участници в бившите комитети и във въстанията като Д. Свещаров и Ив. Андонов[29].

Тайният комитет в Пловдив имал сравнително краткотрайно съществуване – от 24 юли до края на октомври, когато той се преустроил в комитет „Единство“ по подобие на търновския.

Съвсем основателно обаче изниква въпросът: не е ли Пловдивският комитет първият, създаден за борба срещу решенията на Берлинския конгрес, и не е ли дал той наименованието „Единство“ на търновския, както и на останалите комитети в страната?

Както вече бе изтъкнато, още в хода на Руско-турската освободителна война и в периода между Сан Стефано и Берлинския конгрес в цяла България възникнали благотворителни комитети с оглед да се окаже помощ на бежанците и на ранените руски войници и български опълченци[30]. От тези дружества основаните в Търново и особено това в София наред с благотворителната цел, която преследвали, още през ранните летни месеци си поставили и политически задачи – да организират и подпомогнат начеващата в Македония съпротива.

---

[28] *Андонов, Ив.* Съединението, 6–7.

[29] Д. Свещаров е деен участник в революционния комитет в Пловдив, натоварен с подпалването на града по време на Априлското въстание; Ив. Андонов участвал още в първия комитет, организиран от В. Левски в Чирпан, а по-късно и в Старозагорското и Априлското въстание (*Андонов, Ив.* Из спомените ми от турско време. Пловдив, 1928).

Възникналият таен комитет в Пловдив обаче принципно се отличавал от тези дружества. На първо място той имал пряка връзка с предшестващите революционни комитети, които съществували по цяла Тракия и подготвили Старозагорското и Априлското въстание от 1876 г. По състав още отначало той се отличавал със своята относителна класова еднородност и имал определена идейна, обществено-политическа насоченост. Почти всичките му учредители били бивши революционни дейци, а инициаторът – Д. Матевски, човек, преминал през всички комитетски организации от 1870 г. нататък. Нещо повече, възпитан в този дух, той и в най-тежките времена на войната през 1877 г. организирал в Пловдив „тайно дружество“ с цел да прави достояние българските страдания и тежнения пред руското общество[31].

Комитетските дейци произхождали предимно от учителските среди, а социалната им опора била средната и дребната буржоазия в градовете и селата. Постигането на поставените цели те виждали главно и резултатно в революционни средства и методи. Затова и опора на комитета били дребните и средните занаятчии в градовете и селяните по селата, а ударното ядро, на което разчитал, били изпитаните участници във въстанията и преди всичко – бившите опълченци. Това било напълно естествено, защото поборниците и опълченците, освен че имали боен и революционен опит, били последователни противници на възстановяването на турската власт в каквато и да било форма в областта.

---

[30] Освобождение Болгарии... Т. 3, 106–107, док. 57. Благотворителни комитети имало в София, Русе, Севлиево и на други места в Княжество България; подобни комитети възникнали и в Южна България още през лятото на 1878 г. На 28 август в Стара Загора се основава благотворителен комитет със задача да събира помощи за пострадалите през 1877 г. В комисията участвали Г. Славов, Д. Наумов, П. Иванов, С. Фетведжиев. Чрез вестниците и специални покани комисията успяла да подбуди съставянето на подобни комитети и събирането на помощи в различни градове и селища както в Южна, така и в Северна България. В Пловдив такъв комитет бил съставен в средата на септември под наименование „Централно благотворително настоятелство“, като за негово ръководство Екзарх Йосиф посочил Дим. Гешов (председател), Йоаким Груев, Тодор Искров, Ив. Ев. Гешов, Г. Д. Начович. Първото събрание станало на 18 септември в митрополията; уставът на настоятелството бил отпечатан във в. „Марица“. Подобни дружества начело с духовници, с жените на руските военни и дипломатически чиновници и други представители на обществеността били организирани в цяла България и събирали помощи („Марица“, септември–октомври, № 12, 15, 20, 23 и др.). По своите цели, характер и състав тези благотворителни дружества, комитети, настоятелства и пр. се отличавали коренно от комитетите „Единство“, които, независимо че носели името „благотворителни“, имали чисто комитетски задачи, а благотворителната дейност стояла на втори план.

[31] За целта на това тайно дружество в Пловдив Матевски пише: „приимаха чрез руското консулство „Московские ведомости“ и отписваха в Русия. Събранието ставаше в Св. Троическото училище.“ В този кръг и дружество бил и Станислав Доспевски, който заради дописките си в руската преса заплатил с живота си.

От друга страна, тайният комитет се разграничавал от всички други групи и центрове на българското общество в Пловдив и в Южна България, които също били заинтересовани от опазването на българския характер на областта и осъществяването на общобългарското единство. Това проличало както в причината за неговото създаване – идейните противоречия и несъгласия с групата около митрополит Панарет, така и в последвалото отношение към представителите на едрата буржоазия – първенците на Пловдив. По тази причина цялата дейност на комитета се извършвала не само тайно от чуждите консули, но и за тази част на българското общество. „Гражданите от Пловдив, пише Матевски, се ограничиха само да приказват със смях или радост, непонятно, за тия селски движения, но без да си зададат даже труд да научат поне где е машината на това движение."[32]

В този смисъл пловдивският таен комитет по време, пък и по идеи и състав може да се смята за първия следосвобожденски комитет, който продължил пряко революционно-демократичната линия на бившите революционни комитети отпреди Освобождението.

Нямаме обаче никакви данни, а и основание да смятаме, че тайният комитет в Пловдив е поставил началото на възникналите по-късно комитети „Единство" в Търново и страната. Въпреки доверието ни към бележките на Д. Матевски твърдението му, че „тайното дружество" в Пловдив се нарекло още отначало „Единство", трябва да приемем с резерви, тъй като за това няма никакви доказателства. Очевидно малкото време, след което основаният в Пловдив комитет се нарекъл „Единство", е дало основание да се смесват имената. Няма и документи, които макар и косвено да говорят, че търновският комитет „Единство", като основан по-късно от пловдивския, се е повлиял в избора на името. Напротив – търновци отбелязали с радост в началото на декември вестта, че в Пловдив е създаден подобен на търновския комитет – „Единство"[33].

Основан като таен и действащ така, пловдивският комитет няма запазени официални документи. За неговата първоначална дейност черпим сведения главно от спомените на неговите основатели и дейци.

След събранието на 16 август комитетът по твърдението на Ив. Андонов се „конструирал" така: председател – Д. Матевски, подпредседател – Д. Стамболов, секретар – Г. Крумов, член – Димитър Свещаров и главен апостол организатор – Ив. Андонов[34]. Ако за състава на комитета можем при липса на други данни да се доверим на Ив. Андонов, то по отношение на длъжностите в него той греши. Като подчертава, че Д. Матевски е инициатор за създаването на комитета

---

[32] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 787, л. 3.

[33] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., с. 131, док. 13.

[34] *Андонов, Ив.* Съединението..., с. 7.

- което фактически е така, той го смята и за пръв негов председател. Самият Матевски обаче изтъква изрично, че председател бил Д. Стамболов[35]. И по-късно Матевски ще си остане касиер, деловодител, ще се подписва „за председателя“ и макар че формално председател няма да бъде, ще изпълнява всички длъжности в комитета, ще бъде истинският страстен и всеотдаен ръководител на делото[36].

Под съмнение може да се постави фактът, че комитетът е определил главен апостол организатор. С такива задачи, както се вижда, са били натоварени няколко души – членове и съмишленици на делото.

Първата работа на комитета била да основе клонове по селата и да подкани, макар и по тайни пътища, населението да се заеме за въоръжението и обучението си с оглед предстоящата борба.

През септември „един от членовете на „дружеството“ по свидетелството на Матевски е изпратен „да обиколи градовете Казанлък, Ески Захра (Нова Загора), Сливен, Ямбол, Кърклисе (Лозенград), Едерне (Одрин), Мустафа паша (Свиленград), Харманли, Хасково и Чирпан, за да ги подбуди да съставят и те подобни дружества, за да обучат народа на оръжие“[37].

Може с основание да предполагаме, че именно Ив. Андонов като чирпанец и запознат отпреди с комитетската дейност в този район е бил натоварен с тази мисия. Матевски обаче обективно изтъква извършеното по време на тази обиколка: „Този пратеник не извърши както трябва мисията си и не обиколил във всички казани градове, но и там, гдето ходил, не можаха хората да усвоят идеята, не можаха да разберат целта за съставянето на подобни дружества, не можаха да схванат как ще да се получи тая цел и затова се бавяха за съставянето на подобни дружества. В Татар Пазарджик се изпрати особен един человек със същата цел, после се писа и няколко пъти, но никакво следствие няма в зачало (начало – б. м., Д. Д.).“[38]

От всичко това може да се направи изводът, че през първите месеци от съществуването си, до средата на октомври, комитетът е съсредоточил основните си усилия в агитационна и организационна дейност. Макар че резултатите не били особено блестящи, все пак било поставено едно добро начало.

Тайният комитет още през това време обърнал особено внимание на въоръжението на населението, на подготовката му за отпор срещу заплашителните башибозушки акции в Родопите и Хасковско, както и за бъдеща организирана съпротива срещу настаняването на турски гарнизони по Балкана[39]. Затова било необходимо населението да се снабди с оръжие, тъй като на места селяните се упражнявали с тояги. Иван Андонов съобщава една любопитна подробност в това отношение: Д. Матевски и Методи Кусев се озовали при ген. М. Д. Скобелев – първият да моли за отпускане на руско и трофейно оръжие за населението, а вторият – за завземането на Македония от руски войски по силата на Санстефанския договор. Скобелев отклонил молбата на Кусев, тъй като въпросът бил международен, а на Матевски обещал на свой риск съдействие, но при условие, „че ще съставите, казал той, не тайни дружества и комитети, а гимнастически дружества за обучение на населението с тия пушки и с устав, утвърден от официалните власти“. „Комитетът – продължава Ив. Андонов – прие тези добри съвети на любезния генерал и изменихме нашия комитет според новите наставления.“[40]

---

[35] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 787, л. 3.

[36] Болен, затънал до гуша в работа, възмутен от безразличието на някои дейци и комитети, едно от писмата Матевски ще подпише „За председателът, деловодител-касиера... и каквото щете“.

[37] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 787, л. 4.

[38] Пак там.

Изграждане и дейност на южнобългарските комитети „Единство“ до създаването на Централен комитет на Южна България

Тъмна е картината, която досегашната литература ни рисува за възникването на комитети под името „Единство“ в Южна България. Мимоходом се приема, че тайният комитет автоматично след известията за създаването на търновския комитет „Единство“ и подканата на северните българи се преустроил, взел не само името, но и заработил по устава на създадената вече комитетска организация в Северна България[41]. Но кога и при какви обстоятелства е станало това, разпуснат ли е тайният комитет или се е влял в новата организация, или пък е продължил да съществува въпреки наличието на комитет „Единство“

---

[39] Руските власти обърнали още през август внимание на формирането и снаряжението на българската земска войска, включително и в Южна България. Българите с готовност стъпвали във военна служба и бързо усвоявали военното дело. По мнението на Дондуков това се дължало „не само на вродените им способности за военна служба, но и на това възбудено настроение, което ги подбужда да се стремят към по-бързо сформиране на собствена народна войска“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 198, док. 110). На 30 август в Пловдив бил направен преглед на новите дружини, който показал големия напредък на българските дружинници и вдъхвал увереност в населението (пак там, с. 201). Същевременно с предписание на Дондуков от 8 август били създадени селски караули, чиято цел била да се самоотбраняват в случай на башибозушки нападения. В началото на октомври руските власти в Пловдив предоставили 1246 пушки, за да се раздадат на населението. Оръжие на караулите било раздавано и по-късно (пак там, 250–251, док. 153, с. 299, док. 187 и др.). Всичко това улеснило работата на тайния комитет по отношение на въоръжената подготовка на населението за борба.

[40] *Андонов, Ив.* Съединението, 7–8; Гимнастическите дружества възникват официално едва в края на 1878 г., макар че идеята за тях е зреела още в началото на месец ноември (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 321, док. 201). Явно и Андонов не държи точна сметка за времето, но предава вярно духа на събитията.

[41] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 42; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 322–323.

– по всичко това историята мълчи. Мълчи главно поради липсата на категорични документи – нещо, което затруднява всеки изследовател.

Търновският комитет „Единство“, независимо че поставил ударение върху помощта и подкрепата си за въстанието на българите в Македония, имал още отначало намерение да привлече в общото дело и българите на юг от Балкана. Само десетина дни след основаването на комитета Д. Златарски – негов активен член, писал до Светослав Миларов в Карнобат: „В Търново основахме български благотворителен комитет „Единство“, който има за цел да работи за съединението на сички българи. Този комитет проводил е агенти и по другите градове да се основат подобни комитети с един устав, с едно име, те да бъдат помежду си свързани и да съставляват едно цяло... *Ние ще подканим и оттатък Балкана българите на такова свето дяло.*“[42] (к. м. – Д. Д.).

Все с оглед на тази цел комитетът в Търново на заседание от 8 септември приел писмо до Н. Планински в Сливен[43], а на 11 октомври – и писмо за Пловдив[44]. Ако съдим по другите писма, които търновци писали по това време, можем да смятаме, че и сега става дума за подкана за съставяне на комитет „Единство“ и за общи, съгласувани действия. Изглежда призивите на търновските дейци достигнали до тракийските патриоти и дали резултат. На заседанието си от 14 октомври търновци приели и изслушали Нестор Марков. „Той представи на събранието състоянието на работите в Тракия, от което се видя, че и там работят за себе си.“[45] Призивът му за помощ в хора и оръжие бил отклонен поради нуждите на въстанието в Македония. Независимо от това в комитета „Единство“ имало вече данни, че в Южна България се работи, че те имат свои специфични задачи и свои нужди. Основателно можем да си поставим и въпроса: защо именно Нестор Марков се озовал в Търново и кого представлявал той?

Н. Марков бил учител и известен деец по Възраждането и освободителните борби в Хасковско преди Освобождението, а след това – един от организаторите на съпротивата на местното население срещу ежедневните нападения на башибозуците. Напрежението в този окръг продължавало от началото на годината, но се усилило след оповестяване решенията на Берлинския конгрес. Наплашеното население се готвело за отбрана. През октомври английският вицеконсул в Пловдив Калверт донасял на А. Х. Лайард в Цариград за усилено събиране на доброволци в целия район[46].

На хасковци, както и на цялото българско родопско население, им били нужни оръжие и доброволци и това именно искал Нестор Марков. В останалите райони на Тракия подобни нужди поне в този момент нямало. Там се готвели за по-късно време, в случай че Портата изпрати гарнизони по Балкана. Това без съмнение отчели в Търновския комитет, когато отказали „за сега“ помощта си на тракийци.

---

[42] Освобождение Болгарии...Т. 3, с. 231, док. 136.

[43] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 5.

[44] Пак там, л. 15.

[45] Пак там, л. 16.

[46] Turkey, № 54 (1878), док. 203, 259, 344.

В същия протокол има една много важна за случая подробност: четена била прокламация към австрийските народи, „проводена от Пловдив“[47]. Безспорно тя била донесена от Нестор Марков, специално предадена от Пловдив за търновския комитет. Тази прокламация била изработена в Пловдив от името на българите – тракийци и македонци, с обръщение към славянските народи на Австро-Унгария с призив да окажат помощ на българите в борбата им за национално освобождение и обединение[48]. Всъщност прокламацията била дело на хората около редакцията на в. „Марица“[49] – дейци, умерени и по това време с русофилски чувства, стремещи се да уязвят австро-унгарската дипломация и политика, чувствителна към всички прояви на славянското население в Дунавската монархия[50]. На тази прокламация не ще да са били чужди и Методий Кусев, а косвено и Натанаил Охридски.

Това ни дава основание да свържем почина на Н. Марков за връзка с търновския комитет „Единство“ не с оглед на някаква необходимост от организационно взаимодействие, а преди всичко с нуждите на съпротивителното движение в Хасковско и Родопите. Той безспорно е взел мнението и е бил оторизиран за тази си мисия от пловдивските дейци. Но те не били свързани с някакъв комитет, а се интересували от една по-обща платформа за единни действия в името на българското обединение. Затова на заседанието се обсъждали само въпросите за помощ в „хора и оръжие“. Н. Марков, запознат вече с устава и делата на търновския комитет, поставил, но значително по-късно, началото и станал пръв председател на хасковския комитет „Единство“[51]. Той най-вероятно е уведомил пловдивските дейци за делата на комитета в Търново. Търновци били заинтересовани от помощта на тракийските българи за въстанието в Македония. До тях достигнали сведения, че, заети със собствените си дела по съпротивата, „в Тракия нищо не се работи относително за Македония и имало много волници, желающи да отидат за мястото на въстанието, а нямало кой да се грижи за препращането им“[52], та се решило на заседанието от 8 ноември „да се намери за сега архимандрит Кусевич, за да се споразумей комитета с него по този въпрос“[53].

---

[47] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 6, л. 16.

[48] Марица, № 22, 10 окт. 1878. (Приложение).

[49] Редактор на в. „Марица“ първоначално бил Григор Д. Начович, а по-късно Г. Груев, Ив. Ев. Гешов и др. Матевски нарича Груев „известния вече подлизурка“. (*Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., с. 247, док. 131).

[50] Гешов, Ив. Ев. Спомени, с. 95.

[51] *Димов, Н.* Създаване и дейност на комитетите „Единство“ в Хасковски окръг (1878–1879 г.) – ВИС, 1975, № 4, 262–265. Н. Димов отбелязва, че първият документ на Хасковския благотворителен комитет „Единство“ е от 25 декември, но подчертава: „ясно е, че комитетът е съществувал и преди това“, но не по-рано от ноември (пак там, 262–263).

Констатациите в протокола на търновския комитет от 8 ноември са твърде характерни за взаимоотношенията с Южна България. Преди всичко ясно е, че все още липсва здрава организационна връзка, която би могла да се очаква от еднородна организация и единни по цели и устав комитети. В Тракия „се работи“, но не и „относно за Македония“. Само по тази задача търновският комитет се обръща за съдействие към познатия родолюбец и деец от Македония Методи Кусев.

От други протоколи и документи обаче личи, че в края на октомври и особено през ноември комитети „Единство“ са съществували в Южна България. Десет дни след посоченото заседание на Търновския комитет – на 18 ноември 1878 г., очевидно вследствие молбата на търновци М. Кусев изпратил Коста Сарафов с писмо до председателя на горноджумайския комитет „Единство“ К. Босилков. В писмото си той пише: „Господин К. Сарафов, приносящият настоящето ми, родом българин от Неврокопско, познат и тесен мой познат, изпраща се от страна на *тукашният благотворителен комитет* (к. м. – Д. Д.) да обходи граничните места, да изучи състоянието на работи[те] и да ни дава потребните според дадените му инструкции.“[54]

От друга страна, сигналите за бездействието на създадените вече комитети в Южна България в помощ на въстанието в Македония – дело и първа грижа на търновския комитет „Единство“, най-вероятно са дошли от Д. Матевски. Още от средата на октомври и особено през ноември той бил изцяло погълнат от задачата да приема, въоръжава, стъкмява, да храни и отправя доброволци, идващи от Одрин и от цяла Тракия за театъра на въстанието[55]. Оставен почти сам да ръководи делото, той не могъл да не потърси съдействието на търновския комитет, още повече че ни е оставил и по-конкретно свидетелство за това. „Той – пише сам в бележките си Матевски – правеше споразумение с търновския комитет и работеше заедно с него и със софийския комитет за поддържане на въстанието в Македония. Той препращаше всички доброволци-македонци на чети, които идваха от Солун и Цариград за Македония; той ги снабдяваше със средства и им даваше и дрехи. Той имаше тогава сношение с Одрин, София и Кюстендил, и с Джумая.“[56]

---

[52] НБКМ БИА, ф. 298, а. е. 5, л. 2..

[53] Пак там.

[54] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., с. 76, док. 137.

[55] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 787, л. 6–7. Живо и картинно Матевски описва грижите и неволите, които съпътсвали доброволците от Пловдив за Горна Джумая, дейност, която той явно смята за една от най-тежките и отговорните в своя живот. „Цели пет месеца този човек спеше само 2 или 3 часа в денонощието, а ако не сварваше да обядва преди съмнуване, то той трябваше без друго да направи това по вечеря. От тъмни зори до късна вечер къщата му беше пълна с хора... Но трябваше да ся постоянствува, за да ся постигне целта.“

[56] Пак там, ф. 1318К, оп. 1, а. е. 3667, л. 11.

В началото на декември връзките между търновския и пловдивския комитет „Единство“ били вече трайно установени. На заседание от 3 декември се прочело „пловдивското писмо“ – вероятно отговор на първите писма и сведения за извършеното в Южна България. Търновският комитет побързал да уведоми с писмо от 8 декември своя представител в Централния комитет Ст. Стамболов. „В Пловдив – се казва в него – има основан комитет „Единство“, който има и клонове в губернията. Писахме да си изберат представител за Централния комитет.“[57] По-нататък се съобщава, че „адреса на комитета в Пловдив е: До Н. Матювски, улица Джумая (Айнала чешме) № 34“[58].

Следователно в резултат на личните контакти на дейци от Южна България с търновци, на разменени писма и установени позиции от септември до началото на декември и в Южна България приели идеята за създаване на комитети „Единство“ – по подобие на търновския и останалите комитети в Княжеството. Връзката била установена не с други групи и обществени организации (известно е, че още през октомври в Пловдив се оформила мощна група – партия на т.нар. умерени), а именно с дейците от съществуващия до този момент таен комитет, начело с Д. Н. Матевски. Макар и преустроен като благотворителен комитет „Единство“, със създадени вече клонове и в губернията, новият комитет запазвал социалнокласовия си характер и действената си революционна насоченост.

Разбира се, съществено е да установим и в по-конкретен план организирането на комитетите „Единство“ в Пловдив и в Южна България. Най-ранният документ за това е едно пълномощно, издадено на 12 септември 1878 г. на Ив. Андонов, без подпис, но писано от Д. Матевски. (Писмото познаваме от факсилиме, поместено в книгата на Ив. Андонов „Съединението“, с. 9.) В него се казва: „Пълномощно. Убийствените решения на Берлинския конгрес, според който нашия народ се разцепва на пет части, силно повлияха на наший дух и ний решихме да съставим тук в градът едно „Дружество“, което да работи за обединението на всички членове от народното ни тяло, за да се осуетят решенията на тоя конгрес и да се избавим от пропастта, която той ни приготви. Дружеството, съставено под име „Единство“, за да постегне по-добре и по-лесно своята си цел, намери за добре да съедини действията си с действията на всички български градове, села и паланки в Пловдивската и други области. С тая цел се упълномощава Г-н Иван П. Андонов, чирпанец, с настоящето ни, когото умоляват ся всички българе, гдето и да се намират те, да го почетат с изискваното доверие. Той ще устно да разправи секиму подробно целта и разпорежданията на Дружеството. Пловдив, 12 септември 1878 г.“ Следва печат с текст „Българско благотворително дружество „Единство“[59].

---

[57] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 131, док. 13.

[58] Пак там.

Имаме всички основания да смятаме, че първата по-сериозна крачка за създаване на комитета „Единство“ била направена през октомври. На 17 октомври в Пловдив представители на всички окръзи на Южна България връчили протестен мемоар на току-що пристигналите в града членове на Европейската комисия[60]. Този мемоар бил подаден от групата на т. нар. умерени (И. Груев, Т. Кесяков, Ив. Ев. Гешов, Д. Папазов и др.)[61]. На 25 октомври в Пловдив, не без предварителната организация на членовете на комитета, се явили карловските вдовици и подали един от най-вълнуващите документи срещу европейските решения и неправдата, извършена срещу българския народ. В него се изтъквали големите страдания на българите и по-специално на карловци, жертвите, дадени от града в резултат на варварската власт на Османска Турция. В заключение в този документ се казвало: „Ние ви се кълнем, че те (турските гарнизони – б. м., Д. Д.) ще влязат в България, минавайки през труповете на карловските вдовици.“[62] На следващия ден, както свидетелства Д. Матевски, „3000 души бяха в Пловдив, от които 1000 души начело с десетина души по-развитички ходиха по къщята на всеки един от европейските комисари, които тогава бяха наскоро дошли, и устно и лично им говориха, че те не могат и няма да приемат решенията на Берлинский договор. Тая манифестация направи впечатление навсякъде.“[63]

Бурните манифестации и общият народен подем дали тласък и за развитието и разширяването на работата на тайния комитет. Избрани представители „пратеници“ от всички градове се озовали в Пловдив, което „има своите плодотворни последствия“, както се изразява Матевски. Била създадена комисия от четирима души, която да изработи нов мемоар „от името на народа“, с бояк и непримирим дух[64].

---

[59] Автентично ли е това пълномощно? Или ако и писано от Д. Матевски, защо не е подписано? Как толкова скоро – дни след появата на наименованието „Единство“, вече е изработен и печат, за да може да бъде поставен под документ от 12 септември? При това търновският комитет „Единство“ едва в заседанието си на 13 септември взема решение да се изработи печат на комитета под име: „Български благотворителен комитет „Единство“ в Търново (НБКМ БИА), ф. 298, а. е. 5, л. 6). На тези въпроси трудно може сега да се отговори. Но при всички случаи оригиналността на документа (по време) може да се приеме с резерв.

[60] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 326. Въобще за характера на протестната акция, съдържанието на мемоарите, ролята на руските власти вж. пак там, 250–297, 318–406.

[61] Мемоарът бил поднесен на Европейската комисия на 17 октомври от 12-членна делегация: 4-ма от Пловдивско окръжие, 2-ма от Сливенска губерния, 2-ма от Хасковско окръжие и по 1 от Пазарджик, Казанлък, Стара Загора и Чирпан („Марица“, № 26, 24 окт. 1878).

[62] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 327.

[63] ЦДА, ф. 1599К, а. е. 787, л. 4; Марица, № 27, 27 окт. 1878.

Това ще е било времето и за организационни промени. Тайният комитет, който съществувал и може би носел за форма името „Единство“, до този момент работел сред ограничена социална среда и с малко дейци. Бойкото настроение, което сега се създало, давало възможност за много по-масова работа сред обществеността и населението, за една официална, по-приемлива платформа. Тази платформа била прокламирана в мемоарите, изработени под влиянието на комитета. Най-важно било привличането в ръководството на по-известни и авторитетни личности, макар и в миналото да не били революционери.

Сега именно се създало на широка обществена основа благотворителното дружество „Единство“, което разполагало и с по-големи средства, и имало по-големи организационни и политически възможности. Сам Матевски пише: „До октомври 26-ий 1878 Д. Матевски служи безплатно цели три месеца, но тъй като кръгът на действията на дружеството стана вече доста обширен и сложен, а действителний работник беше само единствений тойзи човек, то нему не беше възможно вече да се занимава с никаква друга работа, а иска са и поминък, *зе това събрание, та на 26-ий октомври* (к. м. – Д. Д.) му определи една скромна плата (50 рубли в месец) и възложи вече сичкото дело върху него.“[65] Председател отново останал Стамболов, но прякага ежедневна работа се вършела от Матевски.

Следователно на събрание, състоящо се от членове на бившия таен комитет, на други общественици и патриоти от града и преди всичко на представители от окръзите на Южна България, било прокламирано благотворителното дружество „Единство“ в Пловдив, определен бил новият му ръководен състав, а Матевски бил назначен за платен член (деловодител) на дружеството. С оглед на късното му прокламиране, след забраната на руските власти (макар и формална) на комитетите „Единство“, както и по съветите на руските приятели на българското дело, имало само една промяна в наименованието – вместо „комитет“ (понятие, което плашело официалните власти – руски и чужди, по какъвто и да било повод да се употребявало) то се наричало „дружество“. Всичко това обяснява обстоятелството, че до ноември търновският комитет „Единство“ нямал сведния за съществуващ комитет в Пловдив, а вече през ноември и съвсем определено в началото на декември се говорело не само за съществуването му, но и за дейността, която осъществявал.

---

[64] По повод на тези протести в. „Марица“ излиза с една от най-смелите си статии, за което получил по-късно мъмрене. В нея се казва: „С тая стъпка, с тоя акт захвана се народната наша борба за нашето право... за защитата на тая наша мила свобода, за постигнованието на общото наше обединение... Нека интелигенцията погледне по-изблизо народът, самия народ, нека влезе в духът му и от там ще изчерпи въодушевление.“ Не е ли това призив от групата на тайния комитет към „умерените“, интелигенцията? Дали тази статия не е излязла изпод перото на Матевски – известно е, че той е писал статии и дописки, включително и във в. „Марица“ (Марица, № 28, 31 окт. 1878).

[65] ЦДА, ф. 1599К, а. е. 787, л. 4.

По-нататъшната дейност на пловдивския комитет „Единство" се изразила главно в широка организационна работа в двете губернии – Пловдивска и Сливенска. Последователно били основани комитети в градове като Хасково, Татар Пазарджик, Сливен, Одрин. Последният бил наречен „Благотворителен клуб"[66]. Комитети възникнали в почти всички окръжни градове (ако се съди от документациите на ЦК на Южна България от януари, такива нямало само в Карлово и Харманли) и в други селища. В тази си работа пловдивският комитет използвал свои членове и специални апостоли като Д. Стамболов, Н. Гоцев, Ив. Андонов. Като апостол организатор на пловдивския комитет Ив. Андонов свидетелства: „Моята агитация беше против жестока Европа, която насилствено раздели нашия народ на пет части, без да беше виновен в нещо и без да пречеше никому интересите. Ние не трябва да очакваме помощ отникъде, а облегнати на своите сили, сами да разрешим своята съдба. Това учение ние наследихме от нашите велики учители: Раковски, Каравелов, Левски, Ботев, Стамболов и др. мнозина родолюбци."[67] Пловдивският комитет, продължава по-нататък Андонов, „влезе в съобщение с всички други комитети и патриотични дружества в провинцията и с тайни окръжни писма ги съветваше да подготвят населението в борба за съпротивление..."[68].

В окръжните комитети се определяли апостоли организатори по места. За това пише в спомените си и М. Маджаров, който по това време бил учител в Пазарджик: „Състави се едно дружество в града, което да събира парични помощи. Една събота подир пладне председателя на Пазарджишкия съдебен съвет (такъв по това време е Г. Консулов – б. м., Д. Д.) и аз се отправихме за Пещера, Брацигово и околните села, за да подканим населението към пожертвователност и сгрупиране. Навсякъде държахме патриотически речи. Населението ни слушаше с внимание и съчувствие."[69]

Не ще и съмнение, че подобни агитатори е имало и в Сливенско, Хасковско, Ямболско и на други места. Освен с организаторски задачи и събиране на средства през този период представителите на комитетите съдействали по места за организиране на протестни митинги и демонстрации на българското население срещу опитите на Европейската комисия в лицето на главния директор на финансите Шмид да ревизира местните общински каси[70].

---

[66] Пак там, л. 6.

[67] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 8.

[68] Пак там, с. 9.

[69] *Маджаров, М.* Спомени, с. 385.

[70] Подробно за народните демонстрации срещу Шмид, за които ще става думи и по-нататък в изложението, вж. *Тодоров, Г.* Временното руско управление..., 352–379.

Тази организационна дейност продължила с неотслабваща сила и през следващите месеци. Особено типично е едно обръщение на пловдивския комитет „Единство“ до старейшините на Голямо Конаре от 15 декември 1878 г., което разкрива не само усилията да се създадат комитети по всички околии на окръга, но и показва широтата на подхванатата работа[71]. В обръщението, след като се изтъква, че борбата се води срещу решенията на Берлинския конгрес, се казва: „Известно ви е също, че както навсякъде в България, тъй също и тука, в Пловдив, съществува *комитет* (к. м. – Д. Д.) под име „Единство“, който [е] свързан с четирите пловдивски околии: Овчехълмска, Стремска, Сърнегорска и Конушка, работи за осъществяването на тая свята цел и за обединението на всички части на българския народ, гдето те и да се намират по всичкий Балкански полуостров.“ След това голямоконарци, които вече са станали център на околия, се приканват да създадат „Дружество“, както навсякъде в селата (т. е. гимнастическо дружество)[72], и вземат следните по-конкретни мерки: „да наредите хора, които да отиват по всичката ваша околия и да нагледват дали [се] върши точно всичко; да се внесете Ви[й] най-напред помощта според селото Ви, а че да подканяте и други да си я внесат; да опишете в селото си колко души има, които щат да могат да постъпят да ся обучават на оръжие, и колко момчета щат се найде, които самоволно да искат, щото днес за днес да са готови за където ги поискаме – колко души имат оръжие и колко нямат, и за всичко това ни пратете списък. Да приготвите час по-скоро няколко ката зимни дрехи като: шинели, обуща, завивки на краката и ръцете, полушубки (кожуси) и др. Да приготвите пексимет и да гледате да дойде по 10 или 15 оки на къщи, като ги разметнете праведно, секиму според състоянието му. Всичките тия неща ще настоявате, щото в[ъв] всичката Ваша околия да се извършат час по-скоро. Като си внесете помощта, час по-скоро да ни донесете и писмо-отговор на казаното ви. Ний се храним с надеждата, че този отговор ще бъде задоволителен. Уверени сме в[ъв] ваший патриотизъм.“ Обръщението е подписано „за председател Д. Н. Матевски“[73] и подпечатано с печат „Българско дружество „Единство“, 1878“[74].

Обръщението към голямоконарци по същество е окръжно писмо на пловдивския комитет „Единство“. Такива окръжни писма били изпратени и до останалите околии в Пловдивски окръг.

---

[71] Писмото е с изходящ № 37, което показва, че от 26 октомври, когато тайният комитет вече изменил напълно конспиративния характер на своята работа и имал специално платен организационен работник в лицето на Матевски, почти ежедневно се пишели писма до комитети и дейци извън града.

[72] През този период вече започва подготовката не само за създаването им, но и за набиране на доброволци за обучение.

[73] НБКМ БИА, II А 6688.

[74] Печатът е същият, с който е подпечатано и пълномощното на Ив. Андонов от 12 септември.

В случая обаче за нас е по-съществено, че в Южна България вече имало създадена широка и здрава организация.

Комитетите „Единство“ били нова, качествено различна от тайния комитет организация. Тяхната дейност била поставена на широка обществена основа като една своеобразна самоорганизация на българското общество. При наличието на официалната власт на Временното руско управление комитетите имали самочувствие и амбиции да осъществят по свои пътища и начини стоящите за разрешение национални задачи. Затова пловдивският комитет „Единство“ се обръщал към старейшините на селото и, позовавайки се на техния патриотизъм, всъщност ги задължавал да изпълнят поставените задачи. Властта на комитетите произтичала не само от увереността, че трябва да защитят общоосъзнатите интереси на българското население в областта, но и от факта, че голяма част от другите окръзи, околии и селища вече приела и ги натоварила с това право и отговорност.

Фактите показват, че усилията на дейците от тайния комитет, връзките на тракийските патриоти с търновския комитет „Единство“ и с ръководителите на въстанието на българите в Македония са били пръв, но необходим етап, за да се достигне до следващия – създаването на южнобългарските комитети „Единство“, които в програмата си имат специфични задачи, но по целите си са част от общобългарското движение за осъществяване на народното единство. Комитети „Единство“ се изградили и съществували в цяла Южна България. „През декември 1878 г., пише Матевски, много градове в Южна България имаха вече съставени подобни дружества и народът навсякъде с голяма готовност се залови с военни упражнения, освен в Чирпан, гдето по злощастие беше военен началник Иван Пеов.“[75] Резултатът е налице – в Южна България вече съществувала и действала народна организация за защита на националните интереси. Тази организация имала и свое ръководство в лицето на изградените комитети „Единство“.

Усилията на южнобългарските комитети „Единство“ в края на 1878 г. освен в системната работа по разрастването и укрепването на организацията в центъра – Пловдив, в окръзите, околиите и селата се изразила и в няколко други дейности.

Комитетите били ръководители на протестните демонстрации, устройвани почти непрекъснато, главно в празничните дни в Пловдив. Тези демонстрации били особено бурни, когато в Пловдив пристигнала Европейската комисия за Източна Румелия. Още на заседанията си в Цариград английските, австро-унгарските и други консули, осведомени за огромното възбуждение сред българите, търсели начин да избегнат прекия контакт с населението. Те искали гаранции за това от руските власти[76]. Озовавайки се все пак в Пловдив, комисията буквално била обсадена от българското население от цялата област. Руският представител А. А. Шепельов в писмо от Пловдив до Д. Милютин от 27 октомври 1878 г. пише: „Брожението на тукашното население по повод работата на комисията расте постоянно. Депутация след депутация обсаждат комисарите, обяснявайки им, че народът няма да допусне да се въведе турско управление и турски гарнизони на границата. Вчера дойдоха при мен 500 души селяни от Пловдивски и Тат[ар]пазарджишки окръзи, молейки да доведа до знанието на руското правителство, че те са твърдо решени да не се подчинят доброволно на бъдещото управление на Румелия, колкото и добре организирано да изглежда на книга то.“[77]

---

[75] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а.е. 787, л. 5.

[76] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 257, док. 160.

Особено масова била демонстрацията на 30 октомври, когато за пръв път бил направен опит от страна на главния директор Шмид да поеме финансовата каса на областта. В целия Пловдив магазините били затворени и в демонстрацията наред със селяните взели участие и жителите на града. Наложила се намесата на руските власти и лично на генерал-губернатора Столипин, който с много уговорки и увещания успял донейде да успокои демонстрантите[78].

Някои от членовете на комисията и консулите в града рисували положението в още по-черни краски, предвиждайки „формена революция“. Някои от тях дори търсели причината за тези бурни демонстрации не в предишните турски порядки, срещу които били насочени, а в социалистическата и революционната пропаганда, която тайни дружества извършвали в града и областта. Наложило се руските представители да изяснят, че това е само проява на националните стремежи на българите в рамките на прокламираната Санстефанска България и че в тези действия е погрешно да се търсят социалистически подстрекателства[79].

В основата на почти всички протестни акции – главно организираните, стоели комитетите „Единство“[80]. Особено типично е обяснението на Иван Андонов. „След като пристигна в Пловдив Европейската международна комисия, която почна да изработва Органическия устав като основен закон на Източна Румелия, комитетът влезе в съобщение с всички други комитети и патриотически дружества в провинцията и с тайни окръжни писма ги съветваше да подготвят населението в борба за съпротивление чрез народни демонстрации и писмени протести. Гражданите вземаха по-малко участие в тия демонстрации. Те бяха извършени в повечето случаи от селяните; начело на тези селски демонстрации бяхме ние с Димитър Стамболов от Пловдив – предградието Каршияка или Филипово, и Александър Груев от Копривщица, всички преоблечени в селски дрехи, повидимому да се предаде характер, че селското население се вълнува против изпълнението на известни[те] постановления на Берлинския конгрес.“[81]

---

[77] Пак там, с. 290, док. 182. Шепельов същевременно донася, че тази „тълпа-депутация“ е била и при другите членове на комисията, и те, за да се отърват, казали, че ще телеграфират на своите правителства и ще дадат отговор на делегациите на 29 октомври.

[78] Пак там, с. 320, док. 201; Марица, № 29, 3 ноем. 1878.

[79] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 320, док. 201.

[80] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 352 и сл.; *Козменко, И. В.* Руската дипломация..., с. 139 и сл.; *Конобеев, В. Д.* Цит. съч., и др.

Освен че комитетът „Единство“ в Пловдив подканил всички основани вече комитети в областта да организират протестните акции (едно от обстоятелствата, което го афишира сред обществеността), от неговите среди била избрана една четиричленна комисия от „найвещи мъже от Пловдив, която да работи в името на цялата страна пред Европейската комисия и която съчини един доста обширен мемоар, който мемоар не беше друго освен по-ясно и пространно изложение на протестациите, направени до това време от народа, и посочваше неприспособимостта на Берлинский договор“[82].

Чрез демонстрациите комитетите не само се стремели да окажат натиск върху решенията на Европейската комисия и въобще на великите сили за отстъпки, но и да оглавят, организират и подготвят народа за следващата борба. Още повече че с протестите, както сам Д. Матевски отбелязва, „на глух пеяхме. Европа, заслепена в интересите си, следваше най-срамно да кове и да ни приготвя хомота.“[83]

Ето защо в следващата си дейност комитетът обърнал особено внимание на военната подготовка на населението за борба. Макар че тя, както ще проследим по-нататък в изложението, се усилила в началните месеци на следващата 1879 г., и през месеците ноември и декември 1878 г. имала своите прояви. Преди всичко това били задачите да се организират народните сили и да се намери и събере колкото може повече оръжие. В писмо на Д. Матевски до Петко войвода от 11 декември 1878 г. се отбелязва: „Ние сме разбрали, че без оръжие се не може нищо.“ Събирали се и статистически сведения за въоръжението и годните за борба, провеждали се учения, готвели се провизии. Дейността в това отношение била повсеместна и разностранна. Достатъчно е да посочим един пример: Филип Симидов, участник в съпротивата на чирпанци през 1878 г., по повод на дейността Петко войвода си е набелязал следните мисли: „Тук да опиша моите деяния в Чирпанско в 1878 г. с гимнастическите дружества: стрелбата над с. Махлата, окопите около с. Калфа [дн. Съединение], Европейската комисия при мене горе, при стрелбището, моми, баби и старци мият жито, сушат го, мелят брашно, карат го в Чирпан по фурните, пекат галети (пексимет). Събирани и доброволни помощи и пр. Комитетът ми даде карт бланш.“[84]

---

[81] *Андонов, Ив.* Съединението, 9–10.

[82] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 787, л. 4.

[83] НБКМ БИА, ф. 76, II А 7075.

[84] Петко войвода, с. 169.

На второ място, през този период се подела идеята и се поставило началото на организирането на гимнастическите дружества в Южна България – дейност, която довела до създаването на една истинска народна гвардия, защитник и гарант на интересите на българското население в Източна Румелия[85].

Една от задачите на комитетите „Единство“ в Южна България през тези месеци била защитата на родопските българи, Хасковско и пр. от нападенията на башибозушки отряди и преди всичко – за опазване на тези райони като неразделна част от българските земи.

Както вече посочихме, борбата на родопското население срещу организираната от Сенклер турска въоръжена акция започнала още през февруари 1878 г. и с намесата и помощта на Временното руско управление и руската армия през лятото завършила успешно[86]. Но заплахата от нови нападения и след това висяла постоянно над цялото погранично население от Хасковско до най-източните райони на Ахъчелебийско. През ранните месеци на есента се заговорило, че в Кърджалийско с оглед на новата обстановка се събират над 60 000 души башибозуци, готвещи се да навлизат в южнобългарските предели.

Начело на борбата за опазване на бъла́рските селища в този район отново застанал Петко войвода. От началото на ноември[87] борбата за опазване на българските селища била тясно обвързана с комитетите „Единство“ и се улеснявала от организираните и въоръжени от Временното руско управление селски караули, както и от раздаденото от Петковата чета оръжие от руските складове[88].

Според съществуващите документи първата връзка между комитетите „Единство“ в Пловдив и Петко войвода била осъществена чрез „комитата“ Стефан Ангелов. Последният бил не само близко и доверено лице на войводата, но се занимавал и с набирането на доброволци, събиране на оръжие, средства и пр. за Петковите дружини в Родопите[89]. На 3 ноември в писмо от Пловдив до Петко Киряков и поп Тодор Сотирски той ги известил не само за демонстрациите срещу Европейската комисия, но от името на „военния началник и други“ ги предупредил: „И стойте в място, мирувайте... ако ве не настъпят турците, мирувайте още малко, защото стана голямо смущение заради касата и комисията, скоро ще я изпратят да се отиде, отдето е дошла.“[90] Всъщност това била линията, възприета не само от руските власти, но и от умереното течение в комитетите „Единство“ - да не се предизвикват при сложната международна обстановка военни сблъсъци, но в същото време да се „пази барута сух“, т.е. да се държи в готовност съществуващата вече военна организация, особено тази, създадена от Петко Киряков в Родопите. Все през това време започнало усиленото формиране на „народни стражи“ (селски караули), на които Петко войвода съдействал, което усилвало и общата българска отбранителна сила в Родопите. Нуждата от оръжие както за стражите, така и особено за доброволците четници, била повод Петко войвода да се обърне в началото на декември към комитета „Единство“ в Пловдив и по-точно към Димитър Матевски[91]. С писмо от 11 декември Матевски отговарял на „Почитаемия господин Петко български войвода в Чепеларе“, че „се зарадвахме, дето сега за пръв път получихме пимо от Ваша страна. Ний сме твърде благодарни от делата Ви - продължава Матевски - и нашето мнение е превъзходно за Вас. Не е нужда да Ви насърчаваме ний. Бог Ви е създал за пазач на беззащитните.“ В писмото на комитета „Единство“ се говори не само с дълбоко уважение към личността и делото на Петко Киряков, но се съобщава, че му се изпраща малка помощ в пари, че ще се грижат да убедат властта да отпусне оръжие и т.н. Едновременно войводата се известява, че „ний изпратихме Стефан Ангелов, Вашия пълномощник, заедно още с един човек, изпроводен до нас от София, те и двамата отидоха в Габрово, та дано намерят там оръжие и да купат“. Писмото завършва с пожеланието: „Пишете ни пак, за да знаем нуждите Ви и да знаем как се намирате спротив неприятеля - каква е разликата Ви в хора и др.“[92]

---

[85] По този въпрос вж. изложението в следващите параграфи.

[86] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 302–318. Все пак 20 родопски селища в Източните Родопи до 1885 г. отказвали да признаят властта в Източна Румелия. Официално те били присъдени към Турция след Съединението от 1885 г. по силата на Топханенския мирен договор от 1866 г.

[87] От всички данни, с които разполагаме, се вижда, че Петко войвода независимо от краткотрайния арест и през месеците август–септември е бил организатор и ръководител на борбата на родопското население. До него се обръщат на 15 август старейшините на Ахъчелебийско с молба „да дойдете като едноверец българин да завардите с храбростта [си] и нашите бедни селца“; подобни молби се получават и от с. Стойките и от други селища на Смолянско, Чепеларско и пр. Сам Петко войвода се намирал през септември в Чепеларе, Левочево, Раково и другаде, откъдето организирал пограничните стражи. В доброволческите чети, от друга страна, участвали не само стари четници и хайдути (като „Стефан рунтава комита“), но и пристигнали от Копривщица, Клисура, Панагюрище, Казанлък, Карлово, Шипка, Хасково доброволци и пр. Към Петко войвода се обръща на 1 ноември 1878 г. и миралай Зия ефенди да изпразни селищата, които съгласно Берлинския договор остават в Турция (Петко войвода, 193–205).

[88] Пак там.

---

[89] В няколко писма Ст. Ангелов изтъква наличието на доброволци от цяла Южна България за дружините на Петко войвода и грижата му да набави оръжие (пак там, 207–208, док. 48, с. 210, док. 56).

[90] Пак там, с. 208, док. 48.

[91] Името на Петко войвода стои под едно писмо с дата 7 декември 1878 г. - Пловдив, подписано също и от И. Груев, Ив. Ев. Гешов, К. Стоилов и др., до Сливен, с което се съобщава за намерението на южнобългарските дейци да се изпрати делегация в Европа и да се искат за това средства (НБКМ БИА, ф. 2, а. е. 149, л. 1). Бил ли е по това време войводата в Пловдив и след контакта с „умереното“ крило е разбрал и оценил дейноста на комитета „Единство“ - дейност и направление, която е съвпадала и с неговите убеждения, за да се обърне два дни след това с писмо до Матевски - това засега може само да се предполага. На този факт вероятно ще се спрат бъдещите биографи на бележития войвода.

[92] НБКМ БИА, ф. 76, II А 7075.

От този момент дейността на Петко войвода не само е съгласувана, но и тясно обвързана с комитетите „Единство“ в Пловдив[93], Асеновград, Хасково и др.

Сам Петко войвода изпратил свои представители до комитета в Хасково. В писмо от 25 декември на хасковския благотворителен комитет „Единство“, подписано от председателя му Нестор Марков и секретаря М. Попов, се казва: „На основание на думите на Вашите апостоли: Атанаса Петков, Иван Димитров и Никола Маргаритов, които се представиха днес в наший комитет, като желаем да се запознаем по-отблизо с Вашите работи и планове, изпращаме от наша страна поверений г. Антона П. Попов, който ще се разговори напространно с Вас за сичко.“ А. Попов следвало същевременно да снеме планове на всички места с оглед при бъдеща акция „във време на действие да можем да съединим силите си“. Все с оглед на съгласуваните действия срещу башибозушки нападения в писмото се изтъква, че „Комитетът от своя страна Ви моли да разправите подробно на пратений ни човек сички Ваши пунктове, гдето ще действувате“[94].

От запазената кореспонденция между хасковския комитет „Единство“ и Петко Киряков се вижда, че се създали връзки, укрепени с взаимно уважение, и имало съгласуване в подготовката на народната отбрана. Сам А. Попов станал горещ поклонник и приятел на войводата. Хасковци изпратили над 100 кожуси, цървули, навои и патрони, също и пари за дружината на Петко войвода, и усилено подготвяли момчета, „като ги обучаваме до това време, докато ни известиш според плана“. В същото време те изтъквали пред войводата: „Ние с благодарение сме готови да Ви помагаме, докато ни иде от ръце, обаче за да бъдеме по-успешни в делата си, желателно е да влезнеме в по-близки отношения с Вази и със Станимашкия комитет, ако съществува там такова нещо.“

Такава връзка била съществена, макар и в следващите месеци. На 5 февруари 1879 г. българското дружество „Съединение“ в Станимака под № 2 (т. е. непосредствено след създаването на комитет в града) изпратило писмо до Петко войвода, в което съобщавало за препращането на доброволци и помощи за Петковата дружина[95]. От този момент нататък и асеновградският комитет работел в пълна съгласуваност и единодействие с Петко войвода.

---

[93] Пловдивският комитет изпраща още едно писмо под № 17 от декември 1878 г. до Петко войвода, което обаче не е открито (Петко войвода, с. 221); кореспонденцията с него, както ще видим, продължава и през следващите месеци. През този период на Петко войвода се възлагала и една от най-отговорните революционни мисии – подготовка на въоръжено въстание в Одринско.

[94] Петко войвода, 219–220, док. 65.

[95] Пак там, 227–228, док. 75.

Успешно в известна степен завършила и мисията на изпратения в Габрово от пловдивския комитет Петков пълномощник Стефан Ангелов. В края на януари той успял да пренесе 150 пушки, патрони за тях и пр. в Перущица, които съгласно нареждането на Матевски следвало да се предадат по съответен ред на дружината на Петко войвода. По такъв начин въпреки острата нужда от оръжие и боеприпаси за местните партиоти,-за Креснеско-Разложкото въстание, пловдивският комитет „Единство“ отделял особено внимание и помощ на съпротивата на родопските българи под ръководството на Петко войвода.

Дейността на Петко войвода за опазване на българските граници в Родопите през набелязания период е разностранна, но все още недостатъчно проучена и разкрита[96]. В настоящото изложение само маркираме неговата дейност, свързана с тази на комитетите „Единство“, за опазването на българския характер на южнобългарските области. Но още на времето тази дейност и особено заслугите на бележития войвода са отбелязани от признателните му съвременници. Н. Д. Хитров, член на хасковския комитет „Единство“, в писмо от 3 февруари 1879 г. до Петко войвода и Атанас Келпетков пише: „Бъдете уверени Ви[е] защитители български, че се гордея с Вас, като слушам да звънят имената Ви на всякой кът, дето има двама или трима българи!“[97]

От своя страна цялото хасковско население (11 махали) и двадесет села само месеци след описваните събития (13 юли 1879 г.) поднесло благодарствен адрес до войводата, скрепен с много печати и подписи. В него между другото се изтъква, че той „със своята храброст в тримесечното си пребиваване в нашата страна умно и деятелно се стара, та заварди местата в страна, отдето преди башибозуците из Родопите се вмъкваха и правеха убийства и кражби, но благодарение на гореказания герой, като се повикна и завзе тези места със своята чета, можа да прекъсне всички злини...“[98]

Все през месеците октомври–декември 1878 г. и в останалите райони на Южна България под въздействие на комитетите „Единство“ се засилила не само военноподготвителната, но и организационно-политическата активност на българското население. Възниквали комитети, женски и благотворителни дружества и т.н. В Сливен среди, близки по всяка вероятност до П. Хитов и бивши революционери, проектирали създаването на таен комитет „Българско знаме“, като за целта изработили и устав[99]. Бързото развитие на комитетите „Единство“, приемането на техния устав и платформа довело до изоставянето на подобни замисли и до консолидирането на всички патриотични сили около техните идеи и дейност.

---

[96] Освен документите от архива на войводата обилни данни за неговата дейност от този период се пазят в руските и в други чужди държавни и дипломатически архиви. Една малка част от докладите на английските консули в Пловдив и Цариград от това време са посветени на дейността на „разбойника“ Петко и са публикувани в поредицата „Turkey“ за 1878–1879 г.

[97] Петко войвода, с. 226, док. 74.

[98] Пак там, 240–243, док. 95.

Другата важна задача, с която се заел пловдивският комитет „Единство“ през разглеждания период, била свързана с организирането на реална помощ за избухналото през октомври въстание в Източна Македония – Кресненско-Разложкото. И това трябвало да стане независимо от големите грижи на комитетите за отстояване българския характер на Източна Румелия.

Пак Д. Матевски наред със задачите, които изпълнявал по източнорумелийската съпротива, отделил особено внимание и на въпросите за взаимовръзката и взаимопомощта между двете движения – тракийското и македонското.

В действителност една от най-големите акции на пловдивския, пазарджишкия и други комитети в Източна Румелия се свеждала до организиране и препращане на доброволци и четници, пристигащи от Македония и областта, за центровете на въстаническото движение в Македония – Горна Джумая и Кюстендил.

Изпращането на подобни чети и доброволци започнало през октомври, като до края на ноември тяхното число било 99 души[100], а на 10 декември била изпратена още една чета от 30 души[101]. По същото време – на 22 ноември, от Пазарджик била изпратена чета от 65 души. Последвали ги и други[102]. Изпращането на чети и доброволци продължило и в следващия период. Голяма част от доброволците били от Македония, преминали през Цариград, за да се озоват във въстаническите огнища, но други били от Тракия. Голяма сборна чета повел и бившият участник в Априлското въстание Иван Парпулов – Орчо войвода, – съставена предимно с доброволци от Панагюрския край. В тези чети участвали и доброволци от Копривщица, Панагюрище, Калофер и пр.[103]

Доброволците били снабдявани от пловдивския и пазарджишкия комитет с пътни пари, а понякога и с оръжие[104]. Същевременно комитетите извършвали и агитационна дейност за записването на доброволци освен за източнорумелийската съпротива, така също и за Македония. Е. Буасе, вицеконсул на Франция в Пловдив, в доклад от Пловдив от 10 декември 1878 г. до А. Фурние, като обвинява руските власти в търпимост и съучастничество в българското движение, пише:

---

[99] НБКМ БИА, ф. 112, а. е. 174, л. 16–19.

[100] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.* Цит. съч., с. 31, док. 32; 34–35, док. 38; 80–81, док. 145; 86–88, док. 158.

[101] Пак там, 88–89, док. 60.

[102] Пак там, с. 59, док. 102; с. 77, док. 140 (37 души); 77–78, док. 141 (28 души) и др.

[103] Пак там, 86–88, док. 158; 88–89, док. 160.

[104] Пак там, с. 77, док. 141 и др.

„От започването на въстанието [в Македония – б. м., Д. Д.] досега постоянно се допуска свободен превоз на оръжие и муниции... Също така се одобрява и събирането на доброволци. Съвсем неотдавна в Косел, близо до Папазли (дн. Поповица), един бивш подофицер от българската жандармерия, Стоян, явно е извършил рекрутиране на многобройни доброволци."[105] За подобни действия се говори и в доклади на други чужди представители в Пловдив[106].

Едновременно с тази дейност пловдивският комитет създал организационни връзки освен с търновския и със софийския, но и със самоковския и други комитети с оглед съгласуването на двете движения и помощта, която следвало да се окаже на въстанието в Македония. Коста Сарафов бил определен за постоянен представител кореспондент на пловдивския комитет при въстаниците[107].

Една от най-съществените задачи, която пловдивският и пазарджишкият комитет съгласувано с ръководителите на въстанието в Македония трябвало да изпълнят, била подготовката на голяма чета, която да действа през Чепино и Разлог и с това да отвлече вниманието на турските сили. За организирането на тази чета били хвърлени много усилия, голяма дейност развил и сопотчанинът Н. Слепов, но идеята не могла да се реализира[108].

Тракийските комитети се ангажирали и с предоставянето на парични помощи, както и на оръжие за въстанието в Македония. Драган Цанков като представител в Търново, но все още председател на Централния тракийски комитет, под давление на Стамболов наредил: „Тука се видя за необходимо час по-скоро да се изпратят из Тракия до председателя на Централния македонски комитет, охридский митрополит Натанаил, следующите неща:

1-во. Заетите от Габрово 400 пушки наедно с 50 000 картуши и

2-ро. Засега поне 1000 пушки, наедно с нужните за тях патрони, от тия, които ние получихме от своите приятели."[109]

---

[105] Френски документи..., с. 90, док. 56.

[106] Английският вицеконсул в Пловдив Калверт в телеграма от 29 октомври 1878 г. до английския посланик в Цариград Хенри Лайард донася: „Един митинг, посетен от 2000 души българи, току-що се състоял под председателството на българския владика. Последният държал реч и настоял щото всички истински българи да противодействуват със сила, ако е необходимо, срещу възобновяването на турското управление и да попринесат с всички възможни средства за освобождението на братята в Македония, гдето било вече вдигнато въстание. Към края на митинга била избрана комисия, която да събира и изпраща помощи на македонските въстаници: доброволци, оръжие, пари и др. Друга комисия също била избрана, която да събира и изпраща припаси на разбойническия шеф Петко, за чието движение не се чува напоследък." (*Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 45).

[107] *Кацаров, Г., Ив. Кепов.*Цит. съч., 86–87, док. 157–158; *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 168, док. 39; с. 170, док. 42; с. 181, док. 56; с. 193, док. 70; с. 263, док. 149.

[108] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 138, док. 200; 147–148, док. 25; с. 205–206, док. 79 и др.; *Кацаров, Г., Ив. Кепов.*Цит. съч., 86–87, док. 158.

[109] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 192, док. 68.

Наистина мерки за изпращането на оръжията били взети, но обстановката в Източна Румелия не способствала за реализирането на такова голямо дело – препращане на голямо количество оръжие от складовете, които руските власти предназначили за източнорумелийските стражи и гимнастическите дружества. В този смисъл, макар и от по-късно време, било писмото на поп Георги Тилев от 21 март 1879 г. от името на Централния комитет на Южна България до Натанаил Охридски: „Усилването на въстанието в Македония съставлява постоянната ни грижа и ний правим постъпки дето трябва за отпущането и изпращането в Македония на едно по-значително количество пушки нова система. Не смеем да ви уверим още в сполуката на постъпките ни. Щом се даде разрешение, ще Ви съобщим телеграфически.“[110] Георги Тилев настоявал за отпускането на въпросното оръжие при ген. М. Д. Скобелев[111] и други лица, но до по-определен и значителен резултат не се стигнало[112].

Борба между „умерени“ и „крайни“ за ръководството на южнобългарските комитети „Единство“

Създаването и разрастването на комитетската организация в Южна България, връзките и влиянието ѝ върху народните маси станали причина за остра борба между две течения в южнобългарското общество – „умерени“ и „крайни“ (радикални), за надмощие и ръководство в комитетите „Единство“.

Както е известно, почти всички слоеве на българското общество били заинтересовани от националното освобождение и създаването на единна и независима българска държава. Това се отнасяло за всички класи и прослойки на Южна България, още повече че в хода на Руско-турската война на основата на изострените национални противоречия не само представителите на селските и градските маси, но и на едрата и средната градска буржоазия били репресирани, арестувани и преследвани[113].

---

[110] Пак там, с. 218, док. 95.

[111] Пак там, с. 219, док. 96.

[112] Пак там, 246–250, док. 131.

[113] *Гешов, Ив. Ев.* Спомени, с. 48 и сл. В Карлово, Сопот, Стара Загора и в други градове били избити и стотици от първите граждани; арестувани били видни граждани на Пловдив, Пазарджик, Хасково, Чирпан, Одрин и пр. За пръв път българската буржоазия, особено в Южна България, била подхвърлена на такива масови репресии – резултат на антибългарската кампания на Сюлейман паша и ръководната върхушка на Османската империя. Без съмнение това дало отражение върху настроенията на целия български народ, допринесло за единното национално отношение към освободителното дело на Русия и към съдбата на новоосвободеното отечество. Репресиите, които българската буржоазия понесла по време на войната, наред с всичките ѝ други възможности засилили влиянието и амбицията ѝ в започналата борба за власт. Това следва да се вземе под внимание при разглеждането и на въпроса за борбата за ръководството на комитетите „Единство“.

Успешният край на войната, сключването на Санстефанския мирен договор и перспективите за свободно национално развитие били посрещнати с радост и удовлетворение, знак на което били и многобройните поздравителни адреси до освободителите руси[114]. Именно в промеждутъка между Сан Стефано и Берлин в цяла Южна България, в Одрин и особено в Пловдив побързали да се върнат от Цариград голяма част от българските общественици и интелигенията, включително и представители на най-консервативната, търговско-лихварска буржоазия. В Пловдив се озовали и ръководителите на Българската екзархия начело с новия екзарх Йосиф[115].

Решенията на Берлинския договор, особено съдбата, отредена за Тракия и Македония, предизвикали всеобщото негодувание на южнобългарското население. В протестното движение, което последвало от средата на юли, т.е. непосредствено след приключването на Берлинския конгрес и оповестяване на неговите решения, взели участие всички слоеве на българското общество[116]. Но още от този момент се изявили две тенденции – докато народните маси, ръководени от бивши революционни дейци, устройвали многолюдни и буйни демонстрации, представители на висшето духовенство и на градските първенци предпочитали в по-тесен кръг, на специално устроени заседания да обсъждат общонародния въпрос, да търсят мнението и съветите на висшите руски дипломатически и военни чиновници, на чуждите консули. Увлечени в общопатриотичния дух на тази дейност, към тях в много случаи се присъединявали и общественици с подчертани демократични идеи, учители, по-дребни чиновници и пр. От този момент датират и ред писма, изложения, мемоари до Русия и западните държави и до отделни ръководни дейци в тези страни[117]. Първоначално, при отсъствието на организация на народните маси, а и поради влиянието си сред официалните руски власти и чуждите представители, с опита и образованието си тези кръгове станали ръководители на протестна, мирна по средствата, формите и характера си съпротива на българското общество срещу условията на Берлинския договор.

Нееднородният социален характер на тази група, както и различията в обществено-политическия мироглед и схващанията на отделните дейци довели до противопоставяне между тях. Това се проявява открито при изработването на един протестен мемоар до великите сили, в който най-цялостно да се изложат исканията и тежненията на тракийските българи – този, подаден до Европейската комисия на 17 октомври, а по-късно и на представителите на великите сили в Цариград от специална българска делегация[118]. Оформилата се група на представителите на едрата буржоазия, към която се присъединили и висшите духовници, застанала на позициите, че мемоарът трябва да носи умерен характер, като не бъде насочен изцяло срещу Берлинския договор, а да пледира за подобрения при прилагането му в областта. На дело това означавало компромис в някои отношения с великите сили и Турция, и отказ от осъществяване на съединението с новосъзданото българско княжество. Освен владиците ръководители на това течение, получило още по онова време прозвището „умерено“, били и Г. Д. Начович, Д. Греков, Ив. Гешов и др.

---

[114] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 187–188.

[115] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877–1878 г. Т. 1. 1878–1885. Кн. I. С., 1969, с. 37 и сл.

[116] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление, с. 132.

[117] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 199, док. 110.

Второто течение, отразяващо мнението на средната и дребната буржоазия, на селските маси по това време настоявало мемоарът да изрази истинските намерения на българите, като ясно и открито в него се заяви, че те ще се борят за осъществяването на своето единство. Начело на тази група стоели изтъкнати предосвобожденски обществени дейци като П. Р. Славейков, Др. Цанков, Т. Икономов и др. Представителите на това течение получили името „крайни“ или „радикални“[119].

Освен от своите класови позиции и идейни разбирания, от органическата си неприязън към всяка революционна и въоръжена борба „умерените“ се водели и съобразявали и с политиката на великите сили. Те не вярвали във възможностите на народа да се организира и да води успешна борба за отстояване на националните си интереси и виждали във всяка по-разпалена демонстрация или опит за въстание „авантюра“, „игра с народните интереси“ и т.н. Те смятали, че по законни пътища, използвайки предразположението и противоречията на великите сили, макар и не изведнъж и изцяло, българският народ може по-леко, без кръв и жертви да достигне своите цели. Погледната през призмата на тогавашната конкретно-историческа обстановка, тази линия имала известен резон, още повече че в основата си съвпадала с възприетата от Русия след Берлинския конгрес нова политическа стратегия по отношение на България, в балканската и общоевропейската политика.

В историографията е установено, че генералната стратегия на Русия по Източния въпрос след Кримската война 1853–1856 г., изработена от канцлера А. М. Горчаков, неотклонно се осъществява до 1876 г. Главното в нея е на Балканите да се действа при необходимост и само чрез колективни усилия на\страните гарантки чрез т. нар. европейски концерт или в най-лошия случай – със силите на Съюза на тримата императори; възникналите конфликти да се решават по мирен път; да се действа не за промяна на „статуквото“ на Балканите, а само за неговото подобряване, т.е. да се подкрепят балканските народи в тяхното развитие, но в рамките на Турция; да се разширява и укрепва руското влияние и престиж на Балканите, но единствено по пътя на политическото и културното взаимодействие и без да се влиза в противоречие с Австро-Унгария, едната от страните на Тройния съюз, заинтересована пряко от събитията на Балканите[120]. Начертавайки тази програма, Горчаков самоуверено заявява: „Времето ще работи в наша полза и ние можем да гледаме с увереност в бъдещето.“[121]

---

[118] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление, с. 321 и сл.

[119] Пак там, с. 323 и сл.

В периода от средата на 1876 г. до Берлинския конгрес руската политика по Източния въпрос била коренно противоположна на принципите, които защитавала до 1876 г. През това време тя била едно отстъпление по отношение на установените стратегически и тактически цели към Европейска Турция, към балканските славяни, към решението на Източния въпрос. През този период тя не само се преориентирала, но и възприела точно противоположната алтернатива – едностранен военен конфликт с Османска Турция и произтичащия от него резултат – радикалното разрешение на Източния въпрос.

Тази промяна се обуславяла от обективни фактори: задълбочаването на кризата в Османската империя, националноосвободителните движения на балканските народи – на първо място на българския и неговото най-голямо въстание до този момент – Априлското, засиления интерес на западните държави към Балканите и опитите им да изместят традиционно силното руско влияние тук и пр. Тези фактори наложили славянофилското течение в руската държавна политика по Източния въпрос.

Войната от 1877–1878 г., въпреки известни затруднения, общо взето се развила успешно и завършила с един изгоден за Русия, за българския народ, пък и за балканските народи мирен договор – Санстефанския. По това време Русия била пред прага на решаването на прословутия Източен въпрос. Но именно в този момент влезли в сила ония фактори, които стоят като обосновка за доктрината на канцлера Горчаков – всесилието на „европейския концерт“, интересите на великите сили на Балканите и в Османска Турция, претенциите на балканските държави, задължителните за Русия договори и споразумения отпреди войната.

Берлинският договор е блестящо потвърждение за всички предишни опасения и преценки – великите сили не разрешили на Русия сама и едностранно да разреши балканските проблеми. От друга страна, договорът е и повратен момент към възвръщане на руската политика на принципно старите си позиции по Източния въпрос, т.е. към външнополитическата концепция на канцлера Горчаков. Един документ от княз Горчаков от края на 1879 г. или началото на 1880 г.[122] дава най-точно оценка и изводи за руската балканска политика. Тук ръководителят на царската дипломация прави цялостна равносметка на резултатите от войната и изтъква, че Русия не бива да се стреми преждевременно да разрушава Османската империя, тъй като това не би било край, а начало на Източния въпрос. Това би подтикнало съперничеството на балканските държави и намесата на великите сили. Русия нямала интерес от заменяне господството на Турция на Балканите с това на европейските държави. Напротив, естественото развитие на подвластните народи би довело до най-логичния край на Османската империя – до нейното разпадане. Поради това Русия трябвало спокойно да изчака събитията на Балканите[123].

---

[120] *Сказкин, С. Д.* Дипломатия А. М. Горчакова в последние годы его канцлерства. – В: Сб. статей к 80-летию И. М. Майского. М., 1964, с. 414 и сл.; *Косев, К.* Бисмарк. Източният въпрос и българското освобождение. С., 1978, с. 79; *Татищев, С. С.* Император Александр II. Его жизнь и царствование. Т. I. СПб, 1903, 229–230.

[121] *Косев, К.* Цит. съч., 83–84.

Тези мисли, написани повече като оправдание за поражението в Берлин, донякъде дават представа за най-общите интереси на Русия на Балканите след 1878 г. Безспорно това било едно отстъпление от руските намерения, възникнали в хода на войната и осъществени в Сан Стефано. Но Русия в началото на 1878 г. се оказала в пълна общоевропейска и международна изолация, пред заплахата от нова война на няколко фронта. Следователно това били по-главните причини за възприетата нова стратегия. По отношение на България и българския народ тази позиция се свеждала до следните три пункта: 1. Да се организира и укрепи новосъздаденото българско княжество. То следвало да стане „ядро, около което постепенно ще се обедини еднокръвното българско население, оставено вън от пределите му“[124]. 2. Да не се допусне реставрация на турския режим в Източна Румелия[125], да се запази преимуществено българският ѝ характер и да се изгради като възможно най-автономна област. 3. Да се подобри участта на българското население в Македония по пътя на прилагане чл. 23 и 62 на Берлинския договор[126]. Отчитайки тези особености, Русия поела твърд курс на приложение и спазване клаузите на Берлинския договор[127].

Постепенно, но трайно се оформяли и конкретните детайли на руската политическа стратегия по отношение на Източна Румелия, включително и по въпроса за необходимостта, ролята и мястото на българското съпротивително, националноосвободително движение. Руската политика действала в интерес на българската национална кауза, но в условията на тежките задължения, които поела в Берлин, при откритите реставраторски намерения на Портата и при засилените интереси на европейските сили. Тези особености дали оттенък върху официалните руски политически действия в Източна Румелия; те станали причина за появилите се противоречия не само между българското съединистко движение и представителите на руските военни и граждански власти, но и между самите руски представители.

---

[122] *Сказкин, С. Д.* Дипломатия А. М. Горчакова..., 414–425; вж. *Косев, К.* Цит. съч., 84–85.
[123] *Сказкин, С. Д.* Дипломатия А. М. Горчакова..., 414–420.
[124] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 158, док. 79.
[125] Пак там.
[126] Пак там, 157–158, док. 79.
[127] Пак там, с. 216, док. 124.

Със създаването на Източна Румелия западните държави и преди всичко английското консервативно правителство целели не само да възстановят отчасти европейските владения в Портата, но и да създадат преграда за руското влияние на юг – към подстъпите на Проливите. Източна Румелия следвало да се превърне в област, противопоставена на българското княжество, като се даде политически приоритет на местното турско и особено гръцко население. В тези чисто политически комбинации английската дипломация срещала подкрепата и на някои от другите европейски сили, особено на Франция, където освен интереси се прибавял и неизживян исторически романтизъм към древната „гръцка раса“[128].

В невярна светлина се представяла и истинската численост на българското население в Тракия. От друга страна, западните държави се опитвали да усилят турския елемент, като подкрепят връщането на бежанците мохамедани, при това избягали не само от Тракия, но и от другите владения на Европейска Турция.

Руската политика отчела всичко това и на свой ред предприела стъпки за противодействие, за защита на българските национални интереси в областта[129].

---

[128] За балканската политика на Русия и великите сили след Берлинския конгрес има обширна литература. Исторически обзор по този въпрос вж. във: Восточный вопрос во внешней политике Росси конец XVIII – начало XX в. М., 1978, 11–31; *Георгиев, В. А.* Англо-американская историография Восточного вопроса. – ВИС, 1968; № 3; вж. и някои по-съществени трудове по въпроса: *Хвостов, В. М.* История на дипломацията. Т II. Дипломацията в ново време (1871–1914). С., 1965; *Ротштейн, Ф. А.* Международные отношения в конци XIX века. М.–Л., 1960; *Сказкин, С. Д.* Конец австро-русско-германского союза. М., 1974; *Киняпина, Н. С.* Внешняя политика России второй половины XIX в. М., 1974; Външната политика на Русия през XIX век. С., 1980; Германская политика в новое и новейшее время. М., 1974; *Манфред, А. З.* Внешняя политика Франции 1871–1891. М., 1952; *Тэилор, А. Д.* Борьба за господство в Европе 1848–1918. М., 1918. *Summer, B. H.* Russia and the Balkans 1870–1880. Hampden – London, 1962; *Jelavich, Ch.* Tcarist Russia and Balkan Nationalsm. University of California Press. 1958; *Дьосеги, Ищв.* Българският въпрос в австро-унгарската външна политика след Санстефанския мир (1878–1879). – ИПр., 1964, № 1, 37–40 и др.

От българската литература вж. *Пантев, А.* Англия срещу Русия на Балканите 1879–1894. С., 1972; *Кожухаров, К.* Източният въпрос и България. 1875–1890. Дипломатически студии. С., 1929; *Тодорова, Цв.* Австро-Унгария и съединисткото движение в Източна Румелия и Македония през 80-те години на XIX в. – В: Първи конгрес на БИД. Т. I. С., 1972, и др.

[129] *Тодоров, Г.* Временното руско управление..., 125–168. В последно време тези въпроси разглежда обстойно в труда си „Руската дипломация и формирането на българската държава след Освобождението“ известната съветска авторка И. В. Козменко.

На първо място, още преди завършването на конгреса били взети мерки за формиране на българското опълчение, а по-късно – на Българска земска войска и в „двете Българии“ – Северна и Южна[130]. Последвало нареждане и започнала дейна работа по създаване на полиция и жандармерия[131].

Енергични мерки били взети да не се допусне и масово настаняване на турски бежанци в областта. Макар че повече от 35 000 души успели да се върнат без всякаква спогодба с ред дипломатически мерки и административни наредби Временното руско управление успяло да ограничи този поток и с това не само обезпечило числения превес на българското население, но и създало условия за разрешение на аграрните проблеми[132]. Подкрепена била и борбата на българското население в Родопите против башибозушките опити за завземане на български селища[133].

Временното руско управление поставило основите и за създаване на администрация, съдопроизводство, учебно дело и пр. – инстанции, които следвало да поемат трайно в ръцете си цялото управление на областта до пристигането на Европейската комисия. С изключение на най-висшия кадър, състоящ се от руски военни и граждански дейци, целият останал състав на тези ведомства бил български.

Руското държавно ръководство изработило и по-цялостна програма по отношение на Източна Румелия и последователно дало инструкции на своите дипломатически, военни и граждански чиновници в областта, в Цариград и Княжеството.

В края на август подобна инструкция получил А. Н. Церетелев, назначен за главен консул в Пловдив, а по-късно определен заедно с полк. А. Шепелев за руски представител в Европейската комисия за Източна Румелия. В инструкцията му като генерален консул в областта се изтъква, че Берлинският конгрес ненормално е разделил Южна от Северна България; че в противовес на Портата, която ще засилва това разделение, той следва да употреби всичките си старания да поддържа тези връзки и да „противодействува на всички влияния, насочени към тяхното разделение“. По-нататък се казва, че руският дипломатически представител трябва да подкрепя и утвърждава българския национален елемент в областта, да следи за действията на турците на Балкана, да поддържа тесни връзки както с посолството в Цариград, така и с дипломатическото общество в Княжеството и т. н.[134]

---

[130] Още на 16 юни А. М. Дондуков телеграфира на Д. Милютин, че са формирани 12 дружини на Българското опълчение – 4 в Северна България и 8 в Южна. Руското правителство и лично императорът обаче настоявали за по-бързо и повсеместно формиране на българско опълчение и земска войска (Освобождение Болгарии... Т. 3, 158–159, док. 80; с. 160, док. 82).

[131] Пак там, Т. 3, 188–189, док. 102.

[132] *Тодоров, Г.* Временното руско управление..., 141–168.

[133] *Христов, Хр.* Освобождението на България и политиката..., 190–194.

[134] Освобождение Болгарии... Т. 3, 207–208, док. 115.

Няколко дни след това последвала инструкция за задачите на руските представители в Европейската комисия. И в нея се подчертавало, че следва да се стремят да се създаде такъв порядък в Източна Румелия, „който би запазил населението от притесненията на турския режим и би дал възможност на християнския елемент да крепне и се развива“, като „крайната цел на нашата политика се явява обединението на тази провинция с българското княжество“[135].

Следователно руската политика отчитала и се стремяла да защити законните стремежи на българския народ за съединение. Това съвпадало напълно и с програмата на всички слоеве на българското общество. Но още в този момент, а още по-твърдо в следващите месеци се очертало руското становище, че това не е задача на деня, че съединението може да се осъществи в бъдеще, при поблагоприятни външнополитически условия. Лозунгът за съединение, който българският народ, главно народните маси на този етап издигали, според руската официална линия не само не бил полезен, но можел и да навреди на делото, да затрудни и злепостави и Русия. Това трябвало да се внуши на ръководителите на българското съединистко движение в Южна България. Най-податливи по манталитет и схващания се оказали именно представителите на първата група – на „умерените“.

Като подчертава, че е трудно да се предвиди докъде ще стигне съпротивата на българите, А. Церетелев отчита, че това ще зависи от поведението на техните водачи. На тях трябва да се повлияе. „На въпросите на различни влиятелни лица – пише той – за позицията, която трябва да заемат, аз постоянно ги съветвах за следното: „Преди всичко въздържайте се от всякакви прояви на безпорядък, на незаконни действия, старайте се да действувате винаги заедно и в едно и също направление; и да се помирите, доколкото е възможно, с местните гърци и турци; не злоупотребявайте с протести и демонстрации, за да не компрометирате движението; избягвайте безрезултатни действия, но дръжте своите сили всякога готови, в очакване на този момент, когато може да се добие практически резултат; не се обявявайте накрая в опозиция на Европейската комисия; не проявявайте нито ненавист, нито недоверие към делегатите, но се опитайте да разпределите между себе си ролите, за да им покажете действителното положение на Южна България и да ги убедите и тях във факта, че е невъзможно да я превърнат във вилает и много трудно – в автономна провинция.“[136]

---

[135] Пак там, с. 215, док. 124. Подобна инструкция била дадена на руския дипломатически агент и генерален консул в България А. П. Давидов (септември 1878 г.). „На Вас ще бъде необходимо да обърнете особено внимание за поддържане единението и връзките между българското княжество и тая част на България, която на основание решенията на Берлинския договор ще трябва да премине под властта на турското правителство под името „Източна Румелия“ (пак там, с. 222, док. 131).

Цитирахме подробно първия доклад на А. Церетелев от Пловдив, писан в средата на октомври 1878 г., за да очертаем по-добре настроенията, пък и съветите на руските дипломати, отправени към българите. Влиянието на Русия по това време във всички среди било огромно, а княз Церетелев се ползвал заради мъжествената си позиция по време на Баташките и другите кланета през 1876 г. с голямо доверие и бил обграден с обич от българското население.

Подобни съвети давали и Дондуков-Корсаков, Е. И. Тотлебен, А. Д. Столипин и ред други руски дейци. В една или друга степен, с малки нюанси, те се повтарят и затова е ненужно да се спираме пообстойно на тях.

Ако в тази линия и поведение руската политика намирала опора в лицето на „умерените“, то с непрекъснатите си действия по укрепване на земската българска войска, на създаване на селски караули, въоръжаване на неселението и пр. обективно съдействала за появата и дейността на народното съпротивително движение и на неговите ръководители – течението на „крайните“.

Наред с мерките по създаване на българска земска войска, жандармерия и полиция в областта руските власти взели енергични мерки за въоръжаването на населението. Този въпрос бил обсъждан още в предшестващите месеци и въпреки известни опасения, изказани дори от Дондуков-Корсаков с оглед на създадената обстановка, българите в Източна Румелия получавали оръжие за „самоотбрана“.

Този приницип – че оръжието на българите се раздава за тяхната защита от евентуални башибозушки нападения – бил и̂ защитната формула на руските власти против непрекъснатите обвинения на Турция и чуждата дипломация.

Още през април българското опълчение получило 11 040 пушки „Кринка“ и 2 428 800 патрона[137]; през август руското командване отпуснало 18 оръдия от различен калибър, с което се поставила основата на българската артилерия[138]; през октомври били раздадени на пограничното селско население 1246 трофейни пушки[139]; за отбраната на България били оставени 60 000 пушки, които при нужда се раздавали на българското население[140].

Особено ободряващо за българите в областта било решението на руското командване да се създадат селски караули, на които не само се раздавало оръжие, но и се обучавали от руски инструктори и български опълченци. Малко по-късно били създадени и гимнастическите дружества, в които населението на цяла Южна България масово се обучавало и подготвяло за самоотбрана.

---

[136] Пак там, 275–276, док. 172.
[137] Пак там, с. 93, док. 50.
[138] Пак там, с. 205, док. 114.
[139] Пак там, с. 520, док. 153.
[140] Пак там, с. 333.

Руските военни власти насърчавали българите в Южна България да се подготвят като въоръжена сила и да бъдат готови да се защитават не само от евентуални башибозушки действия, но и срещу настаняването на турски гарнизони по Балкана[141].

Това се вършело не само от висшите руски командири, но и от всички нисши чинове, и то сред народа, по градовете и селата на областта. В тези ежедневни контакти с руските власти българите виждали, че те не само са техни закрилници и съюзници, но и че каузата, за която се борят – самостоятелността на областта, е и тяхна кауза. В морално-психологически аспект това имало огромно значение за повдигане на бодрия, войнствен дух и самочувствието на южнобългарските патриоти.

Това била и обективната основа за бързото разрастване на комитетите „Единство" в областта, за силата и влиянието, които с всеки изминат ден получавали. Тези настроения изразявало и течението на „крайните", които бързо отчели значението на комитетите и побързали не само да се включат активно в тях, но и да поемат тяхното ръководство.

* * *

Реорганизацията, която се извършила в ръководството на комитетите „Единство" на 26 октомври, не изменила особено състава на ръководното тяло, още повече че като платен организатор на комитета останал Д. Матевски. Но в работата на ръководното тяло активно участие взели Д. Цанков, К. Стоилов, поп Георги Тилев, Г. Консулов, Методи Кусев и още ред други общественици – все представители на оформилото се течение на „крайните".

---

[141] Но сред руските ръководители нямало единство по крайната цел на движението. Скобелев открито насърчавал българите да се обучават и дори да бъдат готови за военен отпор при нужда; генерал-губернаторът Столипин, човек с по-консервативни разбирания, подпомагал въоръжението и военното обучение на българите, но рязко се противопоставял на всяка тяхна самостоятелна акция. В тракийското движение той виждал само потенциална сила – организирана и готова да се използва в евентуален случай. Още по-резервирано отношение заели дипломатическите представители, включително и княз Церетелев. В писмо до Дондуков-Корсаков от декември Столипин изтъкнал „противоречивостта на указанията", получавани от различните ведомства, на което руският императорски комисар отговорил, че това не е „признак на зла воля", а произтича от сложността на проблемите в областта. „Румелийците са заставени от обстоятелствата да преживеят по необходимост най-тежкия период в своята история... Русия направи за тях всичко, което можеше, но от това не следва, че ние на всяка цена ще изпълним всички желания на българите. Нека те призоват на помощ свойственото си благоразумие и сдържаност и да започнат да се приучват да разчитат предимно на своите собствени сили... Ние им даваме само средства за самоотбрана и предоставяме на самите българи да решат по свое усмотрение кога тази самоотбрана ще им се окаже необходима... Клане може да има, може и да няма; но във всеки случай то ще бъде по-малко, когато турците знаят, че българите имат оръжие." (*Муратов.* Цит. съч., с. 295, док. 62).

Представителите на „умерената“ партия, изхождайки от своите класови, идейни и програмни позици, не пожелали първоначално да участват в комитетската организация и ръководството ѝ. В писмо от 8 декември 1878 г. д-р Ст. Антонов и Д. П. Иванов (председателят и деловодителят на търновския комитет „Единство“), като уведомяват Ст. Стамболов в София, че в Пловдив е съставен единен за областта комитет под същото име – „Единство“, добавят: „В този комитет не участвуват аристокрацията, както и Начов и Сие.“[142]

Но през следващите месеци, когато силата и влиянието на партията на „крайните“ в резултат на утвърждаването и разрастването на комитетите „Единство“, на гимнастическите дружества и на народната подкрепа се увеличили извънредно много, поведението на „умерените“ се изменило. Те не само се опитали да навлязат в комитетските ръководства, но и да ги поемат в свои ръце и да направляват разрасналото се широко съединистко движение.

Голяма роля за тази промяна, както и за засилване позицията на „умерените“ изиграл екзарх Йосиф – в Пловдив той се озовал на 20 декември, посрещнат от Панарет, Гервасий, М. Кусев, д-р Чомаков и други пловдивски първенци[143].

Екзархът пристигнал от Цариград в Пловдив след много срещи и консултации, териториториални и пр., с руски, френски, английски, австрийски, италиански и други дипломати. Той имал възможност да разбере и позицията на Портата по българското движение и особено по източнорумелийските дела[144].

Най-силно впечатление обаче му направила срещата с ген. Е. Тотлебен в Одрин. Главнокомандващият руската действаща армия откровено споделил своето схващане, че не одобрява изселването на българите от Одринско, че смята въстанието в Македония за безполезно, тъй като „турците всякога ще го смажат, а Русия не може да я окупира; който им дава надежди, ги лъже. Турция няма да се свърши, втори път, кога дойде Русия, ще освободи и Македония.“ Най-важният въпрос, по който Тотлебен излага своето мнение, е този за съдбата на Южна България. „Източна Румелия – заявил Тотлебен – трябва да се постави в положение да може да се защитава от башибозуците откъм Родопите и да пази вътрешната тишина, без да заминува границите, да гони башибозуците вън от своята земя. В Източна Румелия българите не трябва да се противят с оръжие на изпълнението на Берлинския трактат, защото ще разсърдят Европа, а ний не можем да се върнем да ги защитаваме, защото може да имаме Европа на гърба си. Разправи ми – продължава екзархът – и средствата, които ще поставят българите в положение отбранително... да се въоръжат и упражнят." „Тотлебен – заключава българският духовен глава – говори много положително с историята в ръка и ми се виде, че неговото мнение е здравото. Той е човек гениален; такова впечатление оставя."[145]

---

[142] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата ..., с. 131.

[143] Дневник на екзарх Йосиф за 1878 г., с. 82.

[144] Пак там, 47–82; *Арнаудов, М.* Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаване на Екзархията (1870–1915). Т. I. С., 1940, 196–314.

Приблизително тази позиция екзархът възприема и осъществява в Пловдив; така той съветва и представителите на „умерените"; приема мнението им за изоставяне на лозунга за незабавно съединение с Княжеството, но коригира становището им по отношение мястото им в ръководството на „отбранителната" борба, на комитетското дело.

Скоро събитията предизвикали и личното участие на екзарха в общоотбранителното съпротивително движение, в ръководството на комитетите „Единство" в областта.

Повод за това станало свикването на представители на всички окръжни ръководства на комитетите „Единство" в Пловдив в средата на януари с цел да се обсъди положението и да набележат следващите мерки. Наред с това на дневен ред за решение стоели още два неотложни въпроса: да се изпратят ли представители от Южна България на предстоящото Учредително събрание в Търново, и необходимо ли е да замине южнобългарска делегация в Европа.

На събранието в Пловдив, наречено „Събор от представителите на Южна България", започнало на 15 януари 1879 г., присъствали 17 пратеници от 12 окръга: д-р К. Стоилов от Пловдивски окръг; И. Грозев – от Карловски; Г. Консулов и К. Величков – от Пазарджишки; Петър Иванов – от Старозагорски; М. Попов – от Хасковски; Ст. Моллов – от Чирпански; Хр. Христов – от Казанлъшки; д-р Г. Миркович – от Сливенски; С. Миларов – от Карнобатски; Т. Мутевски – от Новозагорски; Д. Х. Иванов – от Ямболски, и П. Станчев – от Казълагачки[146].

Един бегъл поглед върху състава на събора показва, че докато от окръзите се явили повечето представители от страна на „крайните" и участници в ръководствата на комитетите „Единство", Пловдив и Пловдивски окръг вече се представяли и от „умерени" като д-р Ст. Чомаков и Ив. Ев. Гешов.

Кога и по какъв начин се стигнало до това участие?

В Пловдив и Пловдивски окръг от края на октомври до последните дни на декември царяло бойко настроение, ръководството на народното движение било в ръцете на „крайните". На две многолюдни заседания – на 22 и 25–26 декември, била изработена програма по повод бъдещите задачи на българите в Южна България, за избирането и изпращането на делегати за Учредителното събрание в Търново и пр.[147] Още в хода на подготовката им обаче се стигнало до извода, че в тях следва да участват упълномощени от комитетите и населението лица. Това дало естествена възможност в общите форуми и обсъждания още от този момент да попаднат и дейци с други – консервативни и умерени – идеи и поведение.

---

[145] Дневник на екзарх Йосиф, 81–82.

[146] НБКМ БИА, ф. 112, а. е. 172, л. 1-3.

[147] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 378, с. 239, с. 397, док. 251.

От друга страна, независимо от своите тактически схващания, „умерената" партия също така продължавала своята дейност за запазване българския характер на Източна Румелия и търсела начин за промяна и подобрение клаузите на Берлинския договор за областта[148]. За тази цел още на 5 декември в Пловдив било свикано делегатско събрание на комитетите, на което присъствали и д-р Г. Вълкович, Йоаким Груев, Ив. Ев. Гешов, К. Стоилов, Хр. С. Златаров и др.[149] Тук бил поканен и Петко Киряков. Събранието имало за цел да разгледа въпроса за изпращането на „депутати при европейските дворове, за да изявят народните желания относително до Съединението на Южна България със Северна България"[150]. Били избрани д-р Г. Вълкович (по-късно заменен от д-р Георги Янкулов) и Ив. Ев. Гешов[151].

Пълномощните писма обаче се събирали и подписвали в окръжните градове не от други, а от представителите на комитетите „Единство". По такъв начин на практика и по известни въпроси между двете течения и дейците се получавало единодействие, макар че програмните различия по главните въпроси оставали. Течението, или както в литературата е възприето да се наименова партията на „крайните", отстоявало твърдо и последователно незабавното съединение на двете области; по същество това означавало в Южна България не само да не се допуснат гарнизони, да не се разисква какъв трябва да бъде бъдещият управител на областта, но и да не се приема проектираният Органически устав, който Европейската комисия трябвало да изработи и въведе в действие, тъй като това щяло да извърши Учредителното събрание в Търново[152].

Позицията на „умерените" в този момент била друга. Ив. Ев. Гешов най-ярко е разкрил в спомените си компромисния ѝ характер: „В началото – пише той – прицелната точка на тия наши заявления бе отменяването или поне изменението на Берлинския договор. В продължение на няколко седмици обаче ние се убедихме, особено от разговорите с нашите освободители, че подобно отменение на лошите за нас постановления на Берлинския ареопаг бе немислимо. За това и променихме до нейде тактиката. В нашите официални, така да кажа, изявления нашата delenda Cartago все си оставаше Берлинския договор; но в анонимните статии на в. Марица и в интимните си разговори... ние почнахме да гоним дотигаемото, да искаме възможното."[153] И. Ев. Гешов изтъква, че това постепенно кристализира в четири главни точки: 1. Органическият устав да даде една широка административна автономия на областта, с което тя няма да бъде никакъв вилает на Портата. 2. В жандармерията и милицията да не се допускат турски офицери. 3. Генерал-губернаторът да бъде християнин. 4. Да няма турски гарнизони по Балкана[154].

---

[148] Представителите на „умерените" в този момент са отчитали положително и работата на комитетите. В писмо на Иван Ев. Гешов до Стефан Гешов, писано на 22 декември в Пловдив, се казва: „Тук работите отиват до една степен задоволително. Комитетите частно за Южна България работят доста деятелно и похвално. Доволно хубави оръжия се раздадоха на селяните из всичките окръзи и понастоящем всяко село поддържа по един от бившите опълченци, за да учи селяните на маршировка." (НБКМ БИА, II Д 3256).

[149] Пак там, ф. 2, а. е. 149, лл. 1.

[150] Пак там.

[151] В писмо от 20 декември, писано в Пловдив, се изтъква, че „Д-р Георги Вълкович се прибира от Цариград. Главният тукашен комитет избира него и Иван Стратиев Гешов за представители в Европа от страната на Южна България и подир някой ден и другите ще тръгнат за където трябва. (Ще Ви се съобщава поверително.)" (Пак там, II Д 3256).

[152] Освобождение Болгарии... Т. 3, 398–399, док. 251.

Макар и противоречиви в много отношения, програмите и на двете партии по последните четири пункта, в случай че Европа остане непреклонна, напълно съвпадали. Всъщност това е причината за избора и съвместните участия на представители и на „умерените" във форумите на комитетите „Единство", каквито се явяват събранията през декември и особено през януари 1879 г.

Първото заседание на представителите на комитетите в Южна България станало на 15 януари сутринта. То протекло при надмощието на „крайните", което намира израз и в решенията. В тях е подчертано, че следва да се води самостоятелна и независима българска политика в името на народните интереси; че представителите изказват солидарността на населението от Източна Румелия към българите от цяла Тракия (вън от границите на Източна Румелия) и с населението на Македония; че българите в Южна България ще защитават общинските каси от посегателствата на директора на т.нар. Източнорумелийски финанси (Шмид); че е нужно да заминат делегати от Източна Румелия в Търново за участие в Учредителното събрание и ако те не бъдат приети за редовни представители, поне да настояват за отлагане на събранието с 2–2 1/2 месеца. Най-съществени са обаче пунктовете, които очертават крайните цели на южнобългарската борба. В пункт 2 на решенията се казва дословно: „Излага като първа цел на народната политика Съединението на тъй наречената Източ[на] Румелия с Княжеството България"; пункт 6 гласи: „В случай че никакви политически постъпки не успеят да постигнат преднамерената цел, решаващото, щом пристъпи турската войска към границите на Източна Румелия, да стане едно пасивно въоръжено съпротивление."[155]

---

[153] *Гешов, Ив. Ев.* Спомени, 97–98.

[154] Пак там, с. 98.

[155] НБКМ БИА, ф. 112, а. е. 172, л. 1–3.

Събранието извършило и следващата организационна реализация на комитетското дело в Южна България – създаден бил „Един централен управителен комитет“ с център Пловдив, на който се възлагали следните задачи:

„1. Да последва отварянето на окръжни комитети в градищата, гдето ги още няма.

2. Да способствува за еднообразното устройство на окръжните подръчни комитети.

3. Да ръководи пълновластно действията на подръчните комитети във всякой въпрос, който влиза в кръгът на предстоящата политическа програма.

4. Да бъде връзка между населението на Източна Румелия и всичките други части на българския народ в Южна Тракия, в Македония и България.

5. В случай че в тая страна или в някоя част от нея настане анархия, да вземе отторе си привременното ѝ управление.“[156]

Освен това се предвиждало още Централният комитет да има три отделения – вътрешно (организационно), финансово и военно, и да се състои от трима платени членове.

Най-накрая на първото заседание било взето решение да се подработи и приеме в следващите заседания на представителите програма за действие в бъдеще и средствата за достигането на тази цел[157]. Събранието натоварило Св. Миларов да подработи проекта на програмата, а К. Величков – проекта за средствата и за достигането ѝ. С това първото заседание завършило своята работа.

Наред със задачите от програмно естество най-важно било решението за създаване на Централен комитет на Южна България, който следвало да обедини и ръководи комитетите „Единство“ и цялата подготовка за въоръжена борба в областта. На него при случай се възлагали и задачите по осъществяване на Временна революционна власт – т.е. той получавал при извънредни обстоятелства правото на Временно революционно правителство.

Изграждането на Централен комитет на Южна България било резултат на бързото разпространение на комитетската организация в областта след реорганизацията на тайния комитет и създаването на комитетите „Единство“ в края на октомври 1878 г. Но заедно с това то е плод и на подканата и призивите на търновския комитет „Единство“, и на създадения вече Цетрален комитет на македонското въстание да се създаде единен център в Тракия – призиви, които още в началото на декември били отправени към пловдивските дейци с цел да се обединят усилията на Княжеството, на тракийските и македонските българи в борбата срещу решенията на Берлинския конгрес и за осъществяване народното единство.

---

[156] Пак там.
[157] Пак там.

Второто заседание станало същия ден вечерта. Следобедното заседание се отложило, тъй като д-р Чомаков, Панарет Пловдивски и някои представители по решение на първото заседание посетили екзарха. „Те решили – пише в дневника си екзархът – да ме викат в Търново и от там с делегация в Европа за единството на България. Доказах им, че това е невъзможно; че тъй ще затворим екзархията за в турско, а нема да получим от Европа искането си сега.“[158] Екзархът се съгласил само на евентуално пътуване в Париж и Виена – под формата на лечение, където можел да съдейства по националния въпрос пред съответните кръгове в тези страни.

На вечерното заседание, председателствано от д-р Ст. Чомаков, в присъствието и на Г. Груев – един от представителите на умерените (според протокола „участвува, повикан за това“), и на д-р Др. Цанков бил разискван главно въпросът за участието на духовните водачи – екзарх Йосиф и пловдивския владика Панарет в заседанията и преди всичко в обсъждане на проекта по програмата и въобще в ръководството на южнорумелийското движение. Мненията се разделили отново на две – умерените начело с д-р Чомаков и Г. Груев настоявали двамата да имат право и да „господствуват“, докато „крайните“ не отричали полезността от участието им в съвещанията, но без право на глас и да не се вмесват в комитетските и военните дела. Един от участниците – Хр. Христов, заявил, че „събранието, като представлява ясен и революционен характер, то официалното положение на Неговото Блаженство и Негово Високопреосвещенство е несъвместимо с предприятието на събранието“; подобни мисли изказали и Методи Кусев, Драган Цанков, д-р К. Стоилов и др.[159]

Предложението на д-р Чомаков пропаднало с 15 гласа срещу 1, като било решено да се поиска по частен път мнението на екзарха – всички депутати на другия ден да се явят при него[160]. В дневника си за 16 януари екзархът е записал: „Дохождаха представителите на Източна Румелия да ме питат как е политиката и какво е мнението ми върху работата на тая област. Казах им мнението на главнокомандуващий генерала Тотлебена като най-верното и най-точното изражение на истинското положение, мнение, което се потвърждава от всичко, що чюх от посланиците, от генерал Столипин и от Церетелев. „Русия е длъжна да се оттегли от тука. Източна Румелия не може да не приеме решението на Берлинский трактат, защото Европа може да позволи на Портата да завземе областта. Затова ще ви оставим въоръжени и упражнени само да можете да противостоите на неправилни нападения. Но трябва да препоръчате силно да има дисциплина и умни хора да ръководят тая сила, да не би да станат от страна на населенията постъпки, които да оправдаят едно вмешателство от страна на Портата.“[161]

---

[158] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 83.
[159] НБКМ БИА, II Д 2268.
[160] Пак там.

Широката осведоменост, логиката и авторитетът на екзарха не давали възможност за особени прения пред него. Това му дава основание да твърди: „Тая политика се усвоява от представителите, но на народа няма да се казва то, той няма да знае какво ще стане подир три месеца, за да има възторгът да се упражнява, като че ще има да се бие с турчина. Когато дойде време да се теглят руските войски[162], един месец напред ще стане общо събрание и ще се размисли.“[163]

Това вече била първата крачка към компромисните действия на източнорумелийското съпротивително движение, на комитетите „Единство“ – компромис, който в края на април щял да доведе до разпускането на Централния комитет на Южна България.

Заседанията на източнорумелийските делегати продължили в следващите дни – от 16 до 22 януари включително. За щастие протоколите от тези заседания са изцяло запазени и ни позволяват да очертаем главните въпроси, по които се разисквало[164]. При това във всеки един от тях е документирана борбата, която се водела между двете течения за оглавяване на източнорумелийското движение.

Основавайки се върху препоръките на екзарха, д-р Чомаков още в началото на новото заседание поставил въпроса „да се определи линията на поведение, догде трае руската окупация, и първото, което предстои в това отношение, било да се дисциплинира страната“. Др. Цанков от своя страна обаче предложил този въпрос да се изостави и да се разгледа проектът на програмата, изработен от Св. Миларов. Събранието приело това предложение и след много обсъждания и поправки в течение на две заседания приело програмата. След това се пристъпило към разглеждане на проекта, изработен от К. Величков, върху „организацията на народните сили и върху тяхното дисциплиниране“.

Всъщност за всички било ясно, че се разглежда, приема и одобрява уставът на организацията. Ето защо много оживено и отговорно представителите разисквали по всеки член в две заседания и приели проекта, като изказали специална благодарност на К. Величков. Главните въпроси, около които се разисквало, били за понятието „дисциплиниране“ (приема се, че се отнася за йерархичната подчиненост на местните спрямо окръжните комитети и на окръжните спрямо Централния комитет, който има най-голяма власт и правомощия), за състава, структурата и правата на Централния комитет. Интересно предложение направил Драган Цанков – Централният комитет „да има двойно лице, едно скрито, другото явно – разказа за Слав. благотворителен комитет в Москва и заключи да има един явен печат под име „Централен комитет за гимнастически дружества“ и друг – таен с ръкойка, от тях единия да се прилага на обикновените писма, а другия - на тайните“[165]. Разискван бил и въпросът за правата на окръжните комитети и т.н.

---

[161] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 84.

[162] Съгласно Берлинския договор руската окупация в Източна Румелия е определена в рамките на девет месеца, т.е. до началото на юни 1879 г.

[163] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 85.

[164] НБКМ БИА, II Д 2268. По-нататък в изложението си се основаваме на тези протоколи, без да ги цитираме постоянно.

В заседанията от 19 до 22 януари били разгледани ред въпроси: за източниците на средствата и начина на набирането им, за броя, правата, задълженията и заплащането на членовете на Централния комитет и др.

Особена активност в тези разисквания проявили К. Величков, д-р К. Стоилов, д-р Чомаков, И. Ев. Гешов, М. Кусев, Св. Миларов, П. Иванов и др. Очертали се позициите и на двете течения – Чомаков и Гешов застъпвали умерени, дори консервативни идеи; К. Величков, Др. Цанков, Св. Миларов, Хр. Христов, М. Кусев стоели на крайни позиции; П. Иванов, К. Стоилов и други се присъединявали към едните или другите в зависимост от характера на обсъжданите въпроси.

Особено оживени били разискванията по състава на първия Централен комитет. По този въпрос двете групировки отново влезли в остра борба. Представителите издигнали първоначално кандидатурите на следните лица: д-р Ст. Чомаков, М. Кусев, поп Георги Тилев, Св. Миларов, Станчев, д-р К. Стоилов, К. Величков, Ал. Людсканов, Г. Консулов, Д. Стамболов, д-р Хаджииванов, П. Иванов, Ив. Славейков, Ив. Цанков. Ив. Гешов предложил кандидатурата на П. Хитов, но събранието я отхвърлило.

С общо одобрение за председател бил избран Др. Цанков, за член - М. Кусев (останало обаче екзархът да му разреши участието в Централния комитет). За трети член след тайно гласуване на три пъти, в което гласове получавали К. Величков, Г. Консулов, Св. Миларов, д-р Хаджииванов, накрая бил избран К. Величков. На следващото заседание било решено Методи Кусев да бъде заместван от поп Г. Тилев.

Така в състав: Др. Цанков – председател, и членове К. Величков и поп Г. Тилев, се оформило първото ръководство – Централният комитет на Южна България. На няколкодневните заседания на представителите на Южна България били обсъдени много текущи въпроси: изпращането на делегати (или представители) на Учредителното събрание в Търново и на делегация в Европа; отношението към Европейската комисия в Пловдив; тайната на делата на ЦК и организацията;

---

[165] Печатът на ЦК на Южна България, изработен след тези заседания, има изображение: сноп с три ръкойки.

псевдонимите и тайното наименование на комитета (председателят се подписвал с името „Надежда“); отношението между Северна и Южна България; направена била бележка на в. „Марица“ за непатриотична статия, поместена в брой 49 на вестника, и пр. Но най-същественото в решенията на събранията са приетите два основни документа – програмата и уставът (по тактически съображения наречени „Решения“) на организацията и създаването на новото ръководно тяло на южнобългарските комитети „Единство“ – Централният комитет на Южна България.

Уставът, или както събранието на представителите го наименува „Решения на Събранието на представители от Пловдивската и Сливенската губернии“, се състои от два дяла. В първия са очертани целите и най-главните политически задачи на момента, а във втория – начинът и средствата за организацията на народните сили.

В документа се изтъква, че и занапред народните стремления на южнобългарските патриоти ще бъдат в духа на исканията, изложени в мемоара до великите сили (очевидно от 17 октомври 1878 г.), и ще следват „една самостоятелна народна политика върху основите на истинските интереси на българския народ“[166].

По-нататък се изтъква, че като се вземат предвид тия интереси, както и „духът и въоръжените приготовления на населението“, събранието е решило, че „народната ни програма трябва да се състои в издирването на средствата и организирането на народните сили за запазване на правата и свободата, с което се наслаждава днес тая област“.

В средствата за реализиране на програмата са очертани следните по-важни задачи: да се изпратят представители в Търново и делегация в Европа; да се води борба и да не се позволи „турянето в действие решенията на международната Европейска комисия“ и защитаване интересите на българския народ чрез европейския печат.

За постигане на начертаната програма са набелязани и съответните средства. Преди всичко събранието на представителите „възлага на един постоянен централен комитет, състоящ се от трима членове със заплата, избрани от представителите, който ще пребивава в Пловдив“[167], да ръководи цялостната работа на организацията.

По-нататък са посочени съответните длъжностни лица в Централния комитет, техните права и задължения. Председателят можел да взема самостоятелно решения (без знанието на други членове в ЦК) само в извънредни случаи; освен двамата членове в ЦК имало надзирател на „вооружените приготовления“ и надзирател по „приходо-разносните“ дела (и двамата се смятат за действителни членове на ЦК и са заплатени). Освен това към ЦК имало и деловодител, който редовно водел кореспонденцията.

---

[166] НБКМ БИА, II Д 2268.

[167] Пак там; с „Прибавка“, направена към Устава на събранието на представителите на Южна България от 3 март, членовете се увеличили на 6 и „един надзирател на въоръженото обучение“ (пак там).

В „решенията“ са упоменати задълженията и на двамата надзиратели. В случая интересни са ония, които се възлагат на „надзирателя по въоръжените приготовления“. Те са: „воденето и надзорът на въоръженото устройство на страната“, утвърждаването на представените от окръжните комитети лица „за управление на въоръжените лица“ и за „управление на въоръжените обучения“. Освен правата и задълженията на отделните членове на ЦК са определени и общите му права и задължения като ръководен орган.

Централният комитет имал право да свиква събрания на представителите, да събира помощи (редовни и извънредни), като ги разхвърля на окръзите, да назначава надзирателите и определя заплатите им, и т.н. Освен това Централният комитет „урежда една комисия от три лица със заплата, определена от него, на която ще възложи длъжността чрез кореспонденции до европейските вестници и чрез писма до високопоставени личности във великите държави да осветляват публичното мнение върху положението на страната и да защитават интересите ѝ“[168].

В Устава или „Решенията“ са формулирани и взаимоотношенията на Централния комитет с окръжните комитети, както и правата и задълженията им. Изтъкнато е на първо място, че „сичките окръжни комитети, които съществуват или които ще се учредят според Уставът по негово залагание (на ЦК – б. м., Д. Д.), се турят под властта на Централния комитет, от който ще получават заповедите си и ще ги изпълняват безусловно“[169]. Очевидно този член регламентира йерархията между комитетите, характеризира организацията като стройна и дисциплинирана народна сила.

Окръжните комитети също се състоели от по трима членове и платен деловодител. Единият от членовете на окръжните комитети „управлява въоръжените обучения“. Те имали задължението да осъществяват решенията на Централния комитет и „уреждат в сяко село или група от няколко села комитет, който туря в действия заповедите му“ (на окръжния комитет – б. м., Д. Д.). Наред с това „окръжните комитети зимат сичките мерки за обобщение на военните обучения в окръзите за събирание во време определените от Централния комитет помощи и за обогатяване на касата чрез доброволни помощи и други законни и позволени средства“. Освен това окръжните комитети били задължени на всеки две седмици да уведомяват Централния комитет за хода на работата си, да привеждат сумите в общата каса на Централния комитет и пр. Ограничени били и правата им да разполагат със средствата в окръжните каси – те можели да разходват освен предвидените разноски само до 1000 гроша. Когато се налагало да се харчи над тази сума, се искало специално разрешение от ЦК.

---

[168] Пак там.

[169] Пак там.

Окръжните комитети за „несъвестно изпълнение на длъжностите си се предават на съд от Централния комитет на едно събрание от членовете на Централний комитет и от представители на най-малко пет окръжни комитети“[170].

Самият Централен комитет, който получавал такива права и власт, бил ограничен в своите действия и се отчитал пред събранието на представителите на окръжните комитети. В чл. 33 се казва дословно: „Централний комитет е отговорен за несъвестното изпълнение на длъжностите си пред събрание от представителите на окръжните комитети, което е в сила, и с гласове, равни на две трети от числото на окръжните комитети, да го свали и замени с други лица.“ Освен това изборът на какъвто и да е член на Централния комитет, излязъл по някаква причина от състава му, ставал пак на събрание на представители на окръзите. От друга страна, „всеки месец окръжните комитети чрез свои представители ще контролират касата на Централния комитет и т.н.“.

Особено характерни са два от членовете – 15 и 18. Първият гласи: „Когато [ЦК – б. м. Д. Д.] предложи да се земат решения, които изискват изменения в програмата, Централният комитет свиква събрание от представители, упълномощени от окръжните комитети“, а в член 18 се казва: „Употребление на въоръжените народни сили не може да стане освен по решение на едно събрание от представители на окръжните комитети.“[171]

Следователно, независимо от големите права, които Централният комитет получавал, по най-съществените програмни, военнополитически и организационни въпроси най-висш орган на народната организация на комитетите оставало събранието на представителите на окръзите. Това най-добре говори за принципа, на който се изграждала организацията – принципа на демократическия централизъм.

Уставът задължавал Централния комитет да изработи вътрешния правилник за работата си и да поръча печат. „Ц. комитет, гласи член 5 на устава, има печат със символът: сноп с три ръкойки.“[172]

Накрая има едно преходно по характера си решение: „В случай че Централния комитет се тури в невъзможност да изпълнява длъжностите си, правата му преминават на окръжния комитет, който се намира в седалището на Централния комитет и който е длъжен в неделята най-късно да свика представители от другите окръжни комитети, за да изберат нов Централен комитет.“[173]

---

[170] Пак там.
[171] Пак там.
[172] Пак там.
[173] Пак там.

Изложението дотук ясно показва не само завидната политическа зрелост, но и здравите организационни схващания, които творците на устава имали (в случая най-голяма заслуга за това се пада на К. Величков).

Сравнен с познатите ни предосвобожденски устави, както и с този на търновския комитет „Единство“, той показва някои сходни черти, но преди всичко носи едно очевидно своеобразие. Спазен е преди всичко духът на предосвобожденските революционни устави (Величков като активен член на революционния комитет в Пазарджик е познавал както проектоустава на В. Левски, така и утвърдения от БРЦК през 1872 г. Устав за организацията) – йерархията на комитетите, демократическият централизъм, вишегласието при решаването на главните задачи и т.н.

В същото време обаче Уставът, приет от представителите на окръжните комитети в Южна България на заседанията от 18 до 22 януари, отразява спецификата и задачите на организацията и борбата на южнобългарските патриоти. Преди всичко се регламентирали правата на всички съществуващи вече градски комитети „Единство“ като окръжни комитети; сега се утвърждавал Централен комитет; поставяла се задачата да се изградят селски комитети (там, където още не са изградени) или един комитет за група села. Наред с това се предоставяли най-големи права на общото събрание на представителите на окръжните комитети в областта – нещо, което не е ново в практиката на бившия БРЦК в Букурещ, но не се среща в устава на търновския комитет „Единство“.

Уставът отразява и друго едно своеобразие в Южна България – съществуващата вече народна военна организация (гимнастическите дружества, селски караули и пр.) и взаимовръзката ѝ с комитетите „Единство“. От набелязаните задачи се вижда, че комитетите държели в свои ръце политическото, организационното и финансовото ръководство на тази народна военна организация; гимнастическите дружества не били нищо друго освен органи и трансмисии на комитетите „Единство“ за осъществяване главната политическа цел: отстояване на правата и свободите на българите в Южна България и опазване на българския характер на областта. Съединението с Княжество България, макар и ярко формулирано на първото заседание на представителите, в устава е изоставено. Компромисно е поставен и приет само един член по въпроса за общобългарското единство – член 22: „Централний комитет е длъжен да влезе в сношение със съществуващите комитети в България и в Македония.“[174]

Справедливо може да се запитаме: това е направено по тактически съображения (с оглед позицията на Портата, на великите сили и на руските власти включително) или е плод на участието и намесата на „умерените“ в работата на събранието, на вмешателството и съветите на екзарха? Очевидно второто предположение – така, както показват и събитията в следващия период, е по-вярното. Уставът прави впечатление и с нещо друго – навсякъде наименованието на комитетите „Единство“ се избягва. То не се предвижда и в титулатурата на Централния комитет, не се препоръчва и за печата. В същото време Окръжният комитет в Пловдив, начело на който стоял Д. Стамболов и преди всичко – неуморимият и безкомпромисен Матевски, неизменно носи това наименование.

---

[174] Пак там.

Събранието на представителите на окръжните комитети в Южна България не приело като свой устава на търновския комитет „Единство“ – така, както безпрекословно го приели комитетите в София, Горна Джумая, Кюстендил; то изработило не само устав за организация със своя специфика на дейност, но и оставило един резерв за крайната цел на борбата – опазване на придобитите права и свободи в Южна България. Допускало се само при известни благоприятни условия да се пристъпи към незабавно присъединяване на областта към Княжеството.

Това била първата, макар и минимална, но все пак очевидна и реална победа на „умерените“ в борбата с „крайните“ в Южна България за надмощие в ръководството на комитетите и за определяне политическата цел на борбата.

Въпреки това обаче заседанията на представителите на окръжните комитети в Южна България през януари, на които е начертана и приета една обща програма за съпротивата в Тракия и е взето решение по текущите общобългарски въпроси, създаден е Централен комитет за Южна България, са успех за делото. Така тези резултати били приети и от всички родолюбиви български среди в Тракия, от ръководителите на въстанието в Македония и от обществеността в Княжеството. Новосъздаденият Централен комитет не само обединил силите, но и активизирал южнобългарското общество за борба в името на общонародните цели. Всичко това увеличило политическите, духовните и материалните възможности на българското съпротивително движение срещу Берлинския договор.

В писмо на Д. Матевски, писано в качеството му на деловодител на Пловдивския окръжен комитет „Единство“, но с подпис „За председателя“ от 21 януари 1878 г., се казва: „Писахме Ви също във вчерашното си писмо, че тука се състави сега нов комитет, Централен за Южна България, който ще бъде в споразумение [с]Центр. Благотв. комитет на цяла България[175]. Разбира се, че Вий щете да направите сношение с него.“[176]

---

[175] Д. Матевски адресира писмото си до Натанаил: „До председателя на Централния Бълг. Благотвор. Комитет „Единство“ Н. Високопреосвещенство Г-на Натанаила Охридский в Кюстендил“. Очевидно Матевски смята ЦК за въстанието в Македония начело с Натанаил и Ст. Стамболов за централен на комитетите „Единство“ в България.

[176] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата..., с. 147, док. 25.

Без съмнение това е била една от причините (наред със задачите по общобългарското представителство в Учредителното събрание) Натанаил да упълномощи Ст. Стамболов на 25 януари като член на Централния комитет да се „споразумее“ „с българските партиоти в Тракия“ за „някои мерки и мероприятия, от които твърде много зависи доброто бъдеще на целий Българский народ“[177].

Новооснованият Централен комитет на Южна България в състав: председател Драган Цанков и членове Г. Тилев и К. Величков, веднага се заловил за работа. Най-неотложната задача се свеждала до изпращането на представители от Южна България на Учредителното събрание в Търново. Този въпрос, макар и с някои компромиси[178], бил решен успешно. Нещо повече, сам Драган Цанков се озовал в Търново, упълномощен от тракийските българи, но получил и официално утвърждаване за делегат – той бил сред числото на официално назначените от руския императорски комисар Дондуков-Корсаков делегати на събранието. Др. Цанков само дни след избирането си – на 31 януари, тръгнал за древната българска столица и в негово отсъствие го замествал поп Г. Тилев. В същото време в Централния комитет бил привлечен като член Ал. Людсканов.

В продължение на два месеца – от началото на февруари[179] до края на март 1879 г., Централният комитет на Южна България осъществил дейна и разнообразна работа по изпълнение решенията на общото събрание на представителите в Пловдив от януари.

Първата сериозна задача на комитета се свеждала до доизграждането и организационното устройство на комитетската мрежа. Централният комитет задължил окръжния комитет в Пловдив да изпрати свой член в Карлово със задача да се организира карловски окръжен комитет, а Сливенският окръжен комитет бил натоварен да се грижи за организацията на местните окръжни комитети в цялата губерния. Мерки били взети да се създаде окръжен комитет и в Харманли. По такъв начин в края на март навсякъде в областта съществували окръжни комитети и цяла мрежа от градски и селски комитети. В изявление на ген. Скобелев пред руския посланик в Цариград Лобанов-Ростовски от 26 март се изтъква: „За по-малко от два месеца по цялата страна са били организирани революционни комитети. Такива има във всеки окръг. Те се наричат комитети по организацията на националната отбрана и се състоят предимно от членове на Гимнастическите дружества. Това те държат в такава тайна, че даже Европейската комисия, независимо от дългото си пребиваване в Пловдив, не е имала сведения за тази организация.“[180]

---

[177] Пак там, с. 157, док. 32.

[178] Още на 19 януари на събрание в къщата на Др. Цанков, в присъствието на екзарха и представителите Д. Греков направил възражение срещу изпращането и присъствието на делегати от Източна Румелия в Учредителното събрание. След като на 21 януари все пак събранието решило положително въпроса, т.е., че ще се изпратят делегати и че в Търново „ще работят съгласно тамошните“, наложило се почти до края на месеца да се разисква по въпроса. Възражения отново направили Т. Бурмов, владиката Панарет (по внушения на руските власти) и други пловдивски първенци (вж. Дневник на Екзарх Йосиф, 85–87).

[179] На 25 април комисия, избрана от общото събрание, направила ревизия на делата на Централния комитет от избирането му до тази дата. В акта на комисията се изтъква: „Централният комитет обаче едвам на 1 февруари зачева редовните си дела и то в отсъствието на председателя си Др. Цанков, който заминал като представител до Народното събрание в Търново. Двамата членове Х. поп Тилев и Величков водили делото на Цен. комитет през месец февруари, обаче те не са държали никакъв протокол нито за действията си, нито за размишленията, освен това и за решенията си. Но от износната книга на Централния комитет се явява, че през февруари са се писали 5 окръжни писма до частни лица в разни места и 9 телеграми... през м. марта делото на Централния комитет са водили г-та Х. поп Тилев, Величков и Людсканов – и са разпратили окръжни писма до всичките комитети в Южна България – 15; писма до частни лица в разни места – 28 и телеграми 12... От 1 априлия до 13 априлия е пратил 3 окръжни писма до всичките комитети, 14 писма до частни лица и телеграми 17 всичко. От вносната книга на Централния комитет намираме – казва се по-нататък в акта, че през туй временно растоение, т.е. от 1 февруари до 13 априлий, са получени от разни частни лица и окръжни комитети писма и рапорти 116; телеграми 71. Централният комитет е свикал две общи събрания от представителите на окръжните комитети в Южна България.“ (НБКМ БИА, II В2268).

Друга важна организационна задача на Централния комитет била да се изясни и сложи в ред личният състав на окръжните комитети. За тази цел на 20 февруари било изпратено специално окръжно писмо. Последвал и отговор на окръжните комитети, чрез който Централният комитет вече имал ясна картина за ръководния състав на организацията[181].

Централният комитет извършвал периодични ревизии на делата на окръжните комитети. За тази цел се определяли не само негови членове, но и специално натоварени комисии (Д. Наумов и Хр. Павлов направили ревизия от името на ЦК в Чирпан, Стара Загора, Казанлък и в Сливенска губерния[182]. Сливенският комитет „Единство“ от своя страна упълномощил митрополит Серафим и Р. В. Миркович да съберат данни за наличните гимнастически дружества и събраните суми в губернията и т.н.)[183].

По-важни резултати обаче дали обиколките на К. Величков в Одрин, Сливен, Ямбол и Хасково между 20 февруари и началото на март. Той не само действал за организирането на комитетите и насърчил въоръжаването и обучението на членовете на гимнастическите дружества, но и проучил политическата обстановка в Одринско[184].

Още по-детайлна инспекция на комитетите и гимнастическите дружества направил през март Ал. Людсканов. В обстоен рапорт, изпратен от куриера на Централния комитет, известният панагюрски поборник Крайчо Самоходов описал картината и проблемите в Сливенска губерния[185].

---

[180] Освобождение Болгарии..., Т. 3, с. 530, док. 335.

[181] НБКМ БИА, II В2268.

[182] Пак там.

[183] Освобождение Болгарии..., Т. 3, с. 519, док. 329. В пълномощното изрично се иска „под строга отговорност“ кметовете и старейшините на селата наред с комитетите да представят исканите сведения.

[184] НБКМ БИА, II В2268.

[185] Пак там.

Освен грижите, които положил за утвърждаване на организационната мрежа, Централният комитет направил и някои структурни промени. Сливенският окръжен комитет поискал от Централния комитет да му даде правата на централен за губернията. На 8 април ЦК с писмо уведомил сливенци, че дава съгласието си, като предоставил цялата организационна дейност на губернския централен комитет.

Направени били и допълнения в състава на ЦК. Събранието на представителите на окръжните комитети в началото на март избрало за нови членове Г. Консулов, Иван Цанков и П. Мусевич.

Отново събранието настоявало да бъде избран за член на ЦК и Методи Кусев, като единодушно всички подчертали изключителната му роля в комитетското дело. Но по тактически съображения той отново отказал, като останал спомагателен член и декларирал готовността си за пълно съдействие на новоизбраното ръководство на ЦК на Южна България[186].

Съгласно решенията и устава Централният комитет вършел дейността си тайно, но по ред обективни и субективни причини тя бързо ставала достояние на приятели и врагове, включително и на консулите в града, и на журналистите на чуждестранните вестници. Руските власти по обясними причини били почти напълно информирани за дейността на ЦК и на окръжните комитети[187].

Наложило се на няколко пъти да се правят бележки да не се пращат открити писма, това да става със специални куриери и т.н. На заседание на представителите на 18 април поп Г. Тилев предложил дори да се положи клетва за опазване на комитетската тайна[188]. Ограничили се само с решение чуждите кореспонденти да не присъстват на комитетските събрания[189].

Усилията на Централния комитет, на окръжните комитети и на цялата организация през този период обаче били насочени към военната подготовка на населението – организирането на гимнастически дружества, стрелковото обучение, въоръжението и снаряжението.

През февруари–март 1879 г. тази задача станала първостепенна поради общите насоки в политиката на великите сили и твърдото им решение да се изпълни Берлинският договор, ускорената работа на Европейската комисия по изработването на Органическия устав на Източна Румелия и предстоящата евакуация на руските окупационни войски[190].

---

[186] Пак там.

[187] Освобождение Болгарии..., Т. 3, 601–603, док. 380.

[188] Пак там, с. 581, док. 370.

[189] Пак там, с. 596, док. 377.

[190] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 245–297; 318–406; *Козменко, И. В.* Руската дипломация и формирането на българската държавност след Освобождението, с. 124 и сл.; *Стателова, Е.* Източна Румелия (1879–1885), 17–43.

Макар че в европейските вестници упорито се коментирал въпросът за европейска смесена окупация[191] на Източна Румелия, опасността от настаняване на турски гарнизони по Балкана и превръщането на областта в обикновен вилает на Портата не била отминала. Тревожните сведения се допълвали от картината на нещастието на първите бежанци от Одринско, които не желаели да останат в родните си огнища след реокупацията на областта от турските войски.

Всичко това поставяло военната подготовка на народа като първостепенна, а задачата на Централния комитет по този въпрос – найважна за момента.

По това и двете течения – „умерените" и „крайните", били единодушни, макар че се различавали по въпроса за поведението на българските въоръжени и революционни сили и по крайните цели на борбата. В този дух българското движение получавало съвети, насърчение и помощ от официалните руски власти и от авторитетни личности като ген. Скобелев и др.

Ето защо още едно от първите окръжни на Централния комитет – № 8 от 10 февруари, било посветено на тези въпроси. В него Централният комитет искал сведения за броя на мъжкото население в съответния окръг, за числото на обучаващите се, на наличните пушки – нова система, за местните военни инструктори и сумите, с които местните и окръжните организации разполагат[192]. Тези данни били нужни с оглед глобалните задачи, стоящи пред Централния комитет – подготовката на населението за масова съпротива.

С окръжно от 13 март ЦК изискал от окръжните комитети да направят поименни списъци на находящите се във всеки окръг стари опълченци; с окръжни от същата дата и от 14–23 март – за числото на образуваните учебни команди, обучаващите се, наличните пушки „Пибоди", наличния шанцов инструмент (търнокопи, лопати), коне, каруци, цървули и пр. Но наред със събирането и сумирането на сведенията ЦК наредил да се закупят голямо число лопати, да се подготвят цървули и униформи (включително и кръстове за калпаците), да се подготвят сухари и складове, да се организират конни сотни и т.н. Всичко това означавало една широка военноорганизационна работа – както в центъра, така и по места[193].

---

[191] Идеята за смесена окупация принадлежала на английското правителство, което още в началото на декември направило сондаж във Виена за общ демарш пред останалите сили. Руският посланик в Лондон П. А. Шувалов писал в доклад до Горчаков на 11/23 декември, че англичаните искат да се договорят с другите правителства „за позицията си, в случай че българите през 1879 г. не се подчинят на новите порядки, установени от Берлинския договор". Те упорито обвиняват русите в „тайно поощрение на българите да се съпротивляват срещу решенията на Берлинския договор". Шувалов отхвърлил тези обвинения с думите: „че ако българите не се подчиняват на отделянето на Румелия (от Княжеството – б. м., Д. Д.), то за това е виновна не Русия, а тези, които счетоха за възможно да разрежат нацията на две части така, както с ножица се разрязва лист хартия, и че българското единство е закономерно и неизбежно и Европа напразно се опитва да се бори против него". Солсбъри отговаря: „Ние нямаме намерение веднъж и завинаги да се противим на образуването на Велика България. Това е въпрос на време. Ние искаме Берлинският договор да бъде изпълнен и Източна Румелия да може да просъществува няколко години. За достигането на тези резултати българите трябва да знаят, че ако се разбунтуват след оттеглянето на вашите войски, то неминуемо ще се подхвърлят на смесена окупация." (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 350, док. 219).

[192] НБКМ БИА, II В 2286.

Необходимостта от снабдяването с оръжия, боеприпаси, снаряжение и пр. налагала да се съберат средства. Нуждата била голяма, а сумите, които следвало да се съберат – огромни. Поради това през целия февруари ЦК настоявал пред окръжните комитети да търсят източници в рамките на доброволни вноски и други пожертвувания, дарения и пр., за да изпълнят задачата. Все с оглед на това Централният комитет в Южна България с писмо от 26 февруари писал до своите представители в Учредителното събрание да съдействат „за по-скорошното организиране в Сев. България на комитети за събиране на пари с цел да се помогне на едно движение в Южна България“[194]. В този смисъл Централният комитет се обърнал и към председателя на Българския благотворителен комитет „Единство“ в Търново[195].

Въпросът за набирането на средства, както и за общата военна подготовка принудил Централния комитет да свика в съответствие с Устава в началото на март 1879 г. специално събрание на представителите на окръзите. На това събрание присъствали пратеници само от Пловдивски, Т. Пазарджишки, Старозагорски, Казанлъшки, Чирпански, Хасковски и Ямболски окръг. Поради демонстрациите по това време срещу Шмид в Сливенско комитетите от губернията не били представени. Заседанията започнали на 1-ви и завършили на 4-и март.

На въпроса на един от представителите: „Какви мерки са взети за събиране на пари и достатъчни ли са те?“, отговорът бил: „Макар че до сега и да са си служили със силата на словото и убеждението, и че макар по-голямата част от народа е готова да помага, но тъй като се намират хора, които не само не искат да дадат, но и препятствуват на другите, за да направят това, то се реши да се употребят други средства.“

Очевидно първоначалното решение на представителите от януари за пълна доброволност (решение, залегнало и в Устава) не издържало проверката на времето. Наред с доброволните помощи се налагал и своеобразен задължителен налог върху цялото българско население. Ето защо след кратки разисквания представителите единодушно решили да се съберат 100 000 лири, като се разхвърлят така: Казанлък - 7500; Т. Пазарджик – 10 500; Пловдив – 20 000; Хасково – 10 000; Карлово – 3000; Харманли – 5000; Чирпан – 7000 и Стара Загора – 500[196], или общо за Пловдивска губрения 63 500 лири. Останалите 36 500 лири следвало да се съберат от комитетите в Сливенска губерния[197].

---

[193] Пак там.

[194] Пак там.

[195] Пак там.

[196] Разхвърлянето на сумите по окръзи се базира на броя на българското население. За Карлово и особено за Стара и Нова Загора се отчита обстоятелството, че са почти напълно разорени и разграбени по време на Освободителната руско-турска война.

През целия март и април дейността на окръжните и местните комитети била насочена към събиране на предвидените суми. Макар че се срещали трудности[198], представителите им докладвали на следващото общо събрание в Пловдив – от 25–26 март 1879 г., че една голяма част е събрана, а остатъкът ще се досъбере. Д. Стамболов, който отговарял за събирането на средствата в Пловдивски окръг, изтъкнал, че в окръжието Караджаат (Сърнегор) „някои хора, от които не се искало пари по причина на бедността им, са се оплакали защо като целта е толкова свята, да не се зимат от тях пари?“[199].

Освен събирането на средства голяма грижа за Централния комитет, пък и на всички окръжни и местни комитети, оставал въпросът за набавянето на оръжие. До Централния комитет непрекъснато пристигали искания за пушки, патрони, снаряжение. Така карловци молели да им се съдейства пред руското началство (ген. Липински) да им се отпуснат пушки и патрони; ямболци настоявали за 2000 пушки; чирпанци – за 3000, хасковци – за 5000, бургазлии – за 1000 и т.н. Наред с това комитетите изпитвали нужда от военни инструктори, правилници, инструкции и пр., и се обръщали с постоянни искания към Централния комитет по тези въпроси.

В резултат на общите усилия и преди всичко със съдействието на руските власти нуждата от оръжие отчасти била удовлетворена. На същото събрание в Пловдив хасковският представител Нестор Марков уведомил, че окръжният комитет разполага с 1500 пушки „Мартини“, 5000 пушки „Кринка“ и с 15 500 патрона за мартинки; карнобатският представител Овчаров докладвал за 1800 пушки, карловският Дагоров – за 2700 пушки „Кринка“ и 300 000 патрона и т.н.

В обучението вече се включвали голям брой жители на окръзите. В Ямболски се упражнявали около 14 000 души, в Казанлъшки – 5300, а сливенският представител заявил, че „населението от 18 до 45-годишна възраст е въоръжено и се обучава“[200].

Централният комитет на Източна Румелия поел главно политическото ръководство на военните приготовления и общите въпроси по набирането на средства и снабдяването с оръжие, боеприпаси и снаряжение. В унисон с мнението на представителите, изразявано на общите събрания, той се свързал с руските военни и дипломатически власти, с комитетите и обществеността в Княжеството и с ръководството на въстанието на македонските българи, за да координира усилията по опазване правата и свободите на Южна България.

---

[197] Пак там.

[198] Трудности срещали Казанлъшкият, Ямболският, Харманлийският и други комитети.

[199] Пак там.

[200] Пак там.

Преди всичко делата на Централния комитет на Южна България по отношение на въоръженията и военното обучение били в рамките на предписанията, които руското държавно ръководство било дало на ген. Столипин. Според руската позиция наред със създаването на източнорумелийската милиция и селските караули българи следвало да се подготвят за евентуална отбрана. В този смисъл повсеместната военна подготовка на българите в Източна Румелия намирала сред руските пълна и всестранна помощ и подкрепа. Едновременно с това руските официални власти се стремели да удържат прибързаните крайно революционни действия на българската съпротива, на нейното ръководство в лицето на Централния комитет, особено ония, които биха могли да ги компрометират пред Портата и великите сили[201].

Но и ръководството на тракийската съпротива отчитало много добре позицията на руските власти и поради това още със създаването на Централния комитет било решено Др. Цанков или К. Стоилов да запознаят подробно Столипин с делата и замислите на представителите и комитета. С още по-голяма охота това правели представителите на „умерените“ – екзарх Йосиф, Й. Груев, Д. Греков и пр. Тяхното мнение и поведение постепенно ставало все по-близко до това на официалната руска политика, а тя от своя страна – по-отрицателна към идеите и делата на „крайните“.

Тази позиция се изявила при някои от политическите акции на Централния комитет през февруари–март 1879 г.

В началото на март 1879 г. Централният комитет подготвил специално възвание към българския народ. В него се подчертавало, че след месец и половина руската армия ще се оттегли, а в областта ще нахлуят турските орди и ще залеят отново страната в кръв и пожари. Комитетът се обърнал пряко към всеки българин: готов ли е да отдаде имота и живота си, за да опази свободата на Южна България? В заключение, като отправял призив за всенароден въоръжен отпор на евентуално турско нашествие, Централният комитет изтъквал, че българите се надяват и чакат помощта на 90 милиона славяни[202].

Острият тон на прокламацията, международният ѝ отзвук, реакцията на Портата предизвикали недоволството на ген. Столипин, който строго осъдил подобни действия на комитета[203].

Официалните руски власти били особено чувствителни и към опитите на Централния комитет на Южна България да привлече в помощ и да получи подкрепата на славянофилските кръгове.

В началото на февруари през София в Пловдив пристигнал известният славянофил, бивш главнокомандващ в Сръбско-турската война от

---

[201] Освобождение Болгарии... Т. 3, 509–510, док. 322; с. 532, док. 335, 538–539, док. 342 и др.

[202] НБКМ БИА, II В 2286. Прокламацията е изпратена от ЦК в Пловдив на Ал. Людсканов в Сливен и отпечатана там.

[203] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 602, док. 380.

1876 г. ген. М. Г. Черняев. Изпаднал в немилост пред руското държавно ръководство, той имал надежда, че ще може да оглави командването на българската съпротива – въстанието в Македония и борбата на южните българи, с цел не само да си върне авторитета, но и да защити отслабналото си след берлинските решения влияние на славянофилските кръгове.

В София той имал среща с Натанаил и се отправил за Пловдив със специално писмо на Охридския владика до поп Г. Тилев[204]. Присъствието на ген. Черняев в Пловдив, разговорите му с представители на Централния комитет станали известни на обществеността и предизвикали рязката реакция на руските власти[205]. Сам генералът бил поставен под стража и незабавно екстерниран от пределите на България. Това не само охладило отношенията между ЦК и ген. Столипин, но още повече усилило подозрението му към „крайните“.

В същото време Централният комитет въпреки взетите от официалните власти мерки към ген. Черняев не престанал да търси помощта на славянофилите. С писмо от 12 март (под № 63) той се обърнал към княз Наришкин в Търново, с което искал съдействието на славянските комитети за намирането и изпращането на военни лица за съпротивата в Тракия. Нещо повече, ЦК се готвел да изпрати и специална депутация за тази цел в Русия. Наришкин, осведомен за официалното руско становище, побързал да отговори в Пловдив, „докато не получат от него писмо, да не предприемат никакви стъпки“[206].

До края на април руската официална линия в областта продължила в дух на подкрепа за въоръжението и обучението и с резерви по политическите цели и стъпки на Централния комитет.

В кръга на общите политически действия на Централния комитет влизала и задачата по изпращането на делегация в Европа, която да потърси застъпничеството на великите сили за съдбата на Южна България. В този дух били решенията на събранието през януари 1879 г., макар че подготовка за това имало още от ноември–декември[207]. Първоначално се предвиждало членове на делегацията да бъдат Ив. Ев. Гешов и д-р Вълкович. Особен натиск делегатите упражнили и върху екзарха да оглави делегацията, но той категорично отказал[208]. Този въпрос бил разискван и уточняван многократно през целия месец февруари[209]. Бавенето и колебанията идвали от неясната позиция на руските официални власти.

---

[204] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, с. 210. Натанаил в чернова на писмо до Г. Тилев от 28 февруари пише: „Известете ме предаде ли Ви мое едно писмо из София генерал Черняев и сам он где е сега?“ (*Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., с. 206, док. 78).

[205] Марица, № 55, 6 февр. 1879.

[206] НБКМ БИА, II В 2286.

[207] Освобождение Болгарии... Т. 3, 339–340, док. 214.

[208] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 87.

[209] Подробно по този въпрос вж. *Гешов, Ив. Ев.* Спомени, с. 160 и сл.

В края на февруари, след като руските дипломати в България се уверили в умереността на програмните искания на българската делегация, императорът дал съгласието си да се подкрепи инициативата на южните българи[210].

И. Ев. Гешов се задържал в Пловдив до 26 февруари, а след това заминал за Търново. За нас е съществено какво е било отношението на ЦК към неговата мисия, имал ли е той ясна позиция и строго оформена програма и по външнополитическите проблеми?

Централният комитет снабдил Гешов с писмо, отправено до представителите на Южна България в Учредителното събрание. В него се казва: „При тръгването на г-на И. Е. Гешов за Търново, за да вземе участие в депутацията до великите сили, повдигна се тук въпрос за инструкциите, които трябва да му се дадат в този случай. След надлежното разискване в присъствието на г-на И. Е. Гешов Централния комитет, като се счете некомпетентен да му даде какви да е инструкции, обяви му, че такива инструкции устни и писмени той не може да добие, освен в Търново.“

В случая Централният комитет се съобразявал не само с оформилите се две линии в тракийското съпротивително движение, но и с неизвестността на дебатите по този въпрос на Учредителното събрание в Търново. „Въпросът според нас – продължава писмото – се представя под два вида. В случай че народният събор реши да се отложат заседанията, в което населението тук не се съмнява, то депутацията, в която ще бъде причислен и г-н И. Е. Гешов, ще приеме инструкциите си от събранието на всеки представител от Северна, Южна и Западна България, които ще я снабдят с нужните пълномощия...“ Ако събранието не се разпусне, то „не трябва за изоставим идеята за изпращане на депутация в Европа от страна на Южна България поне. При г-на И. Е. Гешов трябва да се присъедини според нас още един депутатин, избран и упълномощен от Вас, и на тая депутация оставям Вам, господа, в званието си на представители на Южна България, да дадете нужните устни и писмени инструкции; като се ползувате, ако това се види нужно, от осветленията на някои от представителите на Северна България.“[211] Постепенно в самия Ив. Ев. Гешов под въздействието на „умерените“ начело с екзарха в Пловдив, на съветите на чуждите консули, включително и на руските дипломатически представители (А. Давидов), настъпила промяна. Той не получил и някаква цялостна инструкция в Търново и тръгнал за Европа вече с оформено мнение да търси „възможното“, т.е. да се осъществят поне ония четири точки, формулирани като програма „минимум“ на съпротивителното движение и последователно верую на „умерените“. Към него по-късно се присъединил и д-р Г. Янкулов[212].

---

[210] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 470, док. 299.

[211] *Гешов, Ив. Ев.* Спомени, 109–110.

Централният комитет и окръжните комитети не само осигурили средствата за пътуването на делегацията, но и проявявали постоянен интерес към работата ѝ. От своя страна двамата делегати с телеграми и писма давали отчет за действията, за разговорите си във Виена, Париж и Лондон до Централния комитет на Южна България[213].

Най-резултатна се оказала работата на Централния комитет по мобилизацията на патриотичните сили в областта – тяхната морално-психологическа и нравствена подготовка за борба. Това ставало не само чрез прокламациите, окръжните писма и пр., но и в самата организационнополитическа дейност на окръжните и местните комитети, в непосредствената организационнопропагандна дейност на членовете на ЦК, на окръжните ръководители, на цяла армия местни организатори[214].

Централният комитет продължил да осъществява и общото политическо и организационно ръководство на гимнастическите дружества в областта. Със специални окръжни той натоварил окръжните комитети да вземат мерки за създаването на гимнастически дружества във всички градове и села на областта, да се заемат „най-енергически“ с приготовленията, въоръжението, стрелбата, да не се получат злоупотреби с оръжията и т.н.

Освен това Централният комитет издействал последователно 1000 пушки за гимнастиците в Чирпан, 2000 – за Харманли, 500 – на Овчехълмска околия; организирал снабдяването на дружествата с муниции, униформи, шанцов инструмент, уреждането на складове, набирането на военни инструктори (опълченци) и пр. Голяма част от събраните средства от комитетите отивали главно за покриване на нуждите на гимнастическите дружества[215].

В резултат на тази дейност гимнастическите дружества през този период извършили най-значителната си военно-боева и сткрелкова подготовка с населението в цяла Южна България. Те осъществили първите стрелкови учения, участвали в много манифестации и показали постиженията си на публични паради[216]. Именно сега те се превърнали в истинска народна гвардия на Южна България от около 40 000 души[217]. По мнението на един от руските военни командири дружества изникнали не само в градовете, но даже и в наймалките селища[218].

---

[212] Руският посланик в Париж Орлов пише, че И. Ев. Гешов му се видял „умерен“. „Той ми каза – пише посланикът, – че ако е невъзможно да се вмъкне в мемоара пожеланието на румелийците за обединението с българското княжество..., то те ще дадат на кабинетите да разберат, че Румелия временно се подчинява на положението, създадено за нея от Берлинския договор, ако само има действителни гаранции за нейната защита от нови клането и нови бедствия.“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 354; вж. също Turkey, 1879, № 9; *Гешов, Ив. Ев.* Спомени, 99–114).

[213] НБКМ БИА, II В 2286; Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 580, док. 370, с. 588, док. 374; Дневник на Екзарх Йосиф, с. 115 и сл.; *Гешов, Ив. Ев.* Спомени, с. 99; *Гешов, Ив. Ев.* Борбата за побългаряването на Източна Румелия – и моята първа дипломатическа мисия – Пер. сп., кн. XV, 1904.

[214] НБКМ БИА, II В 2268.

[215] Пак там.

Многобройни свидетелства от това време говорят за подема, високия дух и решителността на гимнастиците. В писмо до Дондуков-Корсаков от 1 февруари 1879 г. ген. А. Д. Столипин пише: „Ученията вървят осмислено и превъзходно. Да се разоръжат, ако дойде такава заповед, *е невъзможно*. Тъй като всички ще избягат в планините. Ако *ген[ерал]-губернаторът не бъде европеец и ако не бъдат отменени караулите* (гарнизоните – б. м., Д. Д.), на Балканите ще се пролеят потоци от кръв. Това докладвам на Вас, докладвам на главнокомандуващия и моля да доведете всичко това до знание на Негово Императорско Величество. *Възбуждането на умовете и решителността по-скоро да умрат, отколкото да попаднат под владичеството на Турция се е нажежило до огън.*“[219]

В донесение на Н. Г. Хартвиг до А. Н. Церетелев от Сливен от същата дата се разкрива изключителната подготовка на населението от града и губернията за борба. „Преди около месец тук се образува дружество под името „Гимнастическо дружество“, в което се приемат всички, без разлика, тук има и почетни граждани, богати търговци, лица, завършили Московската духовна академия, дребни търговци, бежанци – всички те се събират два пъти в седмицата (в четвъртък и неделя) извън града и се обучават на гимнастика и военно дело...“[220] По-нататък Н. Г. Хартвиг изтъква, че населението се отнасяло с особен интерес и любов към гимнастиците. „На учението на дружествата, пише той, се събират цели тълпи зрители, от които всеки ден по някой се присъединява към учащите се...“[221]

Гимнастическите дружества, изникнали по идея на Тотлебен, получавали пълна и всестранна политическа, морална и материална подкрепа от руските власти[222]. В това отношение изключителни били заслугите на ген. М. Д. Скобелев, на Тотлебен, на Дондуков, на българина – полковник от руската армия Кесяков и др.[223] Руското външно министерство също подкрепило създаването и разрастването на гимнастическите дружества, като чрез Гирс само препоръчало да не се пращат по границата, за да не се предизвикат нежелани инциденти[224].

---

[216] Пак там; Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 511, док. 323. Особено типични били парадите на гимнастиците в Сливен под командването на ген. Скобелев, където участвали 3000 души, и в Пловдив.

[217] *Генов, Ц.* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България през 1878–1879 г. – ВИС, 1956, № 3, 81–110.

[218] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 428, док. 272. А. Хартвиг пише до А. Скобелев на 1/3 февруари: „Вестта за образуването на дружествата (гимнастическите – б. м., Д. Д.) бързо се разнесе из цялата губерния и от много села българите побързаха да дойдат на учение, за да са готови да посрещнат врага.“ По въпроса за създаването, конкретната дейност, организацията и пр. на гимнастическите дружества вж. *Костов, Н. С.* Гимнастическите стрелкови дружини в Южна България. – Здраве и сила, № 1 и 2, 15 септ. 1910; № 5–6, 1–15 ноем. 1910; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 322, 334–338; *Генов, Ц.* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България..., 81–110; *Конобеев, В. Д.* Борьба болгарского народа..., 102–132.

[219] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 430, док. 273.

[220] Пак там, 427–428, док. 272.

[221] Пак там.

В същото време гимнастическите дружества станали обект на много атаки от страна на Портата, на Англия и на други западни сили[225]. В лицето на гимнастиците – обучени и въоръжени, Централният комитет и цялата комитетска организация получила реална и действена сила, станала фактор, с който следвало да се съобразяват не само Турция, но и европейските държави.

Заедно с това поради своя състав, природа и характер гимнастическите дружества обективно засилвали позициите и ролята на Централния комитет, на „крайните“. „Понеже гимнастическите дружества бяха плод на Берлинския договор, който отдели Южна България от Северна – пише Михаил Маджаров, сам участник по това време в комитетското дело, – мнозина от *умерените българи* гледаха на тях като на бунтовнически дружини, които се приготовляват да се противопоставят на цяла Европа, включително и на Русия...“[226]

По-нататък в спомените си, писани значително по-късно и вече от други позиции, Маджаров изтъква, че тяхното основаване и развитие „бе истински авантюризъм“, тъй като те, макар и основани с руска помощ, „се ръководеха от тайни, карбонерски дружества“ – т.е. от комитетите „Единство“. М. Маджаров обаче признава, че гимнастическите дружества успели да се превърнат в една истинска народна гвардия, на която целта била „да запази страната от вънкашно нападение“[227].

Централният комитет и комитетите по места и в този период се явили отново главни организатори на демонстрациите срещу Европейската комисия, особено срещу действията на Шмид. Членовете на ЦК К. Величков и Ал. Людсканов непосредствено подготвили най-големите и решителни демострации – тези в Ямбол, Чирпан, Нова Загора и особено в Сливен през февруари и началото на март 1879 г.[228]

---

[222] Най-съществената помощ освен политическата подкрепа са изразявали в отпуснатото оръжие и руските инструктори, които обучавали населението. Още на 1 февруари в същия доклад до Дондуков-Корсаков Столипин пише, че е раздал до тоя момент 10 000 пушки в Сливен и 8000 в Пловдив освен преди раздадените 2500 и тези по гимнастическите дружества. Освен това, пише Столипин, „в болшинствово си жителите имат „пибоди-мартини“ (явно трофейни, турски) (пак там, с. 430, док. 273).

[223] *Генов, Ц.* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България..., 85–101; Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 421, док. 265, с. 430, док. 272 и др. Тотлебен смятал, че по административни, политически и други въпроси, поставяни в Европейската комисия, може да се отстъпва, но що се отнася до гимнастическите дружества и складовете им за оръжие – да не се правят никакви компромиси.

[224] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 553, док. 352.

[225] Пак там, с. 348, 546–548, док. 348 и др.

[226] *Маджаров, М.* Спомени..., с. 394.

[227] Пак там.

Централният комитет като ръководно тяло на комитетската организация и гимнастическите дружества в Южна България действал последователно, революционно и в интерес не само на българското население в областта, но и в защита на общобългарската национална кауза. В тези си действия и прояви той изразявал схващанията на крайното, революционното течение в южнобългарското съпротивително движение. А. Н. Церетелев пише изрично, че на събранието в Пловдив преди отправяне на делегатите за Търново било взето решение за умерена позиция, а „комитетът от три лица, оставен в Пловдив, е имал задача да направлява в духа на тези решения настроенията на населението, но очевидно комитетът е продължил да се ръководи от своите предишни заблуждения и не без негово влияние е била подготвена съпротивата от страна на жителите на Сливен срещу финансовата администрация – съпротива, не отстъпила даже пред авторитета на генерал-губернатора“[229].

По две големи задачи обаче Централният комитет заел компромисни позиции и дори направил отстъпки в интерес на „умереното“ течение. Първият от тях засягал подкрепата на Кресненско-Разложкото въстание и единодействието, което трябвало да се осъществи между двете движения – тракийското и македонското[230].

В предшестващия период, т.е. преди основаването на Централния комитет, се създали не само първите контакти, но тракийските комитети „Единство“ оказали и известна помощ на въстанието в Македония с оръжие, организиране и препращане на доброволци и пр. Особено дейни в това отношение били М. Кусев и Д. Матевски. В Горноджумайско бил изпратен К. В. Сарафов с цел да осветлява редовно тракийските комитети за хода и нуждите на въстаниците, да съгласува въпросите от взаимен интерес за двете движения[231].

Още през този период пловдивският комитет „Единство“ начело с Д. Матевски се ангажирал и с една друга задача: да организира голяма чета и да отвори фронт откъм Чепинско, което да привлече вниманието и да раздвои турските сили, насочени към въстаниците. За тази цел пловдивският комитет закупил оръжие, събирал доброволци и преди всичко възложил на пазарджишкия комитет да извърши конкретните действия.

---

[228] НБКМ БИА, II В 2267; Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 510, док. 322. Подготовката, развоят и резултатите от тези най-масови демонстрации са описани подробно в ред руски и чужди донесения, в мемоарната литература и пр. За това вж. *Тодоров, Г. Д.* Цит. съч., 352–370.

[229] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 510, док. 322.

[230] По това време те се наричали така предвид географската си обособеност в рамките на България и българската националност.

[231] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., 42–45; *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, 121–122; 139–143 и др.

До 21 януари обаче четата не била сформирана. „Татар [па]зарджичане – пише Д. Матевски на Натанаил Охридски на 21 януари в същото писмо, с което го осведомява за създаването на Централен комитет в Пловдив, – преди да се споразумеят с нас, отложиха сформирането на Чепинската чета. При всичко това ний ся обещаваме, че щем да подействуваме пред Т. Пазарджичане, за да поспешат, колкото е възможно по-скоро, да се тури в действие този отдавна предначертан план, тъй щото да може в едно и също време да се почне към Разлогът действието от две страни. Доколкото е възможно, ние щем с всички сили да спомагаме за подкрепата на тая чета с всичко необходимо.“[232]

Едва на 26 февруари Централният комитет в съгласие с решенията на събранието на представителите се обърнал с писмо до Натанаил Охридски, с което го молел да се дадат сведения за „ходът на работите в Македония“ и се изтъквала нуждата от „споразумение“ между двата комитета.

Натанаил не само веднага отговорил, но и поставил отново въпроса за съдействието на тракийските комитети в планираната пролетна акция на въстаниците чрез „хайдучки“ действия в Родопите[233]. ЦК на Южна България обаче изтъквал в следващото си писмо, че „участието на страната (Тракия – б. м., Д. Д.) в Макед. въстание ще се подложи на обмислюване и решение на най-близокото събрание на представителите на Южна Българи“, а Коста В. Сарафов се „припознава за сега за наш кореспондентин в Джумая“[234].

Централният комитет редовно бил осведомяван за подготовката на въстанието в Македония през пролетта освен от Натанаил, и от К. В. Сарафов (с писма от 5 и 7 март и 6 април), от Ст. Стамболов и от други дейци[235]. Въпреки това обаче той не можал да вземе по-определена позиция и да окаже действена помощ без мнението на представителите, т.е. на проектираното бъдещо събрание в края на март.

Това дало основание на Натанаил на 28 февруари да пише писмо до поп Г. Тилев: „Зимното време охлади и нашите взаимни отношения. Но време е веч заедно с природата да се пробуждавате и да отхвърлите зимната унилост.“[236]

Въпреки този апел южнобългарският централен комитет не можал да вземе по-действени мерки в тази насока и на събранията на представителите. През март и април все повече надделявала позицията на умерените, като задачите за съгласуване и съдействие на въстанието в Македония въобще не били поставяни на разглеждане. Най-пълно изясняване на тези въпроси дава Д. Н. Матевски в писмо до

---

[232] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., с. 147, док. 25.

[233] Пак там, 205–206, док. 79.

[234] НБКМ БИА, II В 2268.

[235] Пак там; *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., с. 157, док. 33, с. 192, док. 67 и др.

[236] Пак там, с. 206, док. 78.

Натанаил Охридски от 26 май 1879 г. „Известно Ви е – пише Матевски, – че преди да ся състави Цен. Комитет, наший Пловдивский окръжен комитет, който тогава минуваше някак си и като за централен, най-добре се отзова на поканата Ви да помогне за съставянето на четата, която щеше да действува през чепинските планини под г-на Н. К. Слепо́ва, за която цел се донесоха 400 пушки с изисканото число патрони от Габрово с наши разноски. Но у нас философите са много, а действителни работници почти никак.

Т. Пазарджичане, които според положението трябваше да бъдат първи в това предприятие, по едно свое собствено съображение (разбира се, им се видяло мъничко да заловят делото) и без да известят никуму даже, унищожиха това свято предприятие; като изпратиха за Македония препратените от нас в Т. Пазарджик 70 души македонци нарочно за тая цел: Какви сме пъргави.

Състави се Централен комитет, който зе грижата да управлява всички окръжни комитети из Южна България. Пловдивский комитет биде ограничен да действува само в окръгът. Централний комитет нито помисли вече за сформируването на казаната чета, ако г-н Н. К. Слепов и да се въртя из градът ни доста време и чака, ако и да имаше поне горните 400 пушки на разположение, приготвени от нас.“[237]

Д. Матевски изтъква като причина за провалянето на този план не само бездействието, но и принципните противоречия. Те именно довели до този резултат и друго едно революционно предприятие на предишния пловдивски комитет „Единство“ – организирането на въстание в Одринско. „От друга страна – продължава в същото писмо Матевски, ний бяхме почнали още от ноемврий 1878 г. и бяхме вече приготвили (с доста трудове и жертви) едно въстание в Кърк-Клисия, което спротив сгодната си местност, и като бяха всички местни жители гърци и българи готови да скокнат като един человек, щом русите се оттеглят от там, обещаваше най-добри резултати. Вие се научихте наверно за движението в Одрин[238] в подирно време, в което гръцкият одрински владика си изпати.

В това време имаше само в Одрин до 50 000 селяни, събрани от околността с цел да се започне бъркотията на градът и после да се заловят планинските и сгодните места. Никоя друга причина не бе събрала в Одрин тия хорица. Ний най-добре знаем. Но и тука излезе пак начело философията. По инициативата на негово Блаженство Екзархът там се започна една политика съвсем противоположна на оная, която дотогава ний поддържахме. Екзархът даде приказание на Негово Боголюбство г-н Сиаския*, който живее в Одрин, и изпрати нарочно от своя страна архимандрита Методия (чюдно как се качи този человек на тия кола?[239]), придружен от протосингеля на Екзархията и от известния вече подлизурка, редакторът на „Марица“ Георги Груев. Тези пратеници успяха да разбъркат умовете не само на простите селяни, но и на членовете от Одринския клуб, които действуваха по наше подбуждение. Едни от селяните, по-малодушни и незрели, се завърнаха в селата им, снабдени с „пашапорти“ от страна на увещателите, в които пашапорти се казваше, че турците не са вече ония първи турци и че българите ще живеят занапред заедно с тях райски живот, че които се противят на това помирение, не са приятели нито на себе си, нито народу си. По-чувствителните обаче не послушаха тойзи „глас на наемника“ и с що можеха да приберат, прихвърлиха се в пределите на Южна България[240]. По този начин се унищожи планът за въстание в Кърк-Клисе. Тъй предателски се предадоха в ръцете на враговете първите наши шансове за съпротивление в Южна България. А това бе явен знак, че с време по същия начин ще се уничтожи и Централният комитет в Южна България, както и стана действително.“[241]

---

[237] Пак там, с. 247, док. 131.

[238] Има предвид бунта на жените в Одрин срещу гръцкия владика Дионисий.

* Синесий (бел. авт.).

В тези няколко реда Матевски повдига завесата на едно малко познато и съвсем незасягано в историографията досега събитие – подготовката на въстание в Одринско, по-точно в окръга Кърклисе (Лозенград) през 1878–1879 г., и причината за провалянето му.

Съгласно Берлинския договор районите на юг от Северна Странджа – границата минавала над Мустафа паша (дн. Свиленград) и над Василико (дн. Царево)[242], следвало да останат в пределите на Османската империя, а руските войски да се изтеглят в срок от 6 месеца. Това бързо станало достояние на българската общественост, на цялото население – българско, гръцко и турско в областта[243]. „Всичкото тукашно население – българи и гърци – пише в дописка от 10 август от Одрин местен жител, е твърде жалко, за дето Одрин не е влязъл в пределите на Източна Румелия и то с голям страх и трепет очаква пристигането на турский хлюкомат. Турците се видимо окрилиха, беговете, които наскоро са пристигнали от Цариград, даже захванаха да се зъбят.“[244]

Първата реакция на българското население[245] наред с тревогата била да потърси застъпничеството на руските власти. До главнокомандващия, както и до Дондуков-Корсаков и ред други руски военни и дипломатически чиновници били подадени многобройни молби този край да не се връща на Портата, да се запазят придобитите права и свободи от периода на Временното руско управление.

---

[239] Видно е, че и Матевски, както и ред други дейци на комитетите „Единство“ ценели високо дейността на Методи Кусев по организиране съпротивата срещу Берлинския конгрес и го смятали основателно за човек с радикални идеи, привърженик на „крайните“.

[240] От Одринско в пределите на Южна България се преселват около 30 000 души, а около 80 000 били готови да емигрират след изтеглянето на руските войски (Марица, № 62, 2 март 1879); Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 376; 499, док. 317.

[241] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., 247–248.

[242] Външната политика на България. Документи и материали. Т. I (1879–1886). С., 1978, 42–45.

[243] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 431 (бележки към док. 273); 498–499, док. 317 и др.

[244] Марица, № 8, 22 авг. 1870.

[245] В дописка от окръга Кърклисе (включващ Малкотърновско, Бунархисарско, Люлебургаско и Бабаескийско) от август във в. „Марица“ се казва: „Известията за решенията на Берлинския конгрес осуетиха всичките надежди на селяните“ (№ 8, 22 авг. 1878 г.).

Гръцкото население не било единно в своето отношение при новосъздадената обстановка – част от селското, бедно гръцко селячество споделяло същите опасения като българите и потърсило начин за общи действия и съпротива; друга част обаче – духовенство, заможни градски среди и пр., изхождайки от националистически цели, предпочели да се подчинят на турците и да се предпази гръцкото малцинство от „панбългарската“ опасност в бъдеще[246].

Първоначало българите в Одринско, Странджа и пр. реагирали по същия начин, както и населението на цяла Южна България – с протести, демонстрации и пр.[247] Тяхната борба била част от цялата южнобългарска съпротива. Ето защо още на 27 октомври в Одрин бил създаден клон на комитетите „Единство“ – т.нар. Български клуб. Негов секретар бил Иван В. Златаров[248]. Названието „Български клуб“, а не комитет, както и някои особености в работата на клуба произтичали от специфичните условия в Одрин и областта, от реалната опасност за живота и съдбата на участниците му предвид неясното бъдеще на града и преди всичко от засилилата се протурска дейност и агитация[249].

Въпреки това в Одрин и околността и особено в целия Къркли-сейски край имало будно население, основа и условие за съпротивителна борба. Това се проявило още при формирането на войниците от първия български набор. „На 6 того – пише в. „Марица“ на 22 август 1878 г. – в Кърклисе вече бяха събрани в градът всичките събрани новобранци около 600 души, облечени в бели дрехи, от самите селяни направени... Поради условията на договора руските власти се принудиха да ги върнат обратно.“ „Това известие – продължава дописката в „Марица“ – като с вряла вода попари цялото население, което с нетърпение чакаше тръгването на първата българска войска и най-вече студен пот поби горните новобранци.“[250] Решени докрай да служат в българската войска, да получат оръжие и да бъдат полезни на домашните си огнища, доброволците на своя глава се отправили за Сливен. За тяхното по-нататъшно поведение узнаваме от П. Матвеев – бивш руски чиновник по правосъдието в Източна Румелия, който пише, че в Сливен се озовали „няколкостотин“ български младежи от окръга Кърклисе, преминаващ съгласно Берлинския трактат към Турция, и изявили „желанията си да постъпят на служба в българската войска“. Руските власти не могли, пак съгласно договора, да ги приемат и затова им е позволено „да се запишат като доброволци и то поединично“, а не всички наведнъж, тъй като такова приемане „премахваше характера му на политическа демонстрация, което дипломатите биха предписали на този стремеж на българската младеж“[251].

---

[246] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., 55–57.

[247] Пак там.

[248] Марица, № 50, 19 ян. 1879.

[249] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., 55–57.

[250] Марица, № 8, 22 авг. 1878 (дописката е подписана от Н. Беловеждов – копривщенец, участник в Априлското въстание 1876 г.).

Подготовката на въстанието се извършвала както сред местното население в Къркилисе, в отделни райони на Одринско, така и в съседните български райони, Хасковско и Сливенско, които следвало да окажат помощ на въстаниците. Особено внимание към тази дейност проявил Петко войвода, изявил желание да поеме военното ръководство на въстанието в този край[252].

Междувременно в началото на февруари избухнал одринският бунт на жените, в който участвали предимно гъркини, и се излял срещу двуличното поведение на гръцкия владика Дионисий. Но по-съществени били съобщенията за напрежението сред цялото българско население и готовността му ако не да въстане, то да се изсели поголовно.

Руските военни и граждански власти, отчитайки опасността от обезбългаряването на тези райони, не само взели мерки за успокояване на българите, но отделни дейци – Тотлебен, Столипин, Церетелев, посъветвали екзарха и други български първенци да упражнят своя авторитет и да ги възпират[253].

На 6 февруари екзархът изпратил „Г. Груев и архим. Методий тая сутрин за Одрин да се постараят със Синесий (българския духовен началник в Одрин – б. м., Д. Д.) да спрат изселването на българите из вилаета в Източна Румелия“[254].

Централният комитет от своя страна предприел мерки за проучване положението в района и за изработването на становище по въпроса за въстанието в тези краища. Това се налагало не само от бурните събития, които ставали ежедневно в Одрин и Одринско, но и от предприетите главно от пловдивския и хасковския окръжен комитет „Единство“ преки действия по въоръжената подготовка на чети и сред тракийското българско население. Към ЦК се обръщали за информация по този въпрос и други окръжни комитети като например пазарджишкият[255].

---

[251] *Матвеев, П.* Болгария после Берлинского конгресса. Исторический очерк. СПб., 1887, 31–32.

[252] Петко войвода, с. 234, док. 84.

[253] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 431. Това се налагало още повече, тъй като според екзарха там имало „подстрекатели“ за изселването – т.е. хора на комитета (Дневник на Екзарх Йосиф, с. 91).

[254] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 89.

[255] НБКМ БИА, II В 2268.

Ето защо с писма от 8 и 14 февруари Централният комитет предложил на М. Кусев – смятайки го явно за верен комитетски работник, по време на мисията си в Одрин да го държи в течение. Наред с това той решил да изпрати на място и своя деен член К. Величков, за да проучи положението и докладва изводите си лично в ЦК[256]. Със съдействието на М. Кусев в течение на няколко дни Величков изпълнил успешно поръчението. Централният комитет, отчитайки важността на въпроса, не излязъл веднага с решение.

Нещо повече, този проблем бил поставен и следвало да се реши от представителите на заседанието им в началото на март. Към това се прибавило и конкретното питане на хасковци: „ще трябва ли да се направи въстание вън от границите“ и следва ли „да се проводи Петко войвода в Одринския санджак“[257].

В протокол № 5 от заседанието на представителите от 4 март се казва: „Всичките (представители – б. м., Д. Д.) говориха против това предприятие, като се каза, че ако нямаше такова (въстание – б. м., Д. Д.) в Хасковския окръг, то трябваше да се намери. Събранието направи горното решение по причина, че ний днес не можем да поддържаме подобна чета и ще направим в такъв случай нещо смешно и че нашите интереси изискват да се ограничим в пределите на онези места, които влизат в Южна България.“[258]

Въпросите за изпращането на Петко войвода и за въстанието били толкова актуални, че ЦК побързал още същия ден – на 4 март 1879 г., с писмо № 50 да извести хасковския комитет за „неуместността“ на едно въстание зад границите на Южна България“. В друго писмо – от 11 март, ЦК съобщил окончателното си решение и за съдбата на Петковата чета – тя трябвало да остане да пребивава в Хасковски окръг, като се пръсне по селата и се прехранва за тяхна сметка[259].

С това се сложил край на така дълго подготвяната още от комитета „Единство“ в Пловдив акция за недопускане турските войски в Одринско и Къркликсийско при оттеглянето на руската армия оттам. Централният комитет, както и представителите на окръжните комитети от Южна България в този пункт пренебрегнали принципа за опазване на българското единство на основата на Санстефанския договор и предпочели пред лицето на Портата и Европа да се движат в законните рамки на Берлинския договор, да търсят и опазват правата и свободите на българите вътре в границите на международно утвърдената Източна Румелия.

Това решение било продиктувано от съществуващите условия, то се явило необходимо и разумно, независимо че било включено в първоначалната национална програма на комитетите „Единство“. Обективно обаче то довело да утвърждаване линията на „умерените“ в ръководството на общобългарската съпротива срещу Берлинския договор[260].

---

[256] Пак там.

[257] Пак там, протокол № 5, 4 март 1879 г.

[258] Пак там.

[259] Пак там.

***

Борбата между двете течения за ръководство на комитетското дело, за характера и насоките на съпротивителното движение, за крайната му цел – незабавното присъединяване на областта към Княжество България или извоюване на една относително по-пълна автономия за Южна България, се изострила особено през март–април 1879 г.[261] Поради причини от вътрешно- и външнополитическо естество позицията на „умерените“ печелела все повече успехи, което обричало и цялото националноосвободително и съпротивително движение на пасивност, застой и изчакване, на успокоение от малките отстъпки, които се очертавали за бъдещето и съдбата на областта.

Преди всичко политическата акция на комитетите „Единство“ на Учредителното събрание в Търново за „решаване на общонародния въпрос“ въпреки разискванията, които станали неофициално и вън от събранието, завършила, ако се изключи изработеният мемоар до великите сили и изпратената в Европа двучленна делегация, без особен успех. В остри борби между формиращите се партии на либерали и консерватори събранието насочило усилията си към изработването на конституцията и държавното уреждане на Княжеството.

Южните българи следели неговата работа с интерес, тъй като от него по мнението на един от редакторите на в. „Марица“ ще зависи съдбата на целия български народ в бъдещето. „Казвам съдбата на нашия народ – заключава авторът, защото действително тя ще зависи от съдбата на малкото сега Българско княжество, което е предназначено да служи за ядка на бъдещето ни политическо единство.“[262]

---

[260] Опитът за взаимодействие в борбата на българското население в Македония, Южна България и Одринско оставя траен спомен и създава началото на традици и в по-късната борба на българския народ от тези области. Това дава отражение при организирането на ВМРО (след като Източна Румелия се съединява с Княжеството) Одринско да остане обект на освобождение, а одринските българи – съставна част на организацията.

[261] Освобождение Болгарии... Т. 3, 509–510, док. 322. По това време двете течения окончателно се оформят като политически групи, прераснали по-късно в партии. А. Н. Церетелев в донесение до Н. К. Гирс от 15 март 1879 г. пише: „Съществуват, както ми казват българите, две партии. Умерената партия, състояща се в болшинството си от нотабили, владетели на собствености и предприемачи, е готова да поддържа новата организация (т.е. създадената от Европейската комисия – б. м., Д. Д.); тя смята това за възможно при условие, че няма турски гарнизони по Балкана и при примирителната позиция на новия генерал-губернатор. Опозиционната партия, която може да се обозначи с думата „крайна“, се състои главно от разгорещени млади хора и има достатъчно сили в настоящия момент да увлече масите особено в окръзите, опустошени преди или по време на войната.

Всички българи от Източна Румелия без разлика в направленията се стремят към обединението на провинцията с Княжеството, но докато умерените смятат за по-изгодно да се съгласят на временно изчакване, отколкото да хвърлят главите си в опасни авантюри, крайните заявяват, че е необходимо да се жертва всичко, за да не се пропусне последният благоприятен момент, т.е. последните дни от присъствието на нашите войски, и разпространяват мнението, че безпорядките ще доведат до преустановяване на евакуацията и ще предизвикат вмешателството на Европа в полза на българите. Затова те се стремят да предизвикат безпорядки с всички възможни средства. Екзархът и г-н Йоаким Груев трябва да се разглеждат като водачи на умерената партия; крайните се групират около г-н Цанков“... (пак там, 509–510, док. 322).

Поради това, че не били допуснати на официалните заседания на събранието, част от източнорумелийските депутати в Търново скоро загубили интерес към работата му и побързали да се завърнат в Южна България. Те, както и други техни привърженици, обективно станали опора на умереното течение в следващия ход на събитията в областта.

Успоредно с работата на Учредителното събрание в средата на март завършила дейността на Европейската комисия в Пловдив по изработването на Органически устав на Източна Румелия[263]. Изработеният устав, макар че бил критикуван от най-радикалните среди в южнобългарското общество, бил посрещнат общо взето примирително от мнозинството, особено от по-заможните градски среди. Той внесъл донякъде успокоение, че областта ще има относително голяма автономия и няма да бъде един обикновен турски вилает[264].

Още в края на февруари в европейските вестници упорито се заговорило, че турски гарнизони няма да бъдат допуснати по Балкана[265]. Този въпрос, който най-много тревожел южнобългарското население, бил следен с особен интерес по страниците на в. „Марица“ и останалите вестници в областта и Княжеството и бил обект на найоживени коментари. Той имал и най-голямо отражение върху силата на народната съпротива, стимулирал или пък охлаждал желанието за борба. Все с оглед на това особено актуален станал въпросът за смесена европейска окупация на Източна Румелия, която да смени руските войски и да остане временно до въвеждането на Органическия устав[266]. По-успокоителни били известията и за избора на бъдещия управител, и за характера на бъдещите въоръжени сили в областта – жандармерията и милицията[267].

Всички тези сведения и коментари подсказвали, че непримиримостта и борбата на южнобългарското население се увенчават с известен успех – ако не в главното, т.е. съединението с Княжеството, то поне в издигнатите 4 главни пункта на програмата минимум.

Пред всеки патриот на Източна Румелия сега се поставял въпросът: заслужава ли народът да плаща с кръв и нови жертви, да води борба против Портата и цяла Европа? И не е ли това един преждевременен стремеж и опит за съединение? Главното сега не е ли да се получат и преди всичко гарантират от силите прословутите 4 точки от програмата?

---

[262] Марица, № 34, 2 февр. 1879.

[263] Пак там, № 67, 20 март 1879.

[264] Освобождение Болгарии... Т. 3, 505–506, док. 320. На 20 февруари в. „Марица“ публикувал едно съобщение, което направило силно впечатление на всички българи: за генерал-губернатор бил определен Алеко Богориди, а за главен секретар – Гаврил Кръстевич. И двамата били познати на българската общественост, а вторият се ползвал, особено в Пловдив, с името на борец за общобългарската църковна независимост.

[265] Марица, № 62, 2 март 1879.

[266] Пак там, № 69, 27 март 1879.

[267] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 484, док. 307, 490–491, док. 312.

Всичко това подсилвало политическите и нравствено-психологическите позиции на „умерените“. От друга страна, тяхната програма по ред съображения още отначало се свеждала до тази компромисна цел, та сега те с още по-голяма страст доказвали своята далновидност, зрелост и правота.

Много важен аргумент в агитацията на „умерените“ бил фактът, че съветите на официалните руски власти – а те имали по това време огромен авторитет сред широките народни маси, е да се преследва и получи „възможното“, т.е. да няма гарнизони, да се запази българският облик на жандармерията и пр., а не да се гони преждевременно желаното съединение.

Типичен пример за влиянието на всички тези събития върху ума и поведението на българската общественост, за поведението и усилването позицията на умерените е екзарх Йосиф. Още в края на януари и през февруари той внимателно следял международните взаимоотношения, промените, които настъпвали в позицията на великите сили по Източния въпрос и в частност по българските дела. В срещи с чуждите представители в Пловдив екзархът получавал по-точна информация. Това личи от дневника му: „23.2. Барон Ринг каза: искайте възможното, както е малко вероятно, не ще ви чуят в главното. Англичанинът (Уолф – б. м., Д. Д.) каза: ще искате ли присъединяването на Македония? Ce serait exorbitant. Верони каза, че френците съветвали турците да не пращат гарнизони на Балкана, а пък англичаните съветвали да пратят; борба между двете посолства в Цариград. Германският и австрийският не дават никакви надежди даже и за Modifications possibles, ако някоя сила не земе инициативата, Церетелев казва, че ако искате присъединението, няма кой да ви слуша. Искайте нещо възможно.“

Само три дни след това екзархът почувствал, че английската позиция може да се промени. Следващата бележка в дневника му гласи: „26.2. Дохожда Дроутонд Волф*. Пита ме, ако няма гарнизони могат [ли да се] обезоръжи българите. Отговорих, че не е възможно да [се] обезоръжат. Да не се насърчат от това да прогласят съединението си. – Не, те ще се държат в отбранително положение“[268], заявява екзархът.

Следователно екзархът не само получавал информация, ориентирал се за позицията на отделните представители и великите сили по бъдещето и съдбата на Южна България, но поемал и известни задължения. Той говорел не само като духовен, но и като политически ръководител или по-точно тълкувател на българските политически тежнения. За да закръгли окончателно своите схващания в дадения момент, екзархът се срещнал на 19 март и с ген. Столипин. „Казах му, пише той, че народът желае да се упражнява, да има пушки и да се тури под военна дисциплина. Прието [отговаря Столипин – б. м., Д. Д.]. В случай на смесена окупация мерки ще се вземат да не може да се вземе оръжието от народът. Без жертви, каза той, не може нищо да стане добро. Отговорих: Ний знаем, че Русия иска нашето освобождение, сега повече, отколкото го е желала на Санстефанския договор, и народът иска освобождението си. Обаче ний знаем, че тая област не може сама да се освободи, следователно, без да знаем, че руското правителство е готово да дойде на помощ с войските си да ни избави от истребителите, аз не мога да съветвам българите да се противят с оръжие. Такова е мнението на всички ония, които не искат да действуват, без да пресметнат силите си.“[269]

---

* Дръмонд Уолф.

[268] Дневник на Екзарх Йосиф, 91–92.

Това е мнението на екзарха, мнението на „умерените“ въобще – съпротива срещу евентуално настаняване на турски гарнизони по Балкана може да има само при гаранция, че Русия ще подкрепи военните действия в борбата на българите.

Столипин отговорил в духа на общата руска позиция: „Ако народът – казва той, иска да жертвува живота си, за да спечели свободата си, той е свободен под своя отговорност да прави каквото иска.“ Екзархът идва до заключението, че Русия е готова „само на дипломатическо подкрепление“, но не е готова „втора война да отвори с Турция за Източна Румелия. Областта прочее, ако почне война, прави го на своя отговорност.“[270]

Екзархът не се задоволил само с отговорите на Столипин, тъй като според него това било и желанието, и възгледът на военните. Той се срещнал и с руския представител в Европейската комисия Шепельов, като му заявил, че народът ще се бие, ако се „не изменят четирите точки“. Поради това императорът следва да изпрати „нарочно човек да им каже (на народа, на „крайните“ – б. м., Д. Д.) да си мируват. Друго не може да ги убеди, понеже сами руси насърчават противното.“[271]

Всъщност политическата активност на екзарха в този момент не била случайна. Събитията бързо се развивали – в Цариград и в Европа се водела борба за или против изпращането на гарнизони по Балкана, за смесена окупация и т.н., и следвало да се изясни поведението на южните българи към тези въпроси. Към тази активност го подтиквали и останалите представители на „умереното“ течение, които в лицето на екзарха виждали не само умна и авторитетна личност, но и всепризнат водач.

---

[269] Пак там, 94–95.
[270] Пак там, 94–95.
[271] Пак там, с. 95.

Важна причина за това било и предстоящото ново събрание на представителите от Южна България. С окръжно № 80 от 17 март ЦК съобщил на окръжните комитети да изберат по двама свои представители и ги изпратят в Пловдив за събрание, което следвало да стане на 25 март[272]. „Умерените“ не само че не се обявили срещу това събрание, но взели конкретни мерки да участват масово в него и да наложат своята линия в бъдещото развитие на борбата.

В подготовката на това събрание „крайните“, от своя страна, взели собствени мерки да неутрализират линята на „умерените“ и преди всичко – да въздействат върху екзарха.

На другия ден, след като било пуснато окръжното за събранието и обявена датата на провеждането му, екзархът бил поканен на разговор от полковник К. И. Кесяков – един от най-разпалените привърженици на решителната борба. Екзархът е записал: „Положи ми някои въпроси, които имаха значение: че жителите на Източна Румелия не могат да изменят без жертви четирите лошави условия на Берлинский трактат и че ако искат да ги изменят, трябва да се приготвят за съпротивление.

Отговорих му, че наистина четирите условия влияят над Източна Румелия и я държат в критическо положение. Но страната знае тоже, че сама не може да се освободи от Турция и че никой от умните хора не би дал съвет да се хвърля във война с Турция, без да е уверена, че Русия е зад нея да я избави, когато ще приближи до ямата, до съвършено изтребление.

А колкото да е народът въоружен, упражнен и дисциплиниран, това е за всекой случай добро.“[273]

Всъщност това била среща, на която се изправили пряко лице в лице истинските водачи на двете течения и се очертали както противоречията им, така и допирните точки. Екзархът като водач на „умерените“ не вярвал в успеха на една въоръжена съпротива на южните българи; за него тази борба предварително водела народа към „ямата“. Без военната помощ на Русия – при това гарантирана от официални среди и лично от императора, не бивало да се почва нищо. Напротив, К. Кесяков смятал, че само с борба, а по необходимост и с жертви народът може да постигне ако не съединението си с Княжество България – главна цел на борбата, то поне отменянето на 4-те най-неприемливи точки, което би поставило Южна България в по-малка беда и биха се създали условия за бъдещото съединение.

Само по един пункт – че народът трябва да се въоръжава, обучава и готви, т.е. да представлява една реална сила, което да служи като средство за натиск върху Портата и като аргумент в дипломатическите преговори, екзархът бил съгласен с мнението на К. Кесяков, на „крайните“.

---

[272] НБКМ БИА, II В 2268.

[273] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 94.

В подготовката на събранието крайните използвали още един повод за влияние върху екзарха. В дневника си за 2 март той е записал: „Дохожда Скобелев на визита. Той казва: „Не трябва да чакате от Русия; смятайте на Вас си; решете се да мрете за онуй, което е свято, да бъдете мъченици, а какво може да стане, не смятайте. Войната е нещо неизвестно. Тя е легендата на Давида с Голиата. Едно нещо е само известно: то е, че колкото по[вече] храброст и жилавост покаже българский народ, толкова повече ще спечели симпатията на Европа и Русия.“ В заключение екзархът е записал: „Той приема да командира, да влезе в борба, ако императорът му позволи.“[274]

Ген. М. Дм. Скобелев изложил не само своята позиция – това била позицията на „крайните“, позицията на всяка партия на действието, когато подготвя военнореволюционно, въстаническо дело. Заедно с това обаче Скобелев показал и личното си отношение и пристрастие в делото – той бил готов да се постави начело на въстаническите сили, стига да получи за това разрешение от императора (очевидно не е искал да го постигне съдбата на ген. М. Черняев). Този последен въпрос той споделил предварително и с групата на „крайните“, та на събранието, което станало след няколко дни, те атакували пряко екзарха да се обърне с писмо до императора и да получи неговото съгласие[275].

При такава обща идейна подготовка и предварително разменени становища и схващания на водачите на „умерените“ и на „крайните“ започнало събранието на представителите на Южна България на 25 март 1879 г. – едно от най-драматичните и съществени за насоките и бъдещия ход на източнорумелийската съпротива.

Срещата на представителите започнала на 25-и и завършила на 29-и март, като били проведени общо 8 заседания. В работата им участвали освен членовете на ЦК – „И. Д. председател на Ц. Комитет на

---

[274] Пак там, с. 96.

[275] Веднага след срещата се с екзарха по поръчение на Столипин ген. М. Дм. Скобелев отишъл в Цариград, за да изложи пред руския посланик Лобанов-Ростовски „устно“ и в подробности онова, което той не можел да изпрати „писмено“.

Скобелев заявил, че състоянието в областта е тревожно и възбудено; „радикалите“ вземат връх в борбата с „умерените“, че не бива да се вярва само на лица и донесения от Пловдив – „град, който дава най-несъвършена представа за страстите, които бушуват в дълбочината на провинцията, например в Сливен. Там населението мисли само за това, че трябва да се хване за оръжието; там от съвсем млади хора са сформирани отряди доброволци, на които предстои първо да идат в атака против турските оръдия, за да пролеят кръвта си и докажат на Европа твърдата решимост на българите да се борят не на живот, а на смърт, и да защитят своята нация.“ Изработен е и план за военната отбрана на страната; в заключение Скобелев изтъкнал, че Централният комитет свиква на 25 март събрание в Пловдив, за да се избере Временно правителство, „облечено с абсолютна диктатура“, и че „всеобщото въстание е неизбежно“ (Освобождение Болгарии... Т. 3, 530–532, док. 335).

Южна България[276], Св. Г. Тилев и членовете на тоя комите Ал. Людсканов и К. Величков, и над 20 представители на окръжните комитети: д-р Л. Дагоров и Ив. Несторов от Карлово; Ст. Кожухаров и х. Д. Х. Петров от Сливен; К. Георганов и Гр. Георгиев – от Ямбол; Теньо Начев – от Казъллагач; Н. Гунев и Ст. Серафимов – от Казанлък; М. Ив. Маджаров – от Т. Пазарджик; Я. Кочев и М. х. Савов – от Чирпан; И. Бояджиев – от Харманли; Н. Марков от Хасково; Д. Матевски и Д. Стамболов – от Пловдив; Овчаров от Карнобат; Хр. Богоев – от Айтос; П. Едрецов и Д. п. Сивков – от Нова Загора. По предложение на К. Величков събранието приело в заседанията да участва като равноправен делегат и М. Кусев, тъй като според обещанията, които е дал на първите представители, които съчиниха уставът, той е помагал сякой път на Ц. Комитет.“[277] По-късно на заседанията на 26 и 27 март присъствали и Я. Матакиев от Пазарджик, Д. Наумов от Стара Загора, Андрей Топракчиев от Бургас и Христо Шиваров от Анхиало.

Дневният ред на заседанието включвал за разглеждане следните въпроси: „1. Да се обясни положението и настроението на народа. 2. Да се преустрои Ц. Комитет. 3. Да се определи властта му и да се обмисли как да се направи тая му власт действителна. 4. Да се разисква въпросът за изпращане депутация в Търново и Русия. 5. Да се обсъди въпросът за изпращането във всеки окръг по един агентин на Ц. Комитет и 6. Да се обсъди паричният въпрос.“

Още на първите заседания сред представителите се сформирали два противоположни лагера: едната група изтъквала готовността на народа за решителна борба; другата настоявала, че населението ще се вземе на оръжие, само ако е уверено, че ще получи подкрепа от Княжеството и най-вече от Русия. Освен това всички направили кратки отчети за наличното оръжие и събраните суми.

На третото заседание – сутринта на 26 март, присъствал и Т. Кесяков – от Пловдив, поканен от председателя и със съгласието на събранието. Главният въпрос, който се разисквал на това заседание, бил: да се увеличи съставът на Централния комитет (стига се до заключение той да бъде от 10 членове, действащи, със заплащане). При избора, проведен на два тура, освен старите членове на ЦК били избрани още Т. И. Кесяков, М. Кусев, Г. Консулов, Д. Наумов, Хр. Павлов, д-р Ст. Чомаков и Д. Хаджипетров[278].

---

[276] От януари до март, т.е. до събранието от 25-и, за председател официално се е водил Драган Цанков. Още през февруари ЦК в Пловдив писал на Цанков да се върне, за да поеме делата си като председател; с писма от 4-и и 16-и март те отново настояват енергично за това. Др. Цанков на 11 март отговорил, че се съмнява дали ще може отново да оглавява ЦК на Южна България, а на 22 и 25 март с писма и телеграма от 29 март той окончателно известил, че му е невъзможно да се върне в Пловдив (НБКМ БИА, II В 2267); в негово отсъствие временно изпълняващ длъжността председател на ЦК на Южна България остава Георги Тилев.

[277] Пак там.

[278] Пак там.

Изборът довел до компромис – наред с представителите на „крайните“ в редовете на ЦК били избрани и ярки привърженици на „умерените“ – д-р Чомаков, Д. Хаджипетров. Но това било само крачка към замисленото от „умерените“ решение – да овладеят ЦК и да тласнат събитията в областта в желаното от тях направление. За това те имали своя програма, начертана още в навечерието на събранието; имали и убеденост, че ще я постигнат.

Това узнаваме от една телеграма на секретаря на руското генерално консулство в Пловдив до А. Н. Церетелев от 16 март. „Екзархът – пише Изволски – уверява, че ще бъде напълно спокойно. Депутатите от окръзите са се събрали. Те са решили да действуват в духа на наставленията на екзарха и да се противопоставят на всякакви демонстрации. Решено е също така да се състави постоянен комитет, за да се поддържа това направление.“[279]

Екзархът не говорел излишни приказки – той се постарал да прокара тази програма и в действие. На предварително заседание преди избора на ЦК (събранието не било протоколирано за разлика от останалите, поради което не е ясно дали са участвали всички представители, или само такива от умерените) той дал своите указания.

На 26 март екзархът е записал: „Ходих на заседанието (в девическото училище) та говорих, че трябва комитетът да се преобразува и допълни до 10 души да са и какви да са; да съзнават нашата недостатъчност и да имат за начало да се водят от руската политика, но да я узнават от лицата, които представляват тая политика, а не да земат казването на кой и да е русин за руската политика.“[280]

От своя страна д-р Ст. Чомаков още с първите си участия в разискванията ловко изпълнявал предварително поставените му задачи. В следобедното заседание на 26 март се разглеждал въпросът за увеличаване реалната власт на ЦК и на окръжните комитети. Представителите на „крайните“ – К. Кесяков, Ал. Людсканов, Я. Матакиев и други, предложили за тази цел да се създаде тайна полиция и поща, да се привлекат в окръжните комитети съответните воински началници – българи, и пр. Д-р Чомаков изтъкнал, че това може да стане, ако се преразгледат съставите на окръжните комитети, да се включат в тях хора влиятелни, заможни, умни, „та ако има погрешки, да се поправят, както се поправи Ц. Комитет“[281].

Най-важно за победата на „умерените“ било заседанието на 28 март, на което се разисквал главният за момента въпрос: „Каква линия на поведение трябва да се държи до второто и последно събрание преди евакуацията, когато ще се земе крайното решение.“[282]

---

[279] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 532, док. 336.

[280] Дневник на Екзарх Йосиф, 96.

[281] НБКМ БИА, II В 2267.

[282] Пак там.

На това събрание вече присъствали екзархът и владиката Панарет Пловдивски. Представителите изказали различни съображения, резюмирани от полк. Кесяков: „Обученията трябва да се усилят, храни да се приготовляват най-малко поне за един месец, коли и други превозни средства сериозно да се обмислят.“ По-нататък той заявил: „Тъй като ние вече имаме една маса от 60 000 души въоръжени, за да може тази маса да се употреби с успех, ако би да се бием или да се спре, ако би да се не бием, то тя трябва да се повери в ръката на някой способен командир и за такъв аз намирам най-достоен генерал-адютанта Скобелева. Предлагам прочее на събранието: да отиде при Скобелева да го проси да зема в ръката си командуването на Народната гвардия, в същото време да помолим Екзарха да пише и да моли Нег. Им. Величество Императ. Александра да ни подари Скобелева.“[283]

Идеята да се пише писмо до императора била подкрепена от Ал. Людсканов, Я. Матакиев, М. Кусев. Уклончиво се изказали владиката Панарет и д-р Чомаков; екзархът, предварително отрицателно настроен по този въпрос, категорично отказал. „След дълги и бурни разисквания – изтъква се в протокола, – въпросът влезе в следующата фаза. Негово Блаженство Екзарха ще чака завръщането на генералите Столипина и Скобелева и тогас отново в заседанието ще се отвори този въпрос.“[284]

На същото това заседание обаче било взето едно друго важно решение, което още повече засилило позициите на „умерените“ в ръководството на ЦК и в комитетската организация – за председател на ЦК бил избран екзархът. В хода на разискванията представителят на Сливен Д. Кожухаров неочаквано направил това предложение, като изтъкнал, че „самият факт, че Екзархът стои начело на Ц. Комитет, ще даде най-голяма тежест на делото“; освен това „печата (на ЦК – б. м., Д. Д.) да стои у Негово Блаженство и да служи вместо подписа му“[285].

Това предложение, очевидно предварително замислено от „умерени“ (но може би без екзархът пряко да е участвал в разисискванията по този въпрос), веднага било подкрепено от останалите „умерени“ – Дагоров, Наумов и др. След кратко изясняване по въпроса за ролята на бившия председател Др. Цанков (решение: ако се върне, да остане подпредседател) екзархът неочаквано и бързо приел, макар и с условие, че ще заема този пост до събранието на 21 април. Нещо повече, той предложил владиката Панарет за съвещателен член на Централния комитет и събранието приело предложението му. Поп Георги Тилев бил оставен за подпредседател на ЦК[286].

---

[283] Пак там.
[284] Пак там.
[285] Пак там.
[286] Пак там.

Така бързо и зашеметяващо за „крайните“ ръководството на Централния комитет – дотогава орган за революционна борба, попаднало предимно в ръцете на принципните противници на подобна дейност – висшето духовенство начело с екзарха. На пръв поглед и формално погледнато, това е безпрецедентен случай в българската история – докато в предшестващия период Л. Каравелов бе използвал като синоним на революционната и еволюционистичната линия Караджата и екзарха, сега последният трябвало да олицетворява и ръководи и едната, и другата линия! Всъщност това е и последният случай, когато най-висше духовно лице (ако изключим дейността на Натанаил Охридски) оглавява централен комитет и комитетска организация.

Но екзархът нямал намерение да ръководи революционни дела, а се съгласил така бързо да поеме ръководството на Централния комитет с оглед да наложи своята и на партията на умерените позиция.

По този повод той е направил твърде дълго описание в своя дневник, но поради важността му ще го цитираме изцяло[287]. „Вчера бях на заседанието, на което беше и полковник Кесяков. Председателят (поп Г. Тилев – б. м., Д. Д.) положи въпросът: ако дойдат турските гарнизони, какво ще правим, ще се бием или не. Полковникът каза: да видят предварително, ако имат 50 000 въоръжени и храна, и муниции за три месеца. В такъв случай само той е на мнение, че могат да мислят за съпротивление с оръжие. Събранието сметна и намери, че има 53 000 въоръжени и храна в цялата област има за три месеца. Мене по внезапно и ненадейно предложение ме избраха за председател на комитета и аз приех. Подир това аз взех думата и говорих против мисълта да се противим на решението на Берлинский трактат да бъде Източна Румелия отделно от България. С тия сили и средства, казах, като аз считам още по-долу, не ще направим друго, освен да изложим страната на турско опустошение. Даже и с намесването на Княжеството ние не можем да излезем на глава с Турция; Европа няма да ни помогне. Публичното мнение в Русия е против нова война с Турция, а лицата, които представляват Русия, ни казват категорически, че Русия ще се опита дипломатически да ни поддържа, но аз съм убеден, че руската дипломация само с дипломатически средства няма да свърши нищо, тя може да свърши такива въпроси с оръжие. Аз съм следователно на мнение, че ний не трябва да решаваме, че ще се противим с оръжие на Берлинский трактат, ако не сме предварително убедени, че като почнем борбата, Русия ще се повърне с войските си да ни избави от пропастта, в която ще се хвърлим. Това слово произведе своето действие. Всички разбраха, че това е така, но ония, които водят работите към война, безусловно се разгневиха и казаха, че с това слово убих духа на представителите. Тогава казаха, че не положил председателят въпросът за мир или за война, но за какво поведение ще държат комитетите занапред. Отговорът на това биде, че ще продължават да се упражняват и готвят за бой, а второ събрание ще реши дали ще се бием или не. До това решение се дойде след буйни и продължителни разисквания и сцени.“[288]

---

[287] В дневника си екзархът сочи събранието на 26 март, но очевидно греши – то, както се вижда от протокола, който в случая е по-автентичен, е било на 28 март.

Екзархът дава отговор и на въпроса защо отказал да моли с писмо императора по повод на предложението ген. Скобелев да бъде определен за главнокомандващ на българите: „Не мога да пиша на императора такова писмо, защото с това ще вкараме императора в заблуждение, че народът е решен да се бие, когато той не е решен да се бие, без да е осигурен за материалната помощ на Русия... Аз ще излъжа императорът..., защото искането на Скобелева не значи друго нещо, то е предрешение [на] войната, което оставихме [да се реши] в идущото събрание.“[289]

Екзархът и „умерените“ очаквали и пряк отговор на поставените от тях въпроси от руската дипломация и лично от императора. Предвид на крайно изостреното положение в Източна Румелия руската политика търсела по свой път изход от кризата. Още на 5 март със специален циркуляр до посланиците в Берлин, Виена, Лондон, Париж и Рим Н. К. Гирс по повод демонстрациите в Сливен предложил да се продължат прерогативите на Европейската комисия, която да поеме наблюдение по приложението на Органическия устав в областта след евакуацията на руските войски и евентуално да се осъществи в срок от една година смесена окупация от сили на европейските страни (руската позиция отхвърлила категорично участието на турски войски в този контингент; английската, напротив, настоявала за това[290].

През март се състояли и две специални заседания на руското правителство начело с императора, на които обстойно се разгледал Източнорумелийският въпрос. Скоро станало ясно, че Портата открито се обявила срещу смесената окупация[291], че само Англия и Австро-Унгария дали съгласие за изпращане на свои контингенти, поради което смесената окупация скоро била снета като възможен изход. Особено важен бил разговорът, състоял се на 25 март между А. М. Горчаков и лорд Ф. Дюфрен, който пристигнал в Русия с английски предложения по опазване порядъка в Източна Румелия. Станало ясно, че и Портата предлага кандидатурата на Алеко Богодири за генерал-губернатор на областта; че Англия настоява султанът да се откаже да праща гарнизони по Балкана за една година (настоявала само за окупацията на Бургас и Ихтиман); че английската страна е съгласна да действа пред Портата за премахване на пълномощията на генерал-губернатора да вика на помощ в областта турски войски в случай на безпорядък и накрая – общо било мнението да се продължи мандатът на Европейската комисия с една година[292]. Този разговор показал на руското държавно ръководство, че английската страна заема по-приемлива позиция и че може да се търсят дипломатически средства за решаване на трудния Източнорумелийски въпрос.

---

[288] Дневник на Екзарх Йосиф, 97–99.

[289] Пак там, 99–100.

[290] Освобождение Болгарии... Т. 3, 490–491, док. 312.

[291] Пак там, 514–519, док. 327, с. 520, док. 331.

На 29 март министерството на външните работи изготвило специална инструкция до А. Д. Столипин, която станала официална платформа на руската политика по отношение на Източна Румелия. В нея, като се изтъкват сериозните опасения за мирното уреждане на областта в съгласие с решенията на Берлинския конгрес, се подчертава, че руското правителство придава особена важност на точното изпълнение на договора. При това „българите със собствени сили и средства не могат да постигнат нищо“, народът сляпо следвал някои от водачите от партията на „крайните“, а „умерените и благомислещи българи“ са недостатъчно организирани и ръководени, за да имат решително влияние над народа. Ето защо главната задача на руските власти, на ген. Столипин била да насочат „всички усилия към отстраняването на тези недостатъци и по-специално към разяснение на заблужденията на българите, че с безпорядки (от типа на сливенските – б. м., Д. Д.) те могат да отсрочат евакуацията на нашите войски. Крайно необходимо е всички органи на нашата власт, стоящи под Ваше подчинение, да вземат дейно и енергично участие във вразумяването на българите и в разясняването на гибелните последствия, които неминуемо ще последват, ако българите покажат непокорство и съпротива на законните власти, които ще се явят на смяна на нашата администрация съгласно решенията на Европа.“[293]

В този дух били официалните указания на руското правителство до ген. Столипин, с които трябвало да се съобразяват и всички руски военни и граждански лица и власти в областта. Тези указания следвало да станат достояние и на българската общественост и преди всичко – на ръководителите на комитетската организация.

В отсъствието на Столипин събранието на представителите в Пловдив било грижливо следено от А. П. Изволски. В предварително споразумение с екзарха той не само отстоявал руската позиция – по-специално тази на дипломатическите среди, но получавал и точна информация за хода и насоките на разискванията и докладвал на своите началници. В телеграма от 29 март до А. Н. Церетелев той съобщил, че събранието продължава, но вече под председателството на екзарха. „Старият комитет е имал предвид крайни мерки – пише А. П. Изволски. – Екзархът е настоявал за благоразумие и с всички сили се е старaел да убеди новите депутати да действуват съгласно указанията на нашето правителство. Мнението на екзарха е получило одобрението на болшинството. Моите указания, съгласно инструкцията, произведоха нужното въздействие. Наставленията, които днес даде Столипин, вероятно ще укрепят старанията на Екзарха.“[294]

---

[292] Пак там, 522–526, док. 333.
[293] Пак там, 538–539, док. 342.

На 29 март ген. Столипин бил вече в Пловдив и веднага приел екзарха, първенците на Пловдив и „7 души, избрани от самите делегати“. Преди всичко самият Столипин изтъкнал руското становище и подчертал, че Русия не може да окаже никаква военна помощ на южните българи, ако решат да се съпротивляват с оръжие в ръка против новите порядки в областта; той също така изтъкнал, че „те не могат да очакват никаква помощ от северните българи, които, доволни от своето освобождение, не само няма да вземат участие във въстанието, но известни със своето скъперничество, няма да го подпомогнат и с пари“[295].

Освен това по свидетелстването на екзарха ген. Столипин прочел специална телеграма (очевидно инструкцията на Гирс), „в която министерството казва, че смесената окупация има за цел да предвари да не нахлуят турците при отстъпването на руската окупация, че волята на императора е българите да се отнесат благочинно, и че най-малкият безпорядък той ще смята за безразсъдство“[296].

Всичко това произвело особено въздействие върху присъстващите и главно върху делегатите и – както Столипин свидетелства – „върху водачите на народа, които решиха да не настояват за присъединение към България, която би желала с румелийски ръце да вади кестените из огъня (техни собствени изрази), но да се ограничат с недопущане на турски гарнизони в Балкана, нито пък и в каквото и да било друго място в Румелия“[297].

В случая ген. Столипин действал ловко, а в известна степен и демагогски, за да укроти „крайните“ и, от друга страна – да подкрепи позицията на „умерените“ за следващото решително събрание на представителите. За тази цел били поканени и седемте делегати, между които се намирали и някои от най-крайните по схващания, вече членове на новоизбрания Централен комитет.

На заседанието на 29 март[298] екзархът изложил подробно резултатите от разговорите с ген. Столипин. За да подсили своята позиция, той прочел и една частна телеграма от ген. Скобелев, изпратена след срещата му с руския посланик в Цариград Лобанов-Ростовски. В нея се изтъквали думите на посланика, „че почти е решено, че турски гарнизони няма да дойдат в Източна Румелия, че губернаторът ще бъде европеец, избран от силите, и че той направо ще определи сичките офицери. Ген. Скобелев – изтъква се по-нататък в протокола на събранието, – като казва, че тоя резултат се сполучил до една степен вследствие на въоръжаването и готвенето на народа, съветва да се продължават тия обучения, но да не се дава никакво безчиние, защото би било вредително за областта.“[299]

---

[294] Пак там, с. 539, док. 343.

[295] Пак там, с. 556, док. 355.

[296] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 103.

[297] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 556, док. 355.

[298] Събранието на 29 март било предшествано от едно бурно вечерно заседание на предишния ден. На него отново полк. К. И. Кесяков, брат му Т. И. Кесяков, М. Кусев, Я. Матакиев и др. настоявали екзархът да пише писмо до императора и да иска ген. Скобелев за главнокомандващ; отново непреклонно и упорито, изтъквайки, че с това се преразрешава въпросът „За мир или война“, екзархът отказвал.

Екзархът изложил и съветите на Столипин: „Упражненията да си следват не за друго, но за да се въздигне духът на народа и да стане достоен да защитава правата си, но обърна сериозно внимание на сички ни и особено на присъствуващите г-да представителите, че трябва да владее съвършена дисциплина, така щото никъде да не може да стане злоупотребление с оръжието, защото в такъв случай виновний ще се наказва строго.“[300]

Според екзарха Столипин обърнал внимание на още два въпроса: събраните суми да се контролират грижливо, а съставите на комитетите да се състоят „от хора каквито трябва“[301]. Всичко, което екзархът съобщил като мнение и указание от висшите руски дипломатически и военни власти, целяло да парализира действията на „крайните“, тъй като „главните пунктове, от които се най-много бояхме, са почти решени или на решаване според нашите желания... и решението, което бяхме поставили за второ едно събрание, което да реши война или мир, пада от само себе си“. С това, заключил екзархът, „ний се намираме в прежната си линия на поведение – въоръжаване, приготовления – и пазене строго на порядкът“[302].

По думите на протоколчика последвали бурни разисквания: „крайните“ предложили отново да се пише писмо до императора, да има ново събрание: „Ц. Комитет, независимо от сякакви политически съображения и събития, ще следва най-енергично приготовленията и въоръженията.“

По предложение на пазарджишкия представител Я. Матакиев в отсъствието на екзарха бил избран полк. К. И. Кесяков за член на Централния комитет[303]. По повод на тези разисквания екзархът записал в дневника си: „Разпалената партия каза, че нищо не може да вярва от това, що се казва, че положението е същото и че трябва да се поиска Скобелев от императора. Разискването биде бурно, х. поп (Георги Тилев – б. м., Д. Д.) стана да си отива, Тодораки (Искров Кесяков – б. м., Д. Д.) направи същото, Величков казва, че не може да седи в Комитета."[304]

---

[299] НБКМ БИА, II В 2268. Телеграмата на М. Д. Скобелев е преразказана по съдържание и в дневника на екзарха (с. 102).

[300] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 104.

[301] Пак там.

[302] НБКМ БИА, II В 2268.

[303] Дневник на Екзарх Йосиф, 103–104.

Екзархът си дал оставката, но после приел да работи като председател до 12 април, тъй като „събранието отказа да настоява за писмото, което искаше да пиша до императора да искаме Скобелев".

Така събранието на представителите завършило, макар и не с пълен, но с определен успех за „умерените" начело с екзарх Йосиф. И наистина още на другия ден – 30 март, А. П. Изволски известил А. Н. Церетелев за станалото с телеграма, в която се казва: „В последното събрание на депутатите мнозинството, под влияние на наставленията на Столипин и екзарха, се изказаха в полза на запазването на порядъка. Централен комитет не е съставен, но е избран временен комитет от 12 членове начело с екзарха. Утре делегатите си заминават по окръзите с цел да подготвят народа в духа на приетата линия. Те ще се върнат на 12 април и едва тогава ще бъде избран постоянен комитет за ръководство на населението. Във временния комитет има няколко крайни, в това число полковник Кесяков и трима от членовете на бившия комитет. Екзархът се надява, че те не ще бъдат допуснати в окончателния комитет."[305]

Стремежите на „умерените" начело с екзарха само на първо време се насочили към овладяване ръководството на Централния комитет и комитетските организации в страната.

С това те като представители на висшето духовенство, едрата буржоазия и част от колебливия слой на средната търговско-промишлена буржоазия си поставили за цел да не допускат военни и революционни събития в областта, които биха заплашили спокойствието, имота и живота им, макар и в името на национални идеали, на които самите те не били чужди.

Крайната цел обаче била не само овладяването, но след решаването на Източнорумелийския въпрос и разтурянето на Централния комитет и революционната организация. Те можели да се явят не само опасни в този критичен момент, но и в очертаващата се бъдеща борба за власт в условията, начертани от Европейската комисия и залегнали в Органическия устав на Източна Румелия. Ярък пример за това било Учредителното събрание в Княжеството.

Екзархът не само нямал желание да оглавява подобна организация, но изпитвал и неприязън и отегчение от работата си в събранието на представителите. В Централния комитет, „дето влязох – пише той в дневника си, станах пишман и исках да се откача, но не биде възможно". На друго място той отбелязва: „Отидох в манастира, за да избягам от главоболията на Комитета.“[306] Сам той предава и критиките на крайните, които заявявали, че „гледат на моето влизане в комитета [че имам] намерението да парализирам планът му“[307]. Последвалите събития доказали напълно правотата на това мнение.

---

[304] Пак там.

[305] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 540, док. 344.

Макар че се явявал председател на новоизбрания Централен комитет, екзархът търсил съветите и мнението на първенците на града, някои от които в миналото се изявявали като туркофили. На 31 март екзархът повикал „Цоко (Каблешков), Чомакова, дядо Панарета и Г. Груев да поразмислим“. Всъщност главният въпрос, по който ставало дума, не бил само за вземане мерки срещу „буйствата“ на „крайните“, но и за определяне на мерки за мястото им в бъдещото управление на областта. За тази цел екзархът и владиката Панарет Пловдивски се явили пред Столипин и освен че му изтъкнали вредната според тях политика на буйните, заявили: „Затова Ви молим да не се оттегляте оттука, без да оставите друго правителство на мястото Ви. Он и обеща, че тъй и ще стане.“[308]

В такава обстановка протекла работата на Централния комитет до 16 април – деня, в който станало новото събрание на представителите, което по обективни причини не могло да се осъществи на предвидената дата – 12 април. Въпреки че Централният комитет се събрал на няколко заседания – на 30 март, на 8, 9 и 13 април[309], в неговата работа се чувствали ярко двете линии на поведение, усилията на екзарха и неговите привърженици да стеснят неговата дейност. Някои от взетите решения били: да се разпредели работата между членовете на комитета, като за член на приготовленията се определи М. Кусев; за секретари били определени К. Величков и Ал. Людсканов, за надзирател по приходо-разходите Д. Наумов; д-р Ст. Чомаков бил натоварен да ревизира Пловдивския окръжен комитет; с оглед опасността от нападение над родопските български села от башибозуци комитетът натоварил полк. К. Кесяков да действа пред ген. Столипин да се събере набор от 4000 души, който да бъде изпратен по тези места; в този дух – за съдействие и мерки, били изпратени и окръжни писма до хасковския, пазарджишкия, пловдивския и харманлийския окръжен комитет[310]; обсъден бил въпросът как сливенският комитет да усили караулите по границата на губернията; взето било решение да се изпратят двама представители (Д. Папазоглу от Казанлък и К. Калчов от Пловдив) в Княжеството, снабдени със специална прокламация, с цел да търсят съдействие от северните българи. Бил разискван и един въпрос с особено външнополитическо значение. Понеже няколко турски села в Харманлийски окръг отказвали да се подчинят още сега, в условията на Временното руско управление, на властта, се предлагало или да се подчинят с военна сила, или да се разменят с български села в Одринско. Освен това Централният комитет подготвял и проектираното събрание на представителите, което било открито на 16 април[311].

---

[306] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 104, 109.

[307] Пак там, с. 101.

[308] Пак там, 105–106.

[309] НБКМ БИА, II В 2268. (Тези заседания на ЦК са протоколирани.)

[310] По повод организирането и изпращането на селски караули и гимнастици и дислоцирането им по границата в Родопите английският представител в Петербург Ф. Дюфрен изпратил протест до Н. К. Гирс на 2 април. Последвало указание на руското Външно министерство до Лобанов-Ростовски да заяви на Портата, че какви и да е отряди от гимнастици или други по границата няма да се допускат, но в дейноста на гимнастическите дружества руското правителство не вижда нищо незаконно. (Освобождение Болгарии... Т. 3, 547–548, док. 348; 553–554.)

В това време – от 30 март до 16 април – събитията се изменили рязко в интерес на опазването българския характер на областта и организирането на Източна Румелия като автономна област. Най-голяма заслуга за това се падала на руската политика, която, подкрепена от българското съпротивително движение и пред опасността от нов, кървав сблъсък, направила енергични постъпки пред великите сили и Портата.

Руската дипломация се стремяла да удовлетвори отчасти българските искания и да получи отстъпки от Портата и силите в рамките на общия дух на решенията на Берлинския конгрес, но без да се нарушава самият договор като цяло[312].

Най-съществените стъпки в това отношение руското държавно ръководство предприело в първата половина на април – точно в момента, когато в Южна България вълненията достигнали кулминационната си точка.

Император Александър II се обърнал с писмо до султана, в което го приканвал да се откаже от изпращането на гарнизони по Балкана, за да се успокоят духовете в областта. Това писмо било връчено на султана от специалния пратеник на императора ген. Н. Н. Обручев, който същевременно трябвало да предаде на българите в областта личните указания на императора за порядък и спокойствие, изложени в специална прокламация до „жителите на Източна Румелия“[313].

Сведенията за благоприятния ход по решаването на част от южнобългарските въпроси достигали пряко до ръководителите на движението и на първо място до екзарха. На 3 април той пише: „От руското консулство научих, че всички сили били вече съгласни да няма гарнизони на Балкана. Тоя беше най-важний въпрос, за който се положиха толкова усилия да се реши благополучно. Също и генерал-губернаторът е лице, симпатично на българите – Алеко паша.“[314] На 7 април:

---

[311] Пак там. Екзархът решил да не ходи на заседание на комитета на 8 април, защото „съм несъгласен с техните мерки“ (Дневник, с. 109).

[312] *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 383–395; *Козменко, И. В.* Руската дипломация и формирането на българската държавност след Освобождението, 187–210; Освобождение Болгарии... Т. 3, 555–557, док. 355.

[313] *Овсянный, Н. Р.* Русское управление в Болгарии в 1877–78–79. СПб., 1907, Т. 3, 68–72; Освобождение Болгарии... Т. 3, 564–565, док. 361; 568–569, док. 363.

[314] Дневник на Екзарх Йосиф, 107–108.

„дохожда Изволски да ми казва, че българите трябва да се владеят благоразумно, за да може дипломацията да им помогне. Волята на императора е тъй да се свърши тая работа. Казах му, че султанът трябва чрез един акт да каже, че няма да праща ганризони...“[315]

На събранието в Пловдив на 16 април съгласно решението на Централния комитет от 8 април присъствали по 4 делегати от окръг, само Бургаски бил представен от трима, а Карнобатски – от 2 делегати. В следващото заседание присъствали по четирима представители и от Стара Загора, Хасково и Карагач, общо трима от Харманли и двама от Айтоски окръг – или всичко 46 делегати. Отсъствали делегати само от Анхиало – Поморийски окръг, а делегацията на Пазарджик се увеличила с още един равноправен член – Янко Матакиев.

Първото заседание носело протоколен характер – екзархът го открил, поднесъл оставката си съгласно обещанието си от предишното събрание и оставил делегатите да разгледат пълномощията. В същото време той обявил, че на 17 април – рождения ден на император Александър II – събрание по случай празненствата в Пловдив не ще има, но „г. г. представители, ще имате време да се срещнете с разни личности и да си съставите по-правилен възглед за положението ни“[316].

На 18 април били проведени 3 заседания – едно, отново протоколно, на което било решено, че членовете на ЦК няма да имат право да гласуват, и се избира бюро за ръководство на събранието; второ, което избирало за председател на събранието казанлъшкия представител д-р Т. И. Стоянов и за секретари К. Калчов, Д. Начев, Н. Войводов и Матеев, и трето – следобедно, на което се пристъпило към разискванията по дневния ред. Екзархът изяснил, че събранието има за цел: „да разгледа въпроси от грамадна важност. Ще оставим ли Берлинският трактат да се приспособи колкото се отнася до Южна България, или ще искаме съединение с Княжеството. Ще оставим ли областта да се нареди като автономна или не. Този е въпросът. Да обмислим следствията, които могат да произлизат и от едната, и от другата страна, да вземем под внимание още нашите собствени сили и силите на неприятелите ни и само тогава да решаваме.“[317]

Веднага след това започнали разискванията, като се очертали две становища: да се разглежда ли въпросът за Съединението или само за приспособяването на 4-е точки за Източна Румелия? С гласуване било прието второто предложение. Екзархът отбелязва: „Като прие [събранието] да разисква четирите точки, то мълчешком приема автономията.“[318]

---

[315] Пак там, с. 109.

[316] НБКМ БИА, II В 2268.

[317] Пак там

[318] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 111.

На 19 април отново се провели две заседания. На предобедното били поставени въпросите, без да се стигне до някакво решение: за опазване тайната на комитетските дела, за полагане на клетва от представителите, за наименованието на организацията (вместо комитет да се нарича Народно представителство), за правата на Централния комитет да поддържа връзки с дипломатическите представителства и т.н. Накрая по предложение на поп Георги Тилев било взето решение в следващото заседание с оглед резултатността на разискванията и решенията „всеки от представителите да се произнесе категорически върху четиритех точки на Берлинский трактат съгласно с инструкциите, които тия представители имат от населенията, които те представляват“[319].

На следобедното заседание след много разисквания било прието, че минимумът на българските искания в Южна България е унищожаването на четирите точки от решенията на Берлинския конгрес за Източна Румелия, т.е. да няма турски гарнизони по Балкана; генерал-губернаторът да се назначава не от Портата, а от Европа; да се лиши султанът от правото си да назначава гражданските и военните чиновници и да няма право в случай на смущения в областта да праща войски за омиротворението на страната.

Този ход на работата на заседанието отговарял на замислите на „умерените“. „Сутринта заседанието нищо не реши – пише екзархът. – Вечерта се предложиха четирите точки и решиха, че такива, каквито са в Берлинский трактат, не ги приемат. Остана да разгледат с изменения и да ги приемат и с какви изменения.“[320] И макар че това вече било в духа на тяхната програма, взети били мерки да не се разисква подобно изменение. За тази цел сливенският представител д-р Н. Планински на заседанието на 20 април преди обяд заявил от името на комитетите в Сливенска губерния, че „по каквито и начини да изменихме 4-те точки, ще можеме се послуша от Европа и тя ще ги приспособи“ и сега „трябва да бъдем мирни, кротки и благоразумни в поведението си, трябва да приемем генерал-губернатора, трябва да му принесем всичките почести, трябва да му изразим нашата преданост и покорност“, макар че приготовленията, упражненията на гимнастическите дружества, събирането на пари трябвало да продължи, за да бъдат готови, ако се изменят обстоятелствата, да се действа[321].

Изявлението на делегатите от Сливенска губерния, към което се присъединили и представители на Старозагорски, Карнобатски, Пловдивски и Чирпански окръг, предизвикало буря от негодувание. Протестирали най-остро пазарджишките представители Я. Матакиев,

---

[319] НБКМ БИА, II В 2268.

[320] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 111.

[321] НБКМ БИА, II В 2268.

Д. Юруков, М. Маджаров. Н. Войводов заявил на подписалите декларацията, че вчера на заседанието са се съгласили с едно, а днес предлагат друго. „Защо решавате вън, а не тук“[322] – заключил той. Ал. Людсканов от своя страна обвинил група от хора в Пловдив, намеквайки ясно за екзарха и „умерените“, че са „писали писмо до княз Лобанова, като са очернявали Комитета Централний, заради [това, че е] радикален (социалистически)“.

Консулов от своя страна предложил нова програма, която предвиждала създаването на „трайно представително тяло под название Народно представителство, което да поеме в свои ръце съдбините на областта; да се изпратят прошения до великите сили и Европейската комисия с искания да се отменят 4-те точки“. В заключение той предложил Централният комитет да прекрати съществуването си и да се замени от Народно правителство[323].

В края на протокола от това заседание е записано: „Подир това в събранието завладя голямо безредие, с което се и развали.“ Особено доволен от това бил екзархът: „Тридесет и три души представители от Сливен, Стара Загора, Казанлък, Чирпан и Карлово подписали заявление, че приемат генерал-губернаторът. Всички представители бяха на моето мнение освен от Пловдивските и Т. Пазарджишките под влиянието на някои в Пловдив.“[324]

Свършил умело, тънко и умно своята работа, той не участвал дейно в последните заседания; някои от верните му приятели, заедно с отделни представители, заседавали „вън“; вместо него говорили делегати от „умерените“ като д-р Ст. Чомаков, д-р Г. Хаканов, д-р Н. Планински, П. Иванов, Д. Наумов и други – все образовани, състоятелни, улегнали. Програмата по превземането на Централния комитет, граден с толкова усилия, грижи и труд, била изпълнена. Нещо повече, екзархът с нескрито задоволство записал в дневника си на 21 април 1879 г.: „Комитетът се унищожи, упразни.“[325]

Д. Н. Матевски – един от инициаторите за възникване на комитетите „Единство“ в Южна България и върл противник на „умерените“, в писмо до Натанаил Охридски месец по-късно обяснява от позициите на „крайните“ причините за разтурянето на Централния комитет и последствията от това. Ще си позволим да го цитираме, защото то не само изяснява някои детайли, но е и контрапункт на мислите на екзарха, които така обилно използвахме в предишното изложение, и безспорно допринася да стигнем по-обективно до самата истина.

Като изтъква, че „умерените“ и екзархът са провалили въстанието в Одринско, Д. Матевски пише: „Това бе явен знак, че с време по същий ще се унищожи и Централния комитет в Южна България, както и стана действително“, и продължава: „Но, от друга страна, много изотдалеч и много изкустно казаните (екзархът и „умерените“ – б. м., Д. Д.) действуваха най-лукаво, за да разтурят това центр[ално] тяло“. Преди всичко екзархът „майсторски можа да се вмъкне не само като член в Центр[алния] комитет, но още и като председател“ и от края на март до април е негов ръководител. „В този период от 25 дни подкопа се съществуването на Центр[алния] комитет. Негово Блаженство като председател предписва и поканва да дойдат от окръзите за в това събрание хора, които се после отличиха с енергичното и премъдро изречение: „Каквото каже негово блаженство, това трябва и да стане.“ Представителите от Пловдивский, Хасковский, Т. Пазарджишки, Карловский и Харманлийски окръзи, хора по-опитни и знающе по-отблизо както целта на Негово Блаженство, така и програмата на Централния комитет, бориха се мъжки, но болшинството на гласовете от другите отдалечени окръзи с Негово Блажество и д-ра Чомакова начело успяха и унищожиха това тяло, което беше едничката среда – център, около което сгрупирани народните сили и движими по едно мигновение, като една машина, направиха впечатление по цяла Европа, която по всички отзиви, що идеха оттатък, виждаше се наклонена вече да отстъпи и да олиже онова, което изрече в Берлин. Но... тъй биде унищожен Центр[алният] Комитет.“[326]

---

[322] Пак там.

[323] Пак там.

[324] Дневник на Екзарх Йосиф, с. 112.

[325] Пак там.

Изживявайки сякаш агония, събранието на представителите продължавало заседанията си от 20 до 25 април. Разисквани били предложенията на сливенската делегация, на Консулов, а по-късно – и на полк. К. Кесяков, все около формулираните 4 точки, както и за създаването на Народно представителство, което да замени Централния комитет.

На едно от заседанията д-р Хаканов открито изтъкнал, че „с избирането на Народното представителство действително комитетът (Централният – б. м., Д. Д.) пада, а устава после ще се прегледа“[327] (т.е. измени).

За членове на Народното представителство били избрани д-р Чомаков, Консулов, Ив. Гешов, д-р Стоилов, Ал Людсканов, С. Кожухаров, К. Пеев и Г. Груев – в мнозинството си представители на „умерените“. За членове били приети и екзархът, Панарет Пловдивски и полк. К. Кесяков. Всичко това предизвикало раздразнението на „крайните“ – Я. Матакиев заявил, че „по никой начин не приема д-р Чомакова за член на Народното представителство, защото е човек с компрометирано минало... и понеже убежденията му, както аз си зная, са да не стават никакви народни движения“[328]. Полк. К. Кесяков отказал въобще да бъде избиран, а Ал. Людсканов си дал оставката[329]. Всичко това сложило и последната точка на Централния комитет, а решенията на събранието останали без всякаква практическа стойност.

---

[326] *Български партиарх Кирил*, Съпротивата..., с. 248.
[327] НБКМ БИА, II В 2268.
[328] Пак там.

Има още един момент от последните заседания на представителите от Южна България, който заслужава внимание – на 20 април генерал-губернаторът на Източна Румелия ген. Столипин повикал при себе си предимно представителите на крайното течение и след като им изяснил отстъпките, които са направени и се очакват от Портата по отношение на Източна Румелия, с категоричен тон им заявил, че трябва да изоставят в момента всяка мисъл за присъединяване на областта към Северна България и да не пристъпват към никакви демонстрации или други крайни действия. По думите на Столипин делегатите дали обещание, че ще изпълнят тези наставления, а екзархът „ми благодари за съветите, които дадох на радикалната партия“[330].

Депутатите присъствали на посрещането на ген. Н. Н. Обручев, чули писмото на императора и словото на пратеника му, и направили само една последна и в същото време нова крачка – да се погрижат за съдбата на гимнастическите дружества[331]. В този акт, при липсата вече на Централен комитет, те търсели средства да се поддържат, ръководят и контролират техните действия – разрешени и насърчавани от руските власти, и приети вече и от чуждите представители.

Новото решение дошло в резултат на мисията на ген. Н. Н. Обручев в Пловдив. Прокламацията на императора, прочетена в църквата „Св. Богородица“, звучала категорично – султанът се е съгласил временно да се откаже от изпращането на гарнизони по Балкана; гражданските права на българите в Източна Румелия са обезпечени от закона; бъдещето отсега нататък е в собствените им ръце. В същото време в нея изрично се казвало: „Аз зная, че между вас има много недоволни от положението, създадено за Вашата страна от трактата, и които желаят с насилствен преврат да постигнат една цел, несъгласна с решението на великите сили. Аз (Александър II – б. м., Д. Д.) не мога да одобря такова намерение, понеже неговото изпълнение без волята и съгласието на държавите е немислимо и може да навлече на Вашата страна нови бедствия.“[332]

---

[329] Пак там.

[330] Освобождение Болгарии... Т. 3, 601–603, док. 380.

[331] ЦДА, ф. 420, оп. 2, л. 1–2.

[332] Марица № 77, апр. 1879; вж. също Освобождение Болгарии... Т. 3, 564–565, док. 361. За мисията на ген. Н. Н. Обручев вж. *Овсянный, Н. Р.* Русское управление в Болгарии, т. 3, 68–72; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., 395–397 и др. Още по-ясни и категорични били разясненията на ген. Н. Обручев пред пловдивското гражданство, включително и пред всички представители от Южна България, дошли на събранието. Те имали възможност да се уверят лично в официалната руска политика. В дописката си в. „Марица“, като описва тържеството в Съборната църква и речта на Обручев, изтъква, че след обяда генералът посетил екзарха, „където се намираха представителите на всички окръзи от Източна Румелия“. Прокламацията се отпечатала в 10 000 екземпляра, а ген. Н. Н. Обручев се готвил да обиколи всички по-главни градове на областта, за да извести навсякъде волята на императора, а след това да посети с тази цел и Княжеството.

На следващият ден, след като ген. Обручев обявил прокламацията на императора, 36 представители се събрали на последно заседание[333]. От протокола, воден на това събрание, се вижда, че те търсили изход от новосъздаденото положение[334]. Събранието приело специален „Акт“, в който се казва: „Днес, 26-тий априлий, представителите от Южна България решиха единогласно да се състави едно Централно Настоятелство на Гимнастическите дружества в Южна България, което ще се грижи за добрата организация на окръжните гимнастически дружества съгласно изработения и утвърден устав за тях от правителството, както и да държат кореспонденцията с депутацията в Европа и ще разполага с парите, които се намират у г-на Тодора И. Кесякова.“ По-нататък в акта се отбелязва, че за членове на настоятелството единодушно са избрани д-р Ст. Чомаков, свещеник Г. Тилев и Ал. Людсканов (действителни членове със заплата) и Т. Й. Кесяков, екзархът, полк. К. Кесяков и К. Пеев (без заплата)[335]. Към това решение, подписано от 31 представители, „крайните“, като Я. Матакиев, Г. Консулов, Ал. Людсканов и др., отказали официално да се присъединят.

* * *

Ликвидирането на Централния комитет и комитетската организация по места и заместването им от централно и окръжни настоятелства на гимнастическите дружества било прието като необходимо и целесъобразно решение от мнозинството от дейците на съпротивителното движение в Южна България. Привържениците на „умерените“ в комитетското дело в ред окръзи – Сливенски, Старозагорски, Бургаски и пр., напълно се присъединили към подобно решение.

Само малка част от южнобългарските комитети и дейци останали верни на издигнатия лозунг за народното съединение на Източна Румелия с Княжество България, за единна революционна борба на българите от Тракия, Македония и Мизия и постигане на общобългарското единство. Те именно се опитали не само да запазят, но и да възобновят комитетската организация в Южна България през следващия етап. Бившият подпредседател на Централния комитет на Южна България Георги Тилев в писмо от 14 май писал на Натанаил Охридски: „С голяма жалост и душевна скръб Ви известявам, че неколцина съсипаха делото, на което начело стоеше и самото ни духовно началство. Днес никакво дело и център не съществува, надяваме се обаче, че през тази седмица ще може би изново да се състави." Но той изказвал съмнение за успеха на това дело и даже се опасявал, че „наскоро ще ме изгонят от тук (Тракия), ако правителството сегашно не си измени мнението и решението за мен"[336]. Д. Н. Матевски по този повод още по-пълно и ясно свидетелства[337]: „Подир това (ликвидирането на Централния комитет – б. м., Д. Д.) главните съсипвачи, Негово Блаженство, Негово Високопреосвещенство (владиката Панарет – б. м., Д. Д.) и д-р Чомаков, като се виждаха вече свободни, навсякъде усещащи себе си всесилни, решиха да ни унищожат едно по едно всички окръжни комитети... Окръжний Пловдивски комитет след това постъпи решително: той писа на Т. Пазарджишкий, Хасковски, Чирпански и Карловски [комитети] и покани да се съберат изново представители от всичка Южна България за тая цел. Негово Блаженство отказа. Тогава се принудиха да решат да стане събранието не в Пловдив (в този пъкъл на българщината), а в Сливен. Като горните четири окръзи бяха готови, то предостави са на Господа представители сливенски, като в същото време бяха в Пловдив за същата цел, да земат те инициативата, да си идат понапред в Сливен и от там да поканят по телеграфа всички окръзи от Южна България, да изпратят по двама представители за в това събрание в Сливен за 15 майя. Така и стана. Събранието на представителите в заседанието си от 17–18–19 май 1879 г. избраха ново Централно настоятелство от трима действителни и трима съвещателни членове. Изработиха едно решение (програма, по което ще се водят всички благотворителни дружества за сега), а Устав се оставя да се състави всяко дружество, особено като имат за образец Уставът на Благотворителното дружество в Сливен. Така днес си имаме ново Централно дружество."[338]

---

[333] *Маджаров, М.* Източна Румелия, 136–141.

[334] НБКМ БИА, II B 2268 (протокол от 26 април 1879 г.).

[335] ЦДА, ф. 420K, оп. 2, л. 1–2. И по-нататък гимнастическите дружества продължават своята дейност с подкрепата на умерените и по съветите на руското правителство. На 3 юли екзархът е записал: „Г. Х. ми каза, че Скобелев разказал на императорът за скръбното положение на българите в Южна България. Императорът се интересувал много за страната. Европейските кабинети ще допуснат съединението на страната, но подир някоя година. Сега не щат да се разваля трактата. Страната трябва да седи мирна, но пушките да са чисти и народът готов да си послужи с них. Турция мисли да ви приспи и после да влезе и захване областта. Тя трябва да знае, че не може да влезе в областта, без да срещне народът въоръжен и готов да се брани. Той ще състави [доклад] за състоянието на гимнастическите дружества.“ (с. 115).

Последните събития – утвърждаването на Органическия устав, относителното спокойствие в областта след оттеглянето на руските войски, пристигането на генерал-губернатора Алеко Богориди и примирителната му постъпка със заменянето на „феса с калпака"[339], изборът и дейността на Постоянен съвет и т.н. довели не само до отлив, но постепенно и до замиране на комитетите „Единство“[340]. Тяхната дейност заедно с тая на гимнастическите дружества била официално забранена със заповед от 30 октомври 1879 г. на Главния управител на Източна Румелия[341].

---

[336] *Български партиарх Кирил,* Съпротивата..., 240–241.

[337] Данните, които се съдържат в писмото на Матевски до Натанил Охридски, особено за дейността на комитетската организация и по-специално за опита ѝ да бъде възстановена и поставена на революционна основа, са почти единствени в документацията, която е съхранена, поради това ще ги цитираме почти изцяло.

[338] *Български партиарх Кирил.* Съпротивата..., 248–249, док. 131; за Сливенското съвещание и решенията му вж. също *Маджаров, М.* Спомени, с. 406.

[339] П. Матвеев нарича политиката на Алеко паша политика на постоянно меняване на турския фес с „българския калпак" *(Матвеев, П.* Цит. съч., с. 243*)*.

На 6 февруари 1880 г. Главният секретар Гаврил Кръстевич с окръжно до префектите в областта, като взема повод от слуховете, че „имало в Източна Румелия някои си тайни комитети, които съставлявали особено управление, употребявали разни чиновници“, нарежда на основата на заповедта на Главния управител да се вземат мерки щото занапред да „не могат вече по никой начин ни под име *Гимнастически*, ни под име *Благодетелни* дружества или комитети, ни под никакво друго название да съществуват... Забранява строго всекиму да се назовава или подписва под писма председател, подпредседател, член, секретар, писар и пр. на тия дружества или комитети и да взима какво да е участие в събрания за и по дела на такива дружества... Строго всекиму е запретено да налага или събира данъци, даждия или помощи, волни и неволни за такива дружества или комитети...“[342].

По този повод в писмо до Ст. Заимов от 26 февруари 1880 г. Иван Андонов пише: „има приказ“ на Г. Кръстевич „за съвършеното унищожение“ на комитетите и Гимнастическите дружества, а Д. Н. Матевски, „най-главний деятел, автор на тези дружества, е преследван и избегнал е сега зад граница“[343].

Организирането и дейността на комитетите „Единство“ в Южна България, макар и в крайна сметка да били ликвидирани, довело до изключителни резултати за опазване българския характер на областта, имало важни исторически по значението си последствия в бъдещото съединистко движение.

Преди всичко комитетите „Единство“ успели да мобилизират и активизират цялата българска общественост в Тракия в борбата да не се допусне превръщането на областта в един обикновен вилает на империята. Тази била най-голямата заплаха, която висяла над българското население в Южна България.

В борбата против тази опасност под ръководството на комитетите „Единство“ се осъществили ред демонстрации и политически акции, но най-съществена се оказала революционната готовност, стрелковата подготовка и обучението на българите, т.е. създаването на една военна сила от около 80 000 въоръжени бойци, готови да окажат съпротива на османските войски[344]. За това има ред свидетелства, от които ще приведем само няколко.

---

[340] Освобождении Болгарии... Т. 3, 615–616; Марица, № 78, 1 май 1879.

[341] *Генов, Ц.* Народната гвардия на Южна България 1878–1879. С., 1958, с. 30.

[342] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 789, л. 1.

[343] Архив към Военноисторическия музей – Плевен, 3/37/41.

На 23 март 1879 г. ген. Е. Тотлебен – човек, който минавал за изключително трезв в оценките си и военен специалист от европейско и световно значение, споделил пред военнния министър ген. Д. Милютин, че българите имат вече сили, средства и възможности да се защитават и да опазят българския характер на областта. „Това свое мнение - пише Милютин – той обосновава с факта, че румелийските българи толкова са се оперили, че турците не ще посмеят да влязат в Източна Румелия. По мнението на Тотлебен Турция е пред пълно разпадане: българите са въоръжени и готови за борба, така че в случай на навлизане в Източна Румелия ще срещнат упорита съпротива.“[345] Типична в това отношение е бележката на императора на доклад на Лобанов-Ростовски до Горчаков от 26 март 1879 г. по повод решението на българите да се съпротивляват на една реставрация на турската власт в областта: „Ако не ни се отдаде да предотвратим едно турско нахлуване в областта, ще последват сериозни усложнения.“[346] Впрочем това били и най-сериозните доводи на Лобанов-Ростовски, на полк. Шепельов и на княз А. Церетелев при срещата със султана, великия везир и някои от министрите. Руската дипломация получила окончателен отговор: ген. Обручев може да заяви на населението, че ако в областта няма безпорядък, Портата „в настояще време няма никакво намерение да изпраща своя войска в Иточна Румелия“[347].

Малко по-късно П. Матеев ще отбележи, че румелийските българи са изненадали не само русите, но са респектирали и Европейската комисия. Дипломатите, пише той, се убедили, че българското население на Източна Румелия „се надигнало и застанало твърдо на краката си“ по време на руската окупация и че с него следва да се съобразяват[348].

---

[344] В областта съществували 16 гимнастически стрелкови дружества с над 50 000 членове; те притежават 64 900 пушки „Кринка“ и 25 000 трофейни турски, придобити в голямата си част по собствен път от турската армия и население (само русите раздават 1429 трофейни пушки). В системата на селските караули са обхванати и се обучават около 28 000 души, особено в пограничните райони. Към тях следва да се имат предвид и силите на дружините от българската милиция - около 1500 души. (Освобождение Болгарии... Т. 3, 331–333, док. 208, 498, док. 317, 584 и др.). Понякога на учение се явявали до 10 000 души българи (пак там, с. 511). Същата многолюдност, добра организация и видим напредък в усвояването на военните знания показали гимнастиците от пловдивското дружество „Орел“, от сливенското „Лев“ и други на парадите в Сливен, Пловдив, Чирпан и другаде (пак там, с. 615). Чуждите вестници и дописки от България съобщавали, че двете български области вече разполагат с над 100 000 души войска (Марица, № 57, 13 февр. 1879; *Генов, Ц.* Народната гвардия..., с. 19, 23, 33).

[345] *Милютин, Д.* Дневник, Т. 3, с. 125.

[346] Освобождение Болгарии..., Т. 3, с. 532, док. 335.

[347] Пак там, 612–613, док. 384.

[348] Turkey, № 9 (1879); p. 207, 208, 238, 240 и др.; Българско знаме, № 12, 13, 28 и 29 апр. 1879. Барон дьо Ринг заявил на султана, че ако се появи турски фес в Източна Румелия, ще стане сбиване, че „военното устройство на областта е свършено“ (Марица, № 75, 20 апр. 1879). Австрийският вестник „Politische Correspondenz” още през януари писал: „Както вървят днес работите, без всяко двоумение може да се каже, че в Източна Румелия почти всичко е готово за въстание.“ Сега според

Подобни констатации направили и чуждите дипломатически представители, макар че повечето от тях изтъквали подстрекателството и ролята на руските военни и граждански власти и до голяма степен омаловажавали самобитния характер и собствените приноси на българите в организиране на революционните въоръжени сили на областта.

Дейността на комитетите „Единство“, на източнорумелийската съпротива изиграли следователно съществена роля за постигане на част от програмните искания на южнобългарската общественост. Така го чувствали и самите участници в това движение. По този повод Ив. Андонов пише, че представителите на великите сили с донесенията си изплашили Портата и я заставили да отстъпи. „И те имаха право“ – заключава Ив. Андонов, – защото „цялата автономна област представляваше един въоръжен лагер.“[349]

На първо място не били допуснати гарнизони по Балкана, което било една реална опасност не само за съдбата и бъдещия живот на южните българи, но и добре обмислено средство за увековечаване на българското разделение. Освен това чрез борбата си тракийските българи упражнили натиск върху Европейската комисия за изработване на един сравнително либерален и изгоден за българските интереси Органически устав; за назначаване на генерал-губернатор от български произход; за отмяна правото на султана да назначава пряко висшите чиновници и да вкарва войски в случай на смущения в областта и пр. Опазени били част от южните български граници от башибозушки нападения. Това били реални и значителни придобивки, които гарантирали почти пълна автономия на Източна Румелия[350].

В осъществяването на тази програма взели участие народните селски и градски маси, интелигенцията, представители на висшето духовенство, на едрата и средната буржоазия, оформени в две партии – „умерени“ и „крайни“. За успешното осъществяване на тези задачи огромна роля изиграли руските военни и дипломатически усилия, политиката на руското правителство. В лицето на Русия българското съпротивително движение намерило не само свой съюзник и покровител, но и активен противник на Портата и великите сили в борбата за реализация на тази българска национална програма.

Лозунгът за незабавно присъединение на Източна Румелия с Княжество България и осъществяване на общобългарското единство – де-

---

кореспондента, докато русите са тук, се въоръжават, обучават и подготвят, а след като се изтеглят – ще влезе в сила българската национална гвардия, която от 21 януари 1879 г. е започнала редовно обучението си с оръжие. Гимнастическото дружество „Орел“ е разпръснало цяла войска от агенти, които работят за създаване на патриотически комитети навсякъде. На всекой българин с приход от 1000 гроша се вземат 10 на месец – налог за въоръженията (Марица, № 51, ян. 1879).

[349] *Андонов, Ив.* Съединението..., с. 15.

[350] *Маджаров, М.* Спомени, с. 396; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление..., с. 396; *Стателова, Е.* Източна Румелия, 17–51.

виз и същност на борбата на комитетите „Единство“, издигнат от партията на „крайните“ в Южна България, станал водораздел между двете течения и бил в противоречие с принципите на руската политика по българския и Източния въпрос в този момент. Това, както, разбира се, и упоритата защита на решенията на Берлинския конгрес и интересите на Портата от великите сили, определя и неуспеха на българското съединистко движение през 1878–1879 г.

И още нещо. Приемането на източнорумелийската автономия, ликвидирането на комитетите „Единство“ и стихването на южнобългарската съпротива оказали силно въздействие и върху състоянието и развоя на въстанието на македонските българи. Още в края на април ЦК на въстанието в Македония (Натанаил, Ст. Стамболов, Н. Обретенов) в писмо до „Централния Тракийски комитет“ изтъкват: „Ние обичаме да мислим и вярваме, че македонското движение се намира в неразривна свръзка с тракийското и че за успеха на едното е нужно и необходимо съседството и помощта на другото.“[351]

Подобни мисли, но вече от името на истинските революционери в Тракия изказва и Д. Н. Матевски: „Проклетите му врагове („умерените“ начело с екзарха – б. м., Д. Д.) унищожиха Ц. Комитет в такова време, когато той беше повече от нужен за работите както в Тракия, така и в Македония.“[352]

След като станало ясно, че събитията в Южна България отиват към прекратяване на борбата с оглед влизането в сила на Органическия устав и приемането на Алеко Богориди, Н. Обретенов записал в дневника си: „Ако те (тракийците – б. м., Д. Д.) направят това, нам не остава нищо друго, освен да се дръпнем и оставим бедната Македония да чака божията помощ.“[353]

Това били активите и пасивите на южнобългарската съпротива под ръководството на комитетите „Единство“ през паметните 1878–1879 г.

Едно обаче е ясно – тази дейност е не само първа, реална и значима стъпка по пътя на осъществяване на съединението между Княжество България и Източна Румелия, но и звено от създадената вече традиция на общи интереси, съдба и борби на българите от Княжеството, Тракия (Одринско) и Македония.

---

[351] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, с. 216.

[352] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата... , с. 249.

[353] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, с. 216.

Четвърта глава

КОМИТЕТИТЕ ПРЕЗ 1880–1885 г. – ПРОДЪЛЖИТЕЛИ НА СЪЕДИНИСТКИТЕ ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“

Възстановяване и дейност на комитетите в Източна Румелия през 1880 г.

Не минала и година от драматичните обсъждания на общонародния въпрос в Учредителното събрание, от бурните събития в Южна България по отстояването на българския характер на областта и въпросът за съединението на Княжеството и Източна Румелия отново бил поставен на дневен ред.

Причините за новата съединистка акция произтичали както от вътрешните национални условия, така и от очерталата се благоприятна външнополитическа обстановка на Балканите.

Още при създаването и първите стъпки на новосъздадената на север от Балкана българска държава била осъзната напълно историческата ѝ мисия – ядро, около което трябва да се обединят останалите части на нацията, оставени под властта на Портата. Почувствана била и необходимостта от изработване на стратегия, на политика за осъществяване на тази задача в бъдещето. В това отношение в програмите и на двете партии – Либералната и Консервативната, националното обединение е поставено като основна задача[1].

Първият български княз – Александър Батенберг, разбирал, че този въпрос ще има не само определящо значение в цялостния политически живот на страната, но ще играе роля в консолидацията на националните сили около короната, ще има значение и за утвърждаването на личния му авторитет, или пък може да доведе до детронирането му[2].

Наред с това стремежът за обединение се обуславял и от икономически, социални и преди всичко от национални причини. Цялото българско общество в Княжеството, свързано неразривно в своята предишна историческа съдба с българите от Тракия и Македония, чувствало извоюването на народното единство като продължение на борбата за освобождение, като свой дълг и свята задача. Точно тогава – във времето след Берлинския конгрес, народното обединение на българите се превърнало в национален идеал.

---

[1] *Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България 1879–1886, 138–143.

[2] *Димитров, И.* Въпросът за Съединението в политиката на Княжество България (1879–1884). – История и география, 1965, № 6; *Димитров, И.* Князът, конституцията и народът. С., 1972.

В началото на 1880 г. на Балканите и в Европа назрявали събития, които били оценени като благоприятни за една съединистка акция. Портата, която съгласно Берлинския договор следвало да отстъпи територии на Черна гора и Гърция, не само отказвала да изпълни задълженията си, но струпала и военни сили по границите си. Опасността от военен конфликт била съвсем реална. Великите сили, които подкрепили турските права съгласно Берлинския договор по отношение на България, сега открито проявили недоволство от неотстъпчивостта на султана.

Князът и българската общественост се надявали не само на тези благоприятни условия на Балканите, но разчитали и на промяната, която настъпила в управлението на Англия. Консервативното правителство на Дизраели, един от главните виновници за тежките условия, поставени на България в Берлин, паднало от власт и било заменено с правителството на либералите начело с У. Гладстон. Поради застъпничеството му по време на Априлското въстание, пък и поради критичните изявления, които правил за английската политика, докато се намирал в опозиция, българската общественост изпитвала към него не само симпатия, но хранела надежди, стигащи до илюзии[3].

Съединистките стремежи в Източна Румелия били известни и близки на българското княжеско правителство – нещо повече, сега начело бил кабинетът на либералите, най-горещите защитници на общобългарското единство по време на Учредителното събрание и след това. Председателят на Министерския съвет Драган Цанков само месеци преди това бил ръководител на Централния комитет на Южна България и не само държавнически, но и граждански, и човешки бил дълбоко обвързан с тежненията на южните българи. В Княжеството знаели и за острите борби между „умерени“ и „крайни“ в областта и голямата част от интелигенцията и обществеността – по обясними причини – симпатизирала на привържениците за незабавно съединение, за народно и държавно единство.

Чия била инициативата за новия опит за съединение през 1880 г.?

Едни от изследователите приемат, че това е дело на Княжество България и по-точно на княз Александър Батенберг, който през февруари 1880 г. направил посещение в Русия и получил ако не съгласие, то поне насърчение за една бъдеща съединистка политика от някои висши руски среди[4]. Идеята била възприета и от някои народни представители начело със Ст. Стамболов. Тази група именно с неофициалното съгласие на княза влязла във връзка с членове на Областното събрание и Постоянния комитет в Пловдив и поканила двама от изявените съединисти – К. Величков и Д. Наумов, в София за разговори.

---

[3] *Пантев, А.* Англия срещу Русия на Балканите, с. 70.

[4] *Панайотов, Ив.* Опит за съединяване на Княжество България с Източна Румелия през 1880 г. – ИБИД, 22–24, 1948, 12–29.

Ел. Стателова обаче приема, че „инициативата за това (новия опит за Съединението – б. м., Д. Д.) идва от Източна Румелия“. За това южните българи били окуражени от идването на власт на либералното правителство начело с Драган Цанков. „В началото на април 1880 г. – обосновава се по-нататък цитираната авторка – Постоянният комитет изпраща в София двама свои делегати – К. Величков и Д. Наумов, със задача да установят контакт с правителството и народните представители с цел да „определят онази програма на общо действие, по която и в двете Българии да се вземат решителни мерки за бързото съединение на народа ни.“[5]

В случая инициативата за пристигането на двамата делегати – К. Величков и Д. Наумов, принадлежала на отделни представители на Областното събрание в Пловдив – повечето бивши участници в съединисткото движение в областта през 1879 г. и дори членове на Централния комитет на Южна България. В подкрепа на това е записката от 10 ноември, която д-р К. Стоилов направил в дневника си: „Видях Наумов, който е дошъл като представител на Румелия, за да се споразумеем върху една обща външна политика.“[6]

Имало ли е преди това покана или друга инициатива от София – това засега остава неясно. Но очевидно непрекипелите все още съединистки страсти в Южна България и най-вече сред патриотичните среди на народното представителство от Областното събрание са били възбудени от идването на власт в Княжеството на Либералната партия. Нужно е било именно в този момент да се направи сондаж за бъдещото съгласуване политиката на двете области по въпроса за народното единство.

Наред с тази официална страна южнобългарската инициатива е предизвикана и от групата на „крайните“, от участниците в бившите тайни комитети в областта, които дали доверието си на К. Величков – бивш член на Централния комитет, а по-късно и на Централното настоятелство на гимнастическите дружества.

За да изясним този въпрос, трябва да се спрем накратко върху създаването и дейността на Централното настоятелство на гимнастическите дружества в Южна България.

Сред разпускането на Централния комитет и създаденото с акта от 26 април Централно настоятелство недоволните от това решение пловдивски, пазарджишки и други комитети търсели изход от създаденото положение. По инициатива на Д. Матевски, както вече изяснихме, били свикани представители на всички комитети и дружества в Сливен, където следвало да се реши въпросът за бъдещото съществуване на ЦК и комитетската организаци и да се начертае една програма за бъдещи действия[7]. След дълги разисквания – от 17 до 20 май, събранието решило вместо комитети да се организират местни гимнастически дружества с еднаква програма; да се създаде Централно настоятелство с център Пловдив; да се работи за опазване на въоръжените сили на народа, събиране на средства; да се води борба за разширяване на народните правдини. Избрана била комисия в състав: М. Икономов, К. Величков, Д. Наумов, която да изработи устав на народната организация и да начертае програмата. Избрано било и ръководство на Централното управително тяло – К. Величков, Г. Консулов, В. Морфов и М. Икономов. Величков по ред съображения си дал оставката; освен това било решено, ако Г. Консулов си даде също оставката (той не присъствал на събранието в Сливен), да бъде заместен от Д. Наумов[8].

---

[5] *Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България, с. 143.

[6] Пак там.

Първото заседание на Централното настоятелство било проведено на 13 юни 1879 г. в дома на д-р Ст. Чомаков в Пловдив. То имало за задача да се конструира в окончателен вид ръководството на Централното настоятелство. За председател бил избран Г. Консулов, за деловодител – М. Икономов, за касиер – В. Морфов. Решени били и някои парични въпроси. Изтъкнато било, че е крайно необходимо да започне издаването на в. „Народний глас" като орган на Централното настоятелство на гимнастическите дружества (издател Д. Манчов, редактори К. Величков, а малко по-късно и Ив. Вазов)[9]; освен това следвало да се промени старият с нов печат[10]. Наред с това окръжно № 5 известявало дружествата в областта, че отсега нататък дейността на организацията ще се свежда до работата в гимнастическите дружества, ръководството им ще се нарича „Централно настоятелство на гимнастичските стрелкови дружества в Южна България", а провинциалните настоятелства (гимнастическите и благодетелни, слети заедно) ще носят наименование „Настоятелства на гимнастическите стрелкови дружества в еди-кой град"[11].

С окръжни, събрания и пр. Централното настоятелство настоявало за събиране на средства, за редовно водене на стрелковите упражнения, имало свое становище по изборите за представители в Областното събрание и пр.

Проведени били две общи събрания в Пловдив. На първото, от 20 август, се потвърдила нуждата от Централното настоятелство и било решено да не се трансформират гимнастическите дружества в резервните команди на милицията; обърнато било внимание на дружествата да надзирават отблизо избора на делегатите за Областното събрание; препоръчало се да се действа за комендант на милицията да се назначи полк. К. И. Кесяков; за председател на Централното настоятелство бил избран К. Величков. Второто общо събрание се състояло на 25 октомври. На него отново главният обсъждан въпрос бил за съдбата на гимнастическите дружества – да се слеят ли с резервите, или да продължат да съществуват отделно?

---

[7] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата... , с. 249, док. 131.

[8] *Костов, Н. С.* Гимнастическите стрелчески дружества в Южна България. – Здраве и сила, № 18, 15 май 1910, с. 7.

[9] В окръжно от 20 юли Централното настоятелство не само препоръчало в. „Народний глас" на всички гимнастически дружества, „който ще бъде бранител на добре разбраните народни интереси", но го обявил и за свой орган.

[10] Печатът не следвало да бъде „символичен" (т.е. трите снопа, изразяващи единството на трите области), а „ще носи названието на настоятелството (понеже работим официално) плюс символичен знак на плорододието"; *Костов, Н. С.* Цит. съч. – Пак там, № 1–2, 15 апр. 1910, с. 7.

[11] *Костов, Н. С.* Цит. съч., с. 8.

Избрано било и ново ръководство начело с д-р Г. Янкулов, подпредседател д-р Г. Странски, съвещателни членове – Ив. Ев. Гешов, К. Величков, Т. Кесяков, К. Калчов. Скоро обаче – на 29 октомври – надделяло мнението на влиятелни членове, бивши привърженици на „умерените", че гимнастическите дружества следва да се слеят със стражите, но оръжията да останат в членовете на дружествата[12]. Това означавало фактически ликвидиране на гимнастическите дружества. На другия ден – 30 октомври, Алеко Богориди подписал указа за разпускането им, обявен официално на 5 ноември 1879 г. в пресата[13].

Въпреки указа на генерал-губернатора Централното настоятелство продължило полулегално дейността си, включително с издаването на окръжни до дружествата. В последното окръжно – № 99 от 5 февруари 1880 г., Централното настоятелство съобщавало на дружествата по места, че е решило да свика ново общо събрание, на което да се реши: трябва ли да съществуват настоятелствата и какво да се прави със средствата на дружествата[14].

Чрез своите привърженици в редовете на Централното настоятелство властта узнала за новото решение и на другия ден – 6 февруари, било издадено цитираното вече окръжно на Г. Кръстевич, с което се забранявала дейността на гимнастическите дружества, на комитетите, събирането на средства, подписки и пр.[15]

Следователно Централното настоятелство и гимнастическите дружества по места, които по същество продължили линията и делото на комитетите „Единство" в Южна България, били постигнати от същата участ като тях.

Една от причините за това отново била борбата между двете течения в южнобългарското общество и старанието на представителите на едрата буржоазия, на „умерените" да ликвидират своите политически и идейни противници.

Новосъздаденото положение предизвикало съответни мерки. Иван Андонов по този повод изрично пише: „Това окръжно (разпореждането на Г. Кръстевич от 6 февруари 1880 г. за пълна забрана на гимнастическите дружества и всяка комитетска дейност – б. м., Д. Д.) има за последствие да внесе едно смущение между някои истински патриоти, които предизвикаха едно тайно събрание с избрани представители, предпочително от хора, които са се занимавали с общи работи през време на въстанията. Това събрание имаше за цел да се занимае с два въпроса: 1. Какви мерки и средства трябва да се употребят, за да се запазят и останат за напред гимнастическите дружества, след като г-н Кръстевич ги обяви за унищожени и 2. По какъв начин и с какви средства да се разреши повдигнатият въпрос за Съединението на Южна със Северна България?“[16]

---

[12] Пак там.

[13] Народний глас, № 30, 5 ноем. 1879.

[14] Пак там.

[15] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 789, л. 1; *Андонов, Ив.* Съединението, 21–22.

Точно след това тайно събрание, когато се налагало преди всичко да се намери отговор на въпроса по какъв начин и с какви средства трябва да се търси разрешение на въпроса за Съединението, двамата делегати се озовали в София. Активни участници и ръководители на комитетската дейност и на гимнастическите дружества – особено К. Величков (член и на Постоянния комитет), те очевидно не били само пратеници на отделни членове на Областното събрание – обстоятелство, което досега се изтъква от изследователите, но представлявали и цялото организирано, патриотично и революционно движение в областта. Разбира се, не е изключено наред с оторизацията си от едни среди и кръгове представителите на Южна България да са получили пълномощия и от другото течение – една тенденция, която наблюдаваме и при други събития в областта през разглеждания период. Нещо повече, изричното свидетелство на К. Величков, направено малко по-късно на събранието в Сливен на 17 май, ни дава основание за подобно съждение. „Българите – представители в Пловдив при последното си събрание в частното си заседание, като обсъждали настоящото положение в страната ни, видели липсата на една чисто народна организация (ликвидирането на ЦК и комитетите, забраната на гимнастическите дружества – б. м., Д. Д.), стремяща се към благото на народа и въпиющята нужда от нейното съществуване за по-доброто ѝ и успешно уреждане изпроводи него и Наумова в София, гдето да се срещнат с министрите и народното представителство и заедно да определят онази программа на общо действие, по която и в двете Българии да се вземат решителни мерки за бързото Съединение на народа ни.“[17]

К. Величков и Д. Наумов се озовали в София в началото на април. Времето от средата на февруари до края на март е било достатъчно да се направят предварителните сондажи за тази акция. Точно тогава и именно в София те намерили вече назряла идеята за евентуални проекти и действия по съединението на двете български области, като се използва благоприятната външнополитическа обстановка. И наистина по това време в София били предприети първите стъпки за осъществяване на съединението на Княжество България и Източна Румелия и затова пратениците от Южна България били приети по думите на К. Величков „с възторг“[18].

---

[16] *Андонов, Ив.* Съединението, 22–23. Има данни, че по въпроса за съдбата на гимнастическите дружества в Южна България са търсили съветите на ред руски и други дейци, дипломатически чиновници. В едно от събранията се подхвърля идеята да се сондира и мнението на отговорни лица в Княжеството, включително и на княза (*Костов, Н. С.* Цит. съч.).

[17] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 15. Ал. Батенберг в беседа с Кевенхюлер на 17 май дал друга версия за мисията на двамата депутати от Източна Румелия в София – те дошли по повод обсъждането на българския църковен въпрос (БАН АИИ, кол. III, оп. 6, л. 229–934).

На 17 април К. Стоилов, Г. Живков, Ст. Стамболов, д-р Д. Моллов и П. Станчев – пълномощници на българското княжество, и Д. Наумов и К. Величков – пълномощници на народните представители на Южна България, подписват един общ протокол с цел: „Да положим основите на едно взаимно и съгласно действие по народната ни политика – Съединение на разделена България.“[19]

В протокола се набелязват следните по-конкретни задачи: „1. Да се основе в Южна България един Централен таен комитет, който наедно със своите планове да действува като народно правителство в тая страна. Тоя комитет да има за главна грижа организуването и управлението на народните сили в Южна България;

2. Тоя комитет да има прями сношения с правителството на българското княжество, което води народната политика, за да го държи в течение на работите в Южна България и за да се споразумява с него върху всички предмети, касающи се до въпросът за народната ни политика, така щото тия две части на разделена България да бъдат готови за всяка случайност и непредвидени обстоятелства.“ По-нататък се изтъква, че Княжеството следва да поддържа българската войска поне в тази си численост, за да „послужи за ядро на едно значително народно опълчение“; да се създаде със закон „Народна гвардия“ в Княжеството, правителството да разполага със специален кредит за осъществяване на съединението. В заключение на протокола се изтъква, че „за всяко важно действие и предприятие да се изисква предварително споразумение и съгласие на двете страни“[20]. С решението на пълномощниците се съгласили и приподписали протокола още 16 представители на Народното събрание. Двамата представители от Южна България били приети на другия ден от княз Александър Батенберг. „Н. Височество – отбелязва в дневника си К. Стоилов на 18 април – прие румелийските делегати. Каза им: напълно е съгласен с програмата; надява се, ако въоръжението продължи, да бъдем готови още идущата година; живее всецяло с тази идея.“[21]

---

[18] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 15.

[19] Пак там. Т. 2, с. 3.

[20] Пак там, 3–4.

[21] *Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България, с. 144.

За разлика от княза, както и от активната подкрепа на консерваторите, либералното правителство и особено неговият председател Драган Цанков приело резервирано това начинание и заело особена, двойствена линия по отношение на проектираната съединистка акция. От една страна, правителството не искало да изпусне из своя контрол една подобна национална задача, неговите членове сами били убедени съединисти, а от друга – изпитвало опасение, че подобна стъпка, несъгласувана с Русия, ще го компрометира в очите на руското държавно ръководство, на другите сили, склонни да обвинят Либералната партия не само в „панбългаризъм“, но и в краен радикализъм[22].

Поради това правителството подкрепило негласно една от главните задачи – дипломатически сондаж за евентуалното съединение чрез мисията на Ст. Панаретов в Лондон[23]. Подготвен бил „Закон за създаване на Народното опълчение“, внесен в Народното събрание и одобрен. Тъй като е видоизменен по насоки, той по-късно не бил одобрен и не е подписан от княза[24]. И с това кажи-речи се изчерпват усилията на Княжеството в този опит за съединение, срещнал съпротивата на Русия и на другите сили – гарантки на Берлинския договор[25].

Главните надежди за осъществяване на съединението през 1880 г. отново се възлагали на комитетите „Единство“ и комитетската организация в Южна България. Под тяхно ръководство следвало да се осъществи организирането, обучението и подготовката на народните маси в областта за въоръжена борба и за постигане на святата цел.

На първо място била възобновена идеята за създаване на Централен таен комитет в Южна България, който да поеме в свои ръце създаване на местни комитети – „клонове“ из областта, за да организира народните сили и приготовления. Тази идея била обсъждана още на заседанието на 17 април в София и намерила място в решенията, приети от източнорумелийските и княжеските представители.

---

[22] Пак там, с. 144.

[23] За мисията на Ст. Панаретов вж. *Панаретов, Ст.* Една мисия в Лондон 1880 г. – Мир, № 9109, 18 ноем. 1930; *Панайотов, Ив.* Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия, 19–20; *Митев, Й.* Съединението, 102–104.

[24] *Димитров, И.* Народното опълчение от 1880–1882 г. – ВИС, 1965, № 6, 40–41; *Вълков, Г.* Създаване, развитие и роля на Народното опълчение в България (1880–1891). – ИПр., 1974, № 2, 35–42.

[25] *Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България, 145–146; Народний глас (№ 112, 19 авг. 1880), изразил мнението на южнобългарските дейци по съединистката акция от 1880 г.: Законът за Народното опълчение в Княжеството бил необходим с оглед на бъдещето обединение; то може, както показват историческите примери, да се осъществи само със силите на една „народна война“, в която „народът да развие всичките си средства, всичките си сили“, а войската ще бъде само ядката, около която тези сили ще се обединят. Опитът за съединение през 1880 г. е получил една сравнително пълна интерпретация в българската историография, по-специално в посочените по-горе изследвания. Значително по-слабо е засегнат въпросът за комитетската дейност в Източна Румелия, за приемствеността и различията с предшестващата комитетска организация, която е и главен обект на настоящото изложение.

Връщането към идеята да се създаде нова, тайна и революционна по същността си организация произтичало както от характера на предстоящата задача, така и от необходимостта това да бъде скрито от очите на Портата, на великите сили, на установената официална власт в Източна Румелия. Ето защо Централният таен комитет следвало да действа като „народно правителство“ в областта – една мисъл, която възникнала и била обсъждана и в последните заседания на представителите на комитетите в Южна България през април 1879 г., но сега вече получила утвърждение и санкциониране.

Като „народно правителство“ на Южна България централният комитет следвало да осъществява връзките и взаимоотношенията с правителството на българското княжество и да го информира за хода и нуждите на народното движение.

Важно значение за вземането на подобни революционни решения бил съставът на участниците в заседанието на 17 април в София. К. Величков бил член на бившия ЦК на Южна България, изтъкнат и активен привърженик на „крайните“ в областта; Д. Наумов – постоянен участник в събранието в Пловдив, Сливен и пр. като представител на окръжния комитет в Стара Загора; сред представителите на Княжеството били дейният член на търновския комитет „Единство“ Г. Живков, участниците в комитетската дейност К. Стоилов, Д. Моллов, П. Станчев; сред подписалите протокола народни представители се откроявал със своята дейност като член на софийския комитет „Единство“ свещеник Тодор Митов; участници в комитетите били също и свещеник Т. Драганов, Н. Донев, Н. Сукнаров, Хр. С. Грънчаров и др. Начело на всички обаче по участие в комитетската дейност, по убеждение и опит стоял Стефан Стамболов. Още по време на Учредителното събрание той застъпвал становището, че е крайно нужно да се изгради централен комитет „за Тракия, България и Македония“[26], а по-късно, след като изчерпил възможностите в Княжеството, настоявал за общ комитет за ръководство на съпротивата на българите в Македония и Тракия[27].

Връща ли се Ст. Стамболов към тази мисъл при възникналата нова обстановка и лансираната в началото на 1880 г. идея за съединение на Княжество България с Източна Румелия? Създава ли се Централен комитет в София и какви задачи си поставя? Това са част от въпросите, на които историграфията досега не е отговорила главно поради липса на преки исторически свидетелства.

В проведеното събрание в Сливен, на предобедното заседание на 17 май, бил обсъден въпросът за броя на членовете и равните им права в бъдещия Централен комитет на Южна България. Ст. Стамболов взема думата и заявява, „че у Княжеството при същите съображения са назначени пет души членове в Ц. комитет“[28]. Д. Т. Страшимиров – един безспорен познавач на епохата и събитията, в забележка пише по този повод: „Този комитет в Княжеството е Централният македонски комитет.“[29]

---

[26] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата, с. 210, док. 84.

[27] *Дойнов, Д.* Нови документи... , с. 102.

В случая става дума именно за новоизграден Централен комитет в Княжеството, който да се грижи за осъществяване съединението на Северна и Южна България. ЦК на въстанието в Македония, както вече бе изяснено, отдавна преустановил своето съществуване. Новият комитет е бил изграден с оглед предстоящите преговори между представителите на двете области, т.е. в средата на април 1880 г. Затова на преговорите, приключили с протокола, се явяват не други, а петимата му членове: Д. Моллов, К. Стоилов, Ст. Стамболов, П. Станчев и Г. Живков[30]. Този състав визира Ст. Стамболов, като заявява, че ЦК в Княжеството се състои от 5 членове. Това обяснява и един друг факт, отбелязан в същия протокол: в заседанието не вземат участие, но дават съгласието си със взетото решение 16 народни представители. Освен това в новосъздадения Централен комитет не е избран председател, независимо че Ст. Стамболов ще е бил и инициатор, и един от главните му дейци. В него е включен обаче К. Стоилов като бивш активен деец в южнобългарската съпротива. В комитета няма представител на македонските българи (очевидно поради създадената обстановка след Кресненско-Разложкото въстание и непримиримата позиция на Русия и западните държави, особено на Австро-Унгария към всяка българска инициатива в Македония).

Създаването на Централен комитет в София не станало като при други случаи на основата на назряла необходимост, на остро стоящи пред масите въпроси за решение, на съществуващи възможности за изграждане на масова организация. Той възникнал инцидентно и с оглед посрещането исканията на южнобългарските делегати. Той би могъл да получи по-пълна и реална роля и значение при едно благоприятно развитие на общобългарския въпрос за съединение и обединение и главно – при по-благоприятни външнополитически условия. Това обаче не станало. Ето защо той съществувал кратко време и до голяма степен формално.

Главната цел на създаването му – а така са почувствали и приели участието си в него и някои членове като К. Стоилов, Д. Моллов, била да подтикне съединисткото движение в Южна България, да укрепи вярата на тракийци в съчувствието и организираната помощ, която ще получат от северноблгарската общественост.

---

[28] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 22.

[29] Пак там.

[30] Пак там, с. 4.

Поради това в протокола от 17 април се визира главно създаването на централен комитет в Източна Румелия – понеже там такъв по това време не е съществувал, и се набелязват задачите, които трябва да се вземат в двете области за постигане на Съединението. „В този протокол – отбелязва Ив. Андонов – се е положило за пръв път началото и основата за взаимно сътрудничество на двете Българии по въпроса за Съединението.“[31]

Насърчени от постигнатото в София, окуражени и от мнението на княза, двамата източнорумелийски депутати веднага след завръщането си в Пловдив оповестили резултатите пред групата народни представители, които ги оторизирали с мисията им в Княжеството. Били взети незабавни мерки за осъществяване фиксираните в протокола задължения на южните българи – изграждането на централен комитет и подготовка на населението за въоръжена борба.

Съгласно установената вече практика избирането на централен комитет следвало да стане от специално упълномощени от всяка околия представители[32]. Предвиждало се след изборите общото събрание на представителите да се състои на 15 май в Сливен – смятало се, че там по-добре ще се опази делото в тайна.

Изборите със съдействието на съответните народни представители се провели от края на април до 12–13 май от избирателни колегии, т.е. по околии, в които участвали кметовете на градовете и селата, в някои по-големи градове – и на махалите и кварталите, свещениците и старейте, а в градове като Пловдив – и първомайсторите на еснафите. Избраните за сливенското събрание делегати били снабдени със специални пълномощия, подпечатани с печатите на селищата, махалите, църковните общини, еснафските сдружения[33].

Харманлийският представител бил избран и упълномощен от настоятелството на гимнастическото дружество „Любов“[34].

В Сливен се озовали следните 20 представители: Георги Натев – от Перущица, Тодор Караманов – от Карнобат; Христо Лазаров – от Карлово, Д. Икономов – от Ямбол, Д. Наумов – упълномощен от Ст. Загора и Т. Сеймен, С. Костов – от Казанлък, П. Костов – от Станимака, К. Величков – от Пещера, д-р Н. Планински – от Нова Загора, Д. Бояджиев – от Кавкалии (Тополовград); д-р Г. Хаканов – от Чирпан, Енчев – от Казълагач, Искрю Мачев – от Панагюрище, З. Ласков – от Ихтиман, Д. Аргиров – от Рупчоска околия, Ив. Андонов – от Овчехълмска околия, д-р Г. Странски – от Сърнегорска околия, и К. Балджиев – от Харманли[35]. Поради недоразумение само от Пловдив не бил избран и изпратен представител[36].

---

[31] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 23.

[32] Архив на Възраждането. Т. 2, 5–12.

[33] Пак там.

[34] НБКМ БИА, II А 10538.

Заседанията започнали на 16 май в дома на х. Димитър Хаджипетров с преглеждане на пълномощията и продължили на другия ден – 17 май, вече и с присъствието на Ст. Стамболов и Г. Живков – представители от Княжеството.

К. Величков изложил резултатите от мисията в София, като изтъкнал, че южнобългарските делегати били посрещнати не само с радост и съчувствие, но и с пълно разбиране. В резултат на това било постигнато пълно съгласие за бъдещата съвместна работа и подписан съвместен „контракт", в който Княжеството поело отговорни задължения. Задачата на южнобългарските представители, произтичаща от подписания протокол, била: „уреждането на едно народно правителство, което, ако и с тайно действувание, да може да развие силите и средствата на мястото до там, щото в даден случай да може мъжествено и със сила да поиска съединението". Величков заключил, че „за тази именно точка настоящото събрание се е свикало"[37].

По предложение на д-р Странски събранието приело, че на първо място е нужно да се състави програма, съгласно която „да пресметнем силите си: в състояние ли ще бъдем в даден случай да противостоим на една сила, която доволно може би ще да ни превишава; да подновим ли гимнастическите дружества, или да съставим резервата"[38]. За тази цел била избрана комисия в състав: д-р Г. Странски, д-р Г. Хаканов и К. Величков, която на следващия ден – 18 май, била представена на събранието. Програмата се състояла от 12 члена. На първо място в нея е определена целта – „обединението на България", създаването на Централен комитет в Южна България в състав от 5 души, както и създаването на околийски комитети. Централният народен комитет „ще има за главна грижа устройството и управлението на народните сили в Южна България" и заедно с околийските комитети ще действа „като Народно представителство"; той ще осъществява връзките с Княжеството, като „ще държи Централния комитет на Северна България в течение на работите в Южна България" и ще се грижи да изпълни задълженията, залегнали в протокола, подписан в София на 17 април 1880 г.

---

[35] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 12, 14.

[36] Пак там, 7–11. В писма на Т. И. Кесяков и К. Калчев до събранието се изтъква, че в Пловдив били направени събрания за избиране на представители. Събралите се обаче не подписали пълномощно за никакъв представител от Пловдив, но се съгласили с избраните от селата представители на Перущица, Овчехълмска и Конушка околия, т.е. учителят Г. Натев, Иван Андонов и П. Костов. Не се ли стремели с това пловдивските избиратели да не се избере и изпрати на събранието в Сливен представител на „умерените" от кръга на д-р Чомаков, Ив. Ев. Гешов или някой друг? Това е най-вероятно, но не е изрично упоменато в посочените писма.

[37] Пак там, 15–16.

[38] Пак там, с. 17.

В програмата се предвиждало новият Централен комитет на Южна България да приеме всички средства, оръжие и пр., оставени от предишния ЦК на Южна България и гимнастическите дружества. В чл. 6 изрично се подчертава: „Централния Народен комитет, както и околийските комитети бди за точното съхранение на събраните количества срещу данъка от 100 000 тур[ски], разхвърлен от първий Централен Комитет през марта 1879 г. и за досъбирания на останалите количества“, а специална точка предвиждала печатът на Централния и околийския комитет отново да бъде „в символ: сноп с три ръкойки“.

По-нататък се изброявали правата и задълженията на околийските комитети, изборът, съставът и длъжностите в ЦК и околийските комитети, тяхното изменение и заместване и пр.[39]

Приетата програма отразявала не само конкретните цели в момента, задачите по устройството на организацията, но държала сметка и за приемствеността с предидущото комитетско дело в областта. По такъв начин новият ЦК, както и околийските комитети по места се смятали за преки приемници и продължители на комитетите „Единство“ от 1878–1879 г.

Приетата програма по дух и насоки, общо взето, отговаряла на схващанията на революционните сили, на „крайните“. Компромисите и колебанията се явили при обсъжданията на конкретните въпроси, особено при разглеждане съдбата и бъдещето на гимнастическите дружества.

Още в началото Д. Наумов отбелязал, че една от причините за пребиваването на делегати от Източна Румелия в София е необходимостта да се обсъди съдбата на гимнастическите дружества, тъй като „те са жизнената сила и якост у нас“, а по „причини на неблагоприятните дотам обстоятелства не се развиват с ланшния успех и скорост и от взаимните споразумения зависи бързото им подновяване в нова деятелност“[40].

Всички делегати били съгласни, че трябва да се поддържат въоръжението и обучението на населението, да продължи събирането на средства, като те се внесат на влог в Софийската банка, но мненията се разделили по въпроса дали обученията да стават чрез гимнастическите дружества или в резервните части на милицията. Д-р Странски, съгласувано с д-р Хаканов, изложил едно от мненията. „Тъй като с течение на времето – заявил той – дружествата отпаднаха и не показват оная сила, която лани имаха, то не намирам тяхното подновение за нужно и още повече като ний не можем да се надяваме на тях като на военна сила. Резервата ще бъде за нас по-полезна и по-силна, отколкото гимнастическите дружества. Приказ има за унищожението им и ний не трябва да отиваме срещу него.“[41]

---

[39] Пак там, 19–21.

[40] Пак там, 16–17.

[41] Пак там, с. 27.

Мнението на д-р Странски се основавало на ред разумни и справедливи доводи. Но същевременно то отразявало и позициите на бившите „умерени“, които вече били на власт в областта и не искали масовото въоръжение на народа. По-действен контрол и ръководство в това отношение можело да се упражнява върху резервистите, чието обучение и снабдяване с патрони ставало организирано чрез военните власти.

Една група от представителите – предимно членове на бившите революционни комитети преди и след Освобождението – настоявали за подновяване на гимнастическите дружества, „понеже те са причината за отблъскването на гарнизоните и пр.“.

Взето било компромисно решение: до 30 юни да се изчака уреждането на въпроса с резервистите; чрез заплахата за възстановяването на гимнастическите дружества да се окаже натиск върху властите в областта да разреши по-скоро и в по-широк възрастов диапазон обучението на населението; ако това не стане, след обозначения срок да се свика ново събрание, което да реши окончателно въпроса.

Околийските комитети запазвали правото си да надзирават муницииите.

Събранието разгледало и решило и въпроса за „дружествените пари“. Новите околийски комитети се задължавали да прегледат сметките на старите комитети, настоятелства и гимнастически дружества, да вземат мерки за досъбирането на разхвърлените отпреди задължителни вноски – „данъка“, и да съхранят сухарените запаси, предадени от руските войски и изготвени от населението. Решено било Централният комитет да осъществи издаването на „един чисто народен вестник“, включително и на френски език. Най-накрая чрез гласуване бил избран Централен комитет в състав: К. Величков (19 гласа), Ив. Ст. Гешов (15), свещеник Георги Тилев (12), д-р Г. Странски (12) и д-р Хаканов (11).

Събранието в Сливен провело 5 заседания и приключило своята работа на 18 май[42].

Въпреки общо взето положителните решения и в сливенското съвещание се проявили някои от принципните разногласия, характерни за предшестващия период. Ив. Андонов пише: „В сливенското събрание всичките решения се взеха единодушно, придружени с голям ентусиазъм. Стамболов излезе с впечатлението, че въпросът за съединението е поставен в ред и ще се постигне с голям успех. Само аз бях разочарован още от момента, когато настоях за по-голяма гаранция на успех и направих предложение: *да се изберат в Комитета лица, кои-*

---

[42] Пак там, 26–36. Въпреки че на заседанията в Сливен по предложение на поп. Г. Тилев се подчертала необходимостта решенията да се пазят в тайна, те станали достояние на чуждите представители в Източна Румелия и Княжеството. Сведения за съединистката акция донесли до правителствата си в специални доклади австро-унгарският, английският и другите консули.

то да не са на държавна работа, но това предложение не се прие. Също така стана и с неприемането на моето предложение да се възстановят Гимнастическите дружества...“[43]

И още един въпрос от работата на сливенското събрание от май 1880 г. заслужава внимание – поведението на двамата представители от София – Ст. Стамболов и Г. Живков. Според утвърденото в литературата мнение те имали задача от името на Княжеството да възпрат преждевременни съединистки действия в Източна Румелия, да ограничат работата на събранието и да държат чрез създадения нов Централен комитет под контрол цялото движение в Южна България[44].

Като приемаме това твърдение в главното, следва да изтъкнем и някои по-характерни детайли. Ст. Стамболов и Г. Живков минали през Пловдив и оттук заедно с Ив. Андонов се озовали в Сливен[45]. Те се срещнали с бивши свои съратници от революционната борба като Ив. Андонов, а вероятно и с Д. Н. Матевски, който по това време вече се бил завърнал от изгнанието си в Княжеството. Тяхното мнение за хода и решенията в Сливен се оформило под влиянието на тези бивши революционери.

Макар че още в първите заседания К. Величков заявил, че „воденето на народната ни политика е оставена на князовото правителство, което най-успешно може да я води“[46], двамата представители проявили първоначално известна резервираност. Говорел главно Ст. Стамболов, в протоколите не е отбелязано изказване на Г. Живков.

Стамболов изразил недоволство от обстоятелството, че все още не е съставено „онова народно правителство, за което тукашните представители в контракта си са [се] задължили да уредят“[47]. Те идвали да говорят с такова правителство, а не на събрание, на което да могат да се изкажат и случайни съждения. Ето защо Стамболов настоял, преди да се прави каквато и да било програма и да се разисква по който и да е въпрос, да се състави „тайният комитет преди всичко, за да може по-скоро да изпълни задълженията на тукашните представители, като влезе в споразумение с оня на Княжеството и почне действието си“[48].

Очевидно Ст. Стамболов и Г. Живков били информирани за миналите борби, когато на подобни заседания и събрания групата на „умерените“ успявала да повлияе на мнозинството и да се видоизменят и дори отхвърлят приети задачи, цели, програми и пр. Поради това те настоявали на първо време да се избере Централен комитет, в който да влязат лица с идеи и схващания, съгласни с изработената вече в София програма и да се да наемат с нейното осъществяване. Представителите на софийския комитет можели да влизат в контакт и да разговарят само с подобна инстанция, с така оторизирани личности.

---

[43] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 24.

[44] *Панайотов, Ив.* Опитът за съединение на Княжество България с Източна Румелия, 19–21; *Митев, Й.* Исторически студии, с. 26; *Стателова, Ел.* Дипломацията на Княжество България, с. 145.

[45] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 23.

[46] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 18.

[47] Пак там, с. 16.

[48] Пак там, с. 17.

Представителите от София изтъкнали, че лице, близо до княза – а това е К. Стоилов, при посещение в Пловдив е изразило безпокойство от прибързани и самостоятелни действия в Източна Румелия за Съединение[49]. Това не само било в противоречие с приетите общи задължения, това можело да бъде гибелно и за подетото дело въобще. Принципно правилен от организационно естество, този въпрос бил поставен и с оглед приетата от княза и софийските дейци алтернатива, че Съединението може да се извърши само след военна подготовка в Княжеството и Източна Румелия и дипломатическото му обезпечение с една или повече велики сили. Едва впоследствие, в хода на събранието, Ст. Стамболов и Г. Живков се успокоили и убедили, че представителите взимат решение в духа на предварително уговорените в София условия. Ето защо Ст. Стамболов, както свидетелства Ив. Андонов, бил доволен от решенията на събранието в Сливен.

На събранието в Сливен наред с общото решение – да се възстанови комитетската организация, било взето и по-конкретно решение в тази насока – участниците в заседанията в Сливен да свикат до края на май събрания в съответните околии, да отчетат и съдействат за избирането на околийски комитети (настоятелства). С писмо от 14 и 27 май на новоизбрания Централен комитет тази задача била „напомнена“ на представителите[50].

Събранието за Пловдивска околия било свикано в Перущица на 2 юни под ръководството на Г. Натев. То избрало околийско настоятелство в състав: К. Калчов (с 22 гласа), Д. Н. Матевски (25) и Н. К. Гичев (18).

След близо едногодишното му екстерниране в Княжеството старият революционен деец и народен труженик Д. Н. Матевски се завърнал в Пловдив и отново се включил в дейна комитетска работа. И сега той се ползвал с голямо доверие сред местните патриоти и революционни сили – обстоятелство, което показва предпочитанията и настроенията на народните избраници. Това обстоятелство свидетелства и за нещо друго – „умерените“ имали сила и влияние в общите делегатски събрания и в ръководствата – там, където се събирали отделни избрани лица, но не сред широките народни маси в областта.

С писмо от 21 юни Д. Н. Матевски съобщил на председателя на Централното настоятелство К. Величков, че изборът на „дружината“ му, т.е. той и останалите двама членове, е оформен с протоколите на представители от 19 села, „представляващи Пловдивский кантон“[51]. От този момент нататък, та до края на живота си – 28 октомври 1882 г., Матевски работил всеотдайно и отдал докрай силите си за съединението на България. И ако в съзнанието на всеки българин, когато се говори за акта на Съединението от 1885 г., изпъква името на З. Стоянов, то без съмнение в бъдеще следва да се знае, помни и цени и делото на този всеотдаен, скромен и многозаслужил българин[52].

---

[49] Пак там, с. 16.

[50] Пак там, с. 36; ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 786, л. 1–2.

На подобни събрания били избрани околийски настоятелства в Казанлък – Христо Христов, Бончо Д. Папазоглу и С. Костов; в Айтос – Н. Н. Грънчаров, Д. Атанасов и Д. Желязков; в Панагюрище – Найден Дринов, Петко Р. Мачев и Стоян Бански (и тримата активни участници във въстанието от 1876 г.); в Ямбол – свещеник Вълчан Шиваров, х. Илия Хаджизлатев и Драган Николов; в Сливен – д-р Руско В. Миранович, Михалаки Х. Панайотов и Д. Х. П. Бояджиев; в Нова Загора – Д. П. Сивков – председател, Стою Дралчев и Слав Куртев; в Чирпан – Георги Кочев, с председател х. Неделчо Вапцаров и Д. Моллов[53]. Настоятелства били избрани и във всички останали околии на Източна Румелия, с което започнало бързо и дейно съживяване на комитетската организация и гимнастическите дружества в областта, макар и под друга форма и наименование. Централният комитет се именувал вече „Централен народен комитет“, в околиите се изграждали официално „околийски настоятелства“, макар че в окръжните Централният комитет ги именувал „околийски комитети“. Названието на комитетите – „единство“, по политически и тактически съображения сега било изоставено.

Бързото организационно преустройство и възстановяване на комитетската организация в Южна България се обуславяло не само от задачите на момента и стремежа на народните маси за съединение с Княжество България, но и от завоеванията в предшестващия период. Времето между двете реорганизации било относително малко, а гимнастическите дружества, макар и забранени, не прекратили своята дейност; оръжието се намирало в ръцете на бившите комитетски членове и на гимнастиците. Това по същество не било само приемственост, а пряко продължение на дейността на комитетите „Единство“, на тяхната организация и борба за осъществяване на общобългарското единство.

---

[51] Архив на Възраждането, 42–43.

[52] Ив. Андонов пише: „Матевски, човекът, комуто се дължи всичко за повдигане националния дух и организиране на гимнастическите дружества, които дадоха толкова резултати за българската народна кауза, гонен, преследван, умря в последна мизерия. Той се разболя от охтика и умря на 28 октомври 1882 година. За неговото погребение трябваше с дискос да събираме помощи и за голям срам на нашата национална гордост лептата си спущаха в този дискос и чужди народности, към които великият покойник питаеше чувства не особено нежни. Благодарение на пловдивските граждани-българи, пред които покойният се ползуваше с добро име, и благодарение на инициативата на опълченското дружество останките на Матевски, съпроводени от военна музика, били тържествено погребани. На гроба му родолюбивият г-н Константин Величков държа прочувствена реч, с която разказа за големите заслуги на този скромен, но велик патриот... С погребението на Матевски – пише в заключение Ив. Андонов – се погребаха временно и някои народни идеали.“ (*Андонов, Ив.* Съединението, с. 24).

[53] Архив на Възраждането, 36–42.

В тази насока се развила дейността на новоизбрания Централен народен комитет. В едно от първите му окръжни до околийските комитети от 25 юни 1880 г. се казва: „Влезнали ли сте в сношение с бившите настоятелства на гимнастическите дружества и приели ли сте от тях сметките на събраните и разходвани до сега от тях пари. Ако това не е станало до сега, ний ви молим да вземете в сериозност това дело и да го извършите колкото е възможно по-скоро.“[54] На второ място Централният комитет настоявал да се вземат спешни мерки по военната подготовка и обучението на населението[55].

Околийските комитети от своя страна съсредоточили всичките си усилия по изпълнението и на двете важни задачи. Средствата, събрани още през 1879 г. в резултат на разхвърляния налог от Централния комитет на Южна България, събраните по-късно от гимнастическите дружества по места доброволни помощи, от продажба на сухари и пр., преминали без особени затруднения в касите на новосъздадените околийски комитети – „настоятелства“. Затруднения се получили само в Айтоска околия, където бившият касиер – бирникът Ецов, си позволил да разменя сребърните рубли и очевидно да злоупотреби с част от сумите. Наложило се ЦК да помоли за съдействие директора на финансите в областта и бургаския окръжен префект за уреждане на въпроса[56].

Една част от събраните суми по надлежен ред и в зависимост от отговорността и инициативата на съответните околийски комитети се внасяли в Народната банка – София[57], а други останали в областта и по-късно се използвали за обществени нужди.

Централният народен комитет след сливенското събрание влязъл във връзка с някои от командирите на румелийската милиция, вследствие на което по места започнали упражнения с резервистите. Наложило се да се изготви и нов циркуляр за обучението им, който държал сметка за българските интереси. В него се изтъквало, че при сериозни причини и отказ подлежащите на обучение „да не се пресилват“. В случая това се отнасяло за малцинствата, които нямали желание и отказвали да се обучават, докато българите не само участвали ревностно и от патриотични подбуди в резервните команди, но имали и съответно организация и контрол в лицето на околийските настоятелства. Нещо повече, Централният народен комитет в окръжно № 6 от 5 юли 1880 г. задължил околийските комитети „да влезете в споразумение с местните граждани и военни власти и да настоите пред тях, за да употребят нужните мерки щото всичките резервисти (българи – б. м., Д. Д.) без изключение да излизат на обучение“[58].

---

[54] Пак там, 43–44.

[55] Пак там, с. 46.

[56] Пак там.

[57] След разпускането на Централния народен комитет и околийските настоятелства с решения на общински и други настоятелства сумите се изразходвали за постройки на училища, църкви, за подпомагане на бедни, на ученици и пр. Имало редки случаи на злоупотреби с тези народни пари, което предизвикало оправдано обществено негодувание (Народний глас, № 117, 5 окт. 1880. Дописка от Сливен от 30 август 1880 г.).

В някои градове и околии местните военни началници патриоти взели инициативата за по-бързото потягане на военната народна организация. В Ямбол командирът на дружината капитан Ст. Любомски, „щом прие приказът за свикване резервата на обучение – изтъква се в писмо на К. М. Икономов до Централния народен комитет от 6 юни 1880 г., – веднага се разпореди и на 1-ий того събра на полето всичките резервисти, обяви им приказът; назначи им команда писари и пр., даде им потребните наставления, като прибави, че те стъпват в дисциплина под негова команда; той ще зе[ме] мерки за целий военен округ“. Освен това кап. Любомски заявил, че има в склада си „вън от знанието на щаба, всички потребности, за да облече и въоръжи една дружина от хиляда души“. В заключение К. М. Икономов се обърнал към Централния народен комитет със съвета: „Той (Любомски – б. м., Д. Д.) заслужава, мисля, да се понасърчава сегис-тогис.“[59]

За раздвижването на духовете в областта и за взетите мерки К. Величков от името на Централния народен комитет информирал с писмо от 25 юли 1880 г. председателя на Народното събрание в София П. Р. Славейков (види се, един от инициаторите на съединистката акция от 1880 г., запознат с целите и намеренията на двата централни комитета – в София и Пловдив). В него се изтъква, че съгласно решенията на сливенското събрание навсякъде в страната са съставени околийски настоятелства, които приемат сумите от бившите гимнастически дружества; от три седмици са дадени заповеди за обучението на резервистите и са взети мерки да се намерят вещи хора за инструктори („учители“) на „Народната стража“. В заключение К. Величков пише, че се научили „че една депутация Ваша е отишла в Европа и особено в Англия (мисията на Ст. Панаретов – б. м., Д. Д.). Ние много бихме желали да знаем – продължава Величков, – ако това е възможно, какво е тя направила досега и какво ново би могло да се очаква от нея.“[60]

В същото писмо К. Величков разкрива и основанията, и надеждите за предприетата съвместно от представители на Княжеството и от южнобългарските дейци акция от 1880 г. „Състоянието и разположението на духовете тука е най-доброто. Общото мнение е, че не трябва да се избегне случаят, който би ни се дал по решението на гръцко-турский въпрос.“[61]

---

[58] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 45.
[59] Пак там, с. 39.
[60] Пак там, 46–47.

По-нататъшното развитие на международната обстановка обаче не било в полза на замислената от българите от двете страни на Балкана съединистка акция. Скоро, след намеса на великите сили, конфликтът между Портата, от една страна, и Гърция и Черна гора, от друга, бил избегнат; Ст. Панаретов бил уведомен от английското либерално правителство, че акцията за съединението в момента е несвоевременна. Против българските съединистки движения се обявила енергично Австро-Унгария, а руската дипломация взела енергични мерки да убеди правителството в София и представителите на Областното събрание в Пловдив, че международната обстановка не е благоприятна за подобна акция[62]. Предприетото дело завършило без успех. Това довело до естественото разпадане на централните комитети в София и Пловдив, до замирането и на околийските комитети. Продължила само военната подготовка на населението, която се извършвала вече в рамките на официалните наредби в областта и под ръководството на военните власти.

По този повод Ив. Андонов отбелязва: „Всички тия решения, взети в Сливенското събрание с такова голямо патриотическо въодушевление, останаха мъртва буква, понеже нито избраният Централен комитет се събра някога на заседание, нито взема някакво решение. Заушките на гимнастическите дружества си останаха в общините да пазят тишината. Паричните суми се прибраха от комитета заедно с архивата и до този момент никой не знае какво е станало с тях.“[63]

Но съединистката акция от 1880 г. в Източна Румелия и Княжеството наред с незначителните си крайни резултати имала едно положително, макар и индиректно въздействие – дала тласък за възобновяване на идеята за създаване на ръководен център на борбата на македонските българи – организирането на Българо-македонската лига от 1880 г.

---

[61] Пак там, 46–47.

[62] *Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България, с. 145 и сл.; *Панайотов, Ив.* Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия, с. 25 и сл. По повод на съединистката акция през май княз Александър Батенберг в разговор с австрийския агент в София Буриан, проведен през август в Рилския манастир, признал, че „стремежът за обединение с Източна Румелия в настоящия момент би бил равен на политическа авантюра и на впускане в опасности, които не могат да се предвидят“. Според княза България би следвало да се стреми с усърдна работа да спечели благоволението на Европа и да очаква осъществяването на своята национална програма, която тя при всички обстоятелства в бъдеще следва да извоюва.

За този отказ на Ал. Батенберг от предприетите собствени действия австрийският агент слушал и от руския агент Кумани. Последният заявил, че е получил от Петербург указания да въздейства възпиращо на забелязващите се напоследък юнионистични манифестации в България и Източна Румелия и да напомни настойчиво за изпълнение на Берлинския договор. Кумани изпълнил – по неговото свидетелстване пред Буриан, „най-енергично“ това поръчение пред българското правителство (БАН АИИ, кол. III, оп. 6, а. е. 64, л. 29–334).

Дипломатическите постъпки на руското агентство в София не били случайни – те съвпадали с предприетата акция за възобновяване съюза на тримата императори през 1880 и 1881. (*Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България, с. 147).

[63] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 24.

Възникване и дейност на нови комитети за освобождението на Македония (1880–1885)

Разгромът на Кресненско-Разложкото въстание, разрешаването на част от източнорумелийските въпроси, твърдата воля на великите сили за изпълнение на Берлинския договор за кратко време спрели, но не прекъснали напълно комитетската дейност за довършване на националното освобождение и изграждане на общобългарското единство. Тази дейност била подновена още през следващата – 1880 г.

В съществуващата досега историография по въпроса обикновено за начало на македоно-одринското движение в пределите на свободна България се приема създадената през лятото на 1880 г. в Русе Българо-македонска лига[64].

Опитът за създаване на център и организация за освобождението на Македония е само едно продължение на изградените през 1878 и 1879 г. комитети „Единство“ (включително съществуващия преди създаването на търновския комитет Център на македонски българи – бежанци в София) и на Централния българо-македонски комитет начело с Натанаил Охридски. През означения период тези комитети наред с комитетите „Единство“ и Централния комитет на Южна България подготвили и ръководили борбата на българите от Княжеството, Южна България, Одринско и Македония като общобългарско движение срещу решенията на Берлинския конгрес[65]. Но ако през 1878–1879 г. задачите на българската съпротива, на националноосвободителното и обединителното движение били единни и общи, то след това с оглед на новосъздадената обстановка те се изразили и в специфични движения на съответните области – източнорумелийско (тракийско), одринско, македонско. На тази основа възникнали и нови организации, комитети и ръководни центрове.

Тежките условия, в които била поставена Македония съгласно решенията на договора, били причината за възникването и на новите комитети, чиято цел била, на първо място, да окажат материална помощ на хилядите бедстващи и пострадали, а впоследствие – да се борят за подобрение участта на македонските българи, за освобождение и в крайна сметка за обединение на Македония с Княжество България.

---

[64] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877–1878 г. Т. 1. 1878–1885, кн. 1, 460–461; *Пандев, К.* Националноосвободителното движение в Македония и Одринско. 1878–1903. С., 1979, 40–41. Трудът на покойния К. Пандев е първото сериозно и аргументирано изследване на темата, в което са поставени и правилно интерпретирани и въпросите по създаването и дейността на новите комитети за освобождението на Македония и Одринско след Освобождението. Нашата задача в случая е не да повтаряме извършената пионерска работа на К. Пандев, а да проследим мястото на тези комитети в общото комитетско развитие, да очертаем приемствеността им с предшестващото развитие и ролята и приноса им в Съединението.

[65] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата.., 13–113; *Дойнов,* Д. Кресненско-Разложкото въстание, 118–152.

За разлика от Северна и Южна България, през които преминала руската армия и се извършили възможните, при това радикални промени, положението в Македония след войната не само не се изменило, но се и влошило[66]. След войната при настъпилите териториални промени на Балканите Портата не била в състояние да спре процеса на пълно разложение, на икономически упадък и финансова девалвация, да премахне корупцията и беззаконията в империята. Това важело особено за Македония, която се намирала далеч от централното османско управление, оставена на произвола на местните управници. Тя останала невралгичен пункт за европейските владения на Османска Турция по няколко причини.

1. Тук социалните противоречия си оставали в консервирана форма – те се запазили такива, каквито били преди войната, докато в областите, отпаднали от империята, се извършили дълбоки промени. Преди всичко запазили се старите аграрни отношения с много остатъци на феодална и полуфеодална експлоатация[67]. Това потискало особено тежко населението на провинцията.

2. В хода на войната и непосредствено след нея се изострили националните противоречия. На първо място, това било противоречието между мюсюлманското население и преобладаващия по количество в областта български национален елемент. Към това се прибавили и възникналите турско-гръцки, турско-сръбски и турско-албански противоречия и засиленият стремеж на балканските държави към териториално разширение в посока на Македония.

3. Македония по силата на Санстефанския мирен договор в по-голямата си част влизала в рамките на българската държава. След Берлинския договор тя била смятана за новозавоювана, новопридобита за османското господство. Върху местното българско население се излял целият насъбран гняв на мюсюлманите от загубата на войната, от създаването на независимото българско княжество.

4. Македония се оказала средищна провинция, в която се настанили огромни маси мюсюлмански бежанци от Княжество България, части от стара Сърбия, Босна и Херцеговина.

5. Пословичната анархия, беззаконията и разбойничеството, които винаги съществували при корумпираното османско управление в

---

[66] *Български патриарх Кирил.* Българска екзархия. Т. 1, кн. 1, 293–333; *Пандев, К.* Цит. съч., 19–36; *Божинов, В.* Българската просветна дейност в Македония и Одринска Тракия (1878–1885). – В: Освободителните борби на българското население в Македония и Одринска Тракия след Берлинския конгрес. С., 1981 (ИИИ, кн. 25), 7–17.

[67] За аграрните отношения в Македония след войната, за броя на чифлиците, характера на експлоатацията, борбата на зависимото население за земя и пр. вж. по-подробно *Христов, Хр.* Аграрните отношения в Македония през XIX в. и началото на XX в.; *Бојановски, Д.* Чифличките односи во Македонија околу 1903 г. – Год. Правно-екон. факултет во Скопјие, 1954.

Македония, при тази обстановка се засилили и разстройвали още по-дълбоко икономиката и нормалният живот в областта. По мнението на всички свидетели на положението след приключването на войната и особено след Берлинския договор тук царяла пълна анархия. Македония била една от провинциите, в които от завършването на войната до лятото на 1878 г. не било премахнато военното положение. Тук действали военни съдилища и се прилагали военновременни закони.

Селското стопанство, което представлявало основният дял в икономиката на македонските българи, било в пълна разруха. Това се дължало на няколко основни причини: усилените реквизиции, ангария и пр. за нуждите на войната, което отклонявало населението от селскостопанските работи; неизползване на целия работен поземлен фонд поради липса на работна ръка, на добитък, на семе за посев; лоши природни условия – неплодородни години, мор по рогатия добитък; увеличаването на данъците (по количество и вид) и налагане на нови такси, глоби и пр.; отнемане на част от селската земя от едрите поземлени собственици – чифликчии, както и за настаняване на бежанците – „мохаджири“.

Едновременно с разрухата в селското стопанство продължил упадъкът на занаятите и търговията. Върху българското занаятчийско производство бил нанесен тежък удар със задължителните доставки, които еснафските сдружения и отделни занаятчии били пинудени да изработват и предават за нуждите на войската. Те били плащани на твърди цени или пък оставали неизплатени, а в някои случаи били таксувани и като ангария. След войната готовата продукция не могла да намери пазар – покупателната способност на местното население спаднала, търговската дейност поради тревожното положение по границите се ограничила. Отпадането на големи райони от Европейска Турция – преди всичко земите, влизащи в Княжество България и Източна Румелия, Пиротско, Нишко, Новопазарско, на Босна и Херцеговина, рязко повлияло върху износа и пласмента на продукцията от местната промишленост. Проникването на Австро-Унгария по-дълбоко на Балканския полуостров улеснило все по-масовото навлизане на австрийски и въобще на европейски стоки на пазара, които конкурирали стоките на местните производители. Поради войната и анархията в страната големите и известни панаири в Прилеп, Сяр, Возарци и др. ограничили своята дейност, а някои временно – през 1877–1879 г. – не се състояли[68].

Голяма роля за разстройството на икономиката на Македония изиграли инфлацията на книжните пари – „каймето“ – и замяната им със звонкови пари[69]. Но най-тежък удар за нормалната стопанска дейност, за живота и съществуването на македонските българи били разбойничеството, корупцията, беззаконията[70]. „Вътрешното състояние на Македония – пише в един от първите си доклади след войната руският генерален консул в Солун М. Хитрово – е в най-печален вид. Портата, заета с военните приготовления и съсредоточаването на войски за защита на своите покрайнини, е оставила страната почти на самоуправление, което не закъсня да се превърне в пълна анархия. Грабежи, ежедневни убийства и тем подобни крамоли раздират страната. Правителството малко обръща внимание на страданията на християните и отчасти само поощрява разбойничеството.“[71] В многобройни дописки в тогавашните вестници, излизащи в Княжеството, Източна Румелия и дори в Цариград, се дават данни за ежедневни обири, убийства, грабежи из всички краища на Македония[72].

---

[68] *Христов, Хр.* Аграрните отношения в Македония през XX и началото на XX в., 132–133; *Даскалов, А.* Положението на Македония след Берлинския конгрес. Пловдив, 1887; *Дойнов, Д.* Националноосвободителни борби.. , 190–192.

[69] АВПРИ, V. А. 1, 1978–1979, д. 6, л. 108; Българин, № 154, 3 май 1879.

Това обаче било малко в сравнение с жестокостите, на които било подхвърлено българското население в областите, които въстанали, или пък в район, в който действали четите по време на Кресненско-Разложкото въстание. От края на 1878 и през 1879 г. насилията и репресиите над българското население се извършвали преди всичко на национална почва.

Преследвала се всяка българска проява – български училища, църкви, език, съчувствие към освободена България, получаване и четене на български книги. В едно изложение от жителите на Щип от лятото на 1879 г., като се изброяват страданията на населението, започнали от Берлинския конгрес насам, се казва, че мюсюлманите започнали да преследват „както в градовете, така и в селата всичко, което носи българско име“[73].

Османските власти обръщали особено внимание на всички акции на българското население, придавайки им политическо значение. „Озлобени против българите и опасявайки се от бъдещото развитие на българското княжество, турците навсякъде виждат делата на неговите агенти, навсякъде им се чува и мержелее българско въстание.“[74] В цяла Източна Македония за най-малки прояви българите били затваряни и обявявани за „комитаджии“[75]. За по-голямото значение, което официалните власти придавали на смазването на българското национално и политическо движение, говори и обстоятелството, че те насочили усилията си да разгромят българските чети и да потиснат българските стремежи, докато на останалите движения – гръцко, албанско и пр. – не обръщали такова внимание. Така например през 1879–1880 г. по Олимп и на други места имало гръцки националистически и разбойнически чети, но властта не им придавала особено политическо значение и действала мудно и неефикасно за разгромяването им. В същото време каквато и да била чета, преминала от България или пък създадена от местното българско население, се таксувала като „въстание“ и властите се нахвърляли „върху селското население, за да подавят това въстание“[76].

---

[70] Много данни за това се съдържат в приложението към мемоара, изпратен от македонските българи до посланиците на великите сили в Цариград (Марица, № 24, 13 окт. 1878).

[71] ИРЛЛ, ф. 325, оп. 1, № 41, л. 3–4.

[72] „Марица“, „Целокупна България“, „България“, „Зорница“, „Курие д'Ориан“. Подробно изложение вж. у *Български патриарх Кирил* Българската екзархия... Т. 1, кн. 1, 293–342.

[73] АВПРИ, Гл. А. V. $А_2$, 1879, л. 909, л. 139–142.

[74] Пак там, П. К., 1880, д. 2276, л. 68–71.

[75] Пак там, Гл. А. V. $А_2$, 1879, д. 909, л. 142.

През 1878–1879 г. за българското население в Македония настанали едни от най-тежките времена. Изход от това положение освен въоръжената борба, която на този етап завършила без резултат, македонските българи намирали главно в единично и масово преселване предимно в свободното българско княжество и отчасти в Източна Румелия.

Изселването от Македония започнало още в хода на Освободителната руско-турска война, когато единични лица и дори групи по различни пътища се озовали в районите, заети от руските войски. След Санстефанския мир и особено след завършването на работата на Берлинския конгрес голяма част от българската интелигенция, занаятчии и търговци от Македония се прехвърлили в областите, където била установена властта на Временното руско управление. Главни средища на българите – емигранти от Македония, станали градовете Кюстендил, София, Пловдив и Горна Джумая.

През зимата на 1878–1879 г. вследствие на създадената тежка обстановка започнало масово преселническо движение в България на компактни групи българи от Македония. „Доведените до отчаяние българи изоставят своите къщи и поля, и цели семейства се преселват в България, търсейки там спокойствие и безопасност“ – пише М. Хитрово в доклад от 18 март 1879 г.[77] По данни, събрани в консулството, „само през зимата – до пролетта на 1879 г., в България се били изселили до 7000 човека (без тези от непосредствените райони на въстанието – Кресна и Джумая – б. м., Д. Д.) и навсякъде говорят за преселване, но само чакат удобен случай“[78].

Преселническото движение било подклаждано и в резултат на постепенното заселване в Македония на мюсюлмани – бежанци от България, Босна и Херцеговина, от областите, заети от Сърбия[79].

Процесът на емиграция към освободените български области бил обусловен не само от икономически и социални причини, но се явил и в резултат на въстанието от 1878–1879 г. и на революционната дейност на македонските българи през 1877–1878 г. Още след Берлинския конгрес ония македонски българи, които по време на войната събирали адреси, участвали в чети и пр., се почувствали застрашени и побързали да избягат в България[80].

---

[76] Пак там, П. К., 1801, д. 2276, л. 68–71.

[77] Пак там, Гл. А. V. $А_2$, 1879, д. 909, л. 51–52.

[78] Пак там.

[79] Според в. „Марица“ броят на бежанците-мюсюлмани в Македония през 1879 г. достигнал до 70 000 души (№ 129, 26 окт. 1879).

Процесът на емиграция бил най-масов по време на въстанието и след него. От всички области, засегнати от въстанието, или пък в непосредствена близост до него, българското население масово се изселило в Княжеството. По сведения на английския консул в София Палгрейв броят на бежанците възлизал на 35 000 души[81].

Целият Кюстендил бил препълнен с бежанци, избягали от изстъпленията на башибозуците в близкия граничен район[82]. Същото било и положението в Горна Джумая, където въпреки големите усилия на властите бежанците страдали от липсата или недостига на хляб, подслон и топливо. Според сведения от пресата само в Кюстендилско, Горноджумайско, Дупнишко имало до 20 000 бежанци от Македония[83]. Официалните руски данни потвърждават горната цифра и това била само оная част от македонски бежанци, които избягали от района на въстанието вследствие на турските репресии[84]. До декември 1878 г. преминала първата бежанска вълна, а след това последвали нови преселения, макар и не така масови.

Временното руско управление взело енергични мерки за настаняването и изхранването на българите – бежанци от Македония, както и от другите български земи, останали под османска власт, и направило всичко възможно да облекчи тежката им участ[85]. Това не премълчава и английският консул Палгрейв, който през декември посетил района на въстанието и бежанските пунктове. „Русите, които се намират тъдява, и българското население на областта – не много богато само по себе си и сега осиромашало от събитията в последните две години – правят всичко, що могат, за да облекчат злочестието на масата, но средствата им са много недостатъчни, съразмерно с целта.“[86]

За настаняването и прехраната на 20-те хиляди бежанци в Софийска губерния били създадени специални комисии в Самоков, Горна Джумая, Кюстендил и Дупница, които раздавали храна, дрехи, медикаменти; открити били специални болници и пр. От Русия също били изпратени помощи, които се раздавали на пострадалите[87].

През този период българското население в Македония се лишавало от най-патриотичната, дейна и революционно настроена част от интелигенцията си. Голяма част от тази интелигенция в лицето на бивши учители, общественици, книжари, лекари и пр. поради репресиите в хода на войната и след нея емигрирали в Княжеството. „Всичко, което беше по-добро из учителите, всичко е избягало в Българското княжество, спасявайки се от преследванията“ – пише в доклад от 1879 г. М. Хитрово[88].

---

[80] НБКМ БИА, II, В. 189.

[81] Марица, № 40, 12 дек. 1878.

[82] Пак там, № 55, февр. 1879.

[83] Пак там, № 52, 26 ян. 1879; № 56, 9 февр. 1879.

[84] Освобождение Болгарии... Т. 3, 202–203, док. 111, с. 320, док. 200.

[85] Пак там, 340–344, док. 216, с. 409, док. 262; *Тодоров, Г. Д.* Временното руско управление, 141–168.

[86] Марица, № 48, 12 ян. 1879.

[87] Освобождение Болгарии... Т. 3, с. 409, док. 262.

При новосъздадената обстановка – влошеното социално-икономическо и национално положение на българите в Македония и след неуспешния първи опит по пътя на въоръжена борба да се отхвърлят решенията на Берлинския конгрес и да се постигне обединение с останалите български земи, българите от вътрешността на Македония се насочили главно към борба за приложението за чл. 23 и 62 на договора. По същество това била борба, в която следвало да се постигнат поне минимални – в рамките на узаконените от Европа – права и привилегии[89]. Само на тази основа и в перспектива биха могли да се поставят по-генерални и отговарящи на стремежите на българското население в областта цели – премахване на османското владичество, освобождението и обединението с Княжество България.

Ето защо в този момент сред самото население липсвали условия за създаване и развитие на комитети и комитетска мрежа във вътрешността на Македония. Такива условия се създали значително по-късно и се разгърнала комитетска дейност, която не само отбелязвала особен връх в общобългарското комитетско дело, но и продължила и обогатила българската национална буржоазнодемократична революция.

В същото време многобройната българска емиграция от Македония, особено най-дейната ѝ част – интелигенцията, станала обективна основа за създаването и дейността на комитети и комитетски организации в свободна България, които си поставяли за цел да се борят за освобождението на своите поробени братя отвъд границите на Княжеството.

След като в средата на 1879 г. Централният комитет на въстанието в Македония преустановил своето съществуване, част от бившите му членове и съидейници не се отказали от бъдещи предначертания. Особено деен в това отношение се оказал охридчанинът Васил Диамандиев. Руски възпитаник, личен познат и съидейник на Раковски, привърженик на идеята за единно въстание още през 1876 г. в Мизия, Тракия и Македония, той бил един от най-активните участници и ръководители на съпротивата срещу Берлинския конгрес[90].

---

[88] АПВРИ, Гл. А. V. А, 1878, д. 909, л. 185–187. Емигранти по това време били д-р Мишайков, В. Диамандиев, К. Шулев, Кузман Шапкарев, Йосиф Ковачев, Андрей Георгов, Димитрий Протич, Стоян Костов, Коста Сарафов, Димитър Д. Македонски и още много други; бивши воеводи и революционери като Ильо Марков, Стоян Везенков, Григор Огнянов, Георги Пулевски, Георги Антонов и пр., стотици опълченци от Македония; бивши четници и т.н.

[89] *Дойнов, Д.* Кресненско-Разложкото въстание, 112–117.

[90] ЦДА, ф. 173К, оп. 1, д. 620, л. 11; *Дойнов, Д.* Национално-революционните борби в Югозападна България... ,70–71.

Диамандиев станал един от инициаторите за създаването още в началото на 1878 г. на ръководен център от македонски емигранти – бежанци в София, който да поеме в свои ръце борбата за освобождението на Македония и включването ѝ в границите на нова България. По-късно той съдействал най-активно на Централния комитет начело с Натанаил Охридски и разгърнал разнostранна дейност в подкрепа на Кресненско-Разложкото въстание[91]. В началото на 1880 г. Диамандиев бил назначен за член на Апелативния съд в Русе, където положил основите на новия комитет.

Българският патриарх Кирил пише, че „в София била основана Българо-македонска лига с девиз „Свобода за Македония или смърт“[92], а К. Пандев, като изтъква с основание мястото на създаването ѝ – Русе, неправилно отнася този момент през лятото на 1880 г.[93]

Възникването на Българо-македонската лига всъщност става още в началото на 1880 г. и е във връзка със съединистката акция. Лигата обаче си поставя за цел да продължи Кресненско-Разложкото въстание, като се подготвят и изпратят нови чети през пролетта във вътрешността на Македония. Поради това в ръководството на лигата влизали предимно участници в бившите комитети „Единство“ и във въстанието. Освен В. Диамандиев тук били учителят Г. Георгов, доброволецът Никола Живков – началник на първата конна част при Кресна, черногорският войвода Бошкович и известният авантюрист, кореспондент и доброволец във въстанието, австрийският поданик Валтер. Материално и морално лигата била подкрепяна от Евлоги Георгиев в Букурещ[94].

След като опитът да се вдигне ново въстание в Македония пропаднал, а изпратените в Мелнишко и Серско чети били разбити, Българо-македонската лига възприела нова линия – да се подкрепят исканията на българите в Македония за реформи в духа на чл. 23 и 62 от Берлинския договор. В писмени прокламации, позиви и пр. ръководителите ѝ нарочно преувеличавали силите и възможностите ѝ, както и факта, че имат зад себе си една реална въстаническа организация и сила в Княжеството и Македония, за да упражнят натиск върху Портата и силите за провеждане на реформите.

Подобен документ лигата изработила във връзка със свиканата в Берлин конференция по повод на гръцко-турския конфликт и до Европейската комисия в Цариград през лятото на 1880 г. Мемоарът бил публикуван в излизащия в Русе в. „Българин“ и бил съпроводен с кратка бележка за самата лига: тя имала на разположение военни сили в Пирин планина, „привременно правителство на Македония“, органически устав и военна инструкция, съдържаща 264 параграфа, изработена от началник-щаба на въстанието (в случая Валтер)[95].

---

[91] *Български патриарх Кирил.* Съпротивата... , 210–211, 217.

[92] *Български патриарх Кирил.* Българската Екзархия... , Т. 1, кн. 1, с. 460.

[93] *Пандев, К.* Цит. съч., с. 40.

[94] АИИ БАН, кол. III, оп. 6, а. е. 72, л. 252–253; а. е. 68, л. 227–228.

Исканията в мемоара се свеждали до „самоуправление на бедната Македония в размер на Органический устав на братята ни в Източна Румелия“. Освен това лигата излязла с още две възвания – от 17 юли 1880 г. с призив към всички българи да защитят „македонско-българският народ“ от турските насилия, и друго – от октомври, в което се апелирало да се учредят клонове на лигата във всяко село и град, за да събират помощи за предстоящото въстание за „освобождението на нашите страждущи братиа българе в Македония“[96].

Освен тези чисто пропагандни акции лигата осъществила и една политическа демонстрация – през лятото на 1880 г. при пристигането на княз Александър Батенберг във Варна между другите посрещачи и делегации му се представил и В. Диамандиев, който го поздравил от името на македонската емиграция, организирана в Българо-македонската лига[97]. Князът приел делегацията и според официални сведения само изказал думи на съжаление към страдащите в Македония българи. Местният „Варненский вестник“ отпечатал съобщение, което гласяло: „Негово Величество благоволи да увери делегацията, че той гледа на Македония като неделима част от Велика България и че всички негови усилия ще бъдат насочени към обединяването на всички българи под неговия скиптър.“[98]

Приемането на делегацията начело с В. Диамандиев и дописката във „Варненский вестник“ предизвикали безпокойство и протест от страна на Портата[99] и на някои чужди дипломати в Княжеството. Секретарят на австро-унгарското дипломатическо агентство и генерално консулство в София Буриан не скрил пред министър-председателя Др. Цанков недоволството си от тази дописка. От името на княза К. Стоилов изразил съжаление за невярната информация във „Варненский вестник“. В личен разговор с княза Буриан предупредил, че според австро-унгарското правителство Батенбург трябва да се въздържа да дава дори и морална подкрепа на стремежите на македонските българи за въстание, освобождение и обединение[100].

Създаването и дейността на Българо-македонската лига в Русе били следени и преди с особено внимание от австро-унгарските дипломати. Нещо повече – тъй като част от участниците в нея били чужденци, някои от които и известни международни авантюристи, Буриан и консулът в Русе Фон Чаири успели да вкарат в редовете и свой агент - австро-унгарския поданик Лудвиг Пивничка[101].

---

[95] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия Т. 1, кн. 1, с. 460; *Пандев, К.* Цит. съч., 40–41.

[96] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия. Т. 1, кн. 1, с. 460.

[97] Освен от лигата на княза било връчено изложение и от името на македонските българи емигранти, живеещи във Варна (Варненский вестник, № 17, авг., 1880, с. 2); АИИ БАН, оп. 6, а. е. 66, л. 237–238; пак там, оп. 6, а. е. 72, л. 252–253.

[98] Варненский вестник, № 14, 16 и 17 от авг. 1880.

[99] Протестът на Портата се основавал на публикация в Славянин, № 19, 18 окт. 1880.

[100] АИИ БАН, оп. 6, а. е. 66, л. 237–238.

След споменатата дописка австро-унгарският представител в София Кевенхюлер изпратил доклад до Хаймерле от 21 септември да изясни по-обстойно целия случай (този доклад на Кевенхюлер бил препратен и за сведение на Бисмарк). Лигата според него била основана преди няколко месеца; в нея участвали Диамандиев, Грегори Георгов – директор на земеделското училище, войводата Бошкович – „един черногорски мошеник“, и най-сетне „добре познатият на В. П-ство Валтер“. Последният се явявал организатор на военните сили и единственият що-годе притежаващ военни познания; силите на лигата били незначителни – една част под ръководството на Валтер в състав около 200 души се въртяла с помощта на местното население около Самоков, Дупница и Кюстендил; оръжието и мунициите ѝ били дадени от Източна Румелия; оръжие имало складирано и в Рилския манастир. Самата чета в началото на септември е разбита и разоръжена в Кюстендил, като е задържан и самият ѝ ръководител Валтер. В Македония сега нямало бунтовническо движение; българските власти, които преди 3–4 месеца са поддържали движението в Македония, сега под давление на Русия са изменили своята позиция. В Македония можело да се очаква нещо сериозно само ако гръцко-турските преговори завършели с военен конфликт.

В заключение Кевенхюлер съобщава, че е обърнал внимание на княза за непредпазливостта му, като е приел делегацията на лигата във Варна. Князът бил много ядосан на К. Стоилов, че го е заблудил за силата и общественото положение на лигата; от своя страна Кевенхюлер, основавайки се на сведенията на агента си Пивничка, е достигнал до убеждението, че делото на лигата е нищожно[102].

Българо-македонската лига, независимо от шума, който вдигнала около себе си, представлявала не само конгломератно тяло, но и в организационно и идейно отношение била едно отстъпление от завоюваните позиции на предишните комитети и революционни организации. По тази причина не могла да привлече повече съмишленици в редовете си, да спечели по-голям обществен авторитет.

* * *

В последвалия близо 4-годишен период – до началото на 1885 г., в Княжеството и Източна Румелия из средите на македонската емиграция се създали многобройни землячески общества и възникнали няколко нови дружества – Македонската дружина в Пловдив (1880);

---

[101] Пак там, кол. III, оп. 6, а. е. 60, л. 227–228.
[102] Пак там, оп. 6, а. е. 72, л. 252–253.

Славянското благотворително дружество (1880); Българо-македонско благотворително дружество, пак в София (1881). През 1883 г. В. Диамандиев създал ново Македонско дружество в София, но след оттеглянето му по повод недопускането на македонска депутация в Русия на коронацията на Александър III оглавил през следващата 1884 г. Българо-македонско благотворително дружество. На 11 май 1884 г. това дружество се обединило с друго дружество – за подпомагане на бедни македонци, и се създала нова благотворителна организация начело с П. Каравелов, с почетен член П. Р. Славейков. Дружеството си поставило за цел„да подпомага нравственото и умственото развитие на българите в Македония“[103].

Дейността на тези дружества, вече добре проучена и изложена в труда на К. Пандев, не е специален обект на настоящото изследване. По същество тези комитети си поставяли предимно благотворителни и помощни цели и само в редки случаи се залавяли да подпомогнат отделни чети и четници и да напишат по някой апел, предназначен повече за външна пропаганда, отколкото за действителна революционна дейност. От друга страна, откъснати от народните маси вътре в Македония, ограничени от политиката на княжеското правителство и реакцията на Портата и великите сили, те не могли да прераснат в действени ръководни центрове, в комитети и комитетска организация[104].

Прелом в това отношение настъпил едва през първата половина на 1885 г. На първо място той бил обусловен от влошеното положение на българското население в Македония. В Дебър по внушение на гръцки патриаршески среди бил убит екзархийският наместник Теофил; последвали насилия и произволи над български учители и свещеници, над мирното население в десетки села и градове. Още в средата на 1884 г. Емил дьо Лавеле обнародвал в английския печат статията „Една дума за македонските раи“, последвана от поредицата статии „Турските зверства в Македония“. В Княжеството и в Източна Румелия спонтанно били устроени десетки митинги в защита на страдащите македонски българи[106]. Българските искания се свеждали отново до приложение на правилника за реформи, изработен от Европейската комисия, но Портата отговорила, че поради лошото икономическо положение не може да си позволи да прави реформи[106].

---

[103] *Пандев, К.* Цит. съч., 41–43; *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, 518–519.

[104] Както Македонската лига, така и благотворителните българо-македонски дружества се развиват в обстановка на изключително внимание и реакция от страна на представителите на Портата и на великите сили; всяко раздвижване на емиграцията или пък вълнение на българското население в Македония се приписвало на „българските насърчения“ и на българското правителство. От друга страна, в подписания през 1881 г. протокол към съюзния договор на тримата императори – руския, австро-унгарския и германския, като се изтъквало, че трите държави няма да се противопоставят на възможното съединение на България с Източна Румелия, изрично се упълномощавала Русия да действа пред българското правителство за спиране на всякакво движение в Македония – факт, който се коментирал и в българския печат. Българските правителства се съобразявали с тази международна обстановка и се насочили предимно по мирен, дипломатически път и чрез законни средства да съдействат за приложение на предвидените в Берлинския договор реформи. Князът от своя страна чрез К. Стоилов и др. изработил тактика по осъществяване на задачите за изграждане на общобългарското единство. Тя обаче имала повече перспективен, отколкото оперативен и реален характер. За всичко това вж. по-подробно *Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България, 138–164, както и цитираната там литература.

Положението на македонските българи постепенно станало международен проблем. Под напора на общественото мнение Гладстон обещал да съдейства пред Портата да изпълни задълженията си по Берлинския договор. В Македония бил изпратен военният аташе в Цариград майор Тротер, за да изучи на място положението. В руски, австрийски и в други издания се давали обилни сведения за международното обсъждане на въпроса. По същото време обаче в Гърция и Сърбия били организирани контрамерки и митинги, за да докажат, че Македония не е заселена само с българи, но и от гърци и сърби, и че акцията носи „панбългарски“ характер[107].

Вълненията на българската общественост от двете страни на Балкана, неспокойството и раздвижването на многобройната емиграция от Македония заставили правителството на П. Каравелов да се активизира[108]. Освен дипломатическите сондажи като средство за успокоение на духовете правителството побързало да насърчи създаването на благотворителни дружества, които да събират помощи за пострадалите, да подпомагат училища, ученици и пр. Но заедно с тази цел правителството и лично Петко Каравелов си поставяли чрез тези дружества и друга задача: да окажат натиск върху Портта за отстъпки и за прилагане на реформите. Не можело обаче да се допусне организиране на въстание в Македония, изпращането на чети и пр., още повече че на този етап великите сили не биха допуснали освобождението на Македония. Една революционна акция на поробените българи би срещнала все още мощната военна съпротива на Портата и противодействието на балканските държави.

Тази програма на правителството е приета първоначално като правилна и разумна и от някои от най-изтъкнатите ръководители на македонската емиграция. По-късно обаче, след като усилията да се

---

[105] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, 477–479; 598–624; 641–645.

[106] Марица, № 664, 6 ноем. 1884.

[107] Пак там, № 667, 16 ноем. 1884; № 669, 23 ноем. 1884 и др; *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, 608–622; 629–631.

[108] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, 624–625. В заседанието на Народното събрание от 13 декември 1884 г. беленският народен представител Н. Живков отправил писмено запитване към министъра на външните работи относно положението в Македония и какви мерки смята да предприеме българското правителство. Събранието приело телеграми до Александър III, граф Игнатиев, княз Дондуков-Корсаков, Гладстон, дук Де Аргил, подписани от председателя на Народното събрание Ст. Стамболов с молба да се обезпечат човешките и гражданските свободи на населението в Македония.

постигне някакъв резултат по мирен път се изчерпали, се появили две тенденции в дружествата: от една страна, част от тях се изграждали и утвърждавали като напълно благотворителни по дух, насока и характер, а, от друга – отделно или пък в техните среди се появили привърженици на идеите за въоръжена помощ на страдащото население в Македония. Това довело и до разцепление в някои благотворителни дружества, и до възникване на нови революционни комитети. Създаването на българо-македонски революционни комитети било облагоприятствано и от възобновяването по това време на съединисткото движение в Източна Румелия, от близките задачи на двете движения, от традициите на общност и единодействие, създадени в предшестващия период.

В края на 1884 г. в София било основано ново дружество, наречено „Македонски глас“, с председател В. Диамандиев. От 5 януари 1885 г. дружеството започнало да издава специален вестник – „Македонский глас“, списван на български и френски език, със задача да брани интересите на българите в Македония. Издател на вестник бил В. Диамандиев, а редактори – известният публицист, българин от Македония Д. Ризов, и Ил. Георгов – и двамата членове на Либералната партия[109].

Първоначално и новото дружество ратувало чрез своя орган „Македонский глас“ за легална форма на борба – приложението на чл. 23 и 62 от Берлинския договор в Македония. Вестникът също си поставил за цел да публикува сведения за страданията на българите в Македония и да запознава европейското и световното мнение със съдбата им.

В програмната статия на „Македонский глас“ обаче се подчертава, че „ако приятелите на европейския мир не благоволят и тоя път, след дълги седем години, да настоят за по-скорошното удовлетворение на своите постановления касателно Македония, то в. „Македонский глас“ трудно ще може да се обяви несолидарен с възможно едно движение, имеюще за цел *самостоятелното* погрижване за съдбата на тази робска измъчена страна“[110]. Налице са и някои факти, които показват, че дружеството действало по този въпрос в унисон с правителството. Министър-председателят Петко Каравелов искал, от една страна, да се упражни натиск върху Портата от едно вътрешно движение и да се постигне по мирен път подобрение на положението на българското население в Македония, да се направи Портата по-отстъпчива за получаване на прословутите берати за българските владици и, от друга страна – да се държат под контрол „немирните“ елементи около В. Диамандиев и Д. Ризов в София.

В писмо от 7 януари 1885 г., т.е. само два дни след излизането на първия брой на в. „Македонский глас“, Димитър Ризов писал на Захари Стоянов в Пловдив: „От когато се начена тук (в София – б. м., Д. Д.) „дипломатическото движение“ на македонците, аз бях и останал съм досега убеден, че ако не вземе някой целеизходен резултат туй движение, непременно нужно ще бъде най-късно това лято да последва едно вълнение. Разбира се, като твърде набързо и твърде неподготвено туй вълнение не ще може да бъде сериозно, но инък пък „движението“ рискува да се обърне на дълго забвение.“[111] Според Ризов целта не е масово въстание в Македония, а само вълнения, които ще упражнят необходимия натиск за решаване на най-неотложните и минимални въпроси по подобрение положението на македонските българи. Освен това Ризов изтъквал, че вълненията не бива да почват порано от май – с оглед да се изчакат резултатите от дипломатическата мисия на англичанина майор Тротер; че изпращането на чети до този момент също е вредно за делото; че на него лично ще се наложи да предприеме пътуване „за дома, за да видя дали може нещо да се устрои“, и т.н. „С това мнение – пише Ризов, – трябва да ти кажа, е съгласен и бай Петко“ (Каравелов – б. м., Д. Д.)... Правителството, т. е. Петко – продължава Ризов, – гледа добре на Македония; но той тоже мисли, че не трябва да се бърза с „вълнението“, преди да се изчерпят „дипломатическите средства“. В този дух аз написах и програмата (първата уводна статия на в. „Македонский глас“).“[112]

---

[109] *Пандев, К.* Цит. съч., с. 44; *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, 519–521; *Боршуков, Г.* История на българския печат. С., 1965, 490–495.

[110] Македонский глас, № 1, 5 ян. 1885.

В труда си „Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878–1903“ К. Пандев проследява добросъвестно и подробно усилията на дружество „Македонски глас“ в София за организиране на вътрешно движение в Македония през 1885 г.: изпращане на агитатори с цел да подготвят народа за въстание през лятото на 1885 г., съдействие за организирането и изпращането през границата на четата на Адам Калмиков и пр., поради което не е необходимо тук да се спираме на тази дейност[113]. В случая по-същественото за нас е, че в края на 1884 и началото на 1885 г. се създавала по-благоприятна обстановка за възникването и на други подобни организации, които си поставили за цел да се борят за реформи, за автономията и освобождението на Македония.

На 26 декември 1884 г. в Русе било учредено Българо-македонско благотворително дружество. Очевидно това е станало по инициатива на софийското дружество, защото в протокол № 3 от 29 декември се казва: „Г-на председателят (Христо Иванов – б. м., Д. Д.) с една кратка реч показа, че целта на Македонското благотворително дружество в Русе, което ще се счита за клон от Софийското македонско благотворително дружество, не е друга освен спомагане на бедни, болни и изпаднали македонци, както и отчасти спомагание на българите в Македония.“[114] За устав на дружеството се приема с малки изменения уставът на Софийското българо-македонско дружество. В него участие можели да вземат „македонци (т.е. бежанци от Македония – б. м., Д. Д.) и тукашни българи“[115].

---

[111] НБКМ БИА, II А 8723.
[112] Пак там.
[113] *Пандев, К.* Цит. съч., 45–46.

През януари 1885 г. в Пловдив също било основано македонско дружество начело с д-р Г. Калатинов, депутат в Областното събрание. То си поставяло за цел да събира помощи за Македония. Освен това кръгове, близки до дружеството, начело с Ив. Ст. Гешов изработили един проект за издаване на брошура и вестник на френски език с цел да се запознае европейското мнение с положението в Македония. Вестникът под име „Echo des Balkans“ започнал да излиза от втората половина на април[116].

Подобни благотворителни дружества и клонове на вече основаните били организирани все по това време и в други градове на Княжеството и Източна Румелия – Пазарджик, Силистра, Трън, Разград, Оряхово, Тетевен, Видин, Плевен, Добрич, Русе, Орхание, Троян, Ловеч, Тутракан, Лом, Кутловица (дн. Монтана), Кюстендил, Дупница и пр.[117]

Възникването на дружества в различни градове поставило на дневен ред въпроса за обединяване на усилията им и за създаване на общо ръководство и организация. Инициативата за това дошла от кръговете около дружество „Македонский глас“ в София. За целта бил отпечатан проектоустав, изпратено било окръжно писмо, а общото събрание се състояло на 1 юли 1885 г. в София. На него присъствали представители на 18 македонски дружества и клонове на софийския комитет. Събранието избрало централно настоятелство в състав: Д. Ризов – председател, Д. Петков – подпредседател, М. Калъпов – касиер, К. Стоянов и В. Неделчев – секретари, и петима съветници – В. Диамандиев, Й. Ковачев, К. П. Спирков, Ил. Георгов и Н. Дишков. Решено било „начинът на действие“ на организацията занапред да се определя от централното настоятелство, като се вземат предварително мненията на клоновете[118].

Това бил първият и най-сериозен опит след 1879 г. да се създаде ръководство и единна организация на движението за подобряване участта на македонските българи, за приложение на реформите, за освобождението на Македония. Но ред външнополитически и вътрешноорганизационни причини попречили за осъществяване на замисленото дело. Макар и обявени като „благотворителни“, и независимо че прокламирали своята цел в рамките на законните искания за приложение на решенията на Берлинския конгрес, дружествата предизвикали острите протести на Портата и неодобрението на великите сили. Още през януари със специална нота турското правителство поискало „сведение за движението по македонския въпрос и разяснение за съществуването на македонското дружество“[119]. Австро-унгарският дипломатически агент Бигелман, който ревностно следял дейността на дружествата от самата им поява, в донесенията си до правителството във Виена открито обвинявал властите и лично П. Каравелов не само в съчувствие на македонското движение, но и в пряко ръководство и финансова помощ за реализация на замислите им. В резултат на това австро-унгарското правителство наредило на консула да обърне внимание на властите в София „за непристойността на една дори косвена подкрепа на българо-македонската агитация и настоятелно да му препоръча коректно поведение в това отношение“[120]. Подобни, макар и по-меки забележки били направени на правителството и от други представители на европейски държави в Княжеството.

---

[114] НБКМ БИА, ф. 224, а. е. 238, л. 23.

[115] Пак там, л. 23–24.

[116] *Пандев, К.* Цит. съч. 49–50.

[115] Пак там, с. 47; *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, 518–527.

[118] *Пандев, К.* Цит. съч., с. 47.

На 15 март 1885 г. министърът на външните работи Ил. Цанов с вербална нота изяснил на дипломатическите представители на великите сили в София същността на македонските дружества, но същевременно бил принуден от името на правителството да обещае, че, доколкото зависи от него, то и занапред ще се стреми да предотврати всеки инцидент, който би могъл да влоши отношенията на Княжеството с Портата[121].

Външнополитическият натиск върху Княжеството оказал своето въздействие. Правителството и лично П. Каравелов трябвало да се откажат от пряко участие в българо-македонските благотворителни дружества и още по-строго да следят да не се стига до крайни действия – подготовка и изпращане на чети, организиране на вълнения вътре в Македония, опити за въстание и пр.

Нашата цел не е да изясняваме политиката на Княжество България и по-точно на либералното правителство на Петко Каравелов по македонския въпрос – нещо, което вече е направено в историографията[122], а да проследим как всичко това се отразява върху организационното развитие и дейността на дружествата.

Още с възникването си българо-македонските благотворителни дружества имали двойствен и противоречив характер. Според схващането и намеренията на част от създателите им благотворителността била само форма за прикритие на истинската им цел – военнореволюционна дейност за въстание в Македония. Същевременно обаче в дружествата навлезли много бежанци и местни жители с умерени схващания, чужди на всякакви революционни идеи, верни на партийната и правителствената политика, но с желание да подпомогнат материално и морално своите бедстващи македонски събратя. В дружествата имало относително единство, докато дейността им се извършвала с подкрепата на правителството и в рамките на законните форми. При новосъздадената обстановка – натиска на Портата и великите сили, възприетата позиция на княжеското правителство и пр. – една част от дружествата там, където умерените елементи взели връх, запазили и продължили дейността си като напълно благотворителни. Други изцяло или като се разцепили, тръгнали по пътя на тайна революционна борба за освобождение на Македония. От тези групи и среди възникнали отново, при това не вече дружества, а революционни комитети, първата задача на които била да потърсят взаимодействие и съгласуваност не вече с официалните власти в Княжеството, а с назряващото революционно съединистко движение в Източна Румелия.

---

[119] Търновска конституция, № 110, 2 февр. 1885.

[120] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, с. 522.

[121] Пак там, 522–523.

[122] *Христов, Хр.* Принос към историята на Съединението. – ИБИД, № 22–24, 1948, 72–74; *Стателова, Е.* Дипломацията на Княжество България, 161–164 и др.

Типично за възприетата от П. Каравелов линия е мнението, изказано във в. „Търновска конституция“ (№ 151, 9 авг. 1885): „И по македонский въпрос ний сми вярвали и вярвами, че Македония няма да се освободи с чети от 50 и 100 души. Ний сме настоявали и ще настоявами за изпълнението на Берлинския трактат по отношение на Македония, защото там стоиме на законна почва. Не че не исками съединението било на Тракия, било на Македония, но не исками пък да скандалим себе си и да компрометирами бъдещето си с детински подвиги.“

Така радетелите за решителни действия в софийското дружество „Македонски глас“ въпреки обявената официална програма още от февруари–март 1885 г. изпратили свои представители – емисари в Македония, които трябвало да подготвят народа за едно бъдещо въстание[123]. Дейци от дружеството събрали оръжие, организирали съмишленици и готвели чети за действие през лятото. Нещо повече, дружествени лица оказали активно съдействие за въоръжаването, стъкмяването и изпращането през границата на голяма чета под предводителството на Адам Калмиков през май 1885 г.[124]

Обвиненията на чуждите консули, че емисарите се изпращат от „комитета“ в София „начело с Диамандиев и Ризов“ и че зад него стои българското правителство, както и шумната афера с Калмиковата чета довели не само до оттегляне на една част от членовете на дружеството начело с Каравелов и други дейци, но фактически и до създаването и оформянето на нова по характера си организация – таен комитет с революционни цели.

Промяната в софийското дружество „Македонский глас“ започнала от март и завършила окончателно към началото на юли 1885 г. В ръководството му най-дейно участие взели Д. Ризов, Д. Петков, а също и В. Диамандиев, който след временно оттегляне сега, с оглед на новите тенденции, отново се включил активно в работата[125].

Чрез Д. Ризов и Д. Петков дружество „Македонский глас“ в София поддържало преки връзки със З. Стоянов и оформилия се вече в

---

[123] *Пандев, К.* Цит. съч., с. 45.

[124] *Български патриарх Кирил.* Българската екзархия... Т. 1, кн. 2, 518–526; 538–540.

[125] *Пандев, К.* Цит. съч., с. 47.

Пловдив Таен български революционен централен комитет. От юли месец нататък дейността на двата комитета не само се съгласувала, но по същество била и единна по цел – на първо място, да се извоюва съединението на двете части на България – Княжеството и Източна Румелия, като условие, което би улеснило и следващия акт – подготовка на въстание и освобождението на Македония.

Подобно развитие наблюдаваме и в дейността на Българо-македонското благотворително дружество в Русе. Русенското дружество възникнало като благотворително и възприело и устав в този дух, но в началото на февруари започнали вътрешни борби. Намесата на Никола Живков, Д. Стоянов и К. Паница довела до отмяна на някои членове на устава, до възприемане на дейности, които щели да се вършат „в тайна“, до поддържане на редактирания от Н. Живков вестник „Македонец“. Нещо повече, самото дружество трябвало да признае и поддържа един „таен комитет“, който ще работи за въстанието в Македония[126].

Но само месец след това – на 16 март, умерените елементи в дружеството взели връх. От състава му били изключени освен Н. Живков, Д. Стоянов, К. Паница и подпредседателят, и секретарят на ръководството – М. Палашев, и К. Шавкулов. Променен бил и уставът, така че дружеството занапред трябвало да има за задача „спомагане на бедни, болни и изпаднали македонци – на членовете нравствено, както и (отчасти) да спомага на българите в Македония“[127]. За председател бил избран отново Хр. Иванов.

С участието и на ред дейци като Драган Валтер, Хр. Донев, д-р Д. К. Вачев и други дружеството съществувало в този дух и действало до 14 септември 1886 г. То запазило характера и облика си на благотворително, макар че от началото на юли 1885 г. – с оглед на усилената дейност по съединението – ръководният му състав бил променен, а наред с ръководството била създадена „тайна комисия“ със задача да действа за осъществяване на общобългарското единство. Членове на тази комисия били д-р Вачев (вече председател на дружеството), Др. Валтер, кап. Симеон Ванков. В тази комисия, както и в работата на цялото дружество (включително и като член на ръководството му) дейно участие взел войводата Панайот Хитов. Веднага след Съединението (на 7 септември 1885 г.) Българо-македонското благотворително дружество в Русе заедно с опълченското дружество се посветило изцяло на създаване на чети, събиране на помощи и защита на отечеството[128].

Двете направления и борбите в Българо-македонското благотворително дружество в Русе довели до създаването на нов – „Българо-македонски революционен комитет „Искра“. Това станало през март, когато изключените от първото дружество К. Паница, Н. Живков, Др.

---

[126] НБКМ БИА, ф. 224, а. е. 25–26.

[127] Пак там, а. е. 238, л. 28.

[128] Пак там.

Стоянов, М. Палашев и К. Шавкулев станали ядро на новия комитет. Печатен орган на комитета бил списваният от Н. Живков в. „Македонец“, ратуващ, за разлика от по-умерения в. „Македонский глас“ в София, и за революционни действия за освобождението на Македония. За председател бил избран капитан К. Паница[129].

Комитетът приел устав, който отразява в противовес на целите на благотворителните дружества революционния характер на организацията. В духа на предосвобожденските традиции и комитетски устави той има и по-определен политически и идейно-демократичен облик. В чл. 1 на Устава се изтъква, че „целта на комитета е да помогне за освобождението на Македония“. В забележка се подчертава, че „под освобождение на Македония комитета разбира свобода на всички в Македония, от каква религия и народност и да са те“. Член 2 гласи: „За постигане на целта си всички средства на комитета ще бъдат святи: пропаганда, убийства, революции, огън и оръжие“, а в чл. 3 се казва: „Врагове на Македония комитетът счита турското правителство, ония, които действуват против целта на комитета и които угнетяват македонците там, от каквато и народност и вяра да са те. Всички съчувствуващи на комитетската цел се считат наши приятели.“

В главите „Устройство“, „Средства“ и пр. на Устава се подчертава, че се изгражда Централен комитет, че се създават „други комитети“, т.е. местни и т. н.[130]

Освен в София и Русе българо-македонски революционен комитет по същото време и пак в резултат на същите процеси – на разграничаване и противопоставяне с благотворителните дружества, възникнал и в Пловдив – столицата на Източна Румелия.

Както вече изтъкнахме, още в началото на 1885 г. по подобие на други места в страната и в Пловдив възникнало македонско дружество с благотворителни задачи. Начело на дружеството застанали предимно представители на управляващата партия в областта, което изострило борбата между съществуващите вътре в дружеството две течения[131]. В резултат на тази борба и тук се достигнало до създаването на нов – таен българо-македонски комитет, а по-късно – през юли, и до формално разцепване на официалното благотворително дружество. Пряко свързан с възникването на тайния българско-македонски комитет и очевидно инициатор бил Захари Стоянов. Доказателства за това черпим от цитираното вече писмо от 7 януари 1885 г. на Д. Ризов от София до З. Стоянов в Пловдив. „Радвам се, пише Ризов, че си се турил начело на тамошните македонци.“[132]

---

[129] *Пандев, К.* Цит. съч., 47–49.

[130] НБКМ БИА, 164, а. е. 11, л. 2. Дейността на „Българомакедонский революционен комитет „Искра“ в Русе е очертан в цитираната вече книга на К. Пандев. Въпреки това обаче тя не е осветлена напълно, независимо че има обилна документация. Тук ще добавим, че комитети като клонове на „Искра“ се изграждат в Княжеството, в Добруджа и сред емиграцията в Румъния.

И един малко анекдотичен факт: докато в дейността на Българо-македонското благотворително дружество в Русе дейно участие взема П. Хитов, в комитета „Искра“ усърдно се подвизава другият мастит български войвода – Филип Тотю. Между двамата и сега, в новоизникналите национални задачи, се разгоряла остра „съревнователна“ борба!

[131] *Пандев, К.* Цит. съч., 49–51.

Очевидно още в края на 1884 и началото на 1885 г. наред с Македонската дружина около З. Стоянов в Пловдив се създало ядро, което смятало, че борбата за освобождение на Македония трябва да се води по революционен път – чрез организиране на чети, изпращане на апостоли и пр. Поради това Ризов изяснява, че до май поради дипломатически съображения, изтъквани от П. Каравелов, не бивало да се предприема нищо, а чак след това, през лятото, да се вземат решителни мерки. „Това всичко в отговор“ – заключава Ризов. Той се съгласява обаче с бележките на З. Стоянов.

Какви били конкретно тези бележки на З. Стоянов Ризов не пише. Но ясно е, че в отговора си той третира именно предложенията на бившия апостол на Априлското въстание за една истинска подготвителна, революционна дейност, каквато той още тогава предлагал да започне в Княжеството, Източна Румелия и Македония – не толкова благотворителност, колкото борба за освобождение и обединение. По всяка вероятност още през януари са сложени основите на един таен българо-македонски комитет в Пловдив. Поради това необходимо е да приемем с резерв спомените на Ив. Андонов, писани близо 50 години след събитието, че инициатор за създаването на революционен комитет в Пловдив станал Спиро Костов.[133] По-скоро инициативата на Спиро Костов съвпаднала с вече предприетите мерки от З. Стоянов, била в унисон с установените контакти със създаденото в София дружество „Македонский глас“ за обща дейност[134]. Това послужило за официалното оформяне на комисъбрание в моята къща от познати и верни другари, искрено предадени на народната кауза. В това събрание бяха избрани за Централен комитет в Пловдив: Захария Стоянов – председател, наша скромност Иван Андонов – секретар, Тодор Гатев – касиер, а за членове: Петър Зографски – опълченец, Карайовев, – македонец-учител, Спас Турчев – бивш революционер от Априлското въстание, поручик Ганьо Атанасов, пловдивски военен прокурор, Иван Стоянович от Стара Загора, секретар в Дирекцията на правосъдието, и Спиро Костов, родом от гр. Велес, Македония...“[135] „Целта на комитета, продължава Ив. Андонов, беше не само освобождението на Македония, но и обединението на целокупния български народ, който беше разпокъсан от Берлинския договор на пет части. Избра се и една комисия, която да изработи революционния устав на комитета.“[136]

---

[132] НБКМ БИА, II А 8723.

[133] „На 5 февруари 1885 г. – пише Андонов – се яви при мене македонецът Спиро Костов и ми заяви, че в моето лице и в лицето на Захарий Стоянов той вижда хора, способни да се заловят за революционната борба благодарение на нашето участие при освобождението ни, която да има за цел освобождението на македонците българи от турско иго.“ (*Андонов, Ив.* Съединението, 33–34).

[134] Не само писмото на Д. Ризов от началото на януари, където изрично се говори, че З. Стоянов се е „турил начело на тамошните македонци“, но и други факти говорят за това. З. Стоянов се озовава в София на 11 януари 1885 г. и остава тук до 15-и с.м. Причините за идването му в столицата на Княжеството са няколко: подава прошение до председателя на Министерския съвет П. Каравелов да му се отпусне субсидия за издаването на „Записки по българските въстания“; получил предложение за работа в Софийската библиотека и т.н. Но наред с това той има намерение да започне и нещо по-сериозно – в писмо от 26 януари от Пловдив до Н. Обретенов той пише: „Ако аз отида в София, ще гледаме да издаваме някое периодическо списание с Петкова, Пешева и др. Това ми е главната цел.“ (*Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, с. 388). Освен с Д. Петков, Пешев и др. З. Стоянов по време на престоя си в столицата се срещнал с П. Славейков, запознал се с бъдещия председател на Българо-македонското благотворително дружество в Русе д-р Вачев и др. По същото време той продължил приятелските връзки и с друг изтъкнат деец на движението за освобождение на Македония – Трайко Китанчев. Следователно замислите за активизиране на борбата за освобождение на Македония не само му били известни и познати, но и дълбоко са го вълнували. Ето защо след завръщането си в Пловдив той се заловил да работи по този народен въпрос (пак там, 384–388).

Изработеният „Устав на българо-македонский таен въстанически комитет“ се състои от 11 члена. В чл. 1 се изтъква целта: „да действува за освобождението на Македония чрез оръжие или поне за постигането до какво годе подобрение съдбата на населението“. В следващия чл. 2 се подчертава, че за осъществяване на целта „комитетът действува с хора, оръжие, пари, пропаганда – печатна и словесна“. В останалите няколко члена се набелязват източниците за средства – чрез пожертвувания и чрез заеми, „ако това се види за нужно“, организирането на чети, избирането на войводи и подчинеността им на комитета, полагането на клетва, създаването на тайна полиция, която ще наказва предателите, измяната и престъпленията с най-тежко наказание – смърт[137].

Уставът на Българо-македонския таен въстанически комитет явно е създаден в месеците януари – февруари 1885 г. и в унисон с възприетата линия на дружество „Македонский глас“ в София, съгласувана с правителството и лично с П. Каравелов. Тази линия става известна на З. Стоянов от цитираното писмо на Д. Ризов от 7 януари 1885 г.; нея той е могъл и лично да узнае при посещението си в София в средата на януари 1885 г.[138]

Поради това още в първия член на Устава се прогласява, че чрез революционните действия се цели или освобождението на Македония, или подобрение на положението на македонските българи; отбелязва се, че „денът за настъплението се определя така също от комитета с участието на войводите, които трябва да поведат четите“. В чл. 6 се подчертава: „Територията на освободените български земи ще да се пази строго, да не станат в нейните предели никакви въоръжени действия.“[139]

---

[135] *Андонов, Ив.* Цит. съч., с. 34.

[136] Пак там, с. 35.

[137] НБКМ БИА, II А 9667.

[138] *Христов, Хр.* Принос към историята на Съединението. – ИБИД, № 22–24, с. 64.

[139] НБКМ БИА, II 9667.

Развитието на Българо-македонския таен въстанически комитет в Пловдив донейде вървяло като това на софийското дружество „Македонский глас“. Първоначално той си поставил по-умерени и компромисни цели, но постепенно преминавал на чисто революционни позиции.

Първата задача била да се изградят комитети в цяла Южна България. Организирането им било улеснено от съществуването на бившата комитетска мрежа от 1879–1880 г. Поради това първото окръжно писмо от 15 февруари било отправено до дейци в Чирпан, Голямо Конаре, Сливен, Хасково, Ямбол, Ст. Загора, Пазарджик, Бургас, Панагюрище, Асеновград, т.е. там, където и преди действали енергично комитети и гимнастически дружества, където имало дейни и родолюбиви личности и общества. Отново и в този случай се дали пълномощия за апостолска дейност и за основаване на комитети в съответния град и околия – например на Стою Филипов-Комитата (наричан още Пъдарина) в Чирпан, на Петър Шилев – в Голямо Конаре, на Д. Куртев, Н. Кръстев и др.[140]

За разлика от предишните комитети „Единство“ в новите комитети постъпвали предимно най-революционни елементи – бивши поборници, участници в Априлското въстание, сратници на В. Левски, опълченци, учители и ученици, бежанци от Македония и пр. „В южнобългарските комитети – пише Н. Генадиев – влизаха предимно народни учители, стари въстаници, опълченци и съвсем млади хора. Аз се числех в Пловдивския македонски комитет, а с мене заедно мнозина ученици, между които Андрей Ляпчев. Преди няколко години намерих в книжката си една писмена клетва, от която личи, че Пере Тошев и Гьорче Петров, също ученици от пловдивската гимназия, са подвеждани под клетва от мене.“[141]

В новите българо-македонски комитети не вземали участие привържениците на Народната (съединистка), наречена сега „лъжесъединистка“ партия, която била на власт в областта, включително и част от издигналите се на власт и забогатяващи бивши дейци и членове на комитетите „Единство“ в Източна Румелия.

Както в политическо, така и в социалнокласово отношение новосъздадените комитети се изграждали като по-еднородни, а с това – и като по-действени и революционни ядра. Ив. Андонов изброява поименно главните дейци в отделните градове на Южна България, което най-добре характеризира състава и облика им: „1. В Хасково: Милю Милев, Маймунков и Величко Попов; 2. В Стара Загора: Димитър Начев, Сава Маринов и Хр. Ваклидов; 3. В Чирпан: Стою Филипов, Пеню Гарванов, Пеню Динчов, Тане Пеев, Никола Нанчев, Никола Касабов, Васил Бабаков, Ив. Митев, Василаки Попдимитров, Иван Янакиев, Вълко Ив. Куша и др.; 4. В Сливен: Димитър Куртев, Димитър Сяров, Атанас Попиванов, Кючуков, Кантарджиев, Манол Георгиев и др.; 5. В Ямбол: майор Любомски, дружинен командир, Хр. Векилов, Влахов, Видю Монев, Бакалов и др.; 6. В Т. Пазарджик: Мумджиев, Тодор Киров, Георги Димитров Маврото, Богдан Стоянов, всички опълченци, и Иван Соколов и Отон Иванов от най-главните дейци от Априлското въстание; 7. В Голямо Конаре: Петър Шилев, Продан Тишков, наречен Чардафон Великий, Недялка Шилева Чардафонова, Георги Пенелов, Хр. Македонски, Велю Михайлов, Стоян Празов, Никола Милев, Келенпиров, Петър Ихтиманлията, Тане Кръстев, поп Иван Генов, Трифон Овчаров и Симон Марков; 8. В Станимака: Никола Кръстев, Панайот Сребров, Георги Ковачев, Герасим Старчев и Костадин Балтов; 9. В Бургас: Иван Цанков и др.; 10. В Брезово: Иван Коларов, Стою Ранделов и Марин Молдовански; 11. В Ихтиман: Димитър Сестримски и учителя Никола Крапчански; 12. В с. Новаково, Борисовградско (Първомайско); поп Ангел Чолаков и др.; 13. В Борисовград (Първомай): Иван Минев, Кръстю Качаков и Калайджиев; Иван Динчов от с. Юртчий (дн. Млекарево); Минчо Андреев от с. Рахманлий (дн. Розовец); Никола Марев от с. Аджар (дн. Свежен); от гр. Котел: Берберов; от Харманлий: Ганю Буков и Нешо Брайков; от Панагюрище: Павел Шопов, Манчо Манев и Филип Щърбанов; от Копривщица: Петко Искров Муллата и Тончо Шабанов.“[142]

---

[140] *Андонов, Ив.* Цит. съч., 34–35. В писмо до Ив. Андонов Д. Куртев пише: „Аз още от началото на 1885 г. като твой познат с Христо Ботев се явих при тебе дома ти и ти ми разкри за организирането на комитета за Съединението. Вие ме запознахте със З. Стоянов, дадохте ми писмено пълномощно с печата на комитета и подписано от Вас, и ме натоварихте да съставлявам комитета.“ (ЦДА, ф. 1599К, а. е. 834, 1–2).

[141] Спомени за Съединението от 1885 г., с. 63.

Революционният характер на тайните българо-македонски комитети в Южна България се отразил в организацията, а също и в дейността им. Програмните цели и устройството на организацията били заложени в цитирания вече „Устав на Българо-македонский таен въстанически комитет“. Но очевидно комитетската дейност в същността си се осъществявала на базата на стария устав на БРЦК (отпреди освобождението) – устав, познат и прилаган единствено в селищата на този район и по време на Априлското въстание[143].

Поради това се полагала клетва, издавали се пълномощни писма, изработен бил печат[144]. Създадена била тайна полиция начело със Спиро Костов и куриерска мрежа, в която били включени предимно младежи – ученици като Андрей Ляпчев, Пере Тошев, Г. Татарчев, Кушев, а също и Петко Германов от с. Дере Кьой, Лозенградско, Ангел Семерджиев от с. Батак, Ал. Игнатов и Ст. Салганджиев – от Каршиака, Пловдив, Боньо Баев от с. Шипка[145].

---

[142] *Андонов, Ив.* Цит. съч., 35–36.

[143] *Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов.* История на Априлското въстание. С., 1976, с. 234, 315. Това се потвърждава и от факта, че само месеци след това ТБРЦК приема почти дословно Устава на БРЦК.

[144] Изработването на печата било възложено на Стою Филипов в Чирпан. Печатът има надпис: „Тайний Българо-македонский комитет“ и изображение коронован лъв (*Андонов, Ив.* Цит. съч., с. 148), макар че се срещат по възвания и текстове и наименованията „Таен централен българо-македонски комитет“, „Тайний революционен македонский комитет“, „Българо-македонский въстанически комитет“, само „Македонски комитет“ (*Пандев, К.* Цит. съч., с. 50).

Особено дейна, революционна и военноподготвителна работа се извършвала по места. Селища като Чирпан, Голямо Конаре, Царацово и други бързо станали истински крепости на Тайния българо-македонски въстанически комитет. За илюстрация ще приведем спомените на Продан Тишков-Чардафон за дейността на комитета в Голямо Конаре: „Преди да ся почне за свалянето на Румелийското правителство, състави се Таен револ. българо-македонский комитет, на който комитет членовете знам само Кр. Ив. Дюкменджиев, тъй като не ми беше възможно да зная другите членове. Един ден дойде Спиро Костов в Конаре с пълномощно от комитета същия. Събрахме се в къщата на П. Г. Шилев. Там присъствуваха следющите лица именно: св. Ив. П. Генов от Конаре, Хр. (Македонски), Хр. Шишев от Калофер, д-р Хотинский, окол. лекар, Стоян Средев, конарец, аз и Шилев – учител от Конаре (аз тогава бях ротно окр. сержант-майор, обучавах в Конаре и аз цялата Овчехълмска околия). Като каза целта Спиро каква е, това ний разбрахме и от пълномощието, което носеше, одобрихме всички. Целта беше чрез въстание и с чети да се освободи Македония. Тогава предложи клетва, за да бъдем верни, дадохме клетва. Събрахме същата вечер помежду си кой лира, кой две и след като си замина Спиро, почнахме да събираме пушки, пари, патрони и приготовляваме момци за една чета, гдето мене назначиха да предвождам в Македония, понеже всичките момци, които даваха клетва, кой в плевня, кой в долищата, кой в къщата ми, казваха, че с мене ще вървят... Заклех около 180 момчета.“[146]

Иван Арабаджията от Царацово – верният сратник на Апостола и стар участник във всички революционни събития, от своя страна свидетелства: „Ние не бяхме клети. Имахме си знаме, което и досега е в нашето село. Приготвихме си кринкови пушки. По-напред ни се казваше, че ще работим за Македония, но 5 дни преди Съединението ни се обади, че Съединението ще стане, ща нападаме Пловдив.“[147]

Тайният българо-македонски въстанически комитет в Пловдив обърнал особено внимание и за привличането на опълченските дружества в предприетата подготвителна, революционна дейност. Независимо че бившите опълченци като отделни личности навлизали масово в комитетите, необходимо било целите дружества да се привлекат в новата патриотична, народна задача, още повече че по това време те вече представлявали организирани и компактни общества[148]. При това ръководствата на някои опълченски дружества като Пловдивското и Карловското например попаднали в ръцете на привърженици на управляващата Народна партия и се обявили срещу дейността на комитета. З. Стоянов още в края на 1884 г. записва: „. . .*опълчен[ското] дружество.* Каква му е целта? Да дига паметник. Това не е цел. Те трябва да имат за цел – свободата на своето отечество.“[149]

---

[145] *Андонов, Ив.* Цит. съч., с. 36.

[146] *Дертлиева, А.* Съединението през погледа на Продан Тишков (Чардафон), Иван Арабаджията и на техни сратници. – ИДА. Т. 49, 1985, 45–58.

[147] ЦДА, ф. 1559К, оп. 1, а. е. 861, л. 1–2.

Особена дейност за привличане и мобилизиране на опълченските дружества в помощ на освобождението на Македония извършил деловодителят на Централното поборническо опълченско дружество в Пловдив Илия Куртев. Близък на З. Стоянов, вероятно и член на ТБМВК в Пловдив, той още през янури при организиране на опълченското дружество в Бургас произнесъл пламенна реч в защита на страдащите македонски българи и призовал на борба „за обединението на целокупната наша родина, майка България“[150]. Последвало преследването му от властите, а по-късно и отстраняването му от длъжността деловодител на поборническото опълченско дружество в Пловдив[151]. Куртев не се отчаял, а мъжки се заловил за още по-енергична борба. В началото на май той излязъл с възвание към българския народ, в което се казва: „...предвид несносното тиранство, което с необуздана беснотия турците упражняват днес в цяла Македония, аз реших да отправя обща дума към уважаемите поборници за нашата свобода...“ По-нататък, като изтъква, че „теглилата на македонский българин трябва да имат край, същото, както имаха и нашите тук“, Куртев заявява, че е необходимо да се подготви освобождението им. „Часът трябва да докараме ний, и то като братя на страдащите и като вчера излезли от под същия огън и из под същий ятаган. Освен нас никой друг няма да изпречи пред европейската дипломация въпросът за македонското освобождение“, заключава Ил. Куртев[152].

Възванието на Ил. Куртев предизвикало голям шум в цяла Източна Румелия, имало отражение в Княжеството, занимавало усилено и дипломатите. То станало причина за екстрадирането му от областта[153]. Раздвижили се и опълченските дружества – в Ямбол, Чирпан, Сливен.

---

[148] *Вълков, Г.* Българското опълчение, 293–297.

[149] *Стоянов, З.* Съчинения. Т. 3. С., 1983. с. 631. В дневника си през 1885 г. на няколко места бележитият летописец на Априлското въстание се възмущава и най-остро бичува поведението на отделни опълченски дружества и ръководни техни членове, които отстъпват от насъщните патриотични и национални задачи на деня, а по съвест, дълг и морал са призвани да бъдат начело на народните борби за свобода (пак там, 635–636).

[150] Архив на Възраждането. Т. 2, 61–66. Има всички основания да смятаме, че движението за помощ на Македония и съединистката акция от 1884–1885 г. стимулирали създаването на опълченските дружества в Южна България. Точно по това време се създават дружества в Ямбол, Бургас, Котел и др. (*Вълков, Г.* Цит. съч., с. 293).

[151] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 109.

[152] Пак там, 115–120.

[153] *Митев, Й.* Съединението, с. 144; вж. Борба, № 1, 28 май 1885; също отвореното писмо на З. Стоянов до главния управител, в което протестира срещу арестуването на Ил. Куртев, Спиро Костов, Г. Гатев и др.

Един от ръководителите на Сливенското опълченско дружество – председателят му Димитър Куртев, още в края на февруари бил заплашен с арестуване по повод на своята дейност. В писмо до З. Стоянов от 27 февруари той пише: „Ще ме изпъдят тия проклетници. Щом като ме изпъдят, ще стана апостол по села и градища за Съединението и митинга за Македония. Па каквото ще да става. Аз имам няколко добри и решителни събратия опълченци. Ще им докажем как се лъже народът."[154]

Тайният българо-македонски въстанически комитет в Пловдив начело със З. Стоянов не само събирал помощи, оръжие и четници за Македония, но и осъществил някои конкретни действия за изпращане на апостоли в оставената под робство област. Той действал съгласувано със софийското дружество „Македонский глас", но най-вече с българо-македонския революционен комитет „Искра" в Русе. За това голяма роля играели и личните познанства, и връзките на председателя на русенския комитет К. Паница с бившите опълченци, революционни дейци и офицери в Източна Румелия, включително и приятелството му със З. Стоянов.

През март трите комитета – софийският, русенският и пловдивският, излезли с възвания към българския народ. Очевидно тази стъпка била съгласувана. Възванието на русенския комитет носи адрес: „Доспат, март 1885 г.". В него „Тайний революционен македонски комитет" призовава „всички българи, гдето и да се намират те, и ги приканва да се притекат на помощ кой с каквото може, било с оръжие, било с пари". Във възванието по-нататък се казва: „Не забравяйте, братя българи, че скъпи и драгоценни са ония права, които се добиват с оръжие в ръка!... Денят е наближил! Дързост братя! На оръжие! И напред с божия помощ! Скоро ще се срещнем на Македонските планини!"[155]

Възванието на пловдивския комитет, писано от З. Стоянов[156], за разлика от това на русенския трябвало да създаде обстановка за борба в Източна Румелия. То отразявало и връзките на дейците от Пловдив и София, особено близки през тия месеци. В него, като се подчертава нетърпимото политическо, финансово и пр. положение в областта, се апелира да се спре плащането на всякакви данъци и „да приготвят оръжието си". В заключение се казва: „Братия, съдбата ни е в ръцете ни! Денът приближава; скоро шумата ще се развие!"[157]

---

[154] НБКМ БИА, II A 8727. Писмото до З. Стоянов завършва с думите „твой до гроб – Д. Куртев". Видно е, че почти всички дейци още от този период в лицето на З. Стоянов виждат всепризнатия ръководител на революционната и съединистка борба.

[155] Пак там, кол. 38, II B 1816, л. 1.

[156] Н. Генадиев свидетелства: „От него (З. Стоянов – б. м., Д. Д.) има писано едно възвание, което е напечатано в март 1885 г. и цели месеци стоя на връзки на тавана на една гръцка къща в Пловдив, махала Тепе Алтъ, в която живееше Иван Стоянович." Защо не се разпространява възванието? Най-вероятно това се дължи на обстоятелството, че в текста изрично се упоменава името на българския княз Александър Батенберг и че съединението следва да се извърши под негова егида. Това е карало З. Стоянов и дейците на комитета да не избързват с разпространението му, тъй като биха компрометирали княза и княжеското правителство в София.

[157] Архив на Възраждането. Т. 2, 86–87, док. 20.

Тайният пловдивски комитет улеснил прехвърлянето на трима апостоли, изпратени от русенския комитет „Искра“, през Пловдив, Пазарджик и Каменица за Македония. За това пише Ив. Андонов: „Спиро Костов доведе у дома трима младежи: предложиха своите услуги на комитета, като заявиха, че са готови да заминат като апостоли за Македония. Ние ги подведохме под клетва, снабдихме ги с паспорти на чужди имена, дадохме им парични средства и прокламации, издадени от Тайния революционен македонски комитет[158]. Тези трима младежи заминаха за Македония, гдето направиха силни агитации между македонските българи.“[159]

Не само в Пловдив, а и на други места в Южна България тримата младежи получили съдействието на комитетите. В писмо на Д. Антониди (псевдоним на Д. Стерев) до К. Паница от 1 май 1885 г. се казва: „Тази вечер пристигнах в Каменица село (дн. квартал на Велинград) и намерих главний учител С. Докумов, който ще организира по Брацигово, Пещера и други комитети, защото като погранични села ще послужат много за нашата цел.“[160]

Сам З. Стоянов оказвал помощ на препращаните апостоли за Македония. Драган Стоянов от Русе съобщил още на 11 април 1885 г. на К. Паница в Шумен, че е изпратил телеграма до З. Стоянов с текст: „Стерев и Голев наши продавачи. Имайте пълно доверие. Спомогнете всячески.“[161] Има и други документи, които показват, че цялата дейност по събиране и изпращане на апостоли, чети, помощи и пр. се е извършвала съгласувано между двата най-дейни комитета – русенския и пловдивския. Софийският, който по това време бил твърде зает с изпращане на чети през Горна Джумая и Кюстендил за Македония, поддържал по-тесни връзки със З. Стоянов и с пловдивския комитет, докато в същото време останали известни различия от програмно и организационно естество с комитета „Искра“ в Русе. По места обаче, като например в Кюстендил, клоновете съответно на двата комитета – софийския и русенския, се обединявали и действали в името на общото дело[162].

Друга грижа наред с подготовката на чети на българо-македонските комитети в Южна България била да се събере оръжие за бъдещото въстание в Македония. Една от най-важните акции, макар и от по-късно време, била разбиването на военния склад в Чирпан. Това било дело на чирпанския комитет, а главен деец по цялата операция се явявал Стою Филипов-Комитета, подпомогнат енергично от Продан Тишков-Чардафон[163]. Събиране на пушки, патрони, храни и други военни принадлежности се извършвало и от останалите комитети в голямо Конаре, Асеновград, Хасково, Сливен и пр.[164]

---

[158] Това ще са били прокламациите, които двата комитета – русенският и пловдивският, издават през март. Но докато прокламацията на Пловдивския комитет не е била разпространявана в Източна Румелия по изложените вече причини, тя ще е била целесъобразна за пръскане сред българското население в Македония с оглед да му повдигне духа и да разкрие общността на борбата.

[159] *Андонов, Ив.* Цит. съч., с. 36.

[160] НБКМ БИА, ф. 336, а. е. 3, л. 3.

[161] Пак там, а. е. 21, л. 1–2.

[162] Пак там, единично постъпление IX. 1954; писма на Петър Милков от Кюстендил до Н. Живков в Русе и до брата му Никола Милков в София от 14 април и 14 май 1885 г.

В резултат на създаването на Българо-македонския таен въстанически комитет от януари до април 1885 г. почти цяла Южна България била покрита с комитети. Тяхната дейност не само повдигнала борческия дух на населението, но подготвила почвата и за успешното осъществяване на Съединението от 6 септември 1885 г. – акт, извършен под ръководството на създадения по-късно Български таен централен революционен комитет в Пловдив.

„Мрежата на македонските комитети – изтъква точно и сполучливо след години участникът и деецът в това движение Никола Генадиев – ще бъде готовата организация, която по-късно ще поеме в ръцете си делото на Съединението.“[165]

Създаване и дейност на БТЦРК за Съединението 1885 г.

Всички изследователи на Съединението 1885 г. особено напоследък[166] са единодушни: главната заслуга за подготовката на народните маси, за привличането и участието на армията и успешното осъществяване на акта от 6 септември 1885 г. принадлежи на Българския таен революционен централен комитет начело със Захари Стоянов[167].

---

[163] Архив на Възраждането. Т. 2, 156–160; *Дертлиева, А.* Цит. съч., 46–47. Случаят е описан подробно в много от спомените и в почти всички общи съчинения за Съединението.

[164] Спомени за Съединението, 312–313.

[165] Пак там, 63–64.

[166] Още навремето – като се почне от 1885 г., та до 30-те години на XX в., се е водила дълга и пристрастена полемика по въпроса за характера и истинските автори на акта от 6 септември 1885 г.

Една част от участниците в революционните организации и тайните комитети изтъкват, че това е дело на народните маси, организирани и ръководени от БТЦРК (Т. Бойчев, П. Зографски, Т. Васильов, Д. Виницки, Н. Генадиев, П. Димитров, В. Иванов, Н. Иванов, Т. Мумджиев, П. Шилев и др.).

Някои участници – типично и за много други случаи, преувеличават своята роля в събитията и представят в невярна светлина истинските двигатели на движението. Така постъпва например ген. Данаил Николаев. През 1925 г. във в. „Отечество“ (№ 247, 19 сеп.) той „разказва лични спомени и преживелици“ за „истината по Съединението на Северна и Южна България на 6/18 септември 1885 г.“, в които се изтъква като едноличен ръководител на движението и отрича дори съществуването на Централен комитет. Това предизвиква комитетският деец Ив. Андонов да напише своите спомени, да събере данни и от ред свои другари с цел „да внеса материали и истински данни, които да послужат на бъдещите историци по Съединението и да поправят всичко невярно, изнесено от досегашните писачи“ (*Ив. Андонов.* Съединението, с. 5). И наистина, макар и сам нелишен от известни пристрастия и субективизъм, авторът дава една от най-верните и ярки картини на комитетската организация, на БТЦРК за осъществяване на Съединението.

Група автори – бивши участници в управлението на Източна Румелия по време на мандата на Гаврил Кръстевич и членове на Народната партия, като М. Маджаров, С. С. Бобчев, Д. Юруков, Й. Груев и пр. вземат негативна и дори отрицателна позиция по ролята на БТЦРК в Съединението. Те определят акта от 6 септември като „военно пронунциаменто“, „преждевременно дело“, „авантюра“. Типично за всички тях е, че отричат дейността на комитетската организация и изтъкват ролята на източнорумелийската милиция начело с офицерите като главен фактор за успеха на „Пловдивския преврат“.

По въпроса обаче кога е създаден БТЦРК, каква е връзката му с предидущите българо-македонски комитети, какви изменения настъпват в комитета до и след 6 септември 1885 г. не само че няма единно мнение, но съществуват и някои противоречия[168]. Противоречия съществуват и в наличната оригинална документация, съществуват – ако се взрем внимателно – и в твърденията на някои от участниците в събитията.

В Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, се пазят два характерни документа: „Програма на Българския таен централен революционен комитет“ и „Устав на Българския таен централен революционен комитет“. Те са печатани и носят дата „априлий 1885 г.“[169]. Тяхната автентичност не буди никакво съмнение, което ни дава основание да приемем, че от април 1885 г. в Пловдив вече съществува БТЦРК, който ръководи разгърналото се съединистко движение. По този повод Ив. Андонов пише: „През месец април комитетът изработи и напечати своя устав в печатницата на Семерджиев в Пловдив. Този устав почти съдържа всичките начала на устава, изработен от Любен Каравелов и Левски в Букурещ. Според него в девет случая за нарушение в постановленията му се предвиждаше смъртно наказание. Той има за цел освобождението и обединението на целия български народ. Стана нужда пак да викаме Стою Филипов от Чирпан и му поръчаме да направи нов печат, който са тури в употребление. Този печат имаше следния надпис: *„Централен български революционен комитет“,* в средата лъв, а над него *„Свобода или смърт“.*“[170]

---

[167] *Христов, Хр.* Принос към историята на Съединението. – ИБИД, № 22–24, 49–80; *Митев, Й.* Съединението 1885; *Стателова, Ел.* Източна Румелия 1878–1885; *Генов, Ц.* Подготовка, извършване и защита на Съединението през 1885. – ИПр., 1960, № 4; Генов, Ц. Военно-революционната подготовка на Съединението. – ВИС., 1960, № 4, 85–110; *Дамянов, С.* Френската дипломация и Съединението през 1885. – ИПр., 1965, № 6, 73–80; *Пантев, А.* Политиката на Англия към Съединението на Княжество България и Източна Румелия. – ИИИ. Т. 19, 1967, 75–114; *Тодоров, Г.* Към дипломатическата история на Съединението на България през 1885 – ИПр. 1965, № 6, 23–27; *Jelavich.* Russia and the Bulgaria Question 1885–1886. Forschungen – Munchen, 32, 1979, 168–191 и др.

[168] Ц. Генов приема, че БТЦРК е създаден през април 1885 г. в Пловдив като съвършено нова организация, без да има пряка връзка с предшестващия го Таен българо-македонски комитет (ИПр., 1960, № 4, 3–25); Йоно Митев, като изтъква, че „макар и създаденият от З. Стоянов БТЦРК да се наричал Македонски комитет и формално агитацията да се водила в името на каузата за пълно освобождение и обединение, на практика работата била сведена до Съединението, а Македонският въпрос бил временно изоставен“ (Цит. съч., 141–142). Като изтъква, че главен инициатор за създаване на БТЦРК в Пловдив е З. Стоянов, авторът приема, че в него важна роля играят и „Батенберг и неговите застъпници – капитан Коста Паница, Александър Головиц, Димитър Ризов“ (пак там, с. 143). Като такива Паница и Ризов участвали и в променения и разширен БТЦРК на 25 юли 1885 г. в Дермендере (пак там, с. 158).

Цитираме само мнението на двама от авторите, които най-подробно се спират на създаването и ролята на БТЦРК в Съединението, макар че по въпроса са се изказали и ред други. Въпреки това обаче единство и по-голяма точност по този въпрос досега липсват.

[169] НБКМ БИА, кол. 28, II А 9520.

Няма съмнение – щом съществува програма и устав, поръчва се печат и т.н., налице е още от април 1885 г. ново ръководно тяло и нова революционна, комитетска организация – БТЦРК с център Пловдив.

В същото време Захари Стоянов само дни след 6 септември 1885 г. в цитираната вече статия „Кой зароби пашата в Пловдивския конак“ изрично пише: „Не другиму, а на пишущия тия редове подлежи да направи тия разяснения, защото е бил председател на Тайния комитет по обединението на двете Българии. *Тоя комитет, който се състави на 25 юлий в с. Дермендере, ръководеше настъпающата борба.*“[171] (к. м. – Д. Д.).

Как да си обясним факта, че председателят и организаторът на БТРЦК непосредствено след осъществяването на един такъв исторически акт като Съединението на „двете Българии“ сам ще отрече съществуването и дейността на ръководения от него комитет месеци преди това? Тук не може да става и дума за грешка в датата, тъй като по данните и спомените единият комитет е създаден в Пловдив, а за втория бележитият писател изрично пише, че е основан в Дермендере (дн. Първенец).

Да проследим събитията, като потърсим отговор на въпроса както от смисъла на направеното вече изложение, така и в обстановката, която се създава в Княжество България и Източна Румелия през април – септември 1885 г. и по-конкретно – в развитието и дейността на оформилите се три центъра на комитетска дейност - София, Русе и Пловдив.

Още във възванието от март З. Стоянов пише: „Братия! Всеки в Източна Румелия се е убедил вече, че тая област в условията, в които е поставена, не може да вирее, че самото ѝ съществуване се заплашва..., че политическото сливане на Южна България с Княжеството е една вълиюща и неотлагателна нужда.“ Оттук следва и призивът: „...предвид на нетърпимото и отчаятелното ни положение Тайният комитет за обединението на българския народ приканва всички българе, живущи в Източна Румелия, да спрат безотлагателно изращането на всякакъв данък към румелийското правителство и да приготвят оръжието си, пушките си и патроните си... Нека тоя ден ни завари готови всички като един човек да станем и да прогласим обединението и политическото сливане на Източна Румелия с Княжеството под династията на сегашния български княз Александър I.“[172] Възванието е подписано: „От Тайний комитет за обединението на българский народ“.

---

[170] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 36. С този печат са подпечатани почти всички по-важни документи, излезли в резултат на дейността на БТЦРК от април до края на 1885 г., но с него е подпечатана и прокламацията от месец март 1885 г. – т.е. месец, преди да бъде изготвен. Печатът се е пазил у Ив. Андонов и вероятно част и от по-ранните документи като прокламацията са били подпечатани по-късно.

[171] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, с. 62; вж. също Самозащита, № 1, 18 септ. 1885.

[172] НБКМ БИА, кол. 29, а. е. 16, л. 3.

Както вече посочихме, възванията по политически причини – прякото ангажиране името на българския княз в тях, не били разпространени в Източна Румелия, но вероятно тайно били пренесени от изпратените от БМТРК „Искра“ в Македония. В случая те са играели пропагандна роля – да уверят тамошното население в общността на борбата на българите от Княжеството, Източна Румелия и Македония.

Издаването им, съгласувано с дружество „Македонский глас“ в София, разпространението им от дейци на русенския комитет „Искра“ в Македония показва, че те били все още дело на съществуващия македонски комитет в Пловдив. Едновременно с това обаче те показват някои нови тенденции, нови насоки на развитието на комитетското дело и организация в Пловдив. Преди всичко комитетът се изявил под широкото понятие „Тайний комитет за обединението на българский народ“ – т.е. комитет, който се бори за освобождението и обединението на всички българи, разделени по силата на Берлинския договор.

Комитетът в Пловдив – центъра на Южна България, за разлика от комитетите в Княжеството имал наред с общите и свои специфични задачи – да организира народа и осъществи политическото обединение и „сливане“ на Източна Румелия с Княжеството. Поради това тук за пръв път З. Стоянов обосновава мислите си за разрухата на Източна Румелия – финансов банкрут, многоброен чиновнически апарат с големи заплати, и извежда лозунга да се спре незабавно плащането на данъци – обстоятелство, което би улеснило падането на румелийската власт. Тези мисли З. Стоянов ще разшири и обоснове малко по-късно на страниците на в. „Борба“ в статии, някои от които и в поредици като: „Отворено писмо до г. Главния управител Кръстевич, до неговия частен съвет и до всичките му съучастници в насилията на 18, 19, 20–26 май“, „Не му е времето“, „Пет-шестгодишното съществуване на нашия чифлик, наречен Източна Румелия“, „Как може да стане Съединението, ако се не плаща данък“ и др. В тях все по-ясно кристализирала идеята, че на първо място следва да се осъществи съединението на „двете Българии“.

Задълбочаването и избистрянето на съединението като първостепенна политическа задача на момента според З. Стоянов се улеснявало от борбата на македонските българи за свобода. „Ами Румелия? – възкликва той по повод на въпроса какво трябва да се прави. – Тя е осъдена на смърт, а тая смърт може да се ускори само с въпроси като македонския.“[173]

Означава ли това обаче, че З. Стоянов искал само да се използва македонският въпрос в Княжество България и Източна Румелия за целите на съединението, че този въпрос е разменна монета за спечелване на един важен дял от общобългарския национален въпрос?

---

[173] *Стоянов, З.* Съчинения. Т. 3, с. 590.

Има всички основания да смятаме, че по това време (след година той ще има друга позиция) З. Стоянов искрено вярвал и се стремял двете движения – в Тракия и Македония, да се разширят и взаимно да се подпомагат, независимо че реалните възможности за успех в Македония били по-малки. Той наистина мислел, че чрез македонския въпрос в Източна Румелия се създава възможност да се говори, организира и работи по-благоприятно по Източнорумелийския въпрос; това спомага и за организирането на благотворителни, патриотични и други дружества; това дава възможност и за тайната революционна и военноподготвителна организация[174]. Но в същото време в статия, озаглавена „Трябва ли да въстане Македония“, поместена във в. „Борба“ на 11 юни 1885 г., пише, че „в Македония ще потече твърде наскоро кръв не от *партизанство и задни цели* (к. – З. С.), но съгласно с националните исторически и естествени закони, против които трябва да замълчат всичките мерки и противодействие“. Нещо повече, никой няма да дойде отвън и „да ни освободи, а ние да чакаме наготово, да ни се каже „хайде, заповядайте, господа българи“... Там, в Македония, трябва да умрат няколко Хаджи Димитровци, думите „Свобода или смърт“ трябва да прогърмят по върховете на Пирин. Костите на Хаджи Димитровци, местностите, гдето са паднали те, преданията на жителите и пр. ще плашат всеки тиранин, който ще владее Македония, а – от друга страна – ще вдъхновят потомството в бъдещите борби за свобода и човешко право. Вижте какво значи за нас Батак, Перущица, Шипка и Панагюрище... И така, ние трябва да очакваме буря в Македония. Тя ще стане, па и трябва да стане.“ Времето според него е назряло: „Защо Куртев не издаде своята прокламация миналата година? Затуй, че във всеки град му биха покачили газово тенеке“ – заключава Захари Стоянов[175].

Няма съмнение следователно, че щом се готвело чрез революционен акт „сливането“ на Източна Румелия с Княжеството, че щом предстоели вълнения в Македония, движението следвало да има и общо ръководство, една организация, една цел. Това именно накарало председателя на Македонския комитет да подпише възванието от март вече от името на „Тайний комитет за обединението на българский народ“. Но все още това било само замисъл. Един общ комитет за борба и обединение организационно все още не бил създаден и това щяло да стане няколко месеца по-късно. За това било нужно и по-дълго време, и лично участие на отделни ръководни личности, и обединение на съществуващите в други градове на страната комитетски центрове.

---

[174] По повод прокламацията на Илия Куртев той изрично пише, че тя „няма нищо общо за Източна Румелия, в нея се говори за Македония, в нея Куртев изпълни един патриотически дълг, една човешка обязаност към слабите и угнетените“ (*Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, с. 198).

[175] Пак там, 202–203.

Същественото в случая обаче е друго – че З. Стоянов още през март разбирал тесния смисъл на Македонския комитет, съществуващ в Пловдив, за да оглави и ръководи разрастващото се движение, особено поставения вече на дневен ред въпрос за осъществяване съединението на Източна Румелия с Княжество България. Поради тези именно причини следва да си обясним възникването през април на БТЦРК в Пловдив.

Но защо именно Български таен централен революционен комитет е с програма и устав, които почти дословно повтарят предосвобожденския БРЦК и неговите програмни документи?

Най-големият обществен авторитет, върху който се опирал З. Стоянов в Пловдив, не било неговото място в обществения и политическия живот на областта, неговите материални средства, дори не и неговите журналистически качества (тях той щял да прояви след това и най-ярко във в. „Борба"), а участието му в националноосвободителните и революционните борби. И той се гордеел и широко декларирал именно участието си в революционната, освободителна борба, изтъквал се като другар на Бенковски и Каблешков, бил всепризнат биограф на В. Левски, на Христо Ботев, готвел се да събере публицистичното и писателско наследство и да пише биография на „знаменитий списател Л. Каравелов". Издал е вече том първи на „Записки по българските въстания". Неговите другари също били бивши съратници на В. Левски, участници в Априлското въстание, опълченци.

Наред с това З. Стоянов използвал пълноценно богатите националнореволюционни традиции, за да привлече към движението и към комитета всичко патриотично, честно, революционно. Той не се плашел дори да противопостави Северна и Южна България, изтъквайки по-българския характер и революционните традиции на последната с оглед да подбуди благородни и патриотични чувства. „Ами каква ироническа фаталност! – пише той във в. „Борба" през май. – Тракия родила Раковски, Л. Каравелов, Левски, Хаджи Димитър, Караджата, Ботев, Бенковски, Каблешков, Георги Икономов, Георги Апостолов и пр., а готовановската Северна България, освен че е попила тяхната кръв, ами днес се и гордее с праха им като напук на техните тракийски братя. А никому не дохожда на ума да надникне под мъгливия Балкан и да каже: „Бей, какъв глас се чува откъм Генджаа" (затвора, ареста в Пловдив – б. м., Д. Д.)[176].

По това време З. Стоянов се разграничавал ярко от двете съществуващи партии в областта – Народната (съединистка) и Либералната (казионна). В отговор на една дописка от Стара Загора той отговаря: „Ние ще да повторим пак, че нямаме нищо общо с ни една от двете партии. Тъй като нашата цел не е да имаме болшинство в камара, но да разрушим тази камара издъно."

---

[176] *Стоянов, З.* Съчинения. Т. 3, с. 582.

Като съзнавал, че подетото съединистко движение в момента не може да получи подкрепа и социална база и в двете партии, той заявява по-нататък: „Ние приемаме под знамето си всекиго, който ни съчувствува, който се въодушевява от същите идеи. Още повече ние би паднали на колене и пред самите директори, ако те склоняха Г. Кръстевич да си впрегне една прекрасна нощ колата, да осъмне на Вакарел и оттам да депешира на своя господар: „Не може вече, падишахът! Българите станали комити!“ О, тогава г. Кръстевич щеше да бъде велик, а директорите му – истински съединисти.“[177]

Реална политическа и социална база на съединистката програма и движение З. Стоянов и другарите му намерили сред бившите поборници и опълченци, които не само се въодушевявали от идеята за националното единство, но и до голяма степен били разочаровани от политиката на двете партии, от мястото си в социалната структура и управлението на областта. Малко по-късно във в. „Борба“, като се връща на същия въпрос – за принадлежността си към една от двете партии, той заявява: „Да принадлежиме на подобни партии, партии без принципи и без идея, партии, на които знамето се развява от височината на чифлици и високи къщи, това е за нас позорно, подобно поведение е цял скандал... Ние принадлежим от партията на ония, които са слаби, които са полуубити от обществените съдбини, които са гонени и унижени, които ритат своите тирани, които не казват *не му е времето* (к. – З. С.), когато ги шибат по напуканите пети, които гледат на световните работи с просто око, с око прогресивно.“ От друга страна, отговаряйки на обвиненията, че той и групата около него се борят за власт, кокал и партизанство, пише дословно: „Каква облага чакаме ние от партизанството? Ще съставим директорат ли? Че имаме ли ния тоя сурат? Не е ли това смешно? Тогава другарите ни в частния съвет и в Постоянния комитет трябва да бъдат: Чардафон Велики, Стойо от Чирпан, Стоянович Анжелото, отец Зографски и др.“[178]

Именно поради тия причини и съзнавайки ясно, че борбата за осъществяване на народното единство е пряко продължение на националнореволюционното движение, З. Стоянов стига до идеята за създаване на Български таен централен революционен комитет. Пак по тези причини се приемат програмните документи на БРЦК, създава се организация напълно по подобие на Вътрешната революционна организация, основана от Апостола В. Левски.

Въпреки голямото сходство едно по-внимателно вглеждане в новата програма и устав показва, че на места са внесени малки, но съществени поправки с оглед на новите условия. Така например в чл. 7 на програмата, където към враговете на българския народ се причисляват и чорбаджиите, е прибавено едно ново изречение: „Ще преследваме ние така също и ония гладни за власт държавници и държавни мъже, които посягат на народната ни свобода по какъвто и да е начин.“ Прибавка има и към чл. 8: „Комитетът не въстава против народите, които и да би те, но против техните правителства, които се стремят да поробят части от нашето отечество.“[179]

---

[177] Пак там, 606–607.
[178] Пак там, 136–137.

Ако с първата прибавка се визират водачите на партиите в Източна Румелия и Княжеството, то чрез втората ясно се обосновава целта на новата революционна борба – освобождението и обединението на всички българи, оставени по силата на Берлинския договор под чуждо робство. Това е вече главна и актуална задача на БТЦРК, едно доразвитие на идеята, възприета още през март – да се създаде „Тайний комитет за обединението на България“. Подобни добавки, макар и минимални, са нанесени и в устава. В чл. 2, където се обосновава съставът на Централния и на местните комитети, се казва: „Както Българский Централен революционен и всеки частен комитет се съставляват от некомпрометирани пред българския народ българе, т.е. от родолюбци и от решителни, тайни и постоянни лица.“ Актуален е и чл. 49: „Ако някой от членовете на комитета се присъедини към кой и да е узурпатор, вътрешен или външен, който се стреми за похищението на българската свобода, ще се накаже със смърт.“[180] Същевременно от старият устав са отпаднали отделни дребни пасажи и е направена несъществена редакция[181].

Следователно под ръководството на З. Стоянов през април 1885 г. в Пловдив на основата на съществуващия Таен българо-македонски комитет бил създаден БТЦРК. Именно поради това в състава на комитета не били направени почти никакви промени – З. Стоянов отново е председател, Ив. Андонов – секретар, Т. Гатев – касиер, и членове – Петър Зографски, Т. Карайовев, Спас Турчев, Ганьо Атанасов, Иван Стоянович и Спиро Костов. По същество обаче това била една нова, по-широка революционна организация, тъй като в програмата и задачите ѝ органически бил залегнал въпросът за борбата и помощта на освобождението на Македония – цел на предишния комитет, но сега вече тази цел била разширена и се отнасяла и за всички български земи, оставени под робство. От този момент съединението или „сливането“ на Източна Румелия с Княжеството станало съставна, а по-късно се превърнало и в първостепенна задача за новата комитетска организация.

В териториален аспект организацията се изграждала главно в Източна Румелия, но съгласно програмата и устава нямало ограничения. Нещо повече, давала се възможност клонове на организацията да се основават навсякъде, където има „българе – родолюбци“ и лица, готови за борба и саможертва. Тази широка платформа, както и революционният и действен характер на създадения в Пловдив БТЦРК през месец април били основата за следващото преустройство и изграждане на общобългарска революционна организация – през юли 1885 г., извършено в Дермендере, за което именно пише З. Стоянов.

---

[179] НБКМ БИА, кол. 28, II А, 9520.

[180] Пак там.

[181] *Митев, Й.* Съединението, 144–146.

Новосъздадената организация се нуждаела от свой печатен орган. Ето защо на 6 май 1885 г. комитетските членове З. Стоянов, Т. Гатев, Сп. Турчев, Ив. Андонов заедно с още няколко пловдивски граждани - явно посветени в комитетското дело като Хр. Благоев, А. Касабов, Д. Свещаров и др., сложили основите на в. „Борба". Всички те изхождали от обстоятелството, че „съществуващите в Румелия партии спекулират с народните интереси и доверието на народа във всяко отношение, било с действие, било с печата, дойдохме до съгласие, че е необходимо щото да се издава един чисто народен вестник, който да разкрие от никого досега нетрогнати въпроси"[182].

В по-конкретен план отново се поставят общонационалните цели на борбата – съдържание и смисъл на създадения БТЦРК: „Строгото бранение на българските интереси там, дето живеят българи." Взема се по-определена позиция и спрямо политиката на партиите, но вече и на тия в Княжеството: „От съществуващите в двете Българии партии ний ще подадем ръка на оная, която защитава чисто народните интереси." В случая комитетските дейци и особено З. Стоянов дават отговор и на въпроса за отношението си към Либералната партия в Княжеството начело с П. Каравелов, П. Славейкови др., с които доскоро са подържали най-тесни връзки, а сега с оглед на твърдата им политика за запазване на спокойствие, на недопускане преминаването на чети за Македония и пр. са упреквани от различни среди, особено от тези на бившите поборници и опълченци[183].

В учредителния протокол за създаване на вестника се изтъква и социалният статус на учредителите – т.е. на участниците в комитетската организация: „Ние сме хора от долна ръка, не разполагаме с тайни и явни фондове, за това разчитаме само на пожертвувания от нашите приятели."[184]

---

[182] ЦДА, ф. 1559К, оп. 1, а. е. 792, л. в оригинала на протокола датата е 6 май 1884 г.; всички данни обаче сочат, че е направена грешка – отнася се за 1885 г.

[183] Още на 10 април З. Стоянов пише известното си писмо до П. Славейков по повод на това, че той е председателствал митинг в София срещу насоките на в. „Напредък", редактиран от Г. Кърджиев. Смятан като „директор на младото и честното, ръководещата звезда на бъдещето, найпосле нашата гордост", Славейков си е „послужил със средновековни средства, ще последва черните в България души" и затова „нашите уста са запушени вече, куражът ни е убит, реакционерството тържествува, смеси се брашното с триците" (*З. Стоянов.* Неиздадени съчинения, с. 392).

Отсега нататък наред с отношението към Либералната партия, към някои прояви на П. Каравелов, П. Славейков и пр. у Захари Стоянов ще се развиват постепенно, но силно и русофобски чувства, свързани с отрицателната политика на руския император и правителството по целесъобразността от незабавното съединение на Източна Румелия с Княжеството.

[184] ЦДА, ф. 1559К, оп. 1, а. е. 792, л. 1.

Това, че средствата за издаването на вестника ще се събират от „всички наши съмишленици“ – т.е. предимно комитетски членове, дава може би основание наред с председателя З. Стоянов като редактор и издател да бъде поставен Т. Гатев – касиер на БТЦРК. Това е още едно доказателство, че вестникът бил орган на новата революционна организация, като „редакторите ще пишат безплатно“. Първоначално било замислено (вероятно само от З. Стоянов) вестникът да излиза под името „Защита“, но в духа на комитетската програма, на характера и целите на организацията, която представя, то било заменено с „Борба“[185]. Това очевидно е станало по внушение на останалите учредители, комитетски членове, тъй като малко по-късно – през септември, З. Стоянов отново се върнал с малко изменение към издаването на вестник с подобно име – „Самозащита“. Вестникът не само бил замислен, но и станал най-действен пропаганден орган на БТЦРК за извършване на назряващото съединение. По повод на подкана на Н. Обретенов да се завърне в Русе и да се заеме с издаването на съчиненията на Л. Каравелов З. Стоянов отговаря на 20 юни 1885 г.: „Ако от тук ме изгонят, ще я издавам („Борба“ – б. м., Д. Д.) в Русчук. Тук аз я почнах, защото ѝ времето, защото не мога да оставя Румелия като кокошка и си дойда в България.“[186]

На страниците на в. „Борба“ се обосновавали целите на борбата, изтъквали се средствата, печелели се народните маси, политически се громели противниците на съединисткото движение и, на първо място – снет бил ореолът на главния управител Гаврил Кръстевич като много заслужил деец по църковнонационалната борба, като българин и патриот. Но главното, което трябва да изтъкнем, е, че вестникът със своя тон, призиви и насоки влиял за разрастването и укрепването на цялата революционна организация – в центъра Пловдив и по места. „Издаваният от З. Стоянов в. „Борба“ – пише в спомените си подпредседателят на Голямоконарския революционен комитет П. Шилев, – който атакуваше много силно тогавашното правителство, се четеше с голяма охота от населението и прокарваните чрез него идеи просто се поглъщаха от четците и слушателите... Огнените статии на в. „Борба“ – заключава П. Шилев – наелектризирваха борците и ги правеха нетърпеливи.“[187]

---

[185] Вж. оригинала на протокола, съхраняван в ЦДА (фонд на Ив. Андонов – 1559К, оп. 1, а. е. 792, л. 1). Там името „Защита“ е задраскано и на негово място е изписано „Борба“.

[186] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, с. 395.

[187] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 80, 87. Революционният тон и първоначалната позиция на вестника, както е известно, веднага е приета и поздравена и от списание „Современний показател“. В писмо до редакцията на в. „Борба“ от 21 август 1885 г. е поместена дописка, в която се казва: „Всички честни хора Ви съчувствуват, събрат, в това число и редакцията на „Современний показател“. Румелия не трябва да съществува такава, каквато е, но и да се не подчини напълно Батенбергу. Ако има правда в съда, тя цялата на Ваша страна. Ами Вий защо сте несправедливи, че ни лишавате от своя безпристрастен вестник? От Редакцията, В. Живкова“ (НБКМ БИА, II, а 9562).

Освен в. „Борба“ тласък за разрастването на комитетската организация в Източна Румелия дали и специалните организационни мерки на Централния комитет в Пловдив и особено на проведените от него или инцидентно възникнали съединистки акции в областта.

Първата акция, която БТЦРК в Пловдив предприел, била да се използва празнуването на 1000-годишнината от смъртта на св. Методий, а по-късно през май – и на празника на двамата славянски първоучители – 11 май. Особена подготовка за това била направена от членовете на опълченското дружество, в мнозинството си дейци на революционния комитет в Сливен. Още в доклад на сливенския префект от 7 май 1885 г. до главния секретар на областта се изтъквало, че подбудители за това са опълченците Д. Куртев и Атанас Попиванов, а причината е, че „те били получили инструкция от един известен кружок в Пловдив (БТЦРК – б. м., Д. Д.), за да действуват така“[188]. При това опълченското дружество възнамерявало да направи политическа демонстрация „като шествие из града с развито и неприпознато знаме и с военната музика до манастира св. Петка, гдето щяло да стане водосвет не за тържественнй празник, а в памет на това знаме, подарено през 1877 г. от не знам какво Самарско общество и сетне след обяд, даден в чест на българския княз, да му се отправи телеграма за съединението и пр.“[189].

Властта забранила на всички служители да вземат участие в демонстрацията и предприела мерки да осуети политическия ѝ характер[190]. Председателят на опълченското дружество Д. Куртев бил повикан от префекта и въпреки всички увещания и заповеди заявил, че демонстрацията ще стане, а ако се намеси полицията, това ще улесни организаторите ѝ – така ще се намерят причини да се упрекне още повече правителството[191]. Макар и ограничена, тя наистина се осъществила мимо мерките на властта[192].

По този повод самият Д. Куртев свидетелства, че „по насърчението на Захария Стоянов бяха организирани както в Сливен, така и в Ямбол, Карнобат и Айтос комитети по съединението. В тези комитети влизаха най-добрите сили и най-добрите патриоти“[193].

Тъй като властите разбирали добре, че чрез легално действащото опълченско дружество се осъществява комитетска дейност, предприели мерки за разпускането му. „Унищожението му ми се вижда толкоз повече необходимо – пише в доклад от 15 май 1885 г. сливенският префект, – защото то е почнало да служи не на целта, с която бидоха съставени тия дружества, а на един известен в Пловдив кръжок, целта на който е само да компрометира властите и да докара страната в анархия.“[194]

---

[188] Архив на Възраждането. Т. 2, с. III.

[189] Пак там, 109–110. Отнася се за Самарското знаме, подарено на III опълченска дружина от жителите на Самара.

[190] Пак там, с. 111.

[191] Пак там, с. 113.

[192] Пак там, Т. 2, 125–127. Опълченците излезли на манастира, осветили знамето, но демонстрацията в града не била допусната. Те самите на връщане били спрени в Ново село.

[193] *Бльскова, М., Д. Минчев.* Сведения и спомени за Съединението 1885 г. – ИДА. Т. 59, 1985, с. 25.

На 11 май 1885 г. били проведени акции и в други градове на областта[195]. Но съединистките демонстрации на 11 май били само репетиция за следващата голяма акция – честването на годишнината от гибелта на Хр. Ботев на 19 май 1885 г., още повече че тя съвпадала с обявеното от властта празнуване на рождения ден на султана. БТЦРК и лично З. Стоянов искали не само да се почете името и делото на големия поет и революционер, но и да се демонстрира пред властите, че влиянието на комитета сред патриотично настроените народни маси е особено силно. Още в началото на май З. Стоянов моли Никола Обретенов да намери брата на поета – Ст. Ботев: „Кажи му така: на 20 май, страшен празник.“[196] Делото било подето като напълно организирана, комитетска акция. „Революционният комитет на 17 май в тайното си заседание – пише Ив. Андонов – реши тържественото отпразнуване на Ботевия празник да стане на 19 май в църквата „Св. Георги“ в Мараша, като се направят надлежните покани до пловдивските граждани.“[197]

Сблъсъкът между БТЦРК и властите по отпразнуването на 19 май се изострил и от едно друго обстоятелство – точно по това време Илия Куртев издал своята прокламация за събиране на чети в помощ на Македония. На часа те били разпространени в Пловдив, Сливен и други места. В Карнобат възванието било раздавано на жителите лично от жандармерийския командир Хр. Векилов, вследствие на което последвала заповед за незабавното му арестуване[198].

Полицейският командир в Пловдив, който тълкувал прокламацията в смисъл, че „призовава населението (българско) да ся вдигне на оръжие против държавата“ на 18 май – т.е. в навечерието на обявената акция за честване деня на Хр. Ботев, арестувал Илия Куртев. Заедно с него като „негови съучастници“ били арестувани Тодор Гатев, Аргир Гаргов, Спиридон (Спирод) Костов, Спиро Стефанов и Яко Дамянов – все комитетски дейци, а двамата – Тодор Гатев и Спиро Костов, членове и на централното ръководство на БТЦРК в Пловдив[199].

---

[194] Архив на Възраждането. Т. 2, 125–127.

[195] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 37.

[196] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, с. 393.

[197] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 37. Има основания да смятаме, че и преди това БТЦРК е заседавал и взел решение по този въпрос, тъй като на 17 май вече е имало напечатана програма за честването, „с която – според полицейския командир – призовават народа да празнува паметта на Хр. Ботев на 19 май и още предвиждат в нея, че шествието ще ходи из разните махали на града със знамена, и ще се казват слова и пр.“ (Архив на Възраждането. Т. 2, 122–125).

[198] Архив на Възраждането. Т. 2, 120–121; 122–125.

[199] Пак там, с. 121.

Комитетът подел кампания в защита на арестуваните. В нея сега се включил и редакторът на в. „Южна България“ Георги Бенев – вестник, атакуван от З. Стоянов в предшестващия период за конформистката му насока. В една притурка от 18 май „Южна България“ обвинявал полицията в своеволия, нападал правителството и настоявал за незабавното освобождение на арестуваните[200]. Чувствайки народните настроения, в тяхна защита се обявили и д-р Г. Странски, Калчо Калчев и Димитър Тончев – водачите на Либералната (казионна) партия; присъединили се и дейци като Андон Каблешков, Григор Караджов, Сл. Кесяков и др.

Главни ръководители и участници в демонстрацията по повод празника на Хр. Ботев и инициатори за освобождение на арестуваните били дейците от БТЦРК – З. Стоянов, Ив. Андонов, Ив. Стоянович, поручик Ганьо Атанасов, П. Зографски, Спас Турчев и др.

Протичането на демонстрацията на 19 май 1885 г. в Пловдив – събирането в градината на квартал Мараша, озоваването на демонстрантите пред правителствения дом с искане за освобождение на арестуваните, избирането на четиричленна делегация и срещата по този въпрос с главния управител Гаврил Кръстевич и пр., е описана подробно[201]. В случая за нас са по-важни резултатите и последствията – т.е. онова, което тая първа масова изява на БТЦРК дава за развитието на комитета и комитетското дело въобще в областта.

До 19 май правителството не знаело за съществането на БТЦРК и смятало дейността му за проява на малък кръг дейци около З. Стоянов – „известния кружок“. Поради това то подценявало неговата сила и влияние сред обществеността и народните маси. Демонстрацията разкрила не само възможностите му, но и симпатиите, с които народът се отнасял към неговите идеи и призиви. Поради това тогава били взети първите по-енергични мерки за противодействие: отчислени били от служба 15 активни участници в демонстрацията, между които на първо място З. Стоянов – дотогавашен съдебен следовател; изключени били няколко ученици от Пловдивската гимназия; имало заповед за преследване и арестуване на заподозрени лица и в останалите градове и селища на областта; някои опълченски дружества били разтурени и пр. Ив. Андонов пише по този повод, че това „бе първият акт на беззакония, извършени от правителството на народната партия“[202].

Всичко това дало повод и за открита борба на БТЦРК срещу правителството и лично срещу главния управител Г. Кръстевич. На страниците на току-що появилия се в. „Борба“ З. Стоянов печата първото си „Отворено писмо до г. Главния управител Кръстевич, до неговия частен съвет и до всичките съучастници в насилията на 18, 19, 20–26 май“[203]. Като изтъква патриотичните подбуди за демонстрацията и беззаконията на властите, З. Стоянов достига до главния извод: „След като извършихте безобразията на 18, 19 и пр. май, вие съкратихте срока на Източна Румелия, вие правите услуга неволна. Ако желаете, щото тая услуга да бъде окончателна, вие се не спирайте още, почнете да заточавате, бесете, насилвайте.“[204]

---

[200] Пак там.

[201] Пак там, 135–141; *Андонов, Ив.* Съединението, 37–39. За това вж. *Митев, Й.* Съединението, 150–152.

[202] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 38.

Но не само в най-общ план, а и в конкретен смисъл събитията от 19–26 май довели до засилване на влиянието на БТЦРК, до неговото организационно доизграждане. Преди всичко част от уволнените и особено екстернираните от областта в Княжеството Илия Куртев, Димитър Куртев, Я. Бояджиев и др. от този момент се превърнали в истински организатори на комитета, в своего рода професионални революционери. З. Стоянов, Ив. Андонов, Ив. Стоянович и ред други, освободени от длъжност, сега с още по-голяма ревност се заели с комитетската дейност. Преследванията срещу Чардафон, Стоян Филипов, Васил Бабаков, Т. Гаврилов и други по повод разбиването на военния склад в Чирпан създали най-последователните вътрешни дейци по Съединението. По този начин БТЦРК имал вече плеяда революционни дейци, обидени и преследвани от властта, посветили се напълно и единствено на делото на Съединението.

Патриотичният характер на манифестацията за Ботевия празник за пръв път привлякъл към акциите на комитета и представители на опозиционната Либерална партия, и на обществени дейци като д-р Г. Странски, К. Калчев, Г. Бенев и др. Няма данни, че те още от този момент влизат в ръководството на БТЦРК, но това създало условия за привличането им само след месец-два и организационно в комитетското дело, и част от тях участвали като ярки политически фигури в акта от 6 септември 1885 г.[205]

Следователно, ако искаме да направим най-обобщени изводи за резултатите от първата масова и организирана проява на БТЦРК – тази от 19 май 1885 г., следва да изтъкнем главно следните:

1. Идеята за Съединението била мото и знаме на всички български обществени сили и на двете партии в Източна Румелия; различия-

---

[203] Борба, № 1, 28 май 1885.

[204] Пак там.

[205] Това било отчетено от Централното бюро на Народната партия и с окръжно № 125 от 24 май бързали да изяснят на своите привърженици по места, че манифестацията от 19 май е дело на „казионните“; че те експлоатират македонския въпрос, за да се доберат до властта; че по съвет на софийското правителство организирането на чети за Македония сега е вредно за интересите на Княжеството и Източна Румелия. Поради това Централното бюро препоръчвало на всички председатели на бюрата на Народната партия „да бдят за всичките дела на тая опозорена клика и още от самото начало да задушават всичките опитвания на агитация и размирничество“ (Архив на Възраждането. Т. 2, 144–147).

та се свеждали до времето и условията, в които следвало то да се осъществи. При тази обстановка акцията на БТЦРК от 19 май не само поставила на дневен ред въпроса за скорошното съединение „на двете Българии“, поляризирала общественото мнение около двете схващания – „за“ или „не му е времето“, но преди всичко поставила началото на една политическа криза в Източна Румелия – криза, чрез която единствено може да си обясним и остротата на борбата в следващите месеци.

2. Акцията от 19 май довела до активизирането и организационното укрепване на силите на БТЦРК в Пловдив и областта. От тайна, конспиративна и строго организаторска и пропагандна, дейността на БТЦРК се пренесла на улиците, сред масите, изразила се и чрез пряк сблъсък с властта. Това не само повишило авторитета на БТЦРК сред народа, но привлякло към неговите идеи и по-широките обществени слоеве в областта.

3. Празненството за Хр. Ботев се сляло с акцията за освобождаване на дейците, свързани с въстанието в Македония. И това не било случайно. Наред с идеята за съединението БТЦРК не само съдействал за оказване помощ на борбата на македонските българи чрез оръжие, чети и пр., но приемал в програмата си и прокламирал в този етап и идеята за освобождението на Македония. Това усилвало симпатиите на членовете на съществуващите българо-македонски дружества към борбата на тракийските българи и утвърждавало убеждението в ръководните им дейци, че Пловдив, БТЦРК начело със З. Стоянов са центърът, в който се върши действена и революционна работа, от който може да се очаква и бъдеща подкрепа за решаване на общобългарския национален въпрос.

Ръководителите на БТЦРК и лично З. Стоянов извлекли и друг извод от майската демонстрация в Пловдив – те оценили значението ѝ за сплотяване на народните маси за делото на съединението.

Ето защо следващата масова изява на БТЦРК – бузлуджанската от 20 юли 1885 г., била замислена и осъществена като повторение на пловдивската, но в по-широк мащаб и с по-определени и непосредствени цели – да се организират българите и от двете страни на Балкана, да се привлекат ударните сили на българското общество по това време - бившите поборници и опълченци, за предстоящата революция.

Събитията на легендарния връх на 20 и 21 юни 1885 г. са описани пространно в съществуващите мемоари и в исторически изследвания, та не е нужно да ги повтаряме[206]. Все пак обаче е необходимо с оглед предмета на настоящото изложение да обърнем внимание на най-характерните моменти.

---

[206] *Стоянов, З.* Чардафон Велики. Биографична скица в профил. Кн. 1 и 2. С., 1942; *Андонов, Ив.* Съединението, 47–50; *Генадиев, Н.* Мемоари. Т. 1, 70–75; вж. също *Радев, С.* Строителите на съвременна България. Т. 1. С., 1910, 513–515; *Митев, Й.* Съединението, 154–157 и др.

Идеята за масово празнуване на подвига на хаджидимитровци била по-ранша – през 1884 г. по същото време на Бузлуджа се озовали около 1500 души. Инициативата сега дошла от Казанлъшкото опълченско дружество, което за целта напечатало и разпространило и специално обявление[207].

БТЦРК моментално оценил възможностите чрез това народно тържество да се разшири съединисткото движение, да се мобилизират патриотичните сили от двете страни на Балкана. „Понеже на 20 юли – свидетелства Ив. Андонов – трябваше да се отпразнува денят на Хаджи-Димитровата чета на Бузлуджа, комитетът разпореди чрез своите органи в провинцията щото всички съзаклятници и опълченски дружества да вземат участие и да се явят на Бузлуджа със своите знамена. Подобно окръжно се изпрати и до всички опълченски дружества в Северна България."[208]

Наред с тази организация БТЦРК предприел и други мерки тържеството да се превърне в манифестация за съединението – поканени били майката на Хаджи Димитър и Райчо Николов – един от командирите и кумирите на опълченците; чрез Ив. Андонов било изпратено специално писмо-прокламация до стари бойни другари опълченци[209]. Тук се стекли ученици, героите от чирпанското приключение, присъствали представители на в. „Борба" и „Македонский глас", на „Периодическо списание"[210].

По време на празненството, на което викове „Да живее свободата и целокупна България", „Да живее Съединението" и пр. цепели въздуха[211], „опълченците от Търново, Габрово, Трявна и Севлиево се оттеглиха настрана и в присъствието на опълченците от Източна Румелия и съзаклятниците от тайния революционен комитет се изнесе писмото на дядо Райчо за прочит" – т.е. проведено било по същество едно открито събрание с оглед на бъдещата съвместна борба за съединението и както се казва в прокламацията на Райчо Николов – „равно и освобождението на Македония"[212]. „Посещението на Хаджи-Димитровия гроб и на неговите другари и онова на връх св. Никола – заключава Ив. Андонов – изново повдигна и наостри родолюбивите ни чувства към нова борба и подвизи, за благото на народа.“[213] До голяма степен можем да се съгласим с изводите на проф. Йоно Митев – автора на почти единственото цялостно изследване за Съединението, за значението и резултатите от бузлуджанските тържества. „Политическите демонстрации на Бузлуджа и Шипка – пише той – представлявали *предел* в подготвителната работа за Съединението. Тази подготвителна работа имала и една друга характерна страна – *психологическата обработка на съзнанието на масите.* Въпреки че в организационно отношение работата за осъществяване на Съединението далеч не била достатъчна и твърде ограничена, в съзнанието на масите вече бил извършен „преврат“. *Съединението се възприемало от тях като първа национална задача.*“ (к. – Й. М.)[214].

---

[207] *Стоянов, З.* Съчинения. Т. 3, с. 391.

[208] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 47.

[209] Прокламацията на Райчо Николов, прочетена пред събраното множество, предизвикала истински възторг, понеже изцяло била пропита в духа на борбата за съединението. Като изтъкнал невъзможността да присъства лично сред опълченците в този ден, старият поборник отбелязал обаче, че когато отечеството го позове, той ще се озове сред тях. „Този зов, мисля, че скоро ще се чуе от планините и особено от Бузлуджа, за да се съберат живите народни поборници и да възкръснат умрелите, за да продължим отколе захваната борба за окончателното освобождение..." В заключение той пожелава на габровското дружество и на всички опълченци: „Пушките ви с патроните, сухарите, цървулите с навущата да ви бъдат изправни и готови, защото усещам, че времето наближава за борбата ни, за което гледайте деятелно да събуждате заспалия ни и излъган от шарлатаните народ." (*Андонов, Ив.* Съединението, 48–49).

[210] *Стоянов, З.* Съчинения. Т. 3, 391–395.

[211] Пак там, с. 391.

[212] *Андонов, Ив.* Съединението, 48–49.

Наистина в организационно отношение работата по осъществяване на Съединението не била на нужното ниво поради липсата на единно, общонародно ръководство на обединителното дело. Липсвал и ясен стратегически план за осъществяване на първо място на съединението на Източна Румелия с Княжеството и взаимовръзката на този въпрос с борбата за освобождението на Македония. Необходимо било да се намери и по-конкретен начин на взаимодействие и единство със съществуващите българо-македонски дружества в страната, двата главни центъра – София в лицето на дружество „Македонский глас“, и Русе – с Българо-македонския революционен комитет „Искра“[215]. БТЦРК в Пловдив през всичкото време поддържал връзки и с двата комитета, независимо че между тях поотделно съществували различия и борби, а органите им – „Македонский глас“ на Д. Ризов в София, и „Македонец“ на Н. Живков в Русе, се нападали взаимно[216].

Екстернираните от Източна Румелия Ил. Куртев, Д. Куртев, Яко Бояджиев и др., озовали се в София, търсели подкрепа (средства) в ръководството на Либералната партия, но намерили естествена среда в редиците на съществуващото дружество „Македонский глас“ начело с Ризов. „Като пристигнах тук – пише Ил. Куртев в писмо до З. Стоянов от 3 юли 1885 г., – заедно с всички се видяхме и споразумяхме за нашите работи в Румелия с тукашните горгор-башии... Постоянно сме с Ризова, Петкова, както и Т. Иванова, председател на либералното бюро тук. Срещах се и се срещам с Каравелова, Радославова, Славейкова и пр., обаче пазя благоразумие – на стотях пет отговарям, разяснявам положението на работите у Румелия, планът и начинът на действията бъдущи за освобождението, които планове от Вас решени.“[217]

---

[213] Пак там, с. 50.

[214] *Митев, Й.* Съединението 1885 г., с. 157.

[215] Русенският комитет „Искра“ и лично кап. Паница през май–юни усилено изграждали комитетска мрежа, включително и сред все още многобройната емиграция в Румъния. В писмо на Гр. Начович – по това време български дипломатически агент в Букурещ, до К. Стоилов от 8 юли 1885 г. по повод събитията в Източна Румелия се казва: „Скръбни са събитията и в Пловдив! Аз не се надявах от Куртева такива глупости (има предвид прокламацията на Илия Куртев – б. м., Д. Д.). Втори Куртев в Княжеството е капитан Паница и той организира македонски комитет и чети. Аз му казах, че в тоя случай той работи за Австрия, но не го убедих. Тези хора си въобразяват, че основаването на безделнически комитети е кой знае какво гениално предприятие, та затова и *не щат* да чуват от разум. Мерките, които взема Кръстевич против тия зевзеци, са превъзходни; той може да се покаже най-изкусния администратор между българите.“ (ЦДА, ф. 600К, оп. 1, а. е. 279, л. 94–97).

Представителите на Консервативната партия, независимо че по това време издигали като политически лозунг за привличане на масите знамето на Съединението, както се вижда от цитираното писмо, били принципни противници на комитетската и революционната дейност.

[216] *Пандев, К.* Цит. съч., 47–48.

Д. Ризов, Д. Петков и други членове на дружеството „Македонский глас“ не само приели изгонените от Източна Румелия, но ги въвлекли и в своята комитетска дейност, посветили ги и за споразуменията си с емигриралия водач на Тимошкото въстание в Сърбия Н. Пашич[218]. По-същественото обаче в случая е, че чрез Илия Куртев и особено чрез Димитър Куртев и някои други екстернирани от румелийските власти те на дело се убедили, че в Пловдив вече съществува организиран революционен център. Все по това време следвало да признаят наличието на третия – Русенския революционен комитет. Отчуждени след приключването с четата на Калмиков с П. Каравелов и правителството – пункт, по който между двата комитета преди имало различие, както и по характера и насоките на революционната дейност, те сега не само потърсили, но и обявили на всеослушание съществуването и мястото на русенския комитет „Искра“ в общобългарската политическа организация. На 20 юни 1885 г. в. „Македонец“ официално обявил, че „дружеството „Македонский глас“ в София се съгласява занапред да действа задружно с „Искра“ и че „Искра“ остава и занапред централен административен комитет, освен който има още два – южен и западен“[219].

---

[217] Архив на Възраждането. Т. 2, 186–189.

[218] Пак там, 186–189, 256–257 и др.

[219] Македонец, № 16, 22 юни 1885, с. 4; вж. също *Пандев, К.* Цит съч., с. 49. Симеон Радев цитира едно частно писмо от Д. Ризов, което не притежаваме. То, макар и да потвърждава съществуването на три революционни комитета, отдава главната роля на К. Паница. Ще го цитираме така, както ни го предава авторът на „Строителите на съвременна България“: „През пролетта на 1885 г. Паница бе съставил един таен комитет в Русе (гдето той бе тогаз военен прокурор) с цел да се направи въстание в Македония, като се изпратят из България чети. Освен Паница, който бе председател на тоя комитет, носещ името „Искра“, в него влизаха Филип Тотю (знаменития войвода), Никола Живков (известния автор на „Шуми Марица“) и няколко офицери от местния гарнизон. Паница бе успял да състави също такива комитети и във Варна (под председателството на покойния регент Г. Живков), в Пловдив (под председателството на Захария Стоянов), в София (под мое председателство) и доколкото си спомням в Лом.“ (*Радев. С.* Строителите на съвременна България. Т. I. С., 1910, с. 506).

Съвременниците на събитието са категорични – комитетите в Пловдив и София са самостоятелни: „Искра“ има ред клонове, но в окръжните си никъде не таксува последните два като свои подразделения. Не помни ли добре Ризов, цели ли нещо? Но в последното твърдение явно не е точен.

От признаването на съществуването и дейността на три централни комитета (със свои клонове и организация) – Южен (очевидно БТЦРК в Пловдив начело със З. Стоянов), Западен (София – дружество „Македонский глас“ начело с Д. Ризов) и Русенски („Искра“ воглаве с К. Паница) до обединението на техните усилия в общото дело, особено при създадените и съществуващи връзки, оставало да се направи само крачка. Назряващите събития в Южна България не само ускорили този процес, но дали и приоритет на съдадения вече революционен център в Пловдив.

Д. Ризов в качеството си на редактор на в. „Македонский глас“ се озовал в Пловдив (задачата му била да се срещне с руския консул), а оттам и на Бузлуджа по повод обявената от пловдивския комитет акция, използвайки тържествата за хаджидимитровци.

Все по това време в Източна Румелия пристигнал по принуда, но под привидната форма на дългосрочен отпуск и капитан Паница. Сега именно се създали условия да се осъществи среща на председателите на трите комитета – Южния, Западния и Русенския.

Веднага след бузлуджанските тържества З. Стоянов и Иван Андонов заминали за с. Дермендере, където летували семействата им. „На 25 юли 1885 г. – свидетелства Ив. Андонов – пристигнаха при нас Иван Стоянович, Димитър Ризов и кап. Паница. Последните двама предложиха услугите си да се предадат на работа изключително за съединението. Цели два дни обсъждахме всички въпроси за бъдещите действия по съединението. Те положиха клетва съгласно Устава.“[220]

Безспорно наред с обсъждането на въпросите за предстоящото съединение най-важният резултат от тази среща било създаването на един обединен революционен комитет – под същото име, но включващ и централните комитети в София и Русе с цялата им комитетска мрежа. Д. Ризов и К. Паница участвали в него не просто като личности, а като организатори и председатели на тези два центъра. Тук те приели – вече убедени от собствения си опит и политическа прозорливост, че най-назряло и първостепенно от цялостния въпрос за осъществяване на общобългарското единство сега се явява съединението на „двете Българии“ – Княжество България и Източна Румелия.

Ето защо З. Стоянов, като обявява, че „тайният комитет за обединението на двете Българии“ се съставил на 25 юли 1885 г. в с. Дермендере, начело на който застава като председател, изброява – пак не случайно, следния му състав: „Димитър Ризов, капитан Паница, Ив. П. Андонов и Иван Стоянович“[221].

---

[220] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 50. В тези дни е направена и документална снимка, представяща кап. Паница, З. Стоянов, Д. Ризов (на първия ред) и Ив. Стоянович и Ив. Андонов. Под снимката Ив. Андонов дава надпис: „Централен Рев. комитет“.

[221] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, с. 62.

Въпросът за борбата и освобождението на Македония – главна цел на софийския и русенския комитет, временно бил оставен на по-заден план предвид на по-тежките вътрешни и външнополитически условия. Ив. Андонов изрично пише по този повод: „След това се взема решение: от днес нататък се преустановява всяко действие по македонския въпрос, а се започва работа изключително за съединението предвид поведението и строгите мерки, които правителството начело с Петко Каравелов взема за преследване четите, които ще преминават за Македония."[222] Очевидно такова решение могат да вземат хора, които са упълномощени с такива правомощия, които могат да внушат и изискват това и от организациите, които ръководят. И наистина само дни след срещата в Дермендере и създаването на обединения БТЦРК – на 3 август 1885 г., в. „Македонец" в Русе излиза със статия „Къде да се воюва" по-първо?", като заявява, че преди всичко трябва да се освободи Източна Румелия, където „и там по турски бият, затварят, заточават най-добрите български синове, под същото турско обвинение, че са „комити"; това ще създаде по-добри условия за борбата за освобождението на Македония, защото при борбата срещу тиранското правителство в Тракия ще можем да вземем средства за Македония, като оръжие и пр., които сега Гаврилпашовото правителство възпира."[223]

И още нещо твърде важно било решено в сбирката в Дермендере – набелязани били политическите, стратегическите и организационните мерки за осъществяването на съединението, като се отчитали силите и възможностите на съществуващите до този момент три революционни организации. За това спомогнала и политическата опитност на Д. Ризов, военните знания и интелигентност на кап. К. Паница.

До този момент З. Стоянов наред с политическата подготовка чрез в. „Борба" и масовите демонстрации поставял ударение върху дейността на комитетите по места за въоръжението и подготовката им за едно въоръжено въстание, което да свали директорите и главния управител Гаврил Кръстевич. На 30 юни в писмо до Ил. Куртев в София пой пише: „Вие сте чудни хора! Седнал си да ме питаш какво да правиш...? Ти трябва – продължава З. Стоянов – да издигнеш знамето, да поведеш дружината, да прогласиш съединението. Вярвам, че не се лъжа."[224] Още по-определено, споделяйки мислите на З. Стоянов, пише Т. Гатев в писмо от същия ден: „Вземи в сериозно писмото на Захария. Никакво чакане вече не струва пари. Събери чета в Ихтиман и развей знамето в Балкана за съединението. В Копривщенския балкан ще се намерим с Вас. Нас ще придружава редактора на в. „Борба“ (т.е. З. Стоянов – б. м., Д. Д.), кажи на Д. Куртеву преди тебе да замине за в Сливен, от дето и той да направи своето... Копривщенци и панагюрци ще те последват. Това твърдо вярвай.“[225]

---

[222] *Андонов, Ив.* Цит. съч., с. 51.

[223] Македонец, № 22, 3 авг. 1885; *Пандев, К.* Цит. съч., с. 49. Н. Генадиев твърди, че след сбирката в Дермендере „Македонските комитети се преименуваха комитети за съединението" (*Генадиев, Н.* Спомени. Т. 1, с. 68).

[224] Архив на Възраждането. Т. 2, 176–177.

Но това е само едната страна от схващанията на З. Стоянов в този момент за пътищата, по които следва да се доведе делото до успех. В „Борба“ и на други места той подхвърля и други мисли: да не се плаща данък на румелийското правителство, с което то само ще бъде принудено да падне; да убедят директорите и дори лично Гаврил Кръстевич да обявят сливането на областта с Княжеството и пр. Появявали се идеи да се привлекат в делото офицерите Райчо Николов, майор С. Любомски, поручик В. Стефов, поручик Г. Атанасов, поручик Ив. Соколов и други заедно с дружините им[226].

Тези неизяснени схващания по подготовката на удара в Пловдив и осъществяване на набелязаните цели, изразявани най-широко от З. Стоянов, дали основание на един друг участник – Н. Генадиев, да отбележи: „Още в първите схващания, когато Зах. Стоянов е развивал плана си за четите на Панагюрския балкан или на Бузлуджа, Ризов забелязал, че чети се пращат в Македония, защото в градовете има аскер, но че чети в Румелия, дето се очаква войската да не се бие против народа, това не е разумно. Щом повечето офицери в Пловдив са или съзаклятници, или съчувственици, най-добре е правителството да се събори с войската.“[227]

Развитието на събитията след обсъжданията в Дермендере показва, че решенията, взети там, не били толкова еднопосочни; те били насочени към политическото обезпечаване на делото, като се потърсят отново и убедят княз Александър и княжеското правителство да подкрепят съединението[228]; да се привлече войската за предстоящия удар, като се преодолеят колебанията и у майор Д. Николаев; да се усили организаторската работа в местните комитети и се подготви една сериозна въстаническа сила; ударът да се извърши с общите усилия и действията на войската и въстаналия народ.

---

[225] Пак там, с. 176.

[226] В същото писмо на Т. Гатев от 30 юни до Ил. Куртев се съобщава една интересна подробност: „В предприятието ни знай, че ще ни съдействуват и дружинните командири с изключение на двама в цялата област. Значи и войската се разполага.“ (Пак там с. 176.) В случая очевидно се визира майор Д. Николаев; може би и майор Филов, който едва през август приема да участва в съединистката акция в Пловдив; възможно е това да са и други.

[227] *Генадиев, Н.* Цит. съч., с. 68.

[228] Кога точно се взема решене за връзка с княз Александър и правителството е трудно да се каже. Още през април д-р Странски уверявал в София княз Ал. Батенберг в готовността на южнобългарските патриоти да извършат съединението, ако намерят личната му подкрепа и помощта на Княжеството. Но това едва ли ще е било инициатива на комитетските дейци. Ив. Андонов твърди, че в Дермендере на 25 юли са решили, че никой няма право да посвети в тайната българските министри и българския държавен глава (цит. съч., с. 51). В същото време той сочи, че на заседанието на БТЦРК на 14 август е решено да се прати делегация при княз Александър. Няма съмнение, че именно в този кратък интервал въпросът е бил обсъждан и решен от Тайния комитет.

Друго важно решение, взето на това първо заседание, било съединението да се провъзгласи на 15 септември[229].

Събитията, последвали след сбирката в Дермендере – междувпрочем широко известни[230], се развивали в духа на взетите решения, при това при пълно единодействие между членовете на новосъздадения Централен комитет, на организациите по места.

Нашата цел е да проследим по-нататък само ония моменти от развитието и дейността на БТЦРК, които имат пряко отношение към предмета на настоящото изложение – т.е. ролята на БТЦРК в организирането на народа и войската за подготовката на акта от 6 септември, както и въпроса за по-сетнешната му съдба, до неговото закриване.

Новосъздаденият Централен комитет се заел на първо място с политическото обезпечаване на съединението. Нужно било да се обявят пред света законните права на българите за съединението, да се привлекат за делото князът, правителството на П. Каравелов, част от силите на Либералната (казионна) партия в Източна Румелия. Ролите на членовете на Централния комитет и в тази дейност били донякъде разпределени. З. Стоянов се заел да обоснове част от тези въпроси на страниците на в. „Борба“.

В една от последните части на поредицата „Трябва ли да съществува Румелия?“, поместена на 20 август, той изтъква: „Не би било зле, ако се обърнем да кажеме и две думи към просветена Европа, към седемте велики сили, които са виновници на Румелия, които решават съдбата на много народи от нашата черга.“ Като изтъква, че със съединението интересите на великите сили, включително и на Турция, няма да бъдат засегнати, тъй като ще се премахне едно постоянно огнище на вълнения, З. Стоянов заключава: „Прочее ние сме уверени, че когато се развеят нашите знамена за съединението ни с Княжество България, когато ние извикаме „Долу пашалъка!“, когато посегнем да извършим едно свято дело с цел благородна и висока, в интереса на прогреса и на цивилизацията – то просветена Европа, която държи съдбините ни, ще да подпише нашия свещен акт.“[231]

Разбира се, подобни статии с обръщение към Европа не била чак толкова тънка дипломация, но Централният комитет и З. Стоянов се стремели чрез това не само да поощрят южнобългарските патриоти, но и да успокоят подозрителните консули на чуждите държави, че не се готви някакво тайно и опасно революционно дело, което ще застраши интересите на Европа.

---

[229] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 51.

[230] Вж. вече цитираната литература – мемоарна и изследователска по Съединението 1885 г.; най-подробно на тези събития се спира в труда си „Съединението 1885 г.“ Йоно Митев.

[231] *Стоянов, З.* Съчинения. Т. 3, 127–130.

В по-конкретен и позитивен план били обаче статиите, които З. Стоянов посветил на ролята на княза, на българското правителство в бъдещата съединистка акция. Още на 6 август той пише статията „Там в София и тук в Пловдив“, в която бичува остро политиката на Консервативната партия, насоките на в. „Средец“ и защитава княз Александър Батенберг, Либералната партия, правителството на П. Каравелов. „Днес, когато князът стана действително благодетел, не се харесва вече на дипломацията“ – пише З. Стоянов и продължава: „На българския народ, на неговата интелигенция предстои да решава трудни задачи. Сега тя повече от всякога трябва да бъде нащрек. Ще се решават въпроси не за тържеството на тая или оная партия, но за бъдещето на отечеството, за неговото независимо и национално съществувание. Нека стоят на щрек, нека унищожат коварните планове на съзаклятниците около газетата „Средец“. Същите съвети ние можем да дадем и на г. Каравелов. От всичките той най-много е в състояние да оцени настоящото тежко положение на работите. Нека той да вземе страната на народните желания и стремления, па да не се бои.“

Изводът на З. Стоянов е, че от „властвуващите днес партии ние не искаме да дигнат байрак по улиците. Не. Ние ги молим да постъпят така, както са постъпяли толкова време румънското и сръбското правителство.“[232]

През целия август З. Стоянов пише и ред други статии и коментари в този дух. В тях той засяга и един друг въпрос – за отношението на дейците по съединението към Либералната партия в Източна Румелия. По негово мнение тази партия почти не съществува, тя, както и Народната партия, не е в състояние да бъде съюзник на истинските борци за народното дело. Но същевременно още на 18 юли в статията „Последна дума“ той подхвърля една многозначителна мисъл: „И едните, и другите са чифликчии и кокалановци, *и в едните, и в другите се намират по няколко единици, които все може човек да помирише*“[233] (к. м. – Д. Д.).

Тази публицистична дейност на З. Стоянов целяла да обоснове политически задачите на създадения Централен комитет, на БТЦРК, да подготви съюзниците на организацията и да неутрализира част от противниците. Но същевременно това била и една идеологическа обосновка за предприетите практически мерки на Централния комитет за подготвяното съединение.

Съгласно решението на Централния комитет от 14 август двама негови делегати – майор Сава Муткуров и Д. Ризов, снабдени със специално пълномощно[234], следвало „да се представят през българския княз Александър и третират с него въпроса за съединението, като поискат неговото участие в този акт и провъзгласяването на съединението да стане от негово име“[235].

---

[232] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения. Т. 3, 140–142.

[233] Пак там, с. 136.

[234] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 53.

Още една делегация от комитетски дейци, макар и неофициално натоварена с тази задача, се явява пред княз Батенберг – сливенските опълченци Д. Куртев, Д. Сяров и Манол Георгиев. Те били поканени на маневрите в Шумен като представители на опълченското дружество, чийто патрон бил българският княз[236].

И едната, и другата делегация, както вече е известно и широко коментирано в литературата, били приети и изслушани от княз Александър Батенберг[237]. От всичко, което се знае, личи, че князът дал и на двете делегации да разберат, че желае съединението, но международната обстановка е сложна, че времето за подготовката на подобен акт е малко. Но това бил двусмислен отговор, който, ако не уверил напълно Централния комитет в съдействието на княза, то поне оставял надежда, че няма да срещнат и съпротива – т.е. онова, което и З. Стоянов напомня в статията си по повод поведението на правителството на П. Каравелов.

Тази дейност на Централния комитет, независимо от намерението и княжеската политика[238], разкрива ясно по-широките цели, които си поставял БТЦРК след сбирката в Дермендере.

Наред с това членовете и съмишлениците на комитета се опитвали да спечелят за делото и Петко Каравелов – министър-председател и водач на Либералната партия[239]. Каравелов, познат като предпазлив, тактичен и благоразумен държавник и политик, не давал никакъв знак. Изключение е може би една бележка в дневника на З. Стоянов, която говори все пак за известно колебание в иначе единната му линия на поведение: „Каравелов и 6 септември – на 1-и септември подава глас, а на 3 и 4 септември на Заимова говори, че това е, че той няма да пусне в Румелия един солдатин, той бил поражен от вестта на Заимов, като му казал, че знае за Румелия."[240] Не се ли крие под израза „подал глас", че е спечелено неговото съгласие да подкрепи съединението, но след това отново се връща на старите си позиции? Или не е искал да признае това пред Ст. Заимов? Все пак поведението на П. Каравелов изиграло по-важна роля не в този момент, а след като получил известието за извършения акт на 6 септември в Пловдив и застанал, независимо от големия риск, зад това народно дело.

---

[235] Пак там. През 1925 г., възмутен от изявленията на ген. Д. Николаев, че не комитетът, а генералът е изпратил майор С. Муткуров до княза, Ив. Андонов се обърнал с писмо до живия все още Спиро Костов, за да потърси неговото потвърждение „в една или друга смисъл“. Ив. Андонов му напомня, че „Централният комитет през август взема решение да упълномощи двама делегати със специално писмено пълномощно, подписано от председателя Захарий Стоянов и секретаря Ив. Андонов, за да се представят в Шуменския лагер пред княз Батенберг и го молят да прегърне святата народна идея – Съединението“. Спиро Костов отговаря веднага, че лично той е взел запечатан пакет, предаден му от Ив. Андонов, и го е предал на майор Муткуров на Карловските бани (*Блъскова, М., Д. Минцев.* Цит. съч., 19–20). Инициативата за подобна среща вътре в Централния комитет според С. Радев била дадена от Д. Ризов (Строителите..., с. 520).

[236] *Блъскова, М., Д. Минцев.* Цит. съч., 25–26.

[237] *Радев, С.* Строителите на съвременна България. Т. 2, 520–522; *Митев, Й.* Съединението, с. 161.

[238] За поведението на княз Александър Батенберг и участието му в акта на 6 септември – участие, което наред с взетата позиция на правителството на П. Каравелов осигури до голяма степен успеха на Съединението – вж. подробно *Стателова, Ел.* Дипломацията на Княжество България, с. 151 и сл.

[239] Пак там.

Ако в първите комитетски задачи – осигуряване положителното отношение на великите сили и поведението на княза и помощта на княжеското правителство към съединистката акция, Централният комитет не достигал до преки резултати, неговите усилия за привличане на политически и военни лица от Източна Румелия, които да увеличат авторитета и възможностите му, се увенчали с успех.

На първо място за делото бил спечелен д-р Г. Странски – водач на Либералната партия в областта, който по-късно бил привлечен и за член на Централния комитет. Според разказа на С. Радев след идването на Д. Ризов и кап. Паница „Дружината (т.е. Централният комитет – б. м., Д. Д.) бе съвършена в революционно отношение; но Захарий считаше, че на нея липсва едно голямо име. „Ние сме всички голтаци и хъшове, казваше той, а за просвета трябва ни един човек, който да има високо положение, за да даде по-голяма сериозност на нашето дело."[241] За такъв сега именно бил привлечен д-р Странски, въпреки че Иван Стоянович и Т. Гатев се възпротивили, а самият Странски не изпълнил формалностите на Устава – клетва и пр.[242]

Всъщност, както вече изтъкнахме, още при демонстрацията на 19 май в Пловдив д-р Г. Странски, К. Калчов, Д. Тончев и други дейци от опозиционната партия се явили в защита на арестуваните комитетски дейци. Това били първите стъпки за осъществяване на единодействие ако не с цялата партия, то с отделни нейни представители, които приемали най-общо програмните цели на БТЦРК. При това д-р Странски не бил чужд на старите революционни и хъшовски традиции – приятел и другар на Хр. Ботев, той бил член на последния БРЦК в Букурещ – на Българското централно благотворително общество.

Поради това още преди да се създаде Централният комитет, д-р Г. Странски и негови близки и познати съдействали на комитета. Сам Т. Гатев в писмо до Ил. Куртев в София от 30 юни 1885 г., като му пише, че следва да вдига въстанието в Ихтиман, Копривщенския балкан и Сливен, изтъква: „Щом се опътиш за целта, пиши и нам тук, но адресирай писмото до търговците „Странски Сие Михайловски", а в тяхното писмо друго на мое или Захариево име."[243] Ясно е, че подобно доверие може да се гласува на хора ако не съидейници и съучастници, то поне симпатизанти на делото.

---

[240] *Стоянов, З.* Непознати страници. Материали от личния архив на писателя. Встъпителна студия, съставителство и бележки Йордан Палежов. С., 1984, с. 159.

[241] *Радев, С.* Строителите..., с. 510.

[242] Пак там.

Ето защо след създаването на новия Централен комитет д-р Г. Странски, който още преди е привлечен в замислите, сега вече е и ангажиран напълно в подготвителната работа по съединението. За това ни дава основание едно запазено писмо от 20 август 1885 г. на д-р Г. Странски до Р. Миркович в Сливен – също член на Либералната партия, в което му пише да се работи енергично: „Носещий настоящето ми г-н З. Стоянов – продължава д-р Странски – иде в града Ви по същий въпрос; той е натоварен от *когото трябва* (к. – Г. С.), за да провери положението на работите в града Ви, а така също да събере посредством Вас оная парична помощ, която се очаква от нас, както и от всичките ни добри приятели из областта. Трябва да бъдете уверени, че предприемането и извършването на едно такова велико дело не може да стане без парични жертви." По-нататък д-р Странски изтъква: „Какво не би дали нашите някои неприятели само да бъдат съучастници в това чисто патриотическо дело!... Г. З. Стоянове е в цялото течение на работата, той ще Ви разкаже всичко, каквото Ви интересува и каквото можете да знаете. Трябва да имате предвид това, че в тайната на делото малцина са запознати. Ние имаме силни уверения в сполука. Най-напред българский княз, а после Россия са първи готови да ни подкрепят на всяка минута."[244]

Като вземем под пълна резерва последното уверение – явно направено за кураж на сливенските казионни, останалите сведения са категорични – д-р Г. Странски не участва вече като самостоятелно лице, а нарежда на партийните си другари да съдействат със средства на делото; З. Стоянов е не само оторизиран „от дето трябва", но се ползва и с пълното доверие на д-р Г. Странски. Това е нов важен момент в дейността на Централния комитет за разширяване на обществената база на съединисткото движение в областта, съществена крачка към всенародната подготовка за акта от 6 септември 1885 г. Това ни дава основание да смятаме, че още в началото на август (а не както пише Ив. Андонов) д-р Странски, К. Калчов и др. вече са въвлечени напълно в комитетските дела[245].

Наред с това голям успех за Централния комитет било уговарянето на майор Д. Николаев да вземе участие заедно с командваната от него дружина в удара срещу източнорумелийското правителство. Дали членът на ЦК кап. К. Паница или д-р Странски са успели да убедят влиятелния и самостоятелен воински командир едва ли е толкова съществено, колкото привличането на войската и офицерите в общото дело. Някои от спечелените за делото офицери като поручик Въло Стефов не само че участвали дейно във военноподготвителната работа[246], но взели пряко участие и в дейността на самия Централен комитет. Така в самото навечерие на 6 септември в отсъствието на З. Стоянов пълномощните били дадени от кап. Паница[247]; част от писмата с нарежданията за въстание се подписвали „За комитета, председателствуващий В. Н. Стефанов – (Стефов – б. м., Д. Д.)[248]; в писмо на Т. Гатев до Д. Буков в Харманли от 3 септември се изтъква: „Чакаме Захария да видим какво трябва да се работи. Единственото наставление, което ви предавам от страна на комитета, който за тая минута се представлява от Любомски (майор – б. м., Д. Д.) да кажеш на [Нешо Брайков] колкото е възможно по-бързо да става приготовлението.“[249]

---

[243] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 176.

[244] НБКМ БИА, II В 3080.

[245] Ив. Андонов пише, че след като кап. К. Паница от името на ЦК на 4 август се явил при майор Д. Николаев – негов баджанак, с мисия да го привлече за делото, последният му отказал, защото го смятал за несериозен за такава важна работа. „Обаче на другия ден се яви пред нас д-р Георги Странски, който си предложи услугите да се срещне с майор Николаев..." Той наистина успява, като условието на майора било в комитета да участват и д-р Г. Странски, и К. Калчов. „Комитетът се съгласи и даде подобно пълномощно на тия двамата, но преговорите с тях се продължиха до края на месеца." (*Андонов, Ив.* Съединението, с. 52).

Следователно неточно и едностранчиво е твърдението, че източнорумелийската войска просто била привлечена и взела еднократно участие в събитията на 6 септември. Точно обратното – една част от най-разпалените офицери не само се включили в работата на Централния комитет, но пряко участвали и дори ръководили революционната и военната подготовка в Пловдив и областта. Това безспорно е друг реален успях на създадения след 25 юли Централен номитет в общонационалната подготовка на съединението.

Наред с всичко това новосъздаденият Централен комитет обърнал главно внимание и съсредоточил всичките си усилия към доизграждането на комитетската мрежа, за масова работа сред народните маси и подготовката им – политическа и военна – за участие в бъдещия революционен акт. С оглед на взетите решения и определения ден за осъществяване на съединението – 15 септември, Централният комитет през целия месец август работил напрегнато и резултатно.

Състояли се няколко заседания, на които се обсъждали най-неотложните въпроси: на 4 август се разисквал въпросът за привличането на майор Николаев – респективно за участието на войсковите части в акцията; на 14 август освен окончателното решение да се изпрати упълномощена от комитета делегация до княза се решило да се отправят из селищата на областта за организиране на комитети апостоли-агитатори, „които открито да агитират в полза на съединението". На 23 август било проведено едно от последните заседания на комитета в почти пълен състав. На него бил обсъден най-важният въпрос – планът за действията в Пловдив. Изказани били две мнения – да се използват само въстаническите чети, като войската поеме охранителни функции, или това да стане съвместно. Прието било, че въстаналият народ и войската трябва да участват единно в нападението на конака за свалянето на правителството и главния управител[250].

---

[246] Голям интерес представляват мемоарите на пор. В. Стефов, които С. Радев използва, но които понастоящем не притежаваме. Сам Стефов по онова, което ни предава С. Радев, твърдял в тези записки, че в тайната бил посветен от члена на ЦК Ив. Стоянович. Той бил натоварен да обиколи провинцията и да ангажира офицерите от местните дружини за замислената акция на БТЦРК. Стефов се озовава първо в Хасково и съгласно указанията на З. Стоянов устроил там комитет; след това заминал за Ямбол, където се срещнал със З. Стоянов; посетил и Айтос, Бургас. Сливен. Освен основаването на комитети Стефов успял да се срещне и привлече за делото и ред офицери, от което си извадил заключението, че „те ще прегърнат с ентусиазъм съединението“. (*Радев, С.* Строителите..., 515–518).

[247] Архив на Възраждането. Т. 2, 283–284.

[248] Пак там, с. 234.

[249] Пак там. с. 283.

Основният състав на Централния комитет – З. Стоянов, Д. Ризов, кап. Паница, Ив. Андонов, Иван Стоянович, се запазил, но в него неофициално в навечерието на 6 септември и след това бил включван и д-р Г. Странски[251]. В отсъствието на З. Стоянов, Ив. Андонов и др., както отбелязахме, временно ги замествали поручик В. Стефов и Т. Гатев. Изглежда обаче, че комитетът имал разширен състав – в неговата дейност и работа продължили да участват и бившите членове на БТЦРК, и някои новопривлечени дейци. Това дава основание на З. Стоянов да изтъкне, че „по-главните деятели и хора на комитета бяха д-р Странски, майорите: Николаев, Филов, Райчо Николов, Муткуров, капитан Соколов, К. Калчев, поручик Стефов, П. Зографски, Панайот войвода, Чардафон Великий, поп Ангел, бай Иван Арабаджията, А. Мумджиев, Киров, Маврото, А. П. Иванов, Манол Георгиев,

---

[250] *Андонов, Ив.* Съединението, 52–53; *Радев, С.* Строителите..., 515–516. В разказа на С. Радев, черпен от записките на поручик В. Стефов, се описва заседанието на Централния комитет на 14 август. За навлизане в атмосферата на извършваната революционна дейност, както и за илюстрация на едно заседание на Централния комитет, ще цитираме част от тези пасажи: „В това заседание, пише Стефов, участвуваха: Захарий Стоянов, капитан Паница, Ив. Стоянович, д-р Странски, аз, ако помня добре, беше и Бенев, Петър Зографски и още едно-две лица. Някои приятели даже натякнаха на Захарий защо е довел Странски и други, защото не им се доверяваха, сърдеха се защо да не се подложат на клетва според Устава, който бяха вече изработили, и други още много дребнавости. Захарий Стоянов им отговори, че той ги е посветил в тайната, че те му са дали честна дума, че ще работят за делото и че ще помагат кой с каквото може, и че неподвергването им под клетва съгласно Устава се пропускало, но то не важело за такива лица и пр. С това разногласията се изгладиха и се почнаха въпросите, които имаше да се разгледат и решават. Най-напред Захарий разказа до каква степен делото е напреднало из Пловдивския окръг, и че е желателно да се изпратят лица из провинцията, за да водят агитацията и да устройват комитети навсякъде... Не стига това, но средствата на комитета са ограничени, та трябва да се размислим и за тях. Реши се да се поискат от Ив. х. Петров от Бургас 100 л. зл., които да се употребят за нуждите на комитета. Доколкото помня, в това заседание се реши да се прати Ив. Стоянович в Стара Загора и Казанлък, за да посвети в делото офицерите от тамошната дружина, особено кап. Маринов, който командуваше действуващата рота от 5-та дружина" (пак там, 515–516)

[251] Основание за това ни дава подписаният на 3 януари 1886 г. протокол за изразходваните суми от страна на „Тайний революционен комитет, действуващ за съединението на двете Българии": д-р Странски, З. Стоянов, Д. Ризов, Ив. Андонов и кап. Паница (Архив на Възраждането. Т. 2, 388–390).

Стою Пъдарина, Д. Куртев, Ил. Куртев, Отон Иванов, Кръстев, Баркалов, Шилев, Т. Пеев, Гарванов, Лепчев, Т. Гатев, С. Турчев, Хр. Дюкменджиев, Спиро Костов, Петър Ихтиманлията, П. Берберов, Влахов и други много“[252].

Особено енергична била дейността на Централния комитет за мобилизиране и разширяване на съществуващите и за създаването на нови – околийски и местни комитети. За тази цел членовете на комитета били разпределени и отговаряли за отделни райони: З. Стоянов заедно с Петър Зографски – за Ихтиман, Сестримо, Белово и Долна Баня; Иван Стоянович – за Стара Загора; кап. Паница – за Чирпан; за Пловдив – Ив. Андонов, подпомаган от Т. Гатев и пор. В. Стефов; Д. Ризов получил задача да подготви почвата в Северна България – т.е. в Княжеството. Все с оглед на това на 3 август в Дермендере били свикани ред местни комитетски дейци като Чардафон (Голямо Конаре), Стою Филипов (Чирпан), Н. Кръстев (Асеновград), Д. Влахов (Ямбол), Берберов (Котел), Сава Маринов (Стара Загора), Ганчо Буков (Харманли), Атанас Попиванов и Панайот Хитов (Сливен), Т. Киров (Т. Пазарджик), Михаил Сестримски (Ихтиман), Стою Ранделов (Брезово), Величко Попов (Хасково) и, както пише Ив. Андонов, „още 30 души от разни села, на които се дадоха поотделно наставления за начина на бързи действия“[253].

В агитационната и организаторската работа се включили и ред местни дейци, които били преследвани и арестувани от властите, но въпреки това упорито извършвали комитетските си задължения: Юрдан Бошков, Хр. Ваклидов, Христо Иванов, Еню Попандонов, Видо Монев, П. Шилев, поп Ангел Чолаков, Нешо Брайков и др.[254]

Организацията разполагала вече не само с много организатори и агитатори, но пуснала дълбоки корени и в цяла Южна България. Едни от най-дейните комитети, които успели да въвлекат масово населението в подготовката чрез организиране на големи въстанически чети, били тези в Чирпан и Голямо Конаре. Начело с кап. К. Паница, Ив. Стоянович, Стою Филипов, Пейо Гарвалов, Стойко Филипов, Паньо Пеев и други в Чирпан непрекъснато имало остри сблъсквания с властта, като на 5 септември въоръжена чета от повече от 50 човека потеглила за Пловдив. Жандармерийските власти при с. Калфа влезли в сблъсък с четата и убили петима младежи въстаници – единствените жертви наред с майор Райчо Николов в акта на Съединението[255]. Но четата представлявала само най-ударната и организирана част на чирпанската революционна организация. „Благодарение на агитацията на младежите, от една страна, и патриотизма на гражданите, от друга – пише един от дейците на чирпанския комитет Н. Нанчов – идеята за „Съединението“ бе пуснала дълбоки корени. Един удар на камбаната бе достатъчен да се явят на митинг повече от 3–4000 души.“[256]

---

[252] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, с. 62.

[253] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 52.

[254] Архив на Възраждането. Т. 2, 189–190, 193, 198–200, 235–238, 241–243 и др.

[255] *Митев, Й.* Съединението, 190–191; Архив на Възраждането. Т. 2, 311–313; *Андонов, Ив.* Съединението, 108–109.

От своя страна, Голямо Конаре начело с революционния комитет с председател поп Ив. Генов и подпреседател П. Шилев, с участието на Чардафон, на стария войвода Христо Македонски не само станало крепост за Централния комитет, но разпространявало идеята и организирало комитети във всички околни села. Ето защо тук била създадена и една от най-големите революционни чети, която начело с Чардафон съгласно плана на 5-и срещу 6 септември следвало заедно с войската и останалите чети да нанесе последния удар на правителството в Пловдив[257].

Масово участие в подготовката и провъзгласяването на Съединението взема и Асеновградска околия с един от най-дейните комитети в с. Конуш. „Като председател на окол. ни районен комитет и като главен организатор на въстанието в нашата околия – пише Никола Кръстев, – с помощта на някои други членове на комитета образуваха почти във всяко село комитети, които подготвяваха населението за Съединението.“[258] „През август 1885 г. – добавя Ат. Маринов от Конуш – съзаклятническият комитет в селото ни беше подготвил напълно селяните за Съединението. Очакваше се с нетърпение известието на околийския революционен комитет в Станимака за свалянето на правителството и пашата.“[259] Повече от 150 души участвали в Конушката чета на 5-и срещу 6 септември в акцията в Пловдив. Подобно било положението, със съвсем малки изключения, и в почти всички околии и селища на Южна България.

При наличието на такава широка революционна организация, при разрастването на политическата криза в областта – мерките на властта (наистина в повечето случаи тромави, плахи, неефективни), при надигането на народните маси и след откритата демонстрация в Панагюрище на 2 септември Централният комитет взел още едно смело решение, което го характеризира като предвидливо и дейно ръководно тяло на организацията – да промени насрочената дата за удара в Пловдив от 15-и на 5 срещу 6 септември, като ускори революционната акция. На 3 септември Т. Гатев пише до един от комитетските дейци в Харманли: „Няма се нужда от правила и строга организация. Във всяко село само да се закълне по един-двама – атаман и помощник, и да им внуши готовност на всяка минута. А щом чуете сигнала, да въстанат със знамената, на което емблемата ще бъде лъв и Съединение."[260] В друго писмо от същия ден той вече е по-категоричен „Знайте, че е истина въстанието в Пагагюрище. Следователно развали се първия план на комитета (т е. въстанието да избухне на 15 септември – б. м., Д. Д.). Чакаме Захария да видим какво трябва да се работи..., но по-бързо да става подготовлението, ако е възможно, всичко това да се върши най-късно в 4 дни."[261]На другия ден след кратко съгласуване помежду им дейците на ЦК взели решение въстанието да се вдигне на 5-и срещу 6 септември. На 4 септември пор. В. Стефов и Т. Гатев пишат до същия Буков в Харманли: „Въстанието за Съединението се почнува вече. Чирпан, Конаре, Сливен, Нова Загора, Ямбол, Пловдив и Т. Пазарджик въстават в петък вечерта. В същата тая вечер Пловдив [ще] е блокиран."[262]

---

[256] *Андонов, Ив.* Съединението, с. 105.

[257] Пак там, 79–105. Спомени на П. Шилев; вж. също публикуваните спомени на Чардафон и *Дертлиева, А.* Съединението през погледа на Продан Тишков (Чардафон)..., 43–66.

[258] *Блъскова, М., Д. Минчев.* Цит. съч., с. 21.

[259] Пак там.

И в този случай Централният комитет (в лицето на пор. Стефов и Т. Гатев, но съгласувано очевидно със З. Стоянов, кап. Паница и пр.) действал като революционно ръководство, в съгласие с изискванията на създалата се благоприятна ситуация за общо въстание, независимо че не всички от предвидените стъпки за постигане на успеха били завършени. „Да, такава е работата, Буков – пишат в същото писмо Стефов и Гатев, – не може вече никаква друга по-здрава организация – прибърза се с Панагюрище."[263]

Това показва, че Централният комитет и комитетите по места не само подготвили акта от 6 септември, но правилно схванали и определили и подходящото време за осъществяването му – факт, който съвсем не е маловажен при всяка революционна акция, при всяко въстание и революция.

Следователно в навечерието на 6 септември 1885 г. съществувала една широка комитетска организация в почти цяла Южна България; тя разполагала с ударни сили – въстанически чети (въоръжени, екипирани, командвани от офицери), имала стотици предани на идеята и готови за борба и саможертва апостоли, организатори и дейци. Найважният резултат обаче бил създадената политическа и психологическа готовност на широките народни маси да участват в проектираното народно, патриотично дело.

Всичко това несъмнено е дело на дейността на създадената организация – първоначално на Българо-македонския таен комитет, после на БТЦРК и накрая – на създадения на 25 юли 1885 г. в Дермендере единен Централен комитет. Едновременно с това Централният комитет си поставил за задача да обедини усилията на съществуващите революционни българо-македонски комитети и дружества в Княжеството – в Северна България (Русенско) и в София, Кюстендил и другаде[264], и да ускори съединението на Южна и Северна България.

---

[260] Архив на Възраждането. Т. 2, 282–283.
[261] Пак там, с. 283.
[262] Пак там, с. 284.
[263] Пак там.

Една част от дейците, участващи в русенския комитет и дружество – кап. К. Паница, П. Хитови и други, се прехвърлили и се проявили като ръководители на движението в Южна България; други – като Н. Живков, подпомаган вече и от Д. Ризов, организирали голяма чета по границата в Кюстендилско; усилена дейност по въоръжаване на отделни групи и лица била извършена в Самоковско, Ихтиманско, Дупнишко[265]. Поради краткото време до 6 септември 1885 г. започналият процес на изграждане на единна организация не бил завършил и не обхванал всички дружества и комитети. Някои от тях продължили да смятат подготовката на чети за първостепенна задача, запазили наименованията си и т.н.

Организаторска дейност в София и на други места в Княжеството извършил Ил. Куртев. До последния момент той искал пълномощно и устави от Централния комитет и лично от З. Стоянов (последният го съветвал да вземе такива от Д. Ризов), организирал отделен комитет в София – клон на пловдивския, готвел се за преминаване с чета в Източна Румелия[266].

В навечерието на събитията З. Стоянов с оглед на бързото развитие на кризата и решението да се избърза с удара в Пловдив бил принуден да пише в писмо от 1 септември 1885 г. до Нонов – съратник и другар на Ил. Куртев: „Кажи на Куртев, че няма време за устави. Делото ще бъде скоро. За туй нека се отправи за Габрово и от гдето мине, да подготовлява населението и опълченците. В Габрово да им каже да бъдат готови и нахлуят в Шипка. Същото да направи и Търнев. Щом чуят, че са се дигнали байраците, да нахлуят в Румелия.“[267]

До голяма степен със своята борба и пропаганда Централният комитет, опирайки се на патриотичните чувства на българския народ, направил популярна съединистката идея в цялото Княжество, сред българската емиграция в чужбина. Това създало благоприятни условия за масовото доброволческо движение, което, макар и да нямало участие в акцията на 6 септември в Пловдив, станало сериозна сила за уякчаване и утвърждаване делото на Съединението.

От всичко изложено дотук става ясно, че Съединението от 1885 г. било дело, подготвено и осъществено от „Централния комитет за обединението на двете Българии“ – комитет, възникнал първоначално като Българо-македонски, преустроен през април в Таен български революционен, и накрая – през юли, създаден като обединен комитет на съществуващите вече три комитетски центрове в Княжеството и Източна

---

[264] *Пандев, К.* Цит. съч., 51–54.

[265] НБКМ БИА, ед. пост. IX, 1954; II A 10597 и др.

[266] Архив на Възраждането. Т. 2, 257–258, 261–262.

[267] Пак там, с. 270.

Румелия – в София, Русе и Пловдив. Тези ръководни органи успели да създадат стройна революционна организация, която, макар и не напълно завършена, се оказала – наред с подкрепата на княза и правителството на П. Каравелов непосредствено след успеха в Пловдив – годна да извърши бързо и успешно Съединението от 1885 г.

Последният въпрос, на който следва да спрем вниманието си, е за съществуването и дейността на Централния комитет след успешното завършване на акта от 6 септември в Пловдив.

В досегашната литература се изтъква съвсем справедливо, че в навечерието на 6 септември Централният комитет излиза с възвание (писано от председателя З. Стоянов) към гражданите на Източна Румелия, към офицерите и войниците, в което, като ги приканва на борба, заявява: „Дордето Европа припознае нашето народно и свято дело, дордето войските на Н. В. Александър I завземат Тракия, избира се временно правителство, което ще да разпорежда и управлява всичко. Нему е длъжен да се покорява всеки.“[268] Веднага след като делото се увенчало с успех, тази прокламация била последвана от втора, подписана от името на „Тайний комитет“: „Съобщава се на населението в областта, че от днес, 6 септември 1885 г., ще управлява Временно правителство, състоящо от следующите лица: председател: д-р Странски, подпредседател: д-р Чомаков, членове: майор Николаев, майор Филов, майор Муткуров, майор Райчо Николов, Я. Груев, К. Пеев, д-р Г. Янколов, З. Стоянов, Д. Юруков, Г. Данчев, А. Самоковец, Г. Бенев.“[269]

Ясно е, че Централният комитет обяснявал на народа, че Временното правителство е новият орган, който поема временно властта в свои ръце, че това е негово решение. С това му се гласувало не само доверие, но се декларирало, че от този ден занапред всички – включително и революционните комитети, цялата организация, трябва да се съобразяват със заповедите на новосъздаденото законно правителство. Но тук следва да прибавим и нещо друго – Централният комитет си запазил на първо време ролята да определя членовете на Временното правителство. На 8 септември били направени промени в състава му, „понеже военните членове на Временното правителство г. г. майор Филов и майор Муткуров са на границата в действуващата войска, а юначния майор

---

[268] Пак там, 319–320.

[269] Пак там, с. 322. С окръжно от 6 септември Тайният комитет изпратил до префектите и околийските началници прокламацията, за „да я публикувате на народа“ (НБКМ БИА, ф. 20, а. е. 18 л. 9). Освен това до префектите, дружинните командири и околийските началници незабавно било изпратено и друго окръжно, в което от името вече на Временното правителство се обявявало, че старото правителство е свалено и е обявено „Съединението в името на „Н. В. българский княз Александър Батенберг. Съберете населението, обявете му този акт, се заповяда най-строго да пазите тишината и да се покорявате на Привременното правителство, а войската ще чака заповед: за сега да е готова за поход; сторете молебен.“ Ив. Андонов е написал следното: „Тази телеграма е първата, написана с моя ръка, без някой да ми е заповядал, понеже д-р Странски не беше още пристигнал, а Захария Стоянов, който тоже беше самичък, пишеше телеграми и се разговаряше после с княза Александър.“ (ЦДА, ф. 1559К, оп. 1, а. е. 811, л. 15).

Райчо падна вече жертва за святото дело, то вместо тях за членове във Временното правителство се назначават г. г. П. Р. Славейков, капитан Паница и Д. Ризов. От комитетът."[270] Но промените очевидно не станали само поради формални причини – освен стария Славейков, един от водачите на Либералната партия в Княжеството, който още преди съдействал на комитетските дейци в София и на екстернираните от Източна Румелия, сега Временното правителство било попълнено с двамата видни членове на Централния комитет, председатели съответно и на софийското дружество „Македонский глас" и на русенския комитет „Искра".

Този въпрос – за ролята на ЦК и организацията до въстанието, и избирането на Временно правителство след успеха му, е обсъждан и преди в Централния комитет. „Комитетът – заявява З. Стоянов – имаше още с време своя състав на Временното правителство, който се състояше: П. Р. Славейков, д-р Чомаков, И. Стоков, майорите К. Паница, Д. Ризов и З. Стоянов. Но тъй като тия лица отсъствуваха повече от града, а тишината можеше да пострада, то долуподписаният свика за такива други."[271] Едва ли обаче само тия съображения са движили З. Стоянов и Централния комитет за избирането и на представители от управляващата Народна партия в състава на новосъздаденото Временно правителство. Изискванията на момента – рискът, пред който областта и цяла България се изправяли, и необходимостта да се изтъкне, че това не е съзаклятническо дело, а общонационално, били причината за избирането на подобен състав, независимо от поведението на отделните личности в предшестващия период. Централният комитет и З. Стоянов отново показвали политическа зрелост, както и далновидност. От този момент нататък Централният или Тайният комитет престанал да има роля. Затова и някои автори твърдят, че след 6 септември и по-точно след пристигането на княз Александър Батенберг в Пловдив на 9 септември и издаването на указ № 1, с който Временното правителство се освобождавало и се назначавало комисарство в състав: Г. Странски – княжески комисар, с помощници П. Р. Славейков и Йоаким Груев[272], БТЦРК престанал да съществува[273]. Други автори приемат, че въпреки че се споменава до януари 1886 г., „БТЦРК фактически престанал да съществува“[274].

---

[270] НБКМ БИА, II В 1820.

[271] *Стоянов, З.* Неиздадени съчинения, 66–67.

[272] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 339. Разпускането на Временното правителство и назначаването на княжески комисари станало не случайно, а в резултат на нови противоречия и борби, започнали още с акта на 6 септември от страна на някои членове на Народната партия и въобще на хора, чужди на комитета. В писмо от 11 септември 1885 г. до Хр. Н. Пулиев Ив. Гешов, като изказва възторга си от Съединението, продължава, че Каравелов „силно не одобрява някои от действията на З. Стоянов, затова и Привременното правителство, в което и д-р Анколов беше член, се разтури и наместо него се назначи д-р Странски за княжески комисар, а г-да П. Р. Славейков и Яким Груев за негови помощници" (НБКМ БИА, ф. 272, а. е. 38, л. 202–203).

[273] *Митев, Й.* Съединението, с. 192.

Да проследим въпроса, спирайки се на съществуващата документация.

Делото на Съединението било възприето с възторг и почти единодушно от цялото българско общество – до З. Стоянов потекли телеграми, писма и поздравления от цялата страна[275]. Към общия патос веднага се присъединили и членовете, и бюрото на Либералната партия, и Софийският българо-македонски комитет. В отсъствието на Д. Ризов, който още на 7 септември потеглил за Пловдив, Д. Петков, Т. Иванов, К. Кушлев, Т. Георгиев, Д. Мишев, Неделев (председател до този момент и на кюстендилския комитет) изпратили телеграма до З. Стоянов, в която се казва: „Дерзайте! Българският народ цял съчувствува на патриотичното Ви дело. Правим възвание към народа в Княжеството да поддържа делото. Днес митинг в София.“[276]

Още на 7 септември в притурка към в. „Македонский глас“ Д. Петков излязъл с възвание към „братята македонци“: „Часът, минутата е настъпила вече да се разкъсат вековните робски вериги – се казва във възванието. – Примерът, който нашите румелийски братя дадоха, трябва да го последваме и ние... Сега е времето да се въоръжим и да навалим в Македония. Сега или никога треба да се опитаме ние да присъединим и тая откъсната част от нашето общо отечество.“ По-нататък Д. Петков се обръща и към „нашите братя в Македония“ да въстанат като „един човек“. „Свободните българи бързат да Ви подадат своята помощ за скъсването на турския ярем.“ Под възванието Д. Петков се подписва: „Председателствуващий на дружеството „Македонский глас“[277].

Това възвание, както и засилването на движението на четите по западната българо-турска граница стреснали правителството, което се стремяло да не предизвиква Турция и поне да узакони съединението с Източна Румелия. Ето защо на 11 септември П. Каравелов от София изпратил лична телеграма до З. Стоянов в Пловдив: „Македонски доброволци идат в Пловдив да земат пушки и да заминат за Македония. Земете най-строги мерки нито един доброволец да не мине в Македония."[278]

---

[274] Съединението 1885. Енциклопедичен справочник. С., 1985, с. 54.

[275] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 326 и сл.

[276] Пак там, с. 329.

[277] Пак там, 334–335; *Пандев, К.* Цит. съч., 53–54. Д. Петков публикувал във в. „Независимост“ извънредна притурка от 6 септември 1885 г. и възвание към целия български народ (НБКМ БИА, IIА, л. 1). Освен това в същата притурка било отпечатано и друго възвание, в което се изтъкнало, че със събарянето на Източна Румелия се поставя началото на нов момент от историята на България. „Синовете на Тракия, Мизия и мъченическа Македония туптат с едно сърце и поемат в собствените си ръце своята съдба. Миналото и историята ги научи, че доброто и щастието се раждат от собствения почин и кръв. Светът днес се убеди, че огънят в потъпканите от Берлинский конгрес сърца не е изгаснал. Кой може да откаже, че този огън ще се ограничи само в една Румелия, а не ще подхване всички страдающи наши братя в многострадалната Македония?“ По-нататък се изтъква: „Вие се бихте юнашки на Шипка. Вий оставихте на Шипка кости за българската свобода. Вие знаете, че днешната българска свобода почива върху костите и кръвта на храбрите руси и юнашките синове на Мизия, Тракия и Македония. Днешният момент иска нови кости, нова кръв за изкупление на Румелия и освобождението на Македония.“ (НБКМ БИА, ф. 15, оп. 3, а. е. 1871, л. 1).

Петко Каравелов имал точни сведения, че македонското, както и румелийското революционно движение се ръководи от З. Стоянов, Д. Ризов, кап. Паница, Д. Петков и че само те са в състояние да подействат като организация и авторитет пред готвещата се нова акция за действия и в Македония. И не се и лъгал. Пред опасността да се усложни положението на Княжеството и се застраши делото на Съединението З. Стоянов и Д. Ризов побързали да съобщят в Самоков, Кюстендил, София и Дупница: „Има сведение, че македонските чети на границата не мирували. Критичността на момента ра̀збирате. Един наш вистрел е достатъчен да опропасти сичкото дело. За туй братски Ви молим да употребите сичките усилия да се избегне и най-малкий скандал... Очакваме телеграфическите уведомления за извършеното от Вас. Стоянов, Ризов."[279]

Съображенията за благоразумие, пък и телеграмата, която в последнта си част носи характер на нареждане, изиграли своята роля. В отговор на 20 септември Д. Петков телеграфирал: „Никакви чети няма да минат в Македония. Всички македонски доброволци пристигнаха от Дупница и Кюстендил в София, скоро тръгват [за] Пловдив. Бъдеще спокойни, не ставайте деца."[280] Кюстендилският опълченски централен комитет от своя страна уведомил З. Стоянов и Д. Ризов, че „комитета" намерил за нужно да ги успокои, че „чети с такава цел, без разрешение от гдето трябва, няма нито ще има да прекрачат границата"[281]. Нещо повече, четите на Стоян Богданцалията, Димитър Юруков и др. се отправили за Румелия. „Съществуващият тук комитет – заключава се в писмото отговор – е взел всичките потребни мерки за възпирането на такива чети, които желаят да отиват, и той ще чака всякакви наставления от Вас."[282] Самоковският комитет от своя страна уверил двамата ръководители в Пловдив, че ще се спазват дадените указания, а войводата Кременлията с четата си се отправил за Пловдив[283].

Всички тези данни недвусмислено сочат, че и непосредствено след акта от 6 септември 1885 г. БТЦРК в Пловдив давал указания и осъществявал ръководството на българо-македонските комитети, организации, чети и войводи.

---

[278] Архив на Възраждането. Т. 2, с. 342.

[279] Пак там, с. 348.

[280] Пак там, с. 353.

[281] Пак там, 351–352.

[282] Пак там, 351–352.

[283] Пак там.

Наред с взаимодействието с българо-македонските чети З. Стоянов, К. Паница, Д. Ризов, Ив. Андонов и всички останали комитетски дейци не само призовавали, но и пряко ръководили доброволчески акции в защита на Съединението, макар че официалните власти поели в свои ръце и това дело. Към З. Стоянов се обръщали и по повод на наказанията над провинилите се бивши директори в областта, за наличието на опозиционно настроени лица, за необходимостта от енергични мерки за укрепване на новата власт[284]. Нещо повече, потекли и някои упреци от бивши комитетски дейци по повод издигнатите нови управители. М. Милев – комитетски деец по Съединението в Хасково, писал на З. Стоянов: „Сега пък чуваме гласът на друга музика. Сиромашта без роптание, с радост отиде на границата, а повечето от богаташите са тука и са титулуват членове на разни комисии... Префектът, както и окражающите го миришат на мухъл, на плесен. Сиромашията с радост посрещна Съединението, но всякой си дума, че лицата управители са същите, които биле на турско и румелийско.“[285]

Централният комитет, както и организацията като цяло, при подготовката на Съединението като революционен акт са поставяли наред с политическите въпроси и някои аспекти от социален характер, но при новата обстановка не само не били в състояние, но и не могли да направят някакви особени промени, освен да съдействат за назначаването на един или друг свой член на някаква административна работа, или пък да им се даде по-висок чин във войската. Междувременно и ролята на отделни членове на комитета начело със З. Стоянов, Т. Гатев, Д. Ризов се изменила – на 29 септември княжеският комисар предписал на издателя на в. „Самозащита“ Т. Гатев (З. Стоянов, макар и редактор, не бил визиран в заповедта – очевидно с оглед на голямата му популярност и авторитет сред народа) да спре в. „Самозащита“ и забранил строго да се издава какъвто и да бил политически вестник[286]. За да неутрализира дейността им, с указ от 1 октомври князът назначил З. Стоянов и Д. Ризов за „чиновници с особени поръчения при нашия комисар“[287].

Въпреки всичко обаче, макар и чрез отделни личности, Централният комитет се изявявал при отделни важни събития и изразявал своето становище, противоположно на това на правителството.

В навечерието на Сръбско-българската война комитетските членове в Пазарджик Отон Иванов и П. Зографски, известени за сръбските провокации по границата, пишат на З. Стоянов на 9 октомври 1885 г.: „Тази вечер, като се научихме, че австрийското мекере Милан прегазил границата ни, разбира се, с цел да се отвлече вниманието на сръбский народ, за да удържи разклатената си корона, рукна ни една идея, която подхвъргаме на Ваше обсъждане. Не бива ли ние, голтаците, да влезнем в споразумение с антимилановците в Сърбия и находящите се тук [емигранти – б. м., Д. Д.][288], с които и ако да не може да се извърши нещо сериозно, защото са страхливци, поне ще причиним вътрешен смут, който, мислим, ще бъде в наша полза.“[289]

---

[284] Пак там, 329–392.

[285] Пак там, 349–351.

[286] НБКМ БИА, ф. 20, а. е. 18, л. 41.

[287] Пак там, ф. 143, а. е. 3, л. 3.

Веднага след обявяване на Сръбско-българската война този въпрос повдигнал и Д. Ризов – в писмо до З. Стоянов той го подканил да отиде лично при Н. Пашич в Тулча и да му предложи план за общи – т.е. въстанически действия в Сърбия[290].

Но до това не се стигнало. Сръбското правителство остро протестирало, като отправило и нота до великите сили. Австрийското, английското и други консулства, които се добрали до сведения за готвената акция на комитета и емигрантите на Н. Пашич, също реагирали[291]. Това заставило българското правителство не само да се намеси и спре всякакви действия в тази насока, но и да опровергае слуховете пред великите сили[292].

Все с оглед на външната заплаха – пристигането в средата на ноември на турски комисари в Източна Румелия – Лебиб и Галиб ефенди, с прокламация и подкана да се възвърне старото положение в областта, за да се запази спокойствието и не се пролива кръв, наред с протестите на цялото българско население, на всички обществени сили, членове на Централния комитет и отделни местни комитети отново се активизирали. На голям митинг в Стара Загора бил приет протестен мемоар, подписан от члена на ЦК нв. Стоянович и комитетските дейци Ст. Танев и А. Митов[293]; бургаският протест бил скрепен с подписите на близките до комитета Петров, Топракчиев, Енчев, Златаров[294]; от Нова Загора подписали Мутевски, Катаров, Божков[295]; особено типично това било за Конушкия район и за Ихтиман – главни организатори в последния град били Хр. Спасов, известния Михаил Сестримски, Ил. Петков, Хр. Стоянов[296]. Има данни, че някои местни революционни комитети не прекратили дейността си и се събирали и разисквали важни народни въпроси. Така на 2 октомври 1885 г. „членовете на Тайний Българ. революционен комитет в Конушката околия, събрани в помещението на Бъл. околийско училище в Станимака, под председателството на г-н Н. Кръстев“, разисквали въпроса за представителство във всички органи на властта на българите поради мнозинството на това население и „упълномощи г-н председателя, препис от настоящия протокол да съобщи на Централний Б. Р. комитет в Пловдив и да помоли да се съобщи гдето трябва“[297].

---

[288] Имат се предвид емигрантите след тимошкото въстание начело с Н. Пашич, които намират убежище в България. При това Н. Пашич от името на своите другари и сръбския народ приветствал чрез З. Стоянов Съединението от 1885 г. (Архив на Възраждането. Т. 2, с. 321). В същото писмо Н. Пашич моли З. Стоянов: „Ако бъдете щастливи и вие ни изпратите някоя хиляда пушки с патрони, то ви можеме да увериме да щели благополучно да свършимо дело в Сърбия“ (пак там).

[289] НБКМ БИА, IIА 9641.

[290] Пак там, IIА 9714.

[291] Външната политика на България, с. 600, 608, 625–627. Сл. Тъпчилещов съобщил с писмо до Ал. Батенберг на 5 октомври 1885 г., че английският консул в Пловдив Ласелс му заявил, че английското правителство силно възнегодувало против това, че в България се формират „банди“ от българи и сърби за възбунтуване населението в Сърбия (пак там, ф. 721, а. е. 26, л. 6–7).

[292] Пак там, с. 605.

[293] Дневен бюлетин за официални и неофициални депеши, № 26, 29 ноем. 1886.

[294] ЦДА, ф. 1599К, оп. 1, а. е. 824, л. 1–4.

[295] Пак там, а. е. 821, л. 1–4.

Съществували ли са и действали ли са и останалите местни комитети през този период? Каква е била връзката им с Централния комитет и работил ли е постоянно и пълнокръвно той – с други данни за това засега не разполагаме.

Има обаче едно обстоятелство, което показва, че може би епизодично, но при важни събития, застрашаващи извоюваните резултати с акта от 6 септември, Централният комитет е възобновявал своята работа и отново е действал като революционен орган.

През декември, след подписването на примирието със Сърбия и издадения манифест на княз Александър Батенберг, комитетските дейци в Пловдив остро реагирали на постигнатите резултати. Веднага след подписването на примирието Д. Петков побързал да съобщи новината в Пловдив на З. Стоянов[298]. В писмо до министъра на правосъдието В. Радославов от 11 декември З. Стоянов, Д. Ризов и Ив. Стоянович писали, че примирието произвело негодувание; населението страдало от реквизициите, а „60 000 негови синове стоят на границата“. „Поведението на Г. Каравелов е осъдително. Моля, напомнете му, че хората, които с риск на своите глави извършиха преврата, са решени до край да вървят, нещо, което се изисква от общото отечество и от чувството за самосъхранение. Дядо Славейков, Стамболов, Петков, вие и други приятели сте отговорни пред историята.“ В заключение те искат да се свика общо народно събрание, а ако това не стане, „ние сме решени на своя глава да вземем мерки, които няма да бъдат толкова приятни на тамошното правителство“[299].

В този смисъл на 11 декември „вече от името на комитетът“ те изпратили телеграма и до Петко Каравелов: „Известието за примирие до 1 марта с взаимно изпразнуване произведе тука много скръбно впечатление. Централният комитет реши да Ви помоли да му дадете някои осветления“ – казва се в телеграмата, и се изброяват ред въпроси около преговорите, мира, бъдещето на Южна България[300].

---

[296] Дневен бюлетин..., № 21, 23 ноем. 1885; ЦДА, ф. 1559К, оп. 1, а. е. 818, л. 1–2.

[297] НБКМ БИА, IIА 10408.

[298] Пак там, IIА 9733.

[299] Пак там, II А 9736.

И в други писма до В. Радославов и Д. Петков ЦК от Пловдив настоявал за известия, за свикване на общонародно събрание и пр.[301] През всичкото време Д. Петков в София служил като информатор и посредник на правителството с групата начело със З. Стоянов и Д. Ризов в Пловдив[302].

Следователно членовете на Централния комитет в Пловдив начело със З. Стоянов и Д. Ризов (макар и някои от тях да участвали в органите на управлението, като включително се подписвали под общи документи на новоизникнали организации и комитети[303]), действали като самостоятелен и независим център. Д. Петков получил сведения от пристигнали от Пловдив граждани (Д. Виницки, инж. Николаев), че „Вие (писмото е до З. Стоянов от 11 декември 1885 г. – б. м., Д. Д.) сте съставили там някакво си бюро, което се разпореждало независимо от правителството... вие сте се разпореждали самостоятелно. Даже той (Виницки – б. м., Д.Д.) ми каза, че имало негодуване от някои власти там.“[304]. Подобни мисли изказват както той, така и други дейци от това време[305].

Следователно няма никакво съмнение, че макар и да нямал официални заседания, решения и пр., Централният комитет и по-точно групата около З. Стоянов, Д. Ризов, Ив. Стоянович, съгласувано с Д. Петков в София действала като своеобразно продължение на БТЦРК. Нещо повече, в отделни моменти тя предприемала акции и осъществявала действия, които били в разрез с позицията на правителството и местната власт. Тази група се опитвала да осъществява задачите на революционен контрол върху съществуващата власт и нейните решения – т е. да бъде нещо като революционен конвент. Но до това поради развилите се събития и силата на княжеската и правителствената власт тя не могла да се добере.

---

[300] Пак там, IIА 9738.

[301] На 18 октомври З. Стоянов и Д. Ризов били принудени дори да пратят лична телеграма до Каравелов: „Ради бога, кажи ни: как стоят работите по нашето съединение и ще се свика ли общо народно събрание, което ние считаме неизбежно нужно.“ (ЦДА, ф. 313К, оп. 11 а. е. 1032, л. 1–4). Срещу незабавното свикване на народното събрание с представители от двете области се обявили както П. Каравелов, така и председателят му – Ст. Стамболов (НБКМ БИА, II В 7365).

[302] НБКМ–БИА, IIВ 7365.

[303] На 14 декември от името на „Централний комитет, избран от делегатите на българското население в Южна България, за да подкрепи усилията на Ваше величество по осъществяване на святото съединение между братските народи на Северна и Южна България“, до княз Ал. Батенберг бил изпратен благодарствен адрес по повод победата в Сръбско-българската война и подписаното примирие. Под него стоят подписите на епископ Гервасий, д-р Ст. Чомаков, П. Груев, Г. Караджов, Г. Данчов, З. Стоянов, Сл. Кесяков, Ив. Стоянович, Д. Ризов и К. Величков (ЦДА ф. 271К, а. е. 25, л. 146).

[304] НБКМ БИА, II А 9737.

[305] Пак там, II В 7365; ЦДА, ф. 600К, оп. 1, а.е. 277, л. 5–13 и др.

На 25 октомври председателят и членовете на „Т. Ц. Р. комитет за съединение на двете Българии“ – З. Стоянов, Ризов, Андонов, Стоянович и най-вероятно Странски, получили чрез „княжеския комисар д-р Г. Странски“ сумата 460 лири от окръжната каса, за да покрият „разноските, направени от нас и агентите на комитета по приготовление и удовлетворение на преврата на 6 септември 1885 г.“[306]; на 17 декември осъдили поведението на К. Калчов, че си искал сумите за закупените от него 50–60 револвера[307], а на 3 януари 1886 г. бил съставен след проверка на всички сметки заключителен протокол[308]. С това фактически „тайният комитет, действуващ за съединението на двете Българии“, преустановил окончателно своята дейност.

Комитетът подготвил и извършил едно голямо дело, но по това време вече той изчерпил и задачата, на която на първо време се посветил – съединението на Източна Румелия с Княжество България. По втората му цел – освобождението на Македония, сега не само не могло да се работи, но всяко действие в тази насока би било равносилно с оглед на непризнатото все още от великите сили и Портата съединение на пълна авантюра и пагубно за общобългарските национални интереси.

В същото време Д. Петков настоявал пред З. Стоянов и Д. Ризов от София: „Защо стоите там (Пловдив – б. м., Д. Д.)? Вие си изпълнихте вече свято дългът. Сега Вас никой не ви пита; всичко е влязло в ръцете на правителството; ако то опропасти делото, то ще бъде отговорно за всичко. Наша длъжност е да го контролираме и да искаме да води работите по известно направление... Вчера бях при Паница и Николаева; и те ми говориха, че сега му е времето да захванем трима да издаваме някой вестник...“[309]

Въпросите за националното освобождение и обединение оставали вече на по-заден план. Бившите комитетски дейци се намесвали в битката за власт, разгоряла се в условията на значително по-голямото и с повече политически и материални възможности обединено с Южна България Българско княжество.

---

[306] Архив на Възраждането. Т. 2, 357–358.

[307] Пак там, 386–387. К. Калчов обаче с много любезно писмо до З. Стоянов се отказал да получи сумата, като заявил, че той не ги е искал, и предлагал да се употребят „за каквато друга цел намирате за добре – аз имам пълно доверие на Вас“ (пак там, 390–391).

[308] Пак там, 388–390. К. Паница, като обяснил за каква цел и за какво е изразходвал дадените му суми, е записал особено мнение: „Сумата, земена от д-р Странски, с нищо не се оправдава и аз си задържам правото да я считам като подарък, или плата за неговата деятелност по нашето дело“ (пак там, с. 390).

[309] НБКМ БИА, II В 7365.

Заключение

Съединението на Източна Румелия и Княжество България е едно от най-големите събития в новата българска история.

С обединението на двете Българии се поставиха кажи-речи и националните устои, и териториалните граници на съвременна България. Това бе един от най-значимите и успешни актове по решаването на българския национален въпрос, объркан и предизвикан от решенията на Берлинския конгрес.

Този успех е още по-забележителен и очевиден, ако го съпоставим с огромните усилия, енергия и жертви, които българският народ даде в последвалите националноосвободителни борби, въстания и войни, както и с резултатите от тях. Поради това Съединението от 1885 г. остава голямо и светло събитие в българската история, в националната ни съдба и битие.

Всичко това е и дълбокото, и законното ни основание от дистанцията на едно столетие да оценим онези национални обществени сили и фактори, организации и личности, които доведоха делото до успех, на които принадлежи в крайна сметка и историческата заслуга.

Има един безспорен факт – и нашата, и чуждата историография, политическата мемоаристика и пр., въпреки някои различия в оценките на явления, лица и събития, са единодушни в едно – Съединението от 1885 г. бе чисто национално, българско дело. То бе стремеж и завоевание на цялото българско общество; подкрепено бе от тогавашния княз на Княжество България Александър Батенберг; прието бе и защитено от усилията на правителството на Либералната партия начело с Петко Каравелов; утвърдено бе в победите на българската войска при Сливница и Драгоман в Сръбско-българската война.

Същевременно Съединението не бе стихиен акт, а резултат на организирано национално движение. И още нещо: то не бе еднократно събитие, развило се само през 1885 г. и завършило с успешното овладяване на конака в Пловдив на 6 септември, а бе започнало още в хода на Руско-турската освободителна война, превърнало се бе в мощно съпротивително движение в Княжество България, Тракия и Македония след оповестяване решенията на Берлинския конгрес, бе стихвало и припламвало с нова сила от 1880 до 1885 г.

Главен инициатор, организатор и двигател на борбите за национално обединение през всичкото това време бяха възникналите още през 1878 г. комитети „Единство“, които независимо от промяната в наименование и насоки – съгласно изискванията на дадения момент, ръководеха народните маси, интелигенцията, патриотично настроените среди от буржоазията към осъществяване на народния идеал.

Комитетите „Единство“ възникнаха на основата на съществуващата преди Освобождението националнореволюционна организация и комитети и по инициатива на бивши дейци на БРЦК начело с Л. Каравелов. Те си поставиха за задача не само да се довърши националното освобождение на онези области, които по силата на решенията на Берлинския конгрес бяха оставени под чуждо робство, но и да се осъществи националното обединение. Това не бе нов лозунг на българското националноосвободително и революционно движение – той бе стоял в основата на всичките му програми и уставни документи, в практическата му дейност и преди, но сега, при новосъзадените условия стана основен, определящ, главен. При това по своя характер, същност и цели борбите за освобождение и тия за национално обединение бяха тъждествени или по-скоро две страни на един и същ процес.

Първият значителен акт на борбата на българския народ под ръководството на комитетите „Единство“ завърши през 1879 г. с опазване на българския характер на Източна Румелия. Това по същество бе първата – определяща стъпка за разгърналото се по-късно съединистко движение и за успеха на самото Съединение, тъй като създаде условия и предпоставки за борба не с чужди сили, а повече за преодоляване волята на Европа, узаконила един несправедлив акт.

През 1885 г. под ръководството на БТЦРК в Източна Румелия бе създадена широка революционна организация, подготвяше се по същество народно въстание. Политическите действия на ръководителите на организацията, участието на източнорумелийската войска, общопатриотичните настроения на обществото, включително и сред управляващата Народна партия, на правителството и дори на главния управител Гаврил Кръстевич доведе до бързото, безкръвно и лесно осъществяване на дълго желаната цел – съединението на двете Българии. Една съществена част от програмата на комитетите „Единство“ – обединението на Източна Румелия с Княжество България, бе постигната. В осъществяването на Съединението взеха участие българи от всички български земи – Княжество България, Източна Румелия, Македония. Нещо повече, самото Съединение бе осъществено от един обединен Централен комитет, включващ съществуващите и до този момент комитети за освобождението на Македония. Неговата програма предвиждаше осъществяване последователно на задачите за изграждане на общобългарското единство – т.е. след решаването на Източнорумелийския въпрос с обединените усилия на комитетската организация да се поведе борбата и за освобождението на Македония.

Това по ред причини главно от външнополитически характер не можа да се осъществи. Самото Съединение и решаването на южнобългарския въпрос наред с някои други условия и причини предизвика по-късно възникването на нова организация – Вътрешната македонска организация, която си постави за цел освобождението на Македония. Но традициите на предишните съвместни организации и борби скоро доведоха както до промяната на целите ѝ – освобождението и на българите в Одринско, така и на програмата и на наименованието ѝ – Вътрешна македоно-одринска революционна организация.

И така основен организатор и ръководител на борбата за осъществяване на общобългарското единство след Берлинския договор, борба, завършила със Съединението от 1885 г., бяха комитетите „Единство“, които вовлякоха широките народни маси в организацията. Това придаде сила и размах на движението и осигури в крайна сметка успеха на делото.

По своя характер движението за обединение бе съставна част на българската национална революция и продължи по време, задълбочи и обогати предшестващото го националноосвободително и революционно движение.

Комитетите „Единство“ възникнаха на българска почва, опираха се на българските националноосвободителни традиции, действаха самостоятелно, разчитайки главно на собствените сили на българския народ.

Това ни дава основание да направим и последния извод: в борбата за обединението на България до извършването на Съединението от 6 септември 1885 г. великите сили в т.нар. Румелийски въпрос не играеха решаваща роля, или по-скоро тяхната роля бе повечето наблюдателна и поради това – и второстепенна в сравнение с усилията и борбата на българския народ, на българската общественост, на комитетската организация. Едва след това те се намесиха активно в подкрепа или против Съединението.

Това определя и особената роля, място и значение на комитетите „Единство“ – второто издание на „комитетското десетилетие“ в българската история; отрежда им място и в историческата памет, и в признателността на поколенията.

Съкращения

АБАН	– Архив на БАН – София
АВПРИ	– Архив внешней политики России – Москва (днес Архив внешной политики российской империи)
АИИ БАН	– Архив сбирка на Института по история при БАН
ВИ	– Вопросы истории
ВИА	– Военноисторически архив
ВИС	– Военноисторически сборник
ГСУ ИФФ	– Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет
ИБИД	– Известия на Българското историческо дружество
ИВ	– Исторический вестник
ИЗИИ АНСССР	– Исторические записки Института истории Академии наук СССР
ИНВИМ	– Известия на Националния военноисторически музей
ИПр	– Исторически преглед
ИРЛЛ	– Институт русской литературы – Санкт Петербург
МПр	– Македонски преглед
НА НВИМ	– Научен архив на Националния военноисторически музей – София
НБКМ БИА	– Български исторически архив при Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София
ПерСп	– Периодическо списание на Българското книжовно дружество
РГВИА	– Центральный государственный военно-исторический архив – Москва (дн. Российский государственной военно-исторический архив)
РГИА	– Центральный государственный исторический архив СССР – (днес Российский государственной военно-исторический архив)
СбБАН – Истор. филол. клон	– Сборник на БАН. Историко-филологически обществен клон
СбМРТВ	– Сборник материало в Русско-турецкой войны
УЗКГУ	– Ученые записки Казанского государственного университета
УЗУГПИ	– Ученые записки Улянского государственного педагогического института
ЦДА	– Централен държавен архив – София
ЦПА	– Централен партиен архив – София (днес към Централния държавен архив)

THE UNITY COMMITTEES

Doyno Doynov

(Summary)

The Unity Committees were founded immediately following the decisions of the Berlin Congress, i. e. in the course of the summer of 1878. Their immediate purpose was to bring the national liberation struggle to its completion, and first and above all, to bring about the unification of the Bulgarian nation as the country was split in several parts by the learned European Assembly in Berlin.

In fact, the Unity Committees pursued the political objectives of the Bulgarian Revival period, of its Liberation and national-revolutionary movement; as Lenin pointed out, the formation of *national states* is a tendency (an aspiration) of every national movement'.

Also the Unity Committees' organizational framework and activities are a follow-up of the pre-Liberation revolutionary and committee organization. Therefore, they can be justly called 'a second edition of the Bulgarian committees'decade' (the first one – the committees that were founded in the sixties/seventies under the leadership of G. S. Rakovski, L. Karavelov, V. Levski, Chr. Botev – resulted in the foundation of the Bulgarian Revolutionary Central Committee in Bucarest and in the activities of the Internal Revolutionary Organization within the country).

Various authors usually point out that the Unity Committees were founded about a month following the closure of the Berlin Congress. The Turnovo Unity Committee is given as a reference point.

On the basis of new documentary material the conclusion is drawn in the present paper that unlike in the majority of cases when the idea and the organization are the first to appear, and the movement comes second, in this particular case the exact opposite takes place: spontaneous movements of resistance appear first; the idea of an all-Bulgarian struggle matures slowly but on a large scale; and in the end, the organizational centre is founded, as is the case with the Turnovo Unity Committee.

As early as in February till May, before the convening of the Berlin Congress, the Bulgarians in the Rhodope Mountains defend their freedom under the leadership of captain Petko Voivoda, and fight to bring about the utter defeat of the so-called Rhodope Rebellion – a unit of gangs headed by the Englishman Senclair. In the same period, along the demarcation line between the Russian Army and the Turkish Army in Kjustendil and Gorna Dzhumaya districts numerous detachments are active in their desire to liberate individual settlements and larger areas, and to add them to Bulgarian territory. One typical example in this connection is the Tzarevo Selo region which was annexed to the Principality of Bulgaria as a consequence of the joint action of the detachments led by Dyado Iljo Voivode and Dimiter Popgeorgiev.

This spontaneours movement receives a fresh impetus after the Berlin Treaty is announced. In Sofia and in Plovdiv appear the first organizational nuclei for the management of the movement. On August 3rd, Nathanail of Ochrida, a former Bishop of Ochrida, and a well-known political figure of the time, left Plovdiv to go to Sofia. There he was visited by Dimiter Karamfilovitch, Vassil Diamandiev and other Bulgarians, all of them immigrants from Macedonia, who told him of their intention to form a Committee under the chairmanship of Meletii, Metropolitan of Sofia, for the purpose of collecting means and of organizing a rebellion in the Kjustendil and Gorna Dzhumaya Districts as a sign of protest against the Berlin Treaty. Nathanail approved of these plans, and undertook their realization. As a result, the Sofia Committee was founded which not only preceed the Turnovo Committee but was also the first one to establish relations with the resistance movement in Gorrna Dzhumaya, Kjustendil, and in all Macedonia.

Also at the same time, the Plovdiv Secret Committee was founded: on August 18th, according to the memoirs of Ivan Andonov; but as a matter of fact quite earlier, on July 16th that is, immediately after the Berlin Congress – according to the recently discovered memoirs of Dimiter Mateevski, an ardent and enthusiastic member of the South Bulgarian committees and organizations. The Plovdiv Secret Committee under the chairmanship of Dimiter Stambolov was determined not to allow the division of the two Bulgarian regions, and to prevent the formation of an autonomous region in East Romalia.

The Unity Committee in Turnovo was obviously founded after the Berlin Congress, as a result of the already existing resistance movement in East Romalia and in Macedonia.

On the other hand, the Turnovo Committee has a longer history. Recently discovered documents show that organizationally it is the follow-up of the 1877 Slav Charitable Society, in which a major role was played by L. Karavelov; that prominent revolutionary together with his junior fellow-champions St. Stambolov, G. Zhivkov and others, is also the initiator of the foundation of the new Committee. The former Bulgarian revolutionaries and the entire population of the former capital city of Turnovo and of Northern Bulgaria sympathize with the fate of their brothers from the other side of the Balkan Mountains and from Macedonia who had, by virtue of the Treaty, remained under the rule of the Porte.

This is why the Turnovo Unity Committee's major purpose is to support and promote the increasing resistance against the decisions taken at Berlin. Here is a passage from a letter of the Turnovo Unity Committee to leaders in Russe: Recently, our local patriots have set up a Unity Committee whose purpose is to help the unification of the Bulgarian people, now divided by virtue of the Berlin Congress decisions'.

In this way, the Bulgarians from the Principality of Bulgaria had accep- ted as an all-Bulgarian movement the national liberation struggle of the Bulgarian population in Thracia and Macedonia since its beginning following the Berlin Treaty. This struggle corresponded to the national interests and aspirations of the Bulgarian nation as a whole. This is why it was met with great sympathy and a deep interest, and received the full support of nearly all the population.

The Turnovo Unity Committee, together with the other committees that were founded in towns and villages of the Principality of Bulgaria had one major goal: to assist the rebellion in Macedonia. Both in scale and in dimensions, as in the amount of energy the Bulgarian society put into their creation, and also by the work they accompished, these committees performed the most large-scale national patriotic operation after the campaign for church and national independence; it aimed at the liberation of all Bulgarian lands, and at their unification into one Bulgarian State. And what is more, the Unity Committees –along side with their direct resistance activities – put forward a political programme of their own; theirs is the proclamation on What Is To Be Done, which provoked the discussion of the so-called 'nation-wide issue' at the Constituent Assemebly. The proclamation affirmed that the Constituent Assembly in Turnovo should be all-Bulgarian by its representation, and that it should work out a Constitution for the whole of Bulgaria, and not for the Principality alone.

As a result of the activities of the Unity Committees, in February 1879 the Constituent Assembly met in Turnovo with delegates not only from the Principality but also from South Bulgaria, Macedonia and the Odrin region, in spite of the Porte's protests and of the opposition of the Great Powers. Though they were not admitted at the official sessions, they discussed for days on end, and quite ardently, the issue of the preservation of the unity of the Bulgarian nation, or the so-called 'nationwide issue'. This made a strong impact on the life of the local population, and was preserved as a tradition of joint campaigns in the future.

From the very start, the South Bulgarian Committees identified the main objective: not to allow for that part of the country to remain under the domination of the Porte; not to admit Turkish garrisons in the Balkans; to insist on a purely Bulgarian composition of the militia. The long-term objective was the immediate annexation of the region to the Principality of Bulgaria.

The short-term objective united nearly all representatives of the South Bulgarian society, while the former revolutionaries headed by Dimitar Matevski were the most fervent adherents to the idea of the immediate annexation; thus, two trends were formed in South Bulgaria's Unity Committees –'the moderates' and 'the extremists' – which reflected itself on the organization in its defferent stages.

The initially founded Secret Committee was restructured as a Unity Committee, with the 'moderates' as a majority. In the beginning of January, on the basis of the Plovdiv Central Committee for Macedonian Rebellion (headed by Nathanail of Ochrida and Stefan Stambolov), a Central Committee for Eastern Roumelia was set up by Dragan Tzankov. In February and in March, several meetings with representatives of the provinces took place, and again the right wing of 'the moderates 'took the upper hand, and Exarch Jossif was elected chairman of the Central Committee. The favourable settlement of the Eastern Roumelian question brings about the dissolution of the Central Committee but the Plovdiv branch of the Unity Committee headed by Dimitar Matevski renewed its existence.

The Unity Committees in South Bulgaria carried out very diverse activities.

If one compares the North Bulgarian Unity Committees to those in the South one will see that the first mainly provide assistance, in food and armaments, to volunteers, and carry out political campaigning; the second collect arms, organize training and the protection of the settlements, protect Bulgarian settlements in the Rhodopes, in Haskovo, Pomorie and Kotlen, set up gymnastic societies, take care of guard duty, and collect statistical data about all districts in the region. By virtue of their activities and nature they stand at the basis of the all-nation movement, which at least in its first part was crowned with success, for it prevented the return of Ottoman rule.

So, the first positive result of the activities of the Unity Committees (1878–1879) was the preservation of the Bulgarian nature of Eastern Roumelia, which not only facilitated the Unification 1885) but was also a major stage along its realization.

The movement's second stage – not so large in scope – took shape in 1880. The Unity Committees renewed their activities, and a Central Committee headed by KonstantinVelichkov, was set up.

In this stage actively participate leaders from the Principality headed by St. Stambolov, while the campaign is sponsored and supported by Prince Alexander of Batemberg. St. Panaretov is sent to London with the mission to probe the opinion of the Great Powers for an unification of the two Bulgarias in 1880. Unfavourable foreign political developments lead to the termination of the unification campaign.

The third stage is related to the immediate preparations for the Unification, and to the Act of September 6th, 1885; the Committees play a major role again. A new central body is founded – the Bulgarian Secret Central Revolutionary Committee headed by Zakhari Stoyanov. Though the committees no longer near the name Unity', they are a continuation of the former Unity Committees. At the end of 1884 and the beginning of 1885, the Bulgarian-Macedonian Committees are set up with the objective to assist the struggle of the Bulgarians in Macedonia, i. e. to achieve an all-Bulgarian unity, which was the objective of the former Committees. As far as their composition is concerned, the former Committee members were also members of the new ones.

According to available documentation, though a very strong revolutionary network covers all South Bulgaria within a short period of time, the committee take privately hold of the situation in the lesser towns and villages, and are in control of developments even before September 6th. Another important fact is, that while in 1878–1980 the Unity Committees were the only ones to influence the public opinion, in 1884–1985 the volunteer societies played an important part, too. Owing to these societies the movement gained strength, the popular masses became ready for the struggle, and a favourable climate was created for the speedy switch-over of Eastern Roumelia's armed forces to the side of the Unionist Movement. This prelimi-nary organization and the favourable set-up led to a successful and bloodless action on September 6th.

The paper discusses the unity and the relationship between the Committees in the Principality of Bulgaria, in Thracia, and in Macedonia.

Fully in harmony with the tradition of unity, in July 1885 the Bulgarian Secret Revolutionary Committee in Plovdiv headed by Z. Stoyanov unites with the Macedonian Voice Committee in Sofia and the Iskra Secret Revolutionary Committee in Rousse. Z. Stoyanov chairs the new Secret Committee for the Unification of the Two Bulgarias, with the former chairmen of the Sofia and the Rousse Committees as his first and active members. With this act, the strength and the possibilities of the new Committee not only became greater but new members and adherents were attracted for the cause of the Unionist Movement amongst the Liberal Party, the militia and the force of gendarmes; after the Unification Act of September 6th, 1885 it received the support of the Prince and of Karavelov's Government.

To conclude the paper points out that the 1885 Unification Act was not a spontaneous or a momentary phenomenon but a lengthy process. Its roots should be sought in the Renaissance which had led to the formation of a single Bulgarian nation. The struggle for the preservation of the nation's unity had began in the Russo-Turkish Liberation War of 1877–1878 following the decisions of the Berlin Congress, it had turned into a powerful resistance movement in the Principality of Bulgaria, in Thracia and in Macedonia; it had its ups and downs till the successful outcome of 1885.

The national liberation struggle was initiated, organized and led by the Unity Committees which appeared first in 1878, and which – regardless of their name – led the popular masses, the intelligentsia, and the patriotic circles of the bourgeoisie towards the accomplishment of the nation's ideal.

By its nature, the unification movement formed part of the Bulgarian national revolution which was a continuation and an enrichment of the preceding national liberation and revolutionary movement.

This determines the particular role, place and importance of the Unity Committees in Bulgarian history making them worthy of attention and of the memory of the posterior generations and of their gratitude.

Дойно Дойнов

КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“
ВТОРОТО КОМИТЕТСКО ДЕСЕТИЛЕТИЕ 1878–1885 г.

Второ издание

Редактор *Парка Атанасова*
Худ. оформление *Борис Драголов*

Формат 70/100/16
Печ. коли 21,75
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Тази книга
ни предлага основания,
прекалено скъпи и мили,
много от тях забравени
или загубени по пътищата на времето,
които вдигат главите ни като народ,
повишават самочувствието ни,
показват ни силата на онези свети думи,
изписани на нашия многоезичен
и разноезичен за съжаление парламент
„Съединението прави силата“.

Проф. дфн Марко Семов

ISBN 954-07-2274-8